

INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONFERENCE

CONFERENCE BOOK



EDITOR: ASSOC. PROF. HICRAN OZLEMILGIN

INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES
CONGRESS

JULY 22-23, 2024
ISTANBUL, TURKIYE

EDITOR ASSOC. PROF. HICRAN OZLEM ILGIN EDITOR

COPYRIGHT © 2024

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2024©

10.07.2024

ISBN: 978-625-94809-2-3

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

DATE AND PLACE

JUNE 22-23, 2024

ISTANBUL, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD

Assoc. Prof. HICRAN OZLEM ILGIN

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITESI

(AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Koray CELENK

ATATURK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Dr. MAJA VIZJAK

FACULTY OF ECONOMICS AND TOURISM MIJO MIRKOVIC (CROATIA)

Dr. ULKER BAHSIYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITESI (AZERBAIJAN)

COORDINATOR

AYSEL UNAL

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. BASAK HANEDAN

ATATURK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. BOUMAZZOU IBRAHIM

UNIVERSITÉ IBN TOFAIL (MOROCCO)

Prof. Dr. CHEE-MING CHAN

UNIVERSITI TUN HUSSEIN ONN (MALAYSIA)

Prof. Dr. CHOUITAH

UNIVERSITY MUSTAPHA STANBOULI MASCARA (ALGERIA)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. HULYA CICEK

GAZIANTEP UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. IBODULLA MIRZAYEV

SERAF RESIDOV ADLI SEMERKANT DEVLET UNIVERSITESI (UZBEKISTAN)

Prof. Dr. KARIM MIRZAEI

TEBRIZ ISLAMI SANATLAR UNIVERSITESI (IRANIAN)

Prof. Dr. KOSHERBAYEVA AIGERIM

ABAY KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

Prof. Dr. LAMIAÂ EL MENZHI

UNIVERSITY ABDELMALEK ESSAADI (MOROCCO)

Prof. Dr. LEVENT GOKDEMIR

INONU UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. MALKHAZI MIKABERIDZE

AKAKI TSERETELI STATE UNIVERSITY (GEORGIA)

Prof. Dr. MEHMET KAYGUSUZOGLU

HASAN KALYONCU UNIVERSITESI (TURKIYE)

PROF. DR. M. MEZİYET ARI

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. MORAKENG EDWARD KENNETH LEBAKA

ZULULAND UNIVERSITY (SOUTH AFRICA)

Prof. Dr. NazIra TASHPOLATOVA

UZBEKISTAN GAZETECİLİK VE KİTLE İLETİSİM UNIVERSİTESİ (UZBEKISTAN)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

HALIC UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. OULAID KAMACH

UNIVERSITY ABDELMALEK ESSAADI (MOROCCO)

Prof. Dr. RAHMANI ABDELHAI

MOULAY ISMAIL UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. RAUL DUARTE SALGUEIRAL GOMES CAMPILHO

ISEP UNIVERSITY (PORTUGAL)

Prof. Dr. SACIDE VURAL

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. SADETTIN SARI

SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. SIBEL KAHRAMAN

INONU UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. SIHAM BABA AHMED

ABOU BEKR BELKAID TLEMCEN UNIVERSITY (ALGERIA)

Prof. Dr. SNEZANA BILIC

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MAKEDONYA)

Prof. Dr. TARIK CAKAR

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. RAHMANI ABDELHAI

MOULAY ISMAIL UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKIA UNIVERSITY (BULGARIA)

Prof. Dr. WILLIAM MOSIER

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSE SEZER

BILECIK SEYH EDEBALI UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSEGUL TURK

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. CHINGIZ MAMEDOV

BAKU STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. DIVYA VINAYACHANDRAN

SRM INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY (HINDISTAN)

Assoc. Prof. EBRU ONEM

SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. ELZBIETA PATKOWSKA

UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES IN LUBLIN (POLAND)

Assoc. Prof. FATMA TUGCE SENBERBER DUMANLI

ISTANBUL NISANTASI UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. Fayruza H. GARİPOVA

BASKURT BESERİ BİLİMLER ENSTİTUSU (RUSYA)

Assoc. Prof. HAYATI CAVUS

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. MENEKSE SEDEN TAPAN-BROUTIN

BURSA ULUDAG UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. LIdIya ABUBAKIROVA M.

AKMULLA DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITESI (RUSYA)

Assoc. Prof. MERDACI SLIMANE

DJILLALI LIABES UNIVERSITY OF SIDI BEL ABBES (ALGERIA)

Assoc. Prof. MUHAMMAD JEHANGIR

ABDUL WALI KHAN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. OzgUr EKEN

INONU UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. Sabah RAZI

UNIVERSITY OF BISKRA (ALGERIA)

Assoc. Prof. SARBU LAURA GABRIELA

ALEXANDRU IOAN CUZA UNIVERSITY OF IASI (ROMANYA)

Assoc. Prof. SELMAN ABLAK

CUMHURIYET UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. Turan BASKONUS

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. VICTORIA ROCACIUC

INSTITUTE OF CULTURAL HARITAGE (MOLDOVA)

Assoc. Prof. YUCEL DUMAN

INONU UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist. Prof. ALDEMIR MALVERIA DE OLIVERIA

UNIVERSITY CENTER FOR HIGHER EDUCATION OF AMAZONAS (BREZILYA)

Assist. Prof. AYSUN BEYDOLA

YAKIN DOGU UNIVERSITESI (KUZEY KKTC TURK CUMHURIYETI)

Assist Prof. DOSS PARIMALA

UNIVERSITY OF DELHI (HINDISTAN)

Assist. Prof. FRANCISCO JAVIER PALACIOS-HIDALGO

UNIVERSITY OF CÓRDOBA (ISPANYA)

Assist Prof. GAMZE AKKAYA

INONU UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist. Prof. ISMAIL HAKKI TEKINER

ISTANBUL SABAHATTIN ZAIM UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist. Prof. MAHBUBOR RAHMAN

BANGLADESH UNIVERSITY OF TEXTILES (BANGLADES)

Assist. Prof. MELTEM YURTCU

INONU UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist Prof. Nuran MALTA-MUHAXHERI

PRISTINE UNIVERSITESI (KOSOVA)

Assist Prof. OGUZ HAN OZTAY

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist. Prof. RAJA MOHAMMAD LATIF

PRINCE MOHAMMAD BIN FAHD UNIVERSITY (SUUDI ARABISTAN)

Assist. Prof. SABIHA GOKCEN ZEYBEK

YAKIN DOGU UNIVERSITESI (KKTC)

Assist. Prof. SUKRU AYDIN

INONU UNIVERSITESI (TURKIYE)

Dr. LE KHANH GIANG

UNIVERSITY OF TRANSPORT AND COMMUNICATION (VIETNAM)

Dr. MANKOUR MOHAMED

UNIVERSITY OF RELIZANE (ALGERIA)

Dr. NASEER AHMAD

INTERNATIONAL ISLAMIC UNIVERSITY (PAKISTAN)

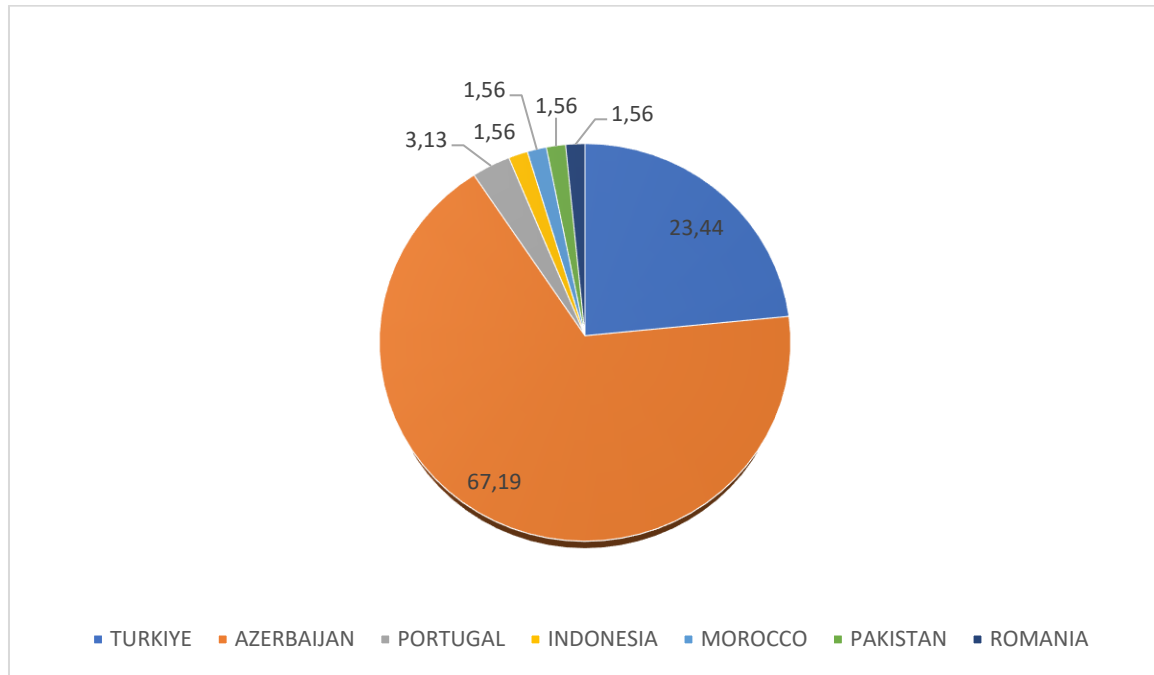
INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
22-23 JUNE 2024, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE BOOK

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	15	23,44
AZERBAIJAN	43	67,19
PORTUGAL	2	3,13
INDONESIA	1	1,56
MOROCCO	1	1,56
PAKISTAN	1	1,56
ROMANIA	1	1,56
TOTAL	64	100 %

INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
22-23 JUNE 2024, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE BOOK



INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONFERENCE

June 22-23, 2024, Istanbul, Türkiye

CONFERENCE PROGRAM

**INTERNATIONAL
MARMARA SCIENTIFIC RESEARCH
CONFERENCE**

**JUNE 22-23, 2024,
ISTANBUL, TURKIYE**

CONFERENCE PROGRAM

INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONFERENCE

June 22-23, 2024, İstanbul, Türkiye

CONFERENCE PROGRAM

23.06.2024

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR

Assist. Prof. ESRA ŞAHİN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
FATMA GÜLDAL MURAT KÖRÜK		BİLİM VE SANAT MERKEZİ ÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA ÜZERİNE ALGILARI: METAFORİK YAKLAŞIMLAR VE BULGULAR
AYŞE TAŞKIN	İstanbul Aydın Üniversitesi	INVESTIGATION OF AZİZ NESİN'S GAME "WHAT LIVES, WHAT DOESN'T LIVE" IN TERMES OF VALUES EDUCATION
MUSTAFA KELEPİRCİOĞLU Assit. Prof. SEVDA KATITAŞ	Yıldız Teknik Üniversitesi	PROBLEMS EXPERIENCED BY SCHOOL ADMINISTRATORS IN THE SCHOOL- PARENT RELATIONSHIP AND SUGGESTED SOLUTIONS
AYŞE DUDU KÖRKÜT Assit. Prof. SEVDA KATITAŞ	Yıldız Teknik Üniversitesi	THE ROLES OF SCHOOL ADMINISTRATORS IN DIGITAL TRANSFORMATION IN EDUCATION
Assist. Prof. ESRA ŞAHİN	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ	A REVIEW ON THE USABILITY OF SING AND SEE AUDIO SOFTWARE PROGRAM IN SINGING TRAINING
Cansu USLU	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	COMPARATIVE PROGRAM ANALYSIS IN TRADITIONAL MUSIC EDUCATION

23.06.2024

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR

Assoc. Prof. AHMET USLU

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
ECE HALLUM	Bursa Uludağ Üniversitesi	TERROR, TERRORISM, AND STATE TERROR: AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF STATES
Assoc. Prof. AHMET USLU	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	THE RELATIONSHIP BETWEEN MATTER AND SPIRIT IN ADALET AĞAOĞLU'S STORY 'HIGH VOLTAGE
SABAH ABDALRAHMAN ABDALHAMEED MOHAMED Assist. Prof. NEVİN KURTAY	İstanbul Nişantaşı Üniversitesi	EVOLUTION OF SUDAN ARCHITECTURE
AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA	Azərbaycan Devlet pedagoji Universitesi	“HACI MURAD” POVESTİNDƏ OBRAZIN BƏDII VƏ TARIXI İNİKASI
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	FIKRAT SADIQ POETICS IN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	IRON FIST EPIC" BY ZAHİD HALİL. CREATIVITY OF POETRY AND CHILDREN'S LITERATURE IN PLOT
Tuğçe EROĞLU Assist. Prof. Şenol HACİEFENDİOĞLU	Kocaeli Üniversitesi	PAZARLAMA FAALİYETLERİNDE YAPAYZEKA KULLANIMINA YÖNELİK ALGILAMALARIN MARKA İMAJI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
DAOUDE AG HAMMA	Bursa Uludağ Üniversitesi	PSEUDOMONAS AERUGINOSA'DA SİLİBİNİN QUORUM SENSİNG İNHİBİTÖRÜ OLARAK POTANSİYEL ETKİSİ: İN SILICO MOLEKÜLER DOCKING ÇALIŞMASI
ZEYNEP YILDIZ	Marmara Üniversitesi	ANALYZING THE RELATIONSHIP BETWEEN PERFECTIONISM, STRESS COPING STRATEGIES AND COGNITIVE EMOTION REGULATION SKILLS OF PROFESSIONAL VOLLEYBALL PLAYER
Assit. Prof. İHSAN AKEREN Assit. Prof. ZAHİDE AKEREN	Bayburt Üniversitesi	NURSES' COUNSELING SKILLS: A COMPARISON OF GENDER, AGE AND VOCATIONAL EXPERIENCE
Assit. Prof. ZAHİDE AKEREN	Bayburt Üniversitesi	MEMORY THERAPY IN THE ELDERLY AND THE ROLE OF THE NURSE
MAMADOU LAMINE BERTHE	Bursa Uludağ Üniversitesi	P(HEMA)-SO ₃ H CATALYZED BIGINELLI REACTION

INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONFERENCE

June 22-23, 2024, İstanbul, Türkiye

CONFERENCE PROGRAM

23.06.2024

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR

DR. ULKER BAŞŞIYEVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
DR. ULKER BAŞŞIYEVA	ADPU	CREATIVITY OF M.P. VAGIF IN THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL ANALYSIS OF M. İBRAHİMOV
DR. ULKER BAŞŞIYEVA	ADPU	ANALYSIS OF THE CREATIVITY OF NASİMİ AND M. FUZULİ IN THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL MEETINGS OF M. İBRAHİMOV
Dr. ULDUZ KAHRAMANOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	NATIONAL LEADER HAYDER ALIYEV'S CONCEPT OF TURKISHNESS
Dr. ULDUZ KAHRAMANOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE THEORY OF DUALITIES (MASNAVİ, GHAZAL) IN CLASSICAL LITERATURE
Dr. YUNUSOVA GÜNEL KAMİL KIZI		PROBLEMS OF TURKISH LITERATURE IN TEXTBOOKS "GULZAR" (1912) BY A. SHAIG, "THE FIRST STEP IN TURKISH LITERATURE" (1914) BY M. MAHMUDBEYOV AND A. SAHHAT
YUSİBOVA GÜLHAR	Mingəçevir Devlet Üniversitesi	SYNTACTIC THEORIES OF SIMPLE SENTENCES IN MODERN LINGUISTICS
NİGAR MUSTAFA QIZI MƏHƏRRƏMOVA	Mingəçevir Dövlət Universiteti	SALMAN MUMTAZ, THE NOBLE SON OF THE TURKİC WORLD
FAHRİYA İSAYEVA	Azərbaycan Dillər Universiteti	ART AS A CAUSE OF ALIENATION IN HUMAN AND SOCIAL RELATIONS (BASED ON COMPARATIVE ANALYSIS OF AYDINTALİBZADEH'S "ABUHUBB" AND SOMERSET MAUGHAM'S "THE MOON AND THE BLACK PENNY")
DADAŞOVA ARZU TOFİQ QIZI	AMEA Akademisi	THE ISSUE OF RELIGION IN THE HISTORICAL NOVELS OF MUSTAFA NECATİ SEPETCİOĞLU
ASLANOVA HÜLYA İLHAM QIZI	AMEA Akademisi	ALİ MARUFOĞLU (1927-2018): LIFE AND LITERARY IDENTITY
AYTEN TAGİYEVA	AMEA Akademisi	METAFICTION IN POSTMODERN TEXTS
SAMİRƏ SƏFƏROVA	AMEA Akademisi	COMPARISON BETWEEN AYLA KUTLU IN TURKISH CHILDREN'S LITERATURE AND ALAVİYA BABAYEVA IN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE

INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONFERENCE

June 22-23, 2024, İstanbul, Türkiye

CONFERENCE PROGRAM

23.06.2024

SUNDAY / 13:30-15:30

SESSION: 2 HALL: 1 / MODERATOR

Assoc. Prof. MEMMEDALİ BABAŞLI

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
GULİYVA SABİNA MURSEL KIZI	Mingeçevir Devlet Üniversitesi	PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING COMPETENCY IN PARENTS
BALAKİŞİYEVA SVETLANA ARİF KIZI	Azerbaycan, Mingeçevir Devlet Üniversitesi	SINGING OF THE COLORFUL THEME, REALITY AND VITALITY ISSUE IN SAMAD VURGU'S POEM "I AM NOT IN A HURRY"
Assoc. Prof. MEMMEDALİ BABAŞLI	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi	FAMILY INSTITUTION AND THE IMPORTANCE OF FAMILY EDUCATION IN TODAY'S AZERBAIJANI SOCIETY
KARDINA ENGELINA SIREGAR	STAI Imam Asy Syafii Pekanbaru	THE ROLE OF TECHNOLOGY IN TRANSFORMING EDUCATIONAL MANAGEMENT: A LITERATURE REVIEW OF PSYCHOLOGICAL APPROACHES AND THEIR IMPLICATIONS FOR EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE DIGITAL ERA
Dr. GADİROVA AYGÜN RAGİF KIZI	Mingeçevir Devlet Üniversitesinin	XIX-XX YÜZYILLARIN BAŞLARINDA KUZEY AZERBAJYCAN'IN MİNGEÇEVİR VE ÇEVRE BÖLGELERİNİN YOLLARI
AFAQ NƏRİMANOVA		THE ROLE OF THE OUTSTANDING SCIENTIST I. Y. KRACHKOVSKY IN THE DEVELOPMENT OF RUSSIAN ORIENTAL STUDIES
HÜSEYNLİ DİLBƏR FƏSİ QIZI	AMEA akademik	THE RESULTS OF THE DEMOGRAPHIC POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AFTER GAINING INDEPENDENCE
SEHRAN İKHTİYAR SAFAROV	ANAS	MISSIONARY ACTIVITIES OF THE GREAT POWERS AND GREAT BRITAIN IN THE SOUTH CAUCASUS AND SURROUNDING AREAS AT THE END OF THE 19TH CENTURY
QULİYEV CƏMİL ŞAMİL O.		AZERBAIJANISM DURING THE ERA OF THE PRESIDENT İLHAM ALİYEV
OMAROVA FAİDƏ FİRÜDDİN Q.	AMEA akadami	ABOUT THE CLASSIFICATION OF TURKISH LANGUAGES

23.06.2024

SUNDAY / 13:30-15:30

SESSION: 2 HALL: 2/ MODERATOR

Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
ÜLKER SAMADOVA		THE FIRST COMEDY EXAMPLES IN TANZIMAT PERIOD
Dr. HƏSƏNOVA ŞAHANƏ ƏLİYƏNNAĞI QIZI	ADPU	THE PHILOSOPHY OF HUMAN EXISTENCE IN THE WORK OF IMADADDIN NASIMI
Prof. Dr. BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	Dövlət Pedaqoji Universiteti	HUSEYNBALA MIRALAMOV'S ART WORLD
IRINA-ANA DROBOT	University Bucharest	THE CONNECTION BETWEEN LITERATURE AND SCIENCE
Prof. Dr. ELMAN QULİYEV	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	LIFE AND CREATION OF IBRAHIM SHINASI
Prof. Dr. ELMAN QULİYEV	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	LIFE AND CREATION OF SULTAN VALAD
MEHMAN QARAXANOĞLU (ƏLİYEV)	Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi	AN OVERVIEW OF THE LITERARY ENVIRONMENT OF NAKHCHIVAN
Dr. ÜLKER BAHŞİYEVA	ADPU	THE DRAMATURGY OF JALIL MAMMADGULUZADE IN THE RESEARCH OF M. IBRAHIMOV
Dr. ÜLKER BAHŞİYEVA	ADPU	JALIL MAMMADGULUZADE'S WORK AS AN EXAMPLE OF NATIONAL IDEOLOGY AND A NEW TYPE OF REALIST SCHOOL
Dr. KAMER ALHANOVA	Azərbaycan Devlet pedagoji Universitesi	ELİF ŞAFAK'IN ROMANLARINDA KADINLARIN KARAKTERLERİN DÜNYAS

INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONFERENCE

June 22-23, 2024, Istanbul, Türkiye

CONFERENCE PROGRAM

23.06.2024

SUNDAY / 13:30-15:30

SESSION: 2 HALL: 3 / MODERATOR

Prof. Dr. MAHİRƏ HÜSEYNOVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
MİRZƏYEVA AYGÜL	AMEA akademisi	ON THE LINGUISTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF FOOD NAMES IN TURKIC AND GAGAUZ LANGUAGES
Assoc. Prof. SÜBHAN ƏLƏKBƏR OĞLU TALIBLI	AMEA	MESHALI GENOCIDE
ARZU KARİMOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	USE OF REGIONAL NAMES (TOPONYMS) OF AZERBAIJAN IN THE WORKS OF MEDIEVAL SCIENTISTS
Prof. Dr. MAHİRƏ HÜSEYNOVA	ADPU	DƏRƏLƏYƏZ TOPONİMLƏRİ ETNOMƏNƏVİ AMİLLƏR KİMİ
ARZU KARİMOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	USE OF AZERBAIJAN REGIONAL NAMES IN CLASSICAL WORKS
ARZU KARİMOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	LANGUAGES INCLUDED IN THE OGUZ GROUP AND THE DISTRIBUTION AREA OF THE SPEAKERS OF THESE LANGUAGES
Dr. MUHAMMAD FAISAL ALQUMA NOOR	ILMA University	TAX REVENUE SURGES AMID ECONOMIC GROWTH AND INCENTIVE POLICIES IN PAKISTAN OF CURRENT FINANCIAL YEAR BUDGET
Dr. AGAKİŞİYEVA SAADAT ARİF KIZI	Mingeçevir Dövlət Universiteti	THE USE OF FOLKLORE MOTIFS AND IMAGES IN HANIMANA ALIBEYLİ'S WORKS
Assoc. Prof. KÖNÜL HƏSƏNOVA	ADPU	MƏSUBİYYƏT KATEQORİYASINDA QƏNƏTİN TƏZAHÜR İMKANLARI
İBRAHİM BAĞIROV	Azərbaycan Milli Elmlər Akademisi	SADRADDIN SHIRAZI ON THE INVALIDITY OF REINCARNATION
Dr. CEYHUN ŞAKİROĞLU	Azərbaycan Ulusal Bilim Akademisi	EAST-WEST CIVILIZATIONS: RELIGION AND IDEOLOGY
HASSAN ZARİOUH MUSTAPHA SARIH MOHAMED BENDAOU	Moulay Ismail University	STABILITY ANALYSIS OF A CLASS OF DELAY DIFFERENTIAL EQUATIONS
PEDRO J.P.D. PEREIRA Dr. RAUL D.S.G. CAMPILHO		DEVELOPMENT AND VALIDATION OF A NOVEL SOFT ROBOTICS GRIPPER FOR INDUSTRY 4.0 APPLICATIONS
Dr. ANDRÉ J.L. BARBOSA Dr. RAUL D.S.G. CAMPILHO Dr. FRANCISCO J.G. SILVA		INNOVATIVE EQUIPMENT DEVELOPMENT FOR ENHANCING EFFICIENCY IN AUTOMOTIVE PRODUCTION LINES

CONTENTS

AUTHOR(S)	TITLE	PAGE NO
FATMA GÜLDAL MURAT KÖRÜK	BİLİM VE SANAT MERKEZİ ÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA ÜZERİNE ALGILARI: METAFORİK YAKLAŞIMLAR VE BULGULAR	1
AYŞE TAŞKIN	INVESTIGATION OF AZİZ NESİN'S GAME "WHAT LIVES, WHAT DOESN'T LIVE" IN TERMS OF VALUES EDUCATION	3
MUSTAFA KELEPİRCİOĞLU SEVDA KATITAŞ	PROBLEMS EXPERIENCED BY SCHOOL ADMINISTRATORS IN THE SCHOOL-PARENT RELATIONSHIP AND SUGGESTED SOLUTIONS	5
AYŞE DUDU KORKUT SEVDA KATITAŞ	THE ROLES OF SCHOOL ADMINISTRATORS IN DIGITAL TRANSFORMATION IN EDUCATION	7
ESRA ŞAHİN	A REVIEW ON THE USABILITY OF SING AND SEE AUDIO SOFTWARE PROGRAM IN SINGING TRAINING	9
CANSU USLU	COMPARATIVE PROGRAM ANALYSIS IN TRADITIONAL MUSIC TEACHING	11
ECE HALLUM	TERROR, TERRORISM, AND STATE TERROR: AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF STATES	23
AHMET USLU	THE RELATIONSHIP BETWEEN MATTER AND SPIRIT IN ADALET AĞAOĞLU'S STORY 'HIGH VOLTAGE	25
SABAH ABDALRAHMAN ABDALHAMEED MOHAMED NEVİN KURTAY	EVOLUTION OF SUDAN ARCHITECTURE	27
AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA	"HACI MURAD" POVESTİNDƏ OBRAZIN BƏDII VƏ TARIXI İNİKASI	29
AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	FIKRAT SADIQ POETICS IN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE	32
AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	"IRON FIST EPIC" BY ZAHİD HALİL. CREATIVITY OF POETRY AND CHILDREN'S LITERATURE IN PLOT	38
Tuğçe EROĞLU Şenol HACİEFENDİOĞLU	PAZARLAMA FAALİYETLERİNDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMINA YÖNELİK ALGILAMALARIN MARKA İMAJI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	43
DAOUDE AG HAMMA	PSEUDOMONAS AERUGINOSA'DA SİLİBİNİN QUORUM SENSİNG İNHİBİTÖRÜ OLARAK POTANSİYEL ETKİSİ: IN SILICO MOLEKÜLER DOCKING ÇALIŞMASI	44
ZEYNEP YILDIZ	ANALYZING THE RELATIONSHIP BETWEEN PERFECTIONISM, STRESS COPING STRATEGIES AND COGNITIVE EMOTION REGULATION SKILLS OF PROFESSIONAL VOLLEYBALL PLAYER	46
İHSAN AKEREN ZAHİDE AKEREN	NURSES' COUNSELING SKILLS: A COMPARISON OF GENDER, AGE AND VOCATIONAL EXPERIENCE	48
ZAHİDE AKEREN	MEMORY THERAPY IN THE ELDERLY AND THE ROLE OF THE NURSE	55
ULKER BAŞŞİYEVA	CREATIVITY OF M.P. VAGİF IN THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL ANALYSIS OF M. İBRAHİMOV	61

ULKER BAŞIYEVA	ANALYSIS OF THE CREATIVITY OF NASIMI AND M. FUZULI IN THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL MEETINGS OF M. İBRAHİMOV	65
ULDUZ KAHRAMANOVA	NATIONAL LEADER HAYDER ALİYEV'S CONCEPT OF TURKISHNESS	69
ULDUZ KAHRAMANOVA	THE THEORY OF DUALITIES (MASNAVİ, GHAZAL) IN CLASSICAL LİTERATÜRE	73
YUNUSOVA GÜNEL KAMİL KIZI	PROBLEMS OF TURKISH LITERATURE IN TEXTBOOKS "GULZAR" (1912) BY A. SHAİG, "THE FIRST STEP IN TURKISH LITERATURE" (1914) BY M. MAHMUDBEYOV AND A. SAHHAT	78
YUSİBOVA GÜLHAR	SYNTACTIC THEORIES OF SIMPLE SENTENCES IN MODERN LİNGUISTICS	80
NİGAR MUSTAFA QIZI MƏHƏRRƏMOVA	SALMAN MUMTAZ, THE NOBLE SON OF THE TURKİC WORLD	84
FAHRİYA İSAYEVA	ART AS A CAUSE OF ALIENATION IN HUMAN AND SOCIAL RELATIONS	88
DADAŞOVA ARZU TOFİQ QIZI	THE ISSUE OF RELİGİON IN THE HISTORICAL NOVELS OF MUSTAFA NECATİ SEPETCİOĞLU	90
ASLANOVA HÜLYA İLHAM QIZI	ALİ MARUFOĞHLU (1927-2018): LIFE AND LİTERARY İDENTITY	92
AYTEN TAGİYEVA	METAFİCTION IN POSTMODERN TEXTS	94
SAMİRƏ SƏFƏROVA	COMPARİSON BETWEEN AYLA KUTLU IN TURKİSH CHILDREN'S LİTERATURE AND ALAVİYA BABAYEVA IN AZERBAİJAN CHILDREN'S LİTERATURE	96
GULİYVA SABİNA MURSEL KIZI	PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING COMPETENCY IN PARENTS	98
BALAKİŞİYEVA SVETLANA ARİF KIZI	SİNGİNG OF THE COLORFUL THEME, REALITY AND VİTALİTY İSSUE IN SAMAD VURGU'S POEM "İ AM NOT IN A HURRY"	100
MEMMEDALİ BABAŞLI	FAMILY İNSTITUTION AND THE İMPORTANCE OF FAMILY EDUCATION IN TODAY'S AZERBAİJANİ SOCIETY	103
KARDİNA ENGELİNA SİREGAR	THE ROLE OF TECHNOLOGY IN TRANSFORMİNG EDUCATIONAL MANAGEMİNT: A LİTERATURE REVİEW OF PSYCHOLOGICAL APPROACHES AND THEIR İMPLİCATIONS FOR EDUCATIONAL İNSTITUTIONS IN THE DİGİTAL ERA	105
GADİROVA AYGÜN RAGİF KIZI	XIX-XX YÜZYİLLARIN BAŞLARINDA KUZEY AZERBAİCAN'IN MİNGEÇEVİR VE ÇEVRE BÖLGELERİNİN YOLLARI	106

AFAQ NƏRİMANOVA	THE ROLE OF THE OUTSTANDING SCIENTIST I. Y. KRACHKOVSKY IN THE DEVELOPMENT OF RUSSIAN ORIENTAL STUDIES	110
HÜSEYNLİ DİLBƏR FƏSİ QIZI	THE RESULTS OF THE DEMOGRAPHIC POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AFTER GAINING INDEPENDENCE	112
SEHRAN İKHTİYAR SAFAROV	MISSIONARY ACTIVITIES OF THE GREAT POWERS AND GREAT BRITAIN IN THE SOUTH CAUCASUS AND SURROUNDING AREAS AT THE END OF THE 19TH CENTURY	114
QULİYEV CƏMİL ŞAMİL O.	AZERBAIJANISM DURING THE ERA OF THE PRESIDENT İLHAM ALİYEV	117
OMAROVA FƏİDƏ FİRÜDDİN Q.	ABOUT THE CLASSIFICATION OF TURKISH LANGUAGES	120
ÜLKER SAMADOVA	THE FIRST COMEDY EXAMPLES IN TANZİMAT PERIOD	122
HƏSƏNOVA ŞAHANƏ ƏLİYƏNNAĞI QIZI	THE PHILOSOPHY OF HUMAN EXISTENCE IN THE WORK OF İMADADDİN NASİMİ	124
BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	HUSEYNBALA MİRALAMOV'S ART WORLD	130
İRİNA-ANA DROBOT	THE CONNECTION BETWEEN LITERATURE AND SCIENCE	134
ELMAN QULİYEV	LIFE AND CREATION OF İBRAHİM ŞİNASI	136
ELMAN QULİYEV	LIFE AND CREATION OF SULTAN VALAD	140
MEHMAN QARAXANOĞLU (ƏLİYEV)	AN OVERVIEW OF THE LITERARY ENVIRONMENT OF NAKHCHIVAN	147
ÜLKER BAŞŞİYEVA	THE DRAMATURGY OF JALİL MAMMADGULUZADE IN THE RESEARCH OF M. İBRAHİMOV	153
ÜLKER BAŞŞİYEVA	JALİL MAMMADGULUZADE'S WORK AS AN EXAMPLE OF NATIONAL IDEOLOGY AND A NEW TYPE OF REALIST SCHOOL	157
KAMER ALHANOVA	ELİF ŞAFAK'IN ROMANLARINDA KADINLARIN KARAKTERLERİN DÜNYASI	161
MİRZƏYEVA AYGÜL	ON THE LINGUISTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF FOOD NAMES IN TURKIC AND GAGAUZ LANGUAGES	162
SÜBHAN ƏLƏKBƏR OĞLU TALİBLİ	MESHALI GENOCIDE	164
ARZU KARİMOVA	USE OF REGIONAL NAMES (TOPONYMS) OF AZERBAIJAN IN THE WORKS OF MEDIEVAL SCIENTISTS	167
MAHİRƏ HÜSEYNOVA	DƏRƏLƏYƏZ TOPONİMLƏRİ ETNOMƏNƏVİ AMİLLƏR KİMİ	171
ARZU KARİMOVA	USE OF AZERBAIJAN REGIONAL NAMES IN CLASSICAL WORKS	176
ARZU KARİMOVA	LANGUAGES INCLUDED IN THE OGUZ GROUP AND THE DISTRIBUTION AREA OF THE SPEAKERS OF THESE LANGUAGES	180

MUHAMMAD FAISAL ALQUMA NOOR	TAX REVENUE SURGES AMID ECONOMIC GROWTH AND INCENTIVE POLICIES IN PAKISTAN OF CURRENT FINANCIAL YEAR BUDGET	184
AGAKİŞİYEVA SAADAT ARİF KIZI	THE USE OF FOLKLORE MOTIFTS AND IMAGES IN HANIMANA ALIBEYLI'S WORKS	185
KÖNÜL HƏSƏNOVA	MƏSUBİYYƏT KATEQORİYASINDA QƏNAƏTİN TƏZAHÜR İMKANLARI	192
İBRAHİM BAĞIROV	SADRADDIN SHIRAZI ON THE INVALIDITY OF REINCARNATION	197
CEYHUN ŞAKİROĞLU	EAST-WEST CIVILIZATIONS: RELIGION AND IDEOLOGY	199
HASSAN ZARIOUH MUSTAPHA SARIH MOHAMED BENDAOU	STABILITY ANALYSIS OF A CLASS OF DELAY DIFFERENTIAL EQUATIONS	201
PEDRO J.P.D. PEREIRA RAUL D.S.G. CAMPILHO	DEVELOPMENT AND VALIDATION OF A NOVEL SOFT ROBOTICS GRIPPER FOR INDUSTRY 4.0 APPLICATIONS	202
ANDRÉ J.L. BARBOSA RAUL D.S.G. CAMPILHO FRANCISCO J.G. SILVA	INNOVATIVE EQUIPMENT DEVELOPMENT FOR ENHANCING EFFICIENCY IN AUTOMOTIVE PRODUCTION LINES	203

BİLİM VE SANAT MERKEZİ ÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA ÜZERİNE ALGILARI: METAFORİK YAKLAŞIMLAR VE BULGULAR

FATMA GÜLDAL¹, MURAT KÖRÜK²

¹Sınıf Öğretmeni, MEB, 0009-0009-4927-943X

²Coğrafya Öğretmeni, MEB, 0009-0003-7960-5159

Özet

Üstün yetenekli öğrencilerin kitap okumaya bakışı ve önemi, diğer öğrencilerden belirgin şekilde farklılık göstermektedir. Bu öğrenciler, genellikle yüksek bir merak ve öğrenme isteğiyle doludur ve bu özellikleri, onları kitaplara yönlendiren önemli bir faktördür. Araştırmanın örneklemini Tekirdağ ilinde bilseme devam eden 2-12. Sınıflarda öğrenim gören yüz öğrenci oluşturmaktadır. Veriler 2023-2024 eğitim öğretim yılı ikinci döneminde toplanmış olup iki bölümden oluşan bir Eğitim/Öğretim Teknolojileri Metafor Algısı Formu uygulanmıştır. Bu formun ilk bölümünde demografik veriler, ikinci bölümü ise katılımcıların eğitim/öğretim teknolojileri algısını görmek için “Kitap okumak ... gibidir, çünkü ...” ifadesini içeren açık uçlu bir sorudan oluşmaktadır. Elde edilen verilerin birinci bölümü, tanımlayıcı istatistikler kullanılarak analiz edilirken, ikinci bölümde elde edilen metafor verileri içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu çalışmada olgubilim deseni kullanılmıştır. Yapılan analizde, Bilseme devam eden öğrencilerin okuma algılarını ölçmek amacıyla gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarını analiz etmektedir. Araştırma, katılımcılardan okuma faaliyetlerini metaforlar aracılığıyla tanımlamalarını istemiştir. Elde edilen metaforlar, çeşitli yaşam deneyimlerini aktivitelerini ifade etmektedir. Metaforlar gruplandırılarak on kategoriye ayrılmış yüzdelik olarak sıralanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların okuma algılarının temel olarak on farklı temayı yansıttığı görülmüştür. Bu temalar arasında hayatın anlamını bulma, maceraya açılım, eğitim ve kültürel deneyimler, rahatlama ve huzur, kişisel bağlantı ve iletişim, terapi ve zihinsel refah, eğlence ve zevk, bilgi edinme ve öğrenme, içsel huzur ve doyma, kişisel gelişim ve keşif bulunmaktadır. Analiz, insanların okuma eylemini nasıl algıladıklarının, yaşam deneyimleri ve değerleri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, okuma faaliyetinin bireylerin yaşam deneyimlerini zenginleştiren ve kişisel gelişimlerine katkı sağlayan çok yönlü bir etkinlik olduğunu vurgulamaktadır. Araştırmanın sonuçları, okuma algısını anlama ve okuma motivasyonunu artırma konusunda eğitimcilerin ve araştırmacıların rehberlik edeceği önemli içgörüler sunmaktadır. Araştırmacılara önerilerimiz ilk olarak, üstün yetenekli öğrencilerin kitap okuma alışkanlıklarının ve okuma materyallerinin niteliğinin daha ayrıntılı olarak incelenmesi, bu öğrencilerin entelektüel ve duygusal gelişimlerini destekleyecek stratejilerin belirlenmesine yardımcı olabilir. Farklı yaş grupları ve cinsiyetler arasındaki farkların daha detaylı analizi, hedeflenmiş okuma programlarının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. İkinci olarak, eğitim/öğretim teknolojileri ile kitap okuma alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar yapılması, dijital okuma araçlarının etkisini anlamak açısından faydalı olacaktır.

Üçüncü olarak, nitel veri toplama yöntemlerinin çeşitlendirilmesi, özellikle derinlemesine mülakatlar ve gözlemler gibi yöntemlerin kullanılması, öğrencilerin kitap okuma algılarının daha zengin ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: Üstün yetenek, kitap okuma, okuma alışkanlığı

INVESTIGATION OF AZİZ NESİN’S GAME ‘WHAT LIVES, WHAT DOESN’T
LIVE’ IN TERMES OF VALUES EDUCATION

AZİZ NESİN’İN ‘YAŞAR NE YAŞAR NE YAŞAMAZ’ OYUNUNUN DEĞERLER
EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

AYŞE TAŞKIN

İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Tezli
Yüksek Lisans Programı, 0009-0000-8582-7610

Özet

Değer bir nesneye varlığa ya da faaliyete ruhsal, ahlaksal, toplumsal açıdan ya da estetik yönden tanınan önem veya üstünlük derecesidir. Değer, insan davranışını açıklamada büyük öneme sahiptir. Değerler, önce bireyi kontrol altına alır; bireye iyiyi ve doğruyu ayırt edebilmesini ve buna göre davranmasını sağlar. Bireyin sahip olduğu değerler toplum içerisindeki statüsünü belirler. Bir toplumun geçmişinden kopmadan varlığını koruyabilmesi, kendi bilinciyle donanıp mevcudiyetini geleceğe taşıyabilmesi değerler eğitimi ile mümkündür. Değerler eğitimi önce ailede başlar. Ancak bu eğitim aileyle sınırlı değildir. Akran grupları, okullar, kitle iletişim araçları ve sivil toplum örgütlerine de büyük sorumluluklar düşmektedir. Ailede başlayan değerler eğitimi, okullarda eğitim-öğretim süreci içerisinde temel değerlerin öğrencilere kazandırılması ile devam eder. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın 18 Temmuz 2017 tarihinde ‘‘Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmaları Üzerine’’ başlıklı yayınladığı bildiride değerler eğitime ilişkin on kök değer belirlenmiştir: adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik. Bu değerler, gerek eğitim-öğretim ile gerekse ders kitapları ve ders içi etkinlikler ile bireylere kazandırılmaktadır. Bu bildiride Aziz Nesin’in en bilinen eserlerinden ‘‘Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz’’ oyunu Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın belirlediği on kök değere göre incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı Aziz Nesin’in oyununda vermek istediği değerleri tespit etmek; incelenen oyunun değerler eğitiminde ne kadar öneme sahip olduğunu belirlemektir. Bu çalışmanın edebi eserlerin değerler eğitimi açısından etkili bir şekilde okunması ve okutulması gibi çalışmalara yön vereceğine inanılmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve içerik analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ‘‘Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz’’ oyununda on kök değere de yer verildiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: değer, değerler eğitimi, oyun, Aziz Nesin

Abstract

Values represent the degree of importance or superiority attributed to an object, existence, or activity—spiritually, morally, socially, or aesthetically. Values play a crucial role in shaping human behavior. They first govern the individual, enabling them to discern between good and right and to act accordingly. An individual's values determine their status in society. Through values education, a society can maintain its continuity without severing ties with its past, develop its own consciousness, and carry its existence into the future. Values education begins in the family but is not confined to it. Peer groups, schools, mass media, and non-governmental organizations also bear significant responsibility. This education, which starts in the family, continues in schools where students acquire basic values through the educational process.

In a statement published by the Presidency of the Board of Education and Training on July 18, 2017, titled "On the Renewal and Amendment Studies in the Curriculum," ten core values were identified for values education: justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, patriotism, and helpfulness. These values are imparted to individuals through both educational processes and through textbooks and classroom activities. In this context, the play "Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz," one of the most renowned works of Aziz Nesin, was examined according to the ten core values identified by the Presidency of the Board of Education. The aim of this study is to determine the values Aziz Nesin intended to convey in his play and to assess the play's significance in values education. This study is believed to provide guidance for initiatives such as effective reading and the analysis of literary works in the context of values education. The study employed literature review and content analysis, qualitative research methods. The results revealed that the ten core values were indeed present in the play "Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz."

Keywords: value, values education, play, Aziz Nesin

PROBLEMS EXPERIENCED BY SCHOOL ADMINISTRATORS IN THE SCHOOL-PARENT RELATIONSHIP AND SUGGESTED SOLUTIONS
OKUL YÖNETİCİLERİNİN OKUL-AİLE İLİŞKİSİNDE YAŞADIKLARI
SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

MUSTAFA KELEPİRCİOĞLU¹, SEVDA KATITAŞ²

**¹Müdür Yardımcısı, Necip Fazıl Kısakürek İmam Hatip Ortaokulu, Eğitim Yönetimi,
0009-0003-8614-4039**

**²Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Yönetimi,
0000-0003-3512-6677**

Özet

Bu araştırma, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise de görev yapan müdür ve müdür yardımcılarının okul-aile ilişkisinde yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin okul yöneticilerinin görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada nitel bir araştırma yöntemi olan olgu bilim (fenomonoloji) modeli kullanılmıştır. Bu araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 eğitim-öğretim yılında İstanbul İli Arnavutköy ilçesindeki okullarda görev yapan 15 okul yöneticisi (5 müdür ve 10 müdür yardımcısı) oluşturmuştur. Çalışma grubunun belirlenmesinde konu hakkında iyi derecede bilgi sahibi olan kişilere ulaşmada kullanılan kartopu örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Veri toplama aşamasında yöneticiler ile önceden hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde katılımcılara ait bilgilerin yer aldığı demografik verilere de yer verilmiştir. Araştırmaya katılım sağlayan okul yöneticilerinden elde edilen veriler, içerik analizi kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda, okul-aile arasında kurulan iletişim ve iş birliğinde öğretmenlerin, ailelerin, okul yönetiminin ve sistemin etkisinin olduğu yönetici görüşleriyle ortaya konmuştur. Araştırmada okul-aile ilişkisinde yaşanan sorunların ilgisizlik, iletişim ve empati eksikliği, eğitimsizlik, düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olma ve kültürel açıdan farklılıklar gibi velilerden kaynaklı sorunlar; ulaşım zorluğu, fiziksel yetersizlikler ve kalabalık sınıf mevcutları gibi okuldan kaynaklı sorunlar ve öğretmenlik mesleğinin itibarsızlaşması, yöneticilere ve eğitim sistemine karşı güvensizlik gibi öğretmenliğe bakış açısından kaynaklı sorunlar olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmada okul-aile ilişkisinde yaşanan sorunların çözümüne yönelik yöneticiler okul düzeyinde ve sistemsel yaşanan sorunların çözümü için bakanlık düzeyinde alınması gereken önlemlere yönelik önerilerde bulunmuşlardır. Araştırma sonucunda, bulgulara dayalı olarak araştırmacılar ve uygulayıcılar için öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Aile, okul, okul yöneticileri

Abstract

This research was conducted to determine the opinions of school administrators on the problems experienced and solutions proposed in the school-parent relationship by principals and vice-principals working in preschools, primary schools, middle schools, and high schools affiliated with the Ministry of National Education. The phenomenology model, a qualitative research method, was used in the research. The study group consisted of 15 school administrators (5 principals and 10 vice-principals) working in schools in the Arnavutköy district of İstanbul during the 2023-2024 academic year. The snowball sampling method, which is used to reach individuals with substantial knowledge on the subject, was utilized to determine the study group. During the data collection phase, pre-prepared semi-structured interviews were conducted with the administrators. Demographic data containing information about the participants were also included in these interviews. The data obtained from the school administrators participating in the research were analyzed and interpreted using content analysis. The research revealed that communication and collaboration between school and parent were influenced by teachers, parents, school administration, and the system, according to the administrators' opinions. Problems in the school-parent relationship were found to stem from various sources: lack of interest, communication and empathy deficiencies, lack of education, low socio-economic status, and cultural differences on the part of parents; transportation difficulties, physical inadequacies, and overcrowded classrooms on the part of the school; and issues such as the devaluation of the teaching profession, distrust towards administrators and the education system from the perspective of teachers. The research found that school administrators proposed measures to be taken at both the school level and the ministry level to solve problems experienced in the school-parent relationship. Based on the research findings, recommendations were developed for researchers and practitioners.

Keywords: Parent, school, school administrators

THE ROLES OF SCHOOL ADMINISTRATORS IN DIGITAL TRANSFORMATION IN EDUCATION

EĞİTİMDE DİJİTAL DÖNÜŞÜME İLİŞKİN OKUL YÖNETİCİLERİNİN ROLLERİ

AYŞE DUDU KORKUT¹, SEVDA KATITAŞ²

¹Öğretmen, Dostluk Ortaokulu, Eğitim Yönetimi,

0000-0003-0821-5228

²Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Yönetimi,

0000-0003-3512-6677

Özet

Bu çalışma okul yöneticilerinin dijital dönüşüm sürecindeki rollerini belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında İstanbul ilinde görev yapan 15 okul yöneticisinden oluşmuştur. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama sürecinde, araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve katılımcılarla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, okul yöneticilerinin dijital teknolojileri kullanma konusundaki yeterlik düzeylerinin ilgi alanlarına girme, kendini geliştirme isteği, deneyim, aktif kullanım vb. değişkenlere göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada dijital dönüşümün eğitim süreçleri, öğretmen performansı ve öğrencilerin akademik başarıları üzerinde bir takım olumlu ve olumsuz etkilerinin bulunduğu yönetici görüşleriyle ortaya konmuştur. Araştırmada yöneticilerin dijital dönüşüm sürecinin gerekliliklerini anlama ve uygulama konusundaki yetersizlikleri, dijital dönüşüm sürecinde bilgi güvenliği ve veri koruma gibi konulardaki bilgi eksiklikleri ve okullarının dijital altyapısının güncellenmesi ve iyileştirilmesi kapsamındaki yetersizlikleri okul yöneticilerinin bu süreçte karşılaştıkları zorluklar olarak bulunmuştur. Dijital dönüşüm sürecinde karşılaşılan zorluklarla baş etmede kullanılan stratejiler değerlendirildiğinde, bazı yöneticilerin zorluklarla başa çıkmak için dış kaynaklardan destek almayı tercih ettikleri; bazılarının yerel paydaşlarla iş birliği yaptıkları ve bazılarının da okul düzeyinde çözüm yolları bulma eğiliminde oldukları araştırma sonuçlarıyla ortaya çıkmıştır. Araştırma bulgularına dayanarak uygulayıcılar ve araştırmacılar için öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Dijital dönüşüm, eğitim, okul yöneticisi

Abstract

This study was conducted to determine the roles of school administrators in the digital transformation process. The phenomenological design, one of the qualitative research methods, was used in the research. The study group consisted of 15 school administrators working in İstanbul during the 2023-2024 academic year. The purposeful sampling method, specifically the convenience sampling method, was used to determine the study group. During the data collection process, a semi-structured interview form developed by the researchers was used, and face-to-face interviews were conducted with the participants. The data obtained were analyzed using the content analysis method. As a result of the research, it was concluded that the competency levels of school administrators in using digital technologies varied based on variables such as interest areas, desire for self-improvement, experience, and active use. The research revealed that digital transformation had both positive and negative effects on educational processes, teacher performance, and students' academic achievements, according to the administrators' opinions. The study found that the challenges faced by school administrators in the digital transformation process included a lack of understanding and application of the requirements of digital transformation, knowledge gaps in information security and data protection, and inadequacies in updating and improving their schools' digital infrastructure. When evaluating the strategies used to cope with the challenges encountered in the digital transformation process, it was found that some administrators preferred to seek support from external sources, some collaborated with local stakeholders, and some tended to find solutions at the school level. Based on the research findings, recommendations were developed for practitioners and researchers.

Keywords: Digital transformation, education, school administrator

**A REVIEW ON THE USABILITY OF SING AND SEE AUDIO SOFTWARE
PROGRAM IN SINGING TRAINING**

**SİNG AND SEE SES YAZILIMI PROGRAMININ ŞAN EĞİTİMİNDE
KULLANILABİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

ESRA ŞAHİN¹

**¹Dr.Öğr.Üyesi, Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı, Sahne Sanatları,
<https://orcid.org/0000-0002-1628-5368>**

Özet

Şan eğitimi, sesin doğru ve etkili bir biçimde kullanılabilmesi için belirli prensiplere uygun olarak yapılan bir eğitim sürecidir. Eğitim süresi boyunca öğrenciye kazandırılması istenen davranışlar arasında doğru duruş (postür), sağlıklı nefes kullanımı, sese güç, tını ve esneklik kazandırmak için rezonans bölgelerini tanımak ve etkili kullanabilmek yer alır. Bunun yanı sıra, doğru entonasyon ve müzikal şarkı söyleme becerilerinin geliştirilmesi de hedeflenen davranışlardır. Ders sürecine yeni başlayan öğrenciler, genellikle birçok farklı şeyi aynı anda düşünmek zorunda oldukları için istenilen vokal tekniği veya performansı tam olarak gerçekleştirmekte zorlanmaktadırlar. Bu sorunla başa çıkabilmek için yapılması gereken en önemli şeylerden biri odaklanma ve mental hazırlıktır. Dersler genellikle öğretmenle birebir yapılırken, yeni başlayan öğrenciler kendi başlarına çalıştıklarında doğruyu bulmak ve kendilerini denetlemek konusunda zorlanmaktadırlar. Bu nedenle, özel olarak tasarlanmış interaktif uygulamalar ve kaynaklar, öğrencinin doğru teknikleri öğrenmesine ve kendi performansını değerlendirmesine yardımcı olabilir. Bu sayede öğrenci, bireysel çalışmalarında da doğruyu bulabilir ve gelişimini izleyebilir. Bu uygulamalar, öğretmenin öğrencinin güçlü ve zayıf yönlerini daha iyi anlamasına yardımcı olur ve dersleri öğrencinin ihtiyaçlarına daha uygun bir şekilde özelleştirerek rehberlik etmesini sağlar. Bu programlardan biri Avustralya Sydney Üniversitesi İletişim Bilimleri Okulu ve Ulusal Ses Merkezi vokal pedagogları ve yazılım mühendisleri Dr. William Thorpe, Janice Chapman, Jo Estill, Jean Callaghan, Pat Wilson tarafından tasarlanan, ses perdesi/ses tınısı/ses yüksekliği özelliklerini temsil eden gerçek zamanlı görsel/işitsel geri bildirimler sağlayan, dünya çapında 60'dan fazla ülkede çeşitli uygulama alanlarında aktif bir biçimde kullanılan üst düzey şan eğitimi yazılımlarından Sing and See programıdır. Çalışmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın amacı, şan eğitiminde Sing and See programının kullanılmasına ilişkin veri tabanı özelliklerini detaylandırmak ve şan eğitiminde istenen hedef davranışları kazanmada programın eğitim sürecine sağlayacağı analiz verilerini ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Şan Eğitimi, Sing and See, İnteraktif Yazılım

Abstract

Voice training is a training process carried out in accordance with certain principles so that the voice can be used correctly and effectively. Behaviors that are required to be acquired by the students during the training period include correct posture, healthy breathing, recognizing and using resonance zones effectively to give power, timbre and flexibility to the voice. In addition, developing correct intonation and musical singing skills are also targeted behaviors. Students who are new to the lesson often have difficulty in fully realizing the desired vocal technique or performance because they have to think about many different things at the same time. One of the most important things to do to deal with this problem is focus and mental preparation. While lessons are usually given one-on-one with the teacher, beginner students have difficulty finding the truth and controlling themselves when they study on their own. Therefore, specially designed interactive applications and resources can help the student learn the correct techniques and evaluate their own performance. In this way, the student can find the truth in his individual studies and monitor his development. These practices help the teacher better understand the student's strengths and weaknesses and allow him or her to guide lessons by customizing them to better suit the student's needs. One of these programs is led by vocal pedagogues and software engineers from the School of Communication Sciences at the University of Sydney, Australia, and the National Voice Center. Designed by William Thorpe, Janice Chapman, Jo Estill, Jean Callaghan, Pat Wilson, it provides real-time visual/audio feedback representing pitch/timbre/loudness characteristics, actively working in various application areas in more than 60 countries around the world. Sing and See is one of the top-level singing training software used. Screening method was used in the study. The purpose of the study is to detail the database features regarding the use of the Sing and See program in voice education and to reveal the analysis data that the program will provide to the education process in gaining the desired target behaviors in voice education.

Keywords: Voice Training, Sing and See, Interactive Software

COMPARATIVE PROGRAM ANALYSIS IN TRADITIONAL MUSIC TEACHING GELENEKSEL MÜZİK ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞTIRMALI PROGRAM ANALİZİ

CANSU USLU

Öğrenci, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Müzik Eğitimi,
0009-0006-5040-323X

Özet

Bu araştırmada, Bulgaristan, İngiltere, Hollanda, Çin ve Türkiye’de bulunan geleneksel anlamda müzik eğitimi veren bazı üniversitelerin öğretim programları karşılaştırılarak değerlendirilmesi ve analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma, farklı ülkelerdeki müzik eğitimi programlarını karşılaştırarak, alandaki iyi uygulamaları ortaya koymak ve bu uygulamaların gelişmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca yapılan bu araştırmanın, müzik alanında çalışmakta olan müzik eğitimcileri, akademisyenler ve araştırmacılar için kaynak niteliğinde olması hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda öğretim programları; genel yapıları, içeriği, akademik personel sayısı ve öğrenme-öğretme süreci bakımından analiz edilerek incelenmiştir. Elde edilen veriler, doküman incelemesi yoluyla elde edilmiş olup eğitim programları arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konmuştur. Araştırmaya konu olan ülkelerdeki müzik eğitim programları, kendi kültürel miraslarına uygun ders içerikleri, akademik personel profilleri ve eğitim süreleri ile öne çıkmaktadır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; genel yapıları ve içerikleri incelendiğinde geleneksel müzik öğretim programlarının sanatçı ve müzik eğitmeni yetiştirmeye yönelik olduğu görülmektedir. Müzik teorisi ve performans dayalı uygulamaların çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Kültürel çalışmaların ve enstrüman eğitimlerinin de öğretim programlarının genelinde yer aldığı tespit edilmiştir. Azınlık olarak da müzik teknolojilerine ve etnomüzikolojiye yer verildiği görülmüştür. Öğrenme-öğretme süreci incelendiğinde ise müzik öğretim programının İngiltere hariç diğer ülkelerde aynı sürede tamamlanması gerektiği görülmüştür. Kredilerin Avrupa Kredi Transfer Sistemi (ECTS) ile uyumlu olduğu tespit edilmiş olup yalnızca Çin’de kredi sisteminde yıllık kredi bazlı değerlendirme yapıldığı tespit edilmiştir. Eğitim kadroları incelendiğinde ise, akademik personelin en fazla Çin Müzik Konservatuar’ında bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya konu olan okulların akademik personeli incelendiğinde, alanında uzman müzik eğitimcilerinin, akademisyenlerin, ulusal veya uluslararası tanınmış müzisyenlerin olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular doğrultusunda eğitim süreçleri bakımından çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Geleneksel müzik eğitimi, Konservatuar, Program Analizi, Öğretim Programı

Abstract

In this study, it is aimed to compare, evaluate and analyze the curricula of some universities in Bulgaria, England, the Netherlands, China and Turkey that provide music education in the traditional sense. By comparing music education programs in different countries, it aims to reveal good practices in the field and to contribute to the development and dissemination of these practices.

In addition, it is aimed to be a resource for music educators, academicians and researchers working in this field. For this purpose, curricula were analyzed in terms of their general structure, content, academic staff and learning-teaching process. The data obtained were obtained through document analysis and the similarities and differences between the curricula were revealed. Music education programs in the countries subject to the research stand out with their course contents, academic staff profiles and education periods suitable for their cultural heritage. According to the findings obtained from the research; when their general structures and contents are examined, it is seen that traditional music education programs are aimed at training artists and music educators. It was determined that music theory and performance-based practices are in the majority. Cultural studies and instrument training are also included in the curricula. It was also seen that music technology and ethnomusicology were included as a minority. When the learning-teaching process was examined, it was seen that the music curriculum should be completed in the same period in all countries except England. The credits were found to be compatible with the European Credit Transfer System (ECTS), and it was found that only in China, annual credit-based evaluation was made in the credit system. When the academic staff was analyzed, it was found that the highest number of academic staff was found in the Chinese Conservatory of Music. When the academic staff of the schools subject to the research were examined, it was seen that there were expert music educators, academicians, nationally or internationally recognized musicians.

Keywords: : Traditional music education, Conservatory, Program Analysis, Curriculum

1. GİRİŞ

Müzik, insan kültürünün temel bir parçasıdır ve tarih boyunca insanların duygularını ifade etmek, toplumsal bağları güçlendirmek ve kimliklerini şekillendirmek için kullanılmıştır. Müziğin sadece melodi ve ritimlerden ibaret olmadığını aynı zamanda bir toplum kültürünün ruhunu, değerlerini, inançlarını, tarihini ve toplumsal yapılarını yansıtan bir ifade biçimi olduğunu söylemek mümkündür. Müzik, bir toplumun kültürel değişimini ve çeşitliliğini en net şekilde yansıtan, içinde duygu, düşünce, ses, estetik ve kültür unsurlarını bir araya getiren araçlardan birisidir (Özdek, 2012). Her toplumun kendine özgü müzikal mirası vardır. Örneğin, belirli bir etnik müzik tarzı, o toplumun tarihsel deneyimlerini, kahramanlarını ve efsanelerini anlatan şarkılar içerebilir. Bu şarkılar hatırlanarak, tekrarlanarak nesilden nesile aktarılabilir. Bu yönüyle müzik, kültürel kimliğin bir parçasıdır ve kültürel belleği aktarmanın etkili bir yoludur (Akın, 2018). Türkiye'nin kültürel zenginliğe ve tarihsel olarak önemli olaylara sahip bir ülke olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Türk müziği farklı kültür ve medeniyetlerin etkisiyle şekillenmiş olup evrensel bir nitelik kazanmıştır. Müzikte evrensellik, diğer kültürlerin ve ulusal varlıkların katılımlarıyla mümkün olmaktadır (Aydın, 2008). Günümüzde Türk müziğinin bu evrensel niteliğini koruyup aynı zamanda Türk müziği mirasının korunması, geliştirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla çeşitli kurumlarda müzik eğitimi verilmektedir. Bu kurumlarda planlanan öğretim programı ile öğrencilerin müzik alanında belirli bir eğitim düzeyine çıkması hedeflenmektedir. Öğretim programı, öğrencilere kazandırılması amaçlanan bilgi, beceri ve tutumları içeren sistematik bir plandır. Eğitim kurumlarının, öğrenci yetiştirme amacını taşıyan tüm faaliyetleri (Varış, 1994, s.18, akt., Albuz ve Demirel, 2019). öğretim programı şeklinde ifade edilmektedir. Öğretim programı oluşturulurken öğrencilerin ilgileri, istek ve yetenekleri ile bireysel farklılıkları ve yönelmek istedikleri alanların özellikleri dikkate alınarak; okul ve program türlerine uygun ortak dersler, akademik destek dersleri, meslek ve dal dersleri, seçmeli dersler ve seçmeli meslek dersleri seçilmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği). Müzik eğitimi veren kurumlarda da öğretim programı hazırlanırken benzer veya aynı konular dikkate alınmaktadır.

Öğrenciler müzik alanında öğrenmeleri gereken temel eğitimin yanında ilgi, yetenek ve yönelimlerine göre seçmeli ve ortak akademik dersler almaktadır. Geleneksel müzik eğitimi bağlamında eğitim veren kurumların öğretim programları; akademik gelişimi, kültürel mirasın korunması ve aktarılmasını, performansa dayalı uygulama becerilerinin kazandırılmasını hedeflemektedir (bkz. İTÜ Devlet Konservatuvarı, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı, Palet Türk Müziği İlkokulu). Ülkemizde bulunan Türk müziği konservatuvarları bu amaca hizmet eden kurumlar arasında bulunmakta ve ders içerikleri incelendiğinde; Türk müziği teorisi, solfej, kulak eğitimi, geleneksel çalgıların eğitimi, repertuar, Türk müziği ses icracılığı gibi konuların ön plana çıktığı gözlemlenmektedir (Kolukırmık, 2014). Dünya genelinde geleneksel anlamda müzik eğitimi veren kurumların öğretim programları da incelendiğinde bazı yönlerden benzerlik taşıdığı söylenebilir. Bu programlar da, o ülkenin kültürel ve tarihsel bağlamına göre şekillenirken (Shand, 1997), aynı zamanda teknolojik ve pedagojik yeniliklere uyum sağlamaktadır. Literatür incelendiğinde, evrensel olarak karşılaştırmalı müzik öğretim programı incelemelerinin sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Rauduvaitė ve Yadian (2018), “Litvanya ve Çin'deki müzik öğretmeni yetiştirme programlarının analizi” adlı çalışmalarında; Litvanya ve Çin'deki müzik öğretmenliği lisans ve yüksek lisans eğitim programlarının bir analizini yaparak, her iki ülkedeki eğitim politikalarının felsefi yönlerini, hümanist fikirler ve ulusal bağlam tarafından önceden belirlenen benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymuşlardır. Araştırma, iki ülkenin hedeflerinin, amaçlanan öğrenme çıktılarının, yapısının ve müfredatının, felsefi yönler, hümanist fikirler ve her iki ülkedeki eğitim politikalarının ulusal bağlamı tarafından önceden belirlenmiş benzerliklere ve farklılıklara sahip olduğunu ortaya koymuştur. Özgül (2021), “Müzik Dersi Öğretim Programının Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi ve Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi Açısından İncelenmesi” adlı çalışmada; 2018 Müzik Dersi Öğretim Programı ile Avrupa Okulları Müzik Öğretim Programını benzerlik ve farklılık kapsamında incelenmek istemiştir. 2018 Müzik Dersi Öğretim Programı Avrupa okulları müzik öğretim programı ile karşılaştırıldığında, öğrencilerde kültürel bilinçlenme olması amacıyla düzenlenen dinletiler yapıldığı, “çalgı çalma” ve “yabancı dillerde iletişim” becerilerine yer verilmediği görülmüştür. Araştırma neticesinde tespit edilen eksikliklerin giderilmesi adına öneriler sunulmuştur. Otacıoğlu (2016) “Türkiye’de Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlar ile AB Üyesi Bir Ülke Olan Avusturya’da Müzik Öğretmeni Yetiştiren Sanat Üniversitelerinin Eğitim Programlarının Karşılaştırılması” adlı araştırma, Türkiye’deki eğitim fakültelerinden gelen öğretmenlerin mevcut eğitimleri ile gelişmiş Avrupa ülkelerindeki meslektaşlarının karşılaştırılmasının, mevcut sorunların çözümüne ışık tutacak sonuçlar ortaya koyacağı düşüncesiyle yapılmıştır. Nitelikli eğitimci yetişmesi için gerekli olan en iyi ve en kaliteli öğretmen eğitimi programlarının geliştirilmesine ve bu programa okul yıllarında başlamalarına yardımcı olacak bir referans olmayı amaçlamaktadır. Araştırma sonucunda, iki ülkenin öğretim metodolojileri arasında kredi saatleri, ders süreleri ve ders içerikleri açısından farklılıklar tespit edilmiştir. Demirel ve Karaelma (2022) “45. Kosova Ve Türkiye 6. Sınıf Müzik Öğretim Programlarının İncelenmesi” adlı çalışmalarında, Kosova’nın gelişmekte olan eğitim sistemindeki eksikliklerin tespit edilmesi ve giderilmesi için karşılaştırmalı program analizleri yapılarak çözüm bulunması amaçlanmıştır. Bu çalışmada Kosova ve Türkiye’deki 6. Sınıf müzik öğretim programı amaç ve kazanım yönüyle incelenmiştir. Araştırma neticesinde, iki ülkenin öğretim programında da farklılıklar olduğu görülmüştür. Bir ülkenin eğitim sisteminin incelenmesi, o ülkenin programında bulunmayan ancak ihtiyaç duyulan özelliklerin görülerek programların yürütülmesi ve geliştirilmesi açısından önemlidir (Erdoğan ve Gök, 2011). Bu sebeple öğretim programlarının incelenmesinin, programda yapılabilecek yenilikler, var olan sorunların çözümü, geliştirilebilecek konular bakımından gerekli olduğu düşünülmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmada, Bulgaristan, Çin, Hollanda İngiltere ve Türkiye örnekleminde rastgele belirlenen geleneksel müzik eğitimi veren kurumlar özelinde karşılaştırmalı bir program analizinin yapılması amaçlanmıştır. Çalışmaya konu olan ülkelerin sosyo-ekonomik durumları, coğrafi konumları ve gelişmişlik düzeyleri, müzik eğitimine farklı bakış açıları sunabilmektedir. Türkiye'deki geleneksel müzik öğretim programını diğer ülkelerin müzik öğretim programlarıyla karşılaştırmak, farklı yaklaşımları anlamak ve değerlendirmek açısından da önemlidir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.1.1. Öğretim Programı

Eğitim; bireyin bilgi, beceri ve değerler kazanmasını hedefleyen bu bağlamda hayatın tamamını kapsayan bir süreçtir. Öğretim ise; belirli bir kazanımın, planlı ve programlanmış şekilde konunun uzmanları tarafından verilmesidir (Admin, 2017). Kazanımların belirlenmesi, öğrencilerin problemleri ve ihtiyaçları çerçevesinde şekillenmektedir. Programın uygulanışında farklı öğrenci grupları dikkate alınmaktadır. Etkili öğretim yöntemleri kullanarak öğrencilerin bireysel katılımını arttırmayı amaçlamaktadır. Bu sürecin sistematik olması öğretim programlarıyla sağlanmaktadır. Öğretim programları, eğitim hedeflerine ulaşmak için planlı şekilde tasarlanmaktadır ve altı adımla tamamlanabilen bir yaklaşımdır: (1) sorunun belirlenmesi, (2) ihtiyaç değerlendirmesinin yapılması, (3) amaç ve hedeflerin oluşturulması, (4) programın geliştirilmesi, (5) programın uygulanması ve (6) katılımcıların değerlendirilmesi ve program (Wehrli, 2011).

1.1.2. Geleneksel Müzik Eğitimi

Müzik, insanlığın başından beri kullanılan bir ifade biçimidir. Dünyada var olan tüm müzik türleri, ortaya çıktığı milletlerin, toplumların, toplulukların gelenekleri, kültürel normları, inançları ve gereksinimleri üzerine kurulmuştur (Kayhan, 2015). Müzik sadece bir sanat formu olmanın ötesinde, aynı zamanda bir kültürel ifade biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her toplumun kendine özgün müzikal mirası vardır. Her toplum kendi kültürü, tarihi ve geleneklerini ortaya koyan müzik eserleri üretmiştir (Pelikoğlu ve Özşen, 2015). Bu durum, geleneksel müzik kavramını ortaya çıkarmaktadır.

Geleneksel müzik, kültürel mirasın aktarılmasında önemli bir yere sahiptir. Bu kültürel mirasın aktarılması ve geliştirilmesi için en etkili yolun Geleneksel Müzik Eğitimi ile mümkün olduğu söylenebilir. Demirel ve Terzioğlu (2023), yaptıkları çalışmada, Türk kültürünün en önemli öğelerinden birisi olan türkülerin, müzik eğitiminde kaynak olarak kullanılması hem müzik eğitimine yararlı olacak hem de kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasına olanak sağlayacaktır, ifadesinde bulunmuşlardır. Feng ve Zheleznyak (2023) çalışmasında, Uluslararası alanda müzik eğitiminde milli müziğin korunması ve geliştirilmesi ihtiyacının büyük önem taşıdığı görüşündedir. Geleneksel Müziğin korunmasının önemli olduğunu, bu durumun devlet desteği ve mesleki eğitimle sağlanabileceğini belirtmiştir. Geleneksel müzik eğitimi, toplumsal dayanışma, tarihsel bilinç ve estetik duyarlılığın gelişmesini sağlar. Eğitimde zenginlik yaratarak, bireylerin farklı bakış açılarına sahip olmalarına ve farklı kültürlerle karşı hoşgörü ve anlayış geliştirmelerine yardımcı olur.

2. PROBLEM CÜMLESİ

Araştırmanın problem cümlesini “Çin, Hollanda, İngiltere, Bulgaristan ve Türkiye’de bulunan Geleneksel Müzik Eğitimi veren kurumların öğretim programları arasında farklılık var mıdır?” sorusu oluşturmaktadır. Araştırmada belirlenen bu problem bağlamında şu alt hedeflere ulaşmak istenmiştir;

Alt Problemler

1. Programların ders süreleri ve içerikleri bakımından farklılıkları var mıdır?
2. Programların amaçları kapsamında farklılık var mıdır?
3. Eğitim veren kurumlarda akademik personel sayısı bakımından farklılık var mıdır?
4. Programların AKTS Kredisi bakımından farklılıkları var mıdır?

Amaç

Araştırma; Türkiye’de bulunan Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Türk Müziği Konseratuvarı Müzik Bölümü öğretim programı, Çin Müzik Konservatuvarı Çin Enstrümanları Bölümü, Güney-Batı Üniversitesi "Neofit Rilski" Sanat Fakültesi Müzik Bölümü Müzik performansı, Codarts Rotterdam Sanat Üniversitesi Müzik Lisansı programı ve Newcastle Üniversitesi Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sanat ve Kültür Fakültesi Müzik Bölümü öğretim programları, öğretim program süresi ve ders içeriği, akademik personel sayıları, AKTS Kredisi ve amaçları bakımından farklılıklarını belirlemek amacını taşımaktadır.

Önem

Araştırmanın, farklı öğretim programlarını karşılaştırarak benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyması ve öğretim programı tasarımı konusunda örnek olması sebebiyle bu alanda yapılan çalışmalara kaynak niteliğinde olacağı düşünülmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye’de geleneksel anlamda müzik eğitimi veren kurumların öğretim programı, Çin, Hollanda, Bulgaristan ve İngiltere’de bulunan geleneksel anlamda müzik eğitimi veren kurumların öğretim programlarıyla karşılaştırmalı analiz edilmiştir. Çalışmaya konu olan ülkelerin öğretim programları incelenmiş ve gerekli literatür taraması yapılmıştır. Araştırmanın verileri döküman tarama yöntemi kullanılarak dokümanlardan bilgi ve veri analizi yapılarak elde edilmiştir. Belgesel tarama olarak da bilinen doküman analizinde, var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri elde edilmektedir. Doküman analizi, belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır (Karasar, 2005, akt. Sak vd., 2021). Çalışmada, Türkiye’de bulunan Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Türk Müziği Konseratuvarı Müzik Bölümü öğretim programı ile Çin’de bulunan Çin Müzik Konservatuvarı Çin Enstrümanları Bölümü, Bulgaristan’da bulunan Güney-Batı Üniversitesi "Neofit Rilski" Sanat Fakültesi Müzik Bölümü Müzik performansı, Hollanda’da bulunan Codarts Rotterdam Sanat Üniversitesi Müzik Lisansı programı ve İngiltere’de bulunan Newcastle Üniversitesi Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sanat ve Kültür Fakültesi Müzik Bölümü öğretim programları, genel yapıları, öğretim program süresi ve ders içeriği, akademik personel sayıları ve amaçlar bakımından karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular tablolar oluşturularak belirtilmiş ve öğretim programları arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konmuştur. Örneklem grubu olarak seçilen kurumlar rastgele örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir.

4. BULGULAR

4.1. İncelenen Ülkelerin Müzik Öğretim Programlarının Öğretim Program Süreleri Ve Program İçeriği Karşılaştırılmasıyla İlgili Elde Edilen Bulgular

Bu başlık altında, örneklem grubunu oluşturan kurumların düzeyleri, süreleri ve program içeriği hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1 Öğretim program süreleri ve program içeriği karşılaştırması

Okul	Derece	Süre	Açıklama
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Türk Müziği Devlet Konservatuvarı /Müzik Bölümü / Türk Müziği ASD	Lisans (Bachelor's Degree)	4	Geleneksel Türk Müziği Çalgıları ve Ses Eğitimi
Güney-Batı Üniversitesi "Neofit Rilski"/Sanat Fakültesi / Müzik Bölümü/ Müzik performansı	Lisans (Bachelor's Degree)	4	Geleneksel Folklor Çalgıları ve Geleneksel Folklor Şarkıları
Newcastle Üniversitesi / Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi / Sanat ve Kültür Fakültesi / Müzik Bölümü	Lisans (Bachelor's Degree)	3	Batı Klasik Müziği, Dünya Müzikleri
Codarts Rotterdam - Sanat Üniversitesi / Müzik Lisansı	Lisans (Bachelor's Degree)	4	Dünya Müziği (Flamenko, Hint Müziği, Latin, Tango, Türk Müziği)
Çin Müzik Konservatuvarı / Çin Enstrümanları Bölümü	Lisans (Bachelor's Degree)	4	Geleneksel Çin Enstrümanları

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya konu olan kurumların lisans eğitim programlarının 4 yılda tamamlandığı yalnızca İngiltere’de bulunan Newcastle Üniversitesi’nde müzik bölümü lisans eğitiminin 3 yılda tamamlandığı tespit edilmiştir. Lisans eğitim programlarının ders içeriklerine bakıldığında; Çin Müzik Konservatuvarı’nda, Bulgaristan’da bulunan Güney-Batı Üniversitesi “Neofit Rilski” Sanat Fakültesi’nde ve Burdur’da bulunan Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı’nda geleneksel anlamda müzik eğitimi ve geleneksel çalgı ve ses eğitimi verildiği görülmüştür. İngiltere’deki Newcastle Üniversitesi Sanat ve Kültür Fakültesi ve Hollanda’daki Codarts Rotterdam Sanat Üniversitesi’nde Dünya Müzikleri ve Batı Klasik Müziği eğitimine yer verildiği belirlenmiştir. Bu bilgilere göre; kurumların kültürel bağlamda müzik eğitimine önem verdiği söylenebilir. Öğrenim sürelerinin çoğunluğunun aynı olması farklı ülkelerdeki müzik eğitimi programlarının belirli bir standarda sahip olduğunu göstermektedir.

4.2. İncelenen Ülkelerin Müzik Öğretim Programlarının Akademik Personel Bakımından Karşılaştırılması İle İlgili Elde Edilen Bulgular

Bu başlık altında, örneklem grubunu oluşturan kurumların akademik personelleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 2 Akademik Personel Bakımından Karşılaştırılması

Kurum	Unvan	f
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Türk Müziği Devlet Konservatuvarı /Müzik Bölümü / Türk Müziği ASD	Profesör	-
	Doçent	3
	Doktor	1
	Öğretim Elemanı	2
Güney-Batı Üniversitesi "Neofit Rilski"/Sanat Fakültesi / Müzik Bölümü/ Müzik performansı	Profesör	5
	Doçent	3
	Doktor	6
	Öğretim Elemanı	-
Newcastle Üniversitesi / Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi / Sanat ve Kültür Fakültesi / Müzik Bölümü	Profesör	7
	Doçent	-
	Doktor	20
	Öğretim Elemanı	2
Codarts Rotterdam - Sanat Üniversitesi / Müzik Lisansı	Profesör	-
	Doçent	-
	Doktor	-
	Öğretim Elemanı	-
Çin Müzik Konservatuvarı / Çin Enstrümanları Bölümü	Profesör	10
	Doçent	9
	Doktor	-
	Öğretim Elemanı	9

Tablo 2 incelendiğinde, Çin Müzik Konservatuvarı'nın on(10) profesör, dokuz(9) doçent ve dokuz(9) öğretim elemanına sahip olmasıyla akademik personele en fazla sahip olan kurum olduğu tespit edilmiştir. Newcastle Üniversitesi Müzik Bölümü'nün de yedi(7) profesör, yirmi(20) doktor, iki(2) öğretim elamanı sayısı ile Çin'den sonra en kalabalık akademik personele sahip kurum olduğu görülmüştür.

En az akademik personele sahip olan kurumun ise üç(3) doçent, bir(1) doktor, iki(2) öğretim elemanı sayısı ile Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı olduğu tespit edilmiştir. Codarts Rotterdam Sanat Üniversitesi'nde profesör, doktor, doçent veya öğretim elemanı unvanına sahip bir akademik personelin bulunmadığı görülmüştür. Buna göre; akademik personel sayısının kurumlar arasında büyük farklılıklar gösterdiği ve bu durumun müzik eğitiminin sunuluş biçimini ve kalitesini etkileyebileceği söylenebilir.

4.3. İncelenen Ülkelerin Müzik Öğretim Programlarının Alınması Gereken Kredi Bakımından Karşılaştırılması İle İlgili Elde Edilen Bulgular

Bu başlık altında, araştırmaya konu olan kurumların müzik öğretim programlarının yıllık kredi dağılımı karşılaştırılmaktadır.

Tablo 3 AKTS Kredisi Bakımından Karşılaştırılması

Okul	Yıl(1) Kredi	Yıl (2) Kredi	Yıl (3) Kredi	Yıl (4) Kredi	Toplam/Kredi
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Türk Müziği Devlet Konservatuvarı/Müzik Bölümü/Türk Müziği ASD	60	60	60	60	240
Güney-Batı Üniversitesi "Neofit Rilski"/Sanat Fakültesi / Müzik Bölümü/ Müzik performansı	60	60	60	60	240
Newcastle Üniversitesi / Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi / Sanat ve Kültür Fakültesi / Müzik Bölümü	120	120	120	-	360
Codarts Rotterdam - Sanat Üniversitesi / Müzik Lisansı	60	60	60	60	240
Çin Müzik Konservatuvarı / Çin Enstrümanları Bölümü	-	-	-	-	155

18

Tablo 3 incelendiğinde, Newcastle Üniversitesi'nin diğer okullara göre yoğun bir eğitim sunduğu görülmektedir. Diğer okullardan çoğu dört(4) yılda toplam 240 kredi alınması gereken bir eğitim sunarken Newcastle Üniversitesi'nin üç(3) yıllık bir eğitimde toplam 360 kredi alınması sağlanarak diğer okullardaki kredinin daha fazlasına ulaştığı sonucuna varılmıştır. Kredi yükü en az olan okulun Çin Müzik Konservatuvarı olduğu görülmüştür. Çin Müzik Konservatuvarı'nın yıllık kredi bazında öğretim programına sahip olduğu ve 155 krediden ibaret olduğu tespit edilmiştir. Çin Müzik Konservatuvarı'nın yıllık kredi dağılımı verilmemiş olup sadece toplam kredi sayısı belirtilmiştir. Araştırma sırasında Çin Müzik Konservatuvarı'nın veri kaynaklarına erişimde yaşanan zorluklar ve dil bariyerinden dolayı yıllık kredi dağılımının nasıl olduğu bilinmemektedir. Newcastle Üniversitesi'nde üç yılda yüksek kredi ile mezun olma imkânı, öğrencilere kariyerlerine daha erken başlama imkânı tanımanın yanında yüksek kredi yükü, öğrenciler üzerinde aşırı stres ve yoğunluk yaratabilir. Bu da eğitim kalitesini ve öğrenci sağlığını olumsuz etkileyebilir. Öğrencilerin ders dışı aktiviteler ve kişisel gelişim için yeterli zaman bulamama riski vardır.

4.4 İncelenen Ülkelerin Müzik Öğretim Programlarının Amaçları Bakımından Karşılaştırılması İle İlgili Elde Edilen Bulgular

Bu başlık altında örneklem grubunu oluşturan kurumların öğretim programlarının amaçları hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 4 Öğretim Programlarının Amaçları Bakımından Karşılaştırılması

Okul	Derece
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Türk Müziği Devlet Konservatuvarı /Müzik Bölümü / Türk Müziği ASD	Türk Müziği Devlet Konservatuvarının bünyesinde oluşturulan “Müzik Bölümü”, Türk müzik geleneği içerisindeki tüm müzikleri, temel ayırıştırma yapmadan bir bütün olarak kapsaması temel ilkesinden hareketle tek bir bölüm adı altında birleştirilerek faaliyet göstermesi amacıyla yapılandırılmıştır. Bu bağlamda Müzik Bölümü, ulusal değerlere sahip, geleneksel Türk müziğini koruyan, geliştiren aynı zamanda batı müziğinin temel bilimsel gerekliliklerini içerisinde barındıran, uluslararası iş birliğine açık, geleneksel müziklerimizi küresel dünya düzeyindeki hak ettiği yere taşıyabilen, yaratıcı ve yenilikçi düşüncüyü daima destekleyen bir eğitim görüşü açısından önemli bir oluşumdur. Ayrıca bölümün hedefi, Türk Müziği ve genel müzik eğitimiyle donatılmış, millî kültürünü koruyan, Türk toplumunun sosyo-kültürel gelişimine katkıda bulunabilen virtüöz sanatçı, eğitici-öğretici, uygulayıcı, yapımcı ve yorumcu yetiştirmektir. Türk Müziği estetik anlayışı çerçevesinde geleneksel üslup, tavır, geleneksel icra ve doğaçlama anlayışını oluşturanın yanı sıra çağımızda giderek yaygınlaşan yeni müzik akımlarını da benimseyip uygulayabilen bireyler yetiştirmektir.
Güney-Batı Üniversitesi "Neofit Rilski"/Sanat Fakültesi / Müzik Bölümü/ Müzik performansı	Bu program, geleneksel Bulgar folkloru alanında sanatçıları ve öğretmenleri eğitir ve lisans için akademik ve yeterlilik derecesi sağlar. Müfredatın içeriği, 9 sanatçıların ve öğretmenlerin entegre bir eğitimini amaçlamaktadır.
Newcastle Üniversitesi / Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi / Sanat ve Kültür Fakültesi / Müzik Bölümü	Program, İngiltere, İskoçya, Latin Amerika çağdaş ve geleneksel müziğine ve şarkılarına odaklanmaktadır. Ulusal ve uluslararası sanatçılar düzenli ve misafir eğitmenler olarak görev yapmaktadır. Performans ve grup çalışmaları ve kompozisyon, program amacının merkezinde yer alır, ancak aynı zamanda geleneksel ve halk müziğinin sosyal ve kültürel bağlamını ve müziğin kimlik ve kültürü oluşturmaya nasıl yardımcı olduğu da programın amaçlarındandır.
Codarts Rotterdam - Sanat Üniversitesi / Müzik Lisansı	Codarts Rotterdam yetenekli ve istekli dansçıları, müzisyenleri ve sirk sanatçılarını, dinamik, uluslararası bir ortamda atılmaya hazır, kararlı ve ilham verici sanatçılar, liderler ve koçlar olmaları için eğitmektedir. Bu bağlamda misyonu, Codarts sanatlarının vizyonunu birlikte oluşturan altı kavram üzerine kurulmuştur: zanaatkarlık, özyönetim, çeşitlilik, merak, sürdürülebilirlik ve bağlayıcılık.
Çin Müzik Konservatuvarı / Çin Enstrümanları Bölümü	Programın amacı, Çin Etnik Müziği'nin gelecek nesillere aktarımını, seslendirilmesini ve üretilmesini amaçlamaktadır. Araştırma, yaratma, performans ve eğitim konularında çalışan çok sayıda eğitimli personel yetiştirmektir. Çin antik uygarlığı çalışmalarını miras almak, Çin kültürünün tekerlemelerini geliştirmek, yetenekler yetiştirmek, ulusal müzik alanını güçlendirmek gibi bir eğitim felsefesini benimsemektedir.

Tablo 4 incelendiğinde, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı, Güney-Batı Üniversitesi “Neofit Rilski” Sanat Fakültesi, Newcastle Üniversitesi Sanat ve Kültür Fakültesi ve Çin Müzik Konservatuvarı öğretim programlarında, geleneksel müziği iyi icra edebilen, geleneksel yöntemleri geliştirmek için yeni şeyler üreten ve gelecek nesillere aktarılması için gereken çalışmaları yapan sanatçı ve eğitmenler yetiştirilmesi amaçlandığı görülmüştür. Güney-Batı Üniversitesi’nde sanatçı ve eğitmenlerin entegre bir eğitimi amaçlanmıştır. Codarts Rotterdam Sanat Üniversitesi öğretim programının, çok yönlü ve uluslararası nitelik taşıyan müzisyenler, dansçılar ve sanatçılar yetiştirmeyi amaçladığı tespit edilmiştir. Codarts Rotterdam ve Newcastle Üniversitesi, daha çok uluslararası ve çeşitli müzik eğitimi sunmaktadır. Codarts Rotterdam, dünya müzikleri ve çok yönlü sanatçılar yetiştirmeyi amaçlarken; Newcastle Üniversitesi, Batı klasik müziği ve dünya müzikleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Geleneksel müzik eğitimi veren okulların kendi kültürel miraslarını koruma ve devam ettirme odaklı olduğu söylenebilir. Bu durum, ulusal kimliğin ve kültürel değerlerin korunması açısından önemlidir. Uluslararası ve çeşitli müzik eğitimi sunan okullar ise, öğrencilere daha geniş bir bakış açısı kazandırmakta ve farklı kültürlerle etkileşimi teşvik etmektedir. Eğitim programı sürelerine bakıldığında, Daha yoğun ve kısa süreli eğitim programları, öğrencilere daha hızlı mezun olma ve kariyerlerine erken başlama fırsatı sunabilir. Ancak bu durum, öğrenciler üzerinde daha fazla stres ve baskı yaratabilir. Daha uzun süreli ve daha az yoğun programlar ise, öğrencilere konuları daha derinlemesine öğrenme ve ders dışı aktiviteler için zaman tanıyabilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Bulgaristan, Çin, Hollanda, İngiltere ve Türkiye’de bulunan geleneksel müzik eğitimi veren bazı kurumların öğretim programları karşılaştırılmış ve analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları, çoğu ülkenin kendi kültürel bağlamına, gelişmişlik düzeyine ve kurumların öğretim geçmişi ve şartlarına uygun programlara sahip olduğunu göstermiştir. Bulgaristan, Çin ve Türkiye’de bulunan kurumların özellikle kültür aktarımına ve müzikal mirasın korunması ve geliştirilmesine yönelik çalışmalara sahip olduğu görülmüştür. Hollanda ve İngiltere’de ise daha çok performans ve üretim odaklı çalışmalara yer verilmiştir. Araştırmaya konu olan kurumların (İngiltere hariç) öğretim programlarının aynı sürede tamamlandığı tespit edilmiştir. Newcastle Üniversitesi ve Çin Müzik Konservatuvarı’nın Akademik personel bakımından en yoğun okul olduğu görülmektedir. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi ise en az akademik personele sahip kurumdur. Yapılan araştırma neticesinde Codarts Rotterdam Sanat Üniversitesi’nde ulusal ve uluslar arası düzeyde tanınmış sanatçılar ve usta müzisyenlerin eğitimci olarak görev yaptığı tespit edilmiştir. Newcastle Üniversitesi’nin ders yoğunluğu fazla olmasına rağmen diğer üniversitelerden farklı olarak öğretim programının daha az sürede tamamlandığı görülmüştür. Öğretim programı incelemelerinde kültürel aktarım ve müzikal mirasın koruma ve geliştirme amacıyla olduğu sonucuna varılmıştır. Kurumların kendi bölgelerine ve kültürel bağlamına uygun içerikler belirlediği görülmüştür. Bunun yanı sıra müzikal üretim ve performans odaklı yaklaşımların da hedeflendiği tespit edilmiştir. Araştırma incelenirken, örneklem grubunu oluşturan kurumların kurum geçmişleri, öğrenci sayıları, bulundukları ülkenin gelişmişlik düzeyleri, sosyo-ekonomik faktörler gibi durumları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Türkiye, Bulgaristan ve Çin’de olduğu gibi, tüm ülkelerde kültürel aktarım ve müzikal mirasın korunmasına yönelik programların geliştirilmesi teşvik edilmelidir. Hollanda ve İngiltere’deki performans ve üretim odaklı yaklaşımların, diğer ülkelerde de benimsenerek müzik eğitiminde daha ön plana çıkması sağlanabilir. Öğrencilerin hem teorik hem de pratik bilgiye sahip olmasının, müzikal yetkinliklerini artıracakı düşünülmektedir. Codarts Rotterdam Sanat Üniversitesi’nde olduğu gibi, uluslararası düzeyde tanınmış sanatçılar ve eğitmenlerle işbirliği yapılması öğrencilere farklı bakış açıları ve kültürel etkileşim sağlayabilir.

Bunun sonucunda geleneksel müzik eğitimi veren kurumların da evrensel bir yapıya bürünerek müfredatlarında belli oranlarda dünya geleneksel müziklerine ağırlık vermesi daha uygun olabilir. Azınlık olarak yer alan müzik teknolojisi ve etnomüzikoloji derslerinin daha fazla programa dahil edilmesi, öğrencilere modern müzik tekniklerini ve farklı kültürel müzikleri öğrenme fırsatı sunabilir. Öğretim program içeriklerine geleneksel müzikleri içerisine alan modeller eklenerek güncellemeler yapılmalıdır. Eğitim kurumlarının öğrenci sayısını artırarak, daha fazla bireye müzik eğitimi verme imkanı sağlanabilir. Bununla birlikte akademik personel sayısı az olan okulların personel sayısını arttırmasıyla eğitim kalitesinin yükseltilebileceği düşünülmektedir. Bu, müziğin yaygınlaşması ve toplumsal bilinçlenme açısından önemlidir. Ayrıca kurumların bulunduğu ülkenin sosyo-ekonomik durumları dikkate alınarak, öğretim programlarının bu koşullara uyumlu hale getirilmesi sağlanmalıdır. Bu sayede, programların daha etkin ve verimli uygulanması sağlanabilir.

5. KAYNAKLAR

- Admin (2017). *Öğretim Nedir? Eğiticinin Eğitimi*.
https://www.egiticininegitimi.gen.tr/ogretim_nedir.php sayfasından erişilmiştir.
- Akın, B. (2018). Kültürel Bellek ve Müzik. *Eurasian Journal of Music and Dance*, (13), 101-117.
- Albuz, A., ve Demirel, S. (2019). 2009 Ortaöğretim Müzik Dersi Öğretim Programı İle 2018 Ortaöğretim Müzik Dersi Öğretim Programının Karşılaştırılmalı Kuramsal Çerçeve Analizi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 42, 146-156.
<https://doi.org/10.32547/ataunigsed.505277>
- Aydın, Y. (2008). Türk Halk ve Geleneksel Müziklerinin Evrensel Müziğe Katkıları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 1(2), 135-143.
- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı (2024).
<https://tmdk.mehmetakif.edu.tr/icerik/404/650/misyon-vizyon> adresinden erişilmiştir.
- Demirel, S. ve Karaelma, B. (2022). Türkiye ve Kosova 6. sınıf müzik öğretim programlarının karşılıklı incelenmesi, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 722-735. DOI: 10.29000/rumelide.1192664.
- Demirel, S. ve Terzioğlu, A. M. (2023). Denizli Türkülerinin İlköğretim Müzik Dersinde Kullanılabilirliğine Yönelik Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 59, 120-140.
- Erdoğan, T., ve Gök, B. (2011). Türkiye, Finlandiya Ve İrlanda Ana Dili Öğretim Programlarının Karşılaştırılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*(29), 1-19.
- Feng. H., Zheleznyak V.,(2023). Современное состояние и тенденции развития музыкального образования в Китае. *Studia Culturae*, 54, 138-138.
<https://doi.org/10.31312/2310-1245-2022-54-138-156>
- İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı (2024) Vizyon ve Misyon
<https://tmdk.itu.edu.tr/hakkimizda/vizyon-ve-misyon> adresinden erişilmiştir.
- Kolukırık, K. (2016). Osmanlı Devleti'nde İlk Resmî Konservatuvar Olan Dârülelhandâ Derleme ve Yayım Faaliyetleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (35), 479-798. <https://doi.org/10.21563/sutad.187106>

- Kurtuldu, M. K., (2008). Türk toplum yapısı ve geleneksel müzik türleri etkileşimi . 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (Icanas)* (365-375), Ankara, Türkiye.
- Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği. *Öğretim programları genel bilgileri*. <https://mevzuat.sitesi.web.tr/ortaogretim-kurumlari-yonetmeliği/10/sayfasından erişilmiştir>.
- Otacıoğlu, S.G., (2016). Türkiye'de müzik öğretmeni yetiştiren kurumlar ile AB üyesi Avusturya'da müzik öğretmeni yetiştiren sanat üniversitelerinin eğitim programlarının karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 896-904. <https://doi.org/10.24289/ijsser.279032>
- Özdek, A. (2012, Nisan). *Türk Müzik Kültürünün Oluşumuna Öncülük Eden Bileşenlere Genel Bir Bakış*. Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Batman Üniversitesi, Batman.
- Özgül, İ. (2021). Müzik Dersi Öğretim Programının Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi ve Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi Açısından İncelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18(43), 6806-6838. <https://doi.org/10.26466/opus.962013>
- Palet Türk Müziği İlkokulu (2024). *Kuruluş Hikayemiz*, <https://paletturkmuzigiokulu.com/hakkimizda/kurulus-hikayemiz> adresinden erişilmiştir.
- Pelikoğlu, M. C., ve Özşen, B. (2015). Türk Müziği ve Batı Müziğinde Kullanılan Bazı Tür ve Biçimlerin Birbirlerine Benzerlikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi* 1(2), 51-60. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/716474> sayfasından erişilmiştir.
- Rauduvaitė, A., & Yadian, D. (2018). The analysis of music teacher education programmes in Lithuania and China. *International journal of learning and teaching. Kyrenia: SciencePark Science, Organization and Counseling (SPROC)*, 2018, Vol. 10, iss. 1.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256.
- Shand, P. (1997). Dünya Müzikleri Eğitimi. Okullarda Müzik ve Öğretmen Eğitimi: Küresel Bir Perspektif, ed. Samuel Leong. CIRCME, 1997. s. 47-58.
- Wehrli, G. (2011). The nuts and bolts of curriculum and assessment. *Journal of Clinical Apheresis*, 26(1), 29-46. <https://doi.org/10.1002/jca.20265>

**TERROR, TERRORISM, AND STATE TERROR: AN ANALYSIS IN THE
CONTEXT OF STATES**
**TERÖR, TERÖRİZM VE DEVLET TERÖRÜ: DEVLETLER BAĞLAMINDA
İNCELENMESİ**

ECE HALLUM¹

**¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler
Anabilim Dalı ORCID: 0009-0008-8120-0982**

Özet

Terör ve terörizm kavramları birbirlerine çok yakın iki kavram olarak görünse de aslında birbirlerinden farklı iki kavramdır. Terör kavramı, içerisinde şiddet ve korku barındırırken terörizm kavramı bu şiddetin ve korkunun uzun süre hissedilmesini ve sistematik bir şekilde ilerlemesini ifade etmektedir. Ayrıca terörizm kavramı siyasi bir amaç da taşımaktadır. Nitekim terör ve terörizm olguları hayatımızın her alanında karşımıza çıkabilecek ve çıktuktan sonra da insanlar üzerinde derin acılar bırakabilecek iki eylemdir. İnsanlık tarihi boyunca terör ve terörizm olayları gelişim göstermiştir. Bu gelişim teknolojinin gelişmesiyle beraber kullanılan araçlarda da değişiklik göstermiştir. Bununla beraber devletler, terörü ve terörizmi uzun yıllar boyunca kendi halklarına karşı da kullanmışlardır. Bu durumun temel sebebi geniş veya dar bir kitlenin hakimiyetini elde tutmaktır. Nitekim farklı sebeplerden dolayı da devlet terörü uygulanabilmektedir. Örneğin Fransa'nın sömürgeleştirdiği topraklarda hakimiyeti sağlamak ve oradaki enerji veya hammadde yataklarını kontrol altına alabilmek için uyguladığı sert politikalar da devlet terörü kapsamında değerlendirilebilir. Nitekim devletler kendi çıkarları doğrultusunda binlerce insanı katletmekten çekinmezler. Bu duruma da Fransa örneğini verebiliriz. Başta Mısır, Nijer, Fas, Tunus gibi ülkeler olmak üzere çok sayıda sömürgeleştirdiği topraklarda katliamlara sebep olmuştur. Devlet terörünün bir başka önemli yaklaşımından biri ise hedef olan grubun farklılıkları neticesinde, o grup üzerinde baskı ve şiddet uygulayarak hakimiyet kurmaya çalışmasıdır. Nitekim bu açıklamaya örnek olarak ABD'yi gösterebiliriz. Geçtiğimiz yıllarda ırk ayrımcılığı yaparak bir insanın ölümüne sebep olmuştur. Devlet terörü veya terörizmi kavramının uluslararası ilişkiler alanında net ve kesin bir tanımlaması yoktur. Ancak genel kabul görmüş ifadeyle açıklayacak olursak devlet terörü, devletin bizzat kendisinin veya devletin araçlarını kullanan yandaşlar tarafından kendi halkına uyguladığı şiddettir. Bu şiddet eylemi yalnızca kendi halkıyla sınırlı değildir. Devletler sömürgeleştirdiği veya himayesine aldığı devletlerin halklarına da devlet terörü uygulayabilmektedir. Devletlerin teröre başvurmalarının altında birçok sebep yer almaktadır. Örneğin devletler nüfuslarını kontrol altına alabilmek veya fethettikleri bölgelerdeki sömürgecilik faaliyetlerini sorunsuz bir şekilde ilerletebilmek için de teröre başvurabilmektedir. Nitekim uygulanan bu devlet terörünün sonucunda ise binlerce hatta belki milyonlarca insan hayatını kaybetmektedir. 20. Yy. boyunca devletler savaşlar dışında 170 milyondan fazla insanın ölümüne neden olmuşlardır. Bu terörlerin çeşitli nedenleri olduğu gibi devletlerin elinde bulundurdıkları iktidarı bırakamama veya vazgeçememe durumları da bu nedenler arasında yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: terör, terörizm, devlet terörü, şiddet.

Abstract

Although the concepts of terror and terrorism may seem very similar, they are actually two distinct terms. The term "terror" involves violence and fear, while "terrorism" refers to the systematic and prolonged experience of that violence and fear, often with a political aim. Indeed, the phenomena of terror and terrorism are actions that can occur in all areas of life, leaving deep scars on people. Throughout human history, terror and terrorism events have evolved, especially with advancements in technology affecting the tools used. Additionally, states have used terror and terrorism against their own populations for many years, primarily to maintain control over large or small groups. For example, France's harsh policies in its colonies to maintain dominance and control over resources can be considered state terror. States do not hesitate to kill thousands of people for their interests, as seen in France's actions in countries like Egypt, Niger, Morocco, and Tunisia. Another significant aspect of state terror is the suppression of a target group based on its differences, as exemplified by the United States, where racial discrimination led to the death of an individual in recent years. There is no definitive and universally accepted definition of state terror or terrorism in the field of international relations. Generally, state terror refers to violence perpetrated by the state itself or by its allies using state apparatus against its population. This violence is not limited to the state's own people; it can also be directed at the populations of colonized or subjugated territories. States resort to terror for various reasons, such as controlling their populations or facilitating colonial activities in conquered regions. As a result, thousands, if not millions, of people have lost their lives due to state terror. Throughout the 20th century, states have caused the deaths of more than 170 million people outside of wartime. The reasons for state terror are varied, including the inability or unwillingness of states to relinquish power.

Keywords: terror, terrorism, state terrorism, violence.

THE RELATIONSHIP BETWEEN MATTER AND SPIRIT IN ADALET
AĞAOĞLU'S STORY 'HIGH VOLTAGE'
ADALAET AĞAOĞLU'NUN "YÜKSEK GERİLİM" HİKÂYESİNDE MADDE VE
RUH İLİŞKİSİ

AHMET USLU¹

¹Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Filoloji,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9014-9797>

Özet

Adalet Ağaoğlu'nun hikâyeleri kendini kolay kolay ele vermeyen, okurun da aktif katılımını bekleyen hikâyelerdir. Okur hikâyeleri okurken eserin çatısını, yapısını, kurgusunu hemen keşfedemez, olabilecekleri hemen tahmin edemez. Ağaoğlu'nun aralarda sorduğu sorular hikâyelerin merak unsuru olarak yapısal bir nitelik taşır. Sahip olduğu ideolojiyi de eserlerine yansıtan Ağaoğlu, doğrudan propaganda yapmaz. İdeolojisini esere canlı ve ikna edici bir tarz ile yerleştirir. Bunu yaparken de özellikle madde ve ruh üzerinde durur. Hikâyelerinde özellikle insanların dünyasını teşkil eden maddî şartlara ve nesnelere geniş yer vermesi de estetik kaygıdan daha çok ideolojik bir unsur olarak karşımıza çıkar. Özellikle nesne, mekân tasvirlerini oldukça uzun tutan Ağaoğlu, bu yönüyle okur tarafından eleştirilse de bu onun ideolojik amacına hizmet eden ve hikâyenin kurgusunda önemli bir yer teşkil eden betimlemelerdir. Gereksiz ve işlevsiz betimlemelerden özellikle kaçınır. Ancak yaptığı betimlemelerde de madde ve ruh dünyasına dair sıkı bir ilişki kurmayı da ihmal etmez. Olaydan daha çok kurgunun önem kazandığı hikâyelerinde Ağaoğlu bu betimleme tarzı ile yapı ile anlam arasında da bir birliktelik sağlar. Yüksek Gerilim hikâyesinin canlı ve sıcak noktasını vinç operatörü Kadir Çiçek'in bir gecekonduya yaşayan ailesi oluşturur. Ağaoğlu, bu hikâyesinde gecekonduya yaşayan bu aileyi anlatırken onların dünyasını ve kaderini oluşturan, geniş, yaygın, görünmez kuvvetlerin objektif unsurlarına da yer verir. Madde ve ruh arasındaki kopmaz ilişkiyi anlamlandırır ve okura bir bütün olarak sunar. Bu çalışmada yazarın bu hikâyesinde kullandığı betimlemeler ele alınarak madde ve ruh arasında kurulan ilişki yazarın ideolojisine olan katkısı ile birlikte değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Adalet Ağaoğlu, Yüksek Gerilim, Betimleme, Madde ve Ruh.

Abstract

Adalet Ağaoğlu's stories are not easily revealing; they demand the reader's active participation. While reading her stories, the reader cannot immediately grasp the essence, structure, and plot of the work, nor can they predict what might happen. The questions she intermittently poses serve as an element of curiosity in the stories, bearing a structural quality. Reflecting her ideology in her works without resorting to direct propaganda, Ağaoğlu embeds her ideology into the work in a lively and convincing manner. Especially emphasizing matter and spirit, she allocates ample space in her stories to the material conditions and objects constituting the human world, more as an ideological element than an aesthetic concern.

Despite being criticized by readers for the lengthy object and spatial descriptions, Ağaoğlu's descriptions serve her ideological purpose and play a significant role in the narrative structure. She particularly avoids unnecessary and functional descriptions but does not neglect to establish a tight relationship between matter and the world of spirit in her descriptions. In her stories where the plot gains more significance than events, Ağaoğlu achieves a unity between structure and meaning through this descriptive style. The vibrant and focal point of the "High Voltage" story is the family of the crane operator Kadir Çiçek living in a shanty. In this story, Ağaoğlu portrays this family living in a shanty and also includes the objective elements of the vast, pervasive, invisible forces shaping their world and destiny. She interprets the inseparable relationship between matter and spirit and presents it to the reader as a whole. This study aims to evaluate the relationship established between matter and spirit through the descriptions used in the author's story, along with its contribution to the author's ideology.

Keywords: New Turkish Literature, Adalet Ağaoğlu, High Voltage, Description, Matter and Spirit.

EVOLUTION OF SUDAN ARCHITECTURE SUDAN MİMARİSİNİN EVRİMİ

Sabah ABDALRAHMAN ABDALHAMEED MOHAMED¹,

Dr.Öğr. Üyesi Nevin KURTAY²

¹İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Mimarlık Bölümü, Mimar,

ORCID 0009-0005-1754-0008

²İstanbul Nişantaşı Üniversitesi

Özet

Sudan'da modern mimarinin evrimi, sömürgecilik döneminden başlayarak modernite ve postmodernizm dönemlerine kadar uzanan zengin bir tarihsel süreçtir. İngiliz, Mısır ve Osmanlı yönetimlerinin etkisi altında kalan Sudan'da değişen mimari tarzlar ve yapı teknikleri incelemek. 20. yüzyılın ortalarından itibaren modern mimari anlayışı yükseldi. Araştırmanın önemi, Sudan mimarisi, Afrika, Arap dünyası ve İslam kültürü içindeki geniş mimari geleneğin bir parçasıdır. Bu nedenle, Sudan mimarisinin bu kültürel ve coğrafi bağlam içinde değerlendirilmesi ve dünya çapında tanıtılması önemlidir. Böylece, Sudan mimarisi küresel mimari miras içinde daha iyi anlaşılabilir hale gelir ve bu değerli mirasın korunması, gelecek nesillere aktarılması desteklenir. Araştırmanın kapsamı, Sudan mimarisinin evrim aşamalarını ve tarihsel sınıflandırmasını açıklamak, modern binaların işlevsel amaçlarına hizmet eden ve çevresel mirası kullanarak mimariye yönelik fikirlerin ve çözümlerin nasıl uygulanabileceğini anlamak, çağdaş mimaride çevresel mirası en iyi şekilde kullanarak binaların işlevlerine uygun bir şekilde nasıl tasarlanabileceğini göstermek için gereklidir. Araştırmanın Amacı, Sudan'da mimarlığın ortaya çıkışı ve gelişim aşamaları hakkında bilgi edinmek, Sudan ve kolonyal mirastaki mimari düşünceler ve çevresel çözümleri tanımak, Bu düşüncelerden çağdaş mimarlıkta nasıl faydalanabileceğimizi değerlendirmek. Sudan'ın mimari mirası, geleneksel yapıların yanı sıra kolonyal döneme ve modernleşme sürecine kadar uzanan geniş bir yelpazeyi içerir. Her dönem, kendine özgü nitelikler ve katkılarla Sudan'ın zengin ve çeşitli mimari mirasını şekillendirmiştir. Sudan mimarisinin evrimi, sadece geçmişi korumakla kalmayıp, aynı zamanda geleceğe yönelik sürdürülebilir ve kültürel açıdan zengin tasarımlar geliştirmek için de önemlidir. Bu bağlamda, Sudan mimarisinin korunması ve tanıtılması, dünya mimari mirası içinde hak ettiği yeri almasını sağlayacaktır. Sonuç olarak, Sudan mimarisi, yerel ve küresel etkilerin etkileşimiyle şekillenen bir süreç izlemiştir. Geleneksel Sudan mimarisi, modernleşme ve uluslararası etkilerle bir araya gelerek Sudanlı mimarların katkılarıyla zenginleşmiş ve çeşitlenmiştir. Ancak, mimari mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Geleneksel, modern, kolonyal mimari

Abstract

The evolution of modern architecture in Sudan is a rich historical process that spans from the colonial period through modernity and postmodernism. Influenced by British, Egyptian, and Ottoman rule, Sudan's architectural styles and construction techniques have undergone significant transformations. The rise of modern architectural concepts in the mid-20th century marked a new era for Sudanese architecture. Importance of the Study, Sudanese architecture is part of the broader architectural traditions of Africa, the Arab world, and Islamic culture. Evaluating Sudanese architecture within this context and promoting it globally is crucial. This approach can enhance understanding of Sudanese architecture within the global architectural heritage and support efforts to preserve and pass on this valuable heritage to future generations. Scope of the Study, This study aims to explain the evolutionary stages and historical classification of Sudanese architecture. It seeks to understand how environmental heritage can be applied to architecture, particularly in modern buildings. Additionally, the study will demonstrate how contemporary architecture can best utilize environmental heritage to design functionally appropriate buildings.

Objectives of the Study

To gain insight into the emergence and developmental stages of architecture in Sudan.

To recognize the architectural concepts and environmental solutions from Sudan and its colonial heritage.

To evaluate how these concepts can be utilized in contemporary architecture.

Sudan's architectural heritage encompasses traditional buildings and those from the colonial period and modernization process. Each period has contributed unique qualities, shaping Sudan's diverse architectural legacy. The evolution of Sudanese architecture is significant not only for preserving the past but also for developing sustainable and culturally rich designs for the future. Preserving and promoting Sudanese architecture is essential for ensuring it secures its rightful place within the world's architectural heritage. Conclusion, Sudanese architecture has been shaped by the interaction of local and global influences. It has been enriched by modernization and international influences, along with contributions from Sudanese architects. However, more efforts are needed to preserve this architectural heritage and pass it on to future generations. Through these efforts, Sudanese architecture can achieve greater recognition and appreciation in the global architectural landscape.

Keywords: Traditional, modern, colonial architecture

“HACI MURAD” POVESTİNDƏ OBRAZIN BƏDİİ VƏ TARIXİ İNKASİ

AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNIVERSİTETİNİN MÜƏLLİMİ

XÜLASƏ

Rus və dünya ədəbiyyatının nadir dühası, dahi yazıçı və sevilən şəxsiyyət L.N.Tolstoy cildlərlə əsərlərin müəllifi, ölməz sənətkardır. Müasir dövrdə də yazıcının yaradıcılığı və əsərləri bütün dünyada oxunur və ən çox öyrənilən şəxsiyyətlər sırasında Şekspir və Tolstoy hər zaman birinci yeri paylaşır. Məqalədə yazıcının povestinin tarixi həqiqətləri əks etdirməsi və Hacı Murad şəxsiyyətinin bədii və tarixi özünüifadəsi göstərilmişdir. Tolstoy, bildiyiniz kimi, “Hacı Murad” povestində təsvir olunan ən mühüm hadisələrin müasiri və şahidi idi: 20-ci artilleriya briqadasında xidmət edərkən, hekayənin səhifələrində təsvir olunan hərbi toqquşmalarda iştirak etmiş və həmin yaşayış məntəqələrində olmuşdur. Buna baxmayaraq, yazıçı öz biliyinə güvənməyi mümkün hesab etməmiş, hər bir detallı sözün əsl mənasında diqqətlə yoxlamağa çalışmışdır. Tolstoy öz əsərində bədii təxəyyül ilə tarixi realıq arasındakı sərhədi aydın şəkildə müşahidə edirdi, baxmayaraq ki, onun povestində bədii qəhrəmanlar oxucuları qarşısında həm real, həm də eyni dərəcədə canlı və həqiqi görünürlər. Görünür, fərqli şəkildə yazılmış tarixi təxəyyül əsərlərə mütləq malik olmalı olduğu tərbiyəvi dəyərlə müşahidə olunur.

Açar sözlər: yazıçı, şəxsiyyət, tarix, sənəd, realıq, sənətkar.

ABSTRACT

L.N. Tolstoy, a rare genius of Russian and world literature, a genius writer and a beloved personality, is the author of volumes and works, an immortal artist. In modern times, the writer's works and works are read all over the world, and among the most studied personalities, Shakespeare and Tolstoy always share the first place. The article shows that the writer's narrative reflects historical truths and the artistic and historical self-expression of Haji Murad's personality. Tolstoy, as you know, was a contemporary and a witness of the most important events described in the story "Haji Murad": while serving in the 20th artillery brigade, he participated in the military clashes described on the pages of the story and was in those settlements. Nevertheless, the writer did not consider it possible to rely on his own knowledge, and tried to carefully check every detail in the truest sense of the word. In his work, Tolstoy clearly observed the border between artistic imagination and historical reality, although in his narrative, fictional heroes appear to his readers both real and equally alive and real. It seems that the works of historical imagination, written in a different way, are observed with the educational value that they must have.

Keywords: writer, personality, history, document, reality, artist.

GİRİŞ

Rus və dünya ədəbiyyatının nadir dühası, dahi yazıçı və sevilən şəxsiyyət L.N.Tolstoy cildlərlə əsərlərin müəllifi, ölməz sənətkardır. Müasir dövrdə də yazıcının yaradıcılığı və əsərləri bütün dünyada oxunur və ən çox öyrənilən şəxsiyyətlər sırasında Şekspir və Tolstoy hər zaman birinci yeri paylaşır. Yazıcının yaradıcılığında “Hacı Murad” povesti xüsusi yer tutur. Povest Tolstoyun ölümündən sonra 1912-ci ildə çap olunmuşdur.

Lakin povestin yazılma tarixi daha qabaqdır. 1896-cı il iyulun 18-də L.N.Tolstoyun gündəliyində Hacı Murad haqqında povestin ideyasının necə yarandığına dair bir qeyd vardır. Ona edilən son düzəlişlər 1904-cü ilin dekabrına aiddir. Beləliklə, povestin mətni üzərində iş ümumilikdə 8 ildən çox davam etmişdir. Eyni zamanda yazıçı bu dövrdə “Dirilmə” romanı üzərində də işləyirdi. Bioqrafların topladığı məlumatlar göstərir ki, Tolstoyun “Hacı Murad” povestini gec yazıb bitirməsinə səbəb yazıçının povestdə əks etdirdiyi tarixi hadisələrin baş vermə ardıcılığını və Hacı Murad şəxsiyyətini maksimum dərindən dərk etmək üçün mövcud olan bütün ilkin mənbələrlə tanış olmağı zəruri hesab etməsi olmuşdur. Materiallar toplayarkən Tolstoy Qafqaz müharibəsi və I Nikolayın hakimiyyəti haqqında ictimaiyyətə açıq ədəbiyyatla məhdudlaşmamışdı. Əvvəlcə o, Qafqazda hərbi əməliyyatlar tarixi üzrə böyük mütəxəssis A.L.Zissermana baş çəkmişdi. Bu müəllifin Hacı Murada həsr etdiyi tədqiqatları etibarlı faktları ehtiva etməsinə baxmayaraq Tolstoyu tam qane etməmişdi. Tolstoy bir çox müxtəlif növ xüsusi nəşrləri müstəqil şəkildə nəzərdən keçirməyi zəruri hesab etmişdir. Tanışlar, dostlar, qohumlar Sankt-Peterburqdan, Moskvadan, Tiflisdən Yasnaya Polyanaya kitab göndərirdilər. Tolstoyun xahişi ilə onun üçün arxiv sənədlərindən çıxarışlar əldə edilirdi. Yazıçı hadisələrin şahidlərinin şəxsi təəssüratlarını da israrla öyrənirdi. Tolstoy, bildiyiniz kimi, “Hacı Murad” povestində təsvir olunan ən mühüm hadisələrin müasiri və şahidi idi: 20-ci artilleriya briqadasında xidmət edərkən, hekayənin səhifələrində təsvir olunan hərbi toqquşmalarda iştirak etmiş və həmin yaşayış məntəqələrində olmuşdur. Buna baxmayaraq, yazıçı öz biliyinə güvənməyi mümkün hesab etməmiş, hər bir detallı sözün əsl mənasında diqqətlə yoxlamağa çalışmışdır. Tolstoyun ümumən Qafqaz gerçəklikləri ilə bağlı hər şeyi mükəmməl bildiyini sübut etməyə dəyməz. Yazıçı ümumi etibarlılıq və şəxsi təəssüratlarla kifayətlənməmiş, həm bütövlükdə, həm də hər hansı bir detalda faktlarla tam uyğunluq axtarmışdı. Tolstoy mətnin I Nikolay və onun yaxın çevrəsindən bəhs edən hissəsini xüsusilə çox işləyirdi. Burada heç bir şəxsi təəssürat yox idi. Çap mənbələrinin sayı çox məhdud idi və şəxsiyyət ilə bağlı arxiv materiallarına gedən yolda bütün səylərə baxmayaraq, aradan qaldırılma bilməyən rəsmi maneələr var idi.

30

Tolstoy əsas səylərini Hacı Murad haqqında materialların öyrənilməsinə yönəltdi. Sübutlar çox olsa da, Tolstoya reallığa uyğun faktlar axtarırdı.

L.N.Tolstoyun povestin süjetini real hadisələrə mümkün qədər yaxınlaşdırmaq istəyi təkcə baş qəhrəmanın və digər mühüm personajların təsvirində özünü büruzə vermirdi. Yazıçı xırda detallarda tarixə sadıqlığını da nümayiş etdirmək istəyirdi. Bununla belə, tarixi reallıqda qəhrəmanların davranışlarına dair “psixoloji ipucular” tapan Tolstoy onlardan ehtiyatla istifadə etmiş və heç də bunlar faktların zərərinə olmamışdı. Söhbət real insandan gedirsə, o, yalnız mövcud mənbələrdə qeyd olunan faktları götürməyə çalışırdı. Daha sonra o, mənbələri ayrı-ayrı komponentlərə ayırmış kimi materialı çeşidləmiş və lazım bildiyi yerdə hər birindən məharətlə istifadə etmişdi. Lakin o, ehtiyac duyduğu təfərrüatların mənbələrdə tapıla biləcəyinə ümidini itirənə qədər müəllif təxəyyülünə müraciət etməmişdi. Söhbət hər hansı məlum tarixi hadisədən gedirdisə və bu hadisələrdə müəyyən rol oynayan real insan təsvir edilirdisə, yazıçı tarixlərin, yaşayış məntəqələrinin adlarının və s. reallıqla tam üst-üstə düşməsi üçün hər cür səy göstərmişdir. Təbii ki, Tolstoyun mənbələrə istinadı yoxdur. Amma sənədin adlandırıldığı və dırnaq işarələrinin qoyulduğu yerdə oxucu tam əmin ola bilər ki, əslində mövcud olan tarixi mətn sitat gətirilir və yazıçının yaradıcı təxəyyülü ilə təkrar olunmur. Tolstoyun istifadə etdiyi çoxsaylı mənbələrlə yanaşı, yazıçının baxış sahəsindən kənarda qalan bəzi arxiv materiallar da olmuşdur. Lakin bunlar nə baş qəhrəmanların əsas xüsusiyyətlərini, nə də Hacı Murad povestində təsvir olunan hadisələrin ümumi görünüşünü dəyişdirmir. Yazıçının tarixi gerçəkliklə tanışlığının dərinliyini ölçmək üçün müəyyən edilmiş standartlar mövcud olmasa da, görünür, bu halda bu dərinlik kifayət qədər olmuşdur.

“Hacı Murad” təcrübəsi göstərir ki, tarixi mənbələrin bədii əsərə daxil edilməsi üsulları çox müxtəlif ola bilər. Tolstoy ən mühüm və maraqlı mənbələrin bəzilərini bütövlükdə götürür və bu, mətni heç də qarışdırmırdı. Digər uzun-uzadı mənbələr onun tərəfindən bir qədər təhlil edilmiş təkrar izahatda çoxaldılır və parçalara bölünür, müəllif əlavələri ilə bir-birindən ayrılır. Çarın bəzi qərarları sitat şəklində təkrarlanır və bu və ya digər şəkildə uzun-uzadı “verilir”, digərləri isə I Nikolayın fikirlərində və saray əyanları ilə söhbətlərində sitat gətirilir və səpələnir. Hacı Muradın şəxsiyyəti ilə bağlı ədəbiyyatda mövcud olan iki variantdan biri seçilib povestə daxil edilir və bu da yazıçının dünyagörüşünə daha yaxın şəkildə öz ifadəsini tapır. Lakin deyilənlər o demək deyil ki, Tolstoy yazıçının bədii ədəbiyyat hüququndan imtina edib. Onun bu hüququ tanıdığı və həyata keçirdiyi ilk sahə artıq adlandırılmışdır: tarixi hadisələr və real şəxsiyyətlər üçün - mənbələrin məzmununa uyğun gələn, lakin onlarda birbaşa qeyd olunmayan hər şey (şəxslərin konkret hərəkətləri, hərəkətlərin psixoloji motivasiyası və s.). Digər, daha böyük bir sahə, uydurma personajlar dünyasıdır. Onların görünüşü və hərəkətləri realığa yaxın formada müəyyən edilir. Ancaq onlar yalnız olanı etməyə məcbur deyillər, ola biləcəklərin daha sərbəst çərçivəsinə daxil olurlar. Mayor Petrov, Marya Dmitriyevna və d. yazıçının təxəyyülünün yaratdığı bu və ya bir çox başqa personajlar “Hacı Murad” povestində əsl həyat qəhrəmanları kimi həyatı yaşayırlar. Beləliklə, Tolstoy öz əsərində bədii təxəyyül ilə tarixi realıq arasındakı sərhədi aydın şəkildə müşahidə edirdi, baxmayaraq ki, onun povestində bədii qəhrəmanlar oxucuları qarşısında həm real, həm də eyni dərəcədə canlı və həqiqi görünürlər. Görünür, fərqli şəkildə yazılmış tarixi təxəyyül əsərlərə mütləq malik olmalı olduğu tərbiyəvi dəyərlə müşahidə olunur. Həmçinin, L. N. Tolstoyun “Hacı Murad” əsərində əldə etdiyi bədii ifadə səviyyəsinə yaxınlaşır. O, buna təkcə bədii istedadı sayəsində deyil, həm də mənbələri mükəmməl bilməsi və tarixi faktlara diqqətli münasibəti sayəsində nail olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. П. Палиевский. О художественном произведении. «Вопросы литературы», 1965, № 2,
2. А. Л. Зиссерман. Двадцать пять лет на Кавказе (1842-1867). Ч. II. СПб. 1879
3. <https://www.prilib.ru/history/1909746>

FIKRAT SADIQ POETICS IN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE
AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA FİKRƏT SADIQ POETİKASI

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513

Fikrət Sadığın ən yaxşı şeirləri ruhən cavan, ehtiraslı, lakin saçına çox tez müdriklik ağı düşmüş adamı xatırladan şeirlərdir. Şairin qocalığı poeziyanın gəncliyidir.

Rəsul Rza, Xalq şairi

Klassik dövürdən zəngin olan Azərbaycan ədəbiyyatı 60-cı illərdə yeni dirçəliş yoluna qədəm qoydu. Məhz bu nəslin nümayəndələrinin yaratdığı əsərlər ədəbiyyatımızın zənginləşməsində böyük rol oynamış, o cümlədən insana, mənəvi mühitə daim təsir etmişdir. Bu nəslin böyük yaradıcılıq imkanlarına malik ədəbi simalarından biri də şair, Fikrət Sadıqdır. Xalqımızın ədəbi-estetik zövqünün formalaşmasında şairlərimizin rolu danılmazdır. Tədqiqatçılar haqlı olaraq yazırlar ki, Azərbaycan şairləri vətənidir (Səməd Vurğun). Burada həmişə böyük şairlər yetişmiş, şeirimizi, bədii söz sənətini zənginləşdirmişlər. Tarix göstərir ki, bütün zamanlarda şeir yazanlar az olmamışdır. Orası da var ki, hər parlayan qızıl olmadığı kimi hər şeir yazan da şair sayılmaz. Amma Fikrət Sadıq yaradıcılığı çox zəngin poetik bir aləmdir. 1961-ci ildə tələbəlik illərindən ədəbi fəaliyyətə başlamış və ilk dəfə “Ana əli” poeması universitet nəşriyyatının “Gənclik nəğmələri” almanaxında işıq üzü görmüşdür. Sonralar F.Sadığın bir sıra şeirləri Şamaxıda çıxan “Yeni Şirvan” qəzetində, “Ədəbiyyat və incəsənət”, “Azərbaycan gəncləri”, “Azərbaycan pioneri” və s. mətbuat orqanlarında çap olunmuşdur. Şairin “Cığır” adlı ilk şeirlər kitabı 1963-cü ildə çap olunmuşdur. Daha sonralar şair otuzdan çox şeirlər kitabı, bir neçə publisistik məqalə toplusu çap etdirmişdir. İlk kitabından iki il sonra 1965-ci ildə Fikrət Sadığın “Ömrün bir günü” kitabı nəşr olundu. Fikrət Sadığın 1968-ci ildə nəşr olunan “Dəniz küçəmizə gəlir” adlı üçüncü kitabı artıq yetkin bir şairin kitabı sayıla bilər. Bu kitabına daxil etdiyi şeirlərdə əvvəllər müşahidə edilən bəzi qüsurlara – qismən bəsit fikirlərə, sözçülüyə, pafosa rast gəlinmirdi. O, bədii tərcümə ilə də müntəzəm məşğul olmuşdur. Böyük Azərbaycan şairi Şəhriyarın məşhur “Azərbaycan” şeirini farscadan Azərbaycan dilinə çevirən şair haqqında Xalq şairi Qabil yazmışdı: “Şəhriyarın məşhur “Azərbaycan” şeirini Fikrət kimi tərcümə edən ikinci adam çətin ki tapıla”. Şairin poeziyasında insan və dünya, insan və təbiət problemlərinin bədii-poetik xüsusiyyətləri əks olunur. Fikrət Sadıq ana təbiətə biganə qalmamış, mövzu kimi təbiəti, onun gözəl mənzərələrini şeirlərində canlandırmış, obrazlaşdırmışdır. “Şirvan”, “Gecə... Dəniz”, “Ağac”, “Göygöldə duman” və sair şeirlər Fikrət Sadığın təbiət mövzusunda yazdığı gözəl şeirlərdir. Təbiət lirikasına aid olan bəzi şeirlərində şair ictimai problemləri də şeirə gətirmişdir. Ümumiyyətlə, Fikrət Sadığın təbiət lirikasına nəzər saldıqda bu qisim şeirlərini mövzu baxımından iki yerə ayırmaq olar. Birinci, sırf təbiət mənzərələrinin təsviri yer aldığı şeirlər. İkincisi isə, təbiət təsvirlərinə yer verilsə də, şeirin düşüncəsində tamamilə başqa fikir dayanır. Məsələn, “Payız düşüncələri” şeirində təbiət təsvirlərinə geniş yer ayırdığı halda sonda məlum olur ki, mətləbi başqadır, şair fikri, diqqəti insan ömrünün mahiyyətinə yönəldir, insan fəlsəfəsinə işarə edir:

...Birbaşa qəlbimə yağdı dünənki yağış.

Yuyub apardı

Qəmi, nisgili, qayğını.

Yuya bilmədi,

amma ürəyə daman payızı,

yaxınlaşan qocalığı.

Fikrət Sadıqın poeziyasında payıza aid şeirlərin özünəməxsus yeri var. Şairin qəlbinə yağan yağış qəmi, nisgili, qayğını yuyub aparmış, amma ürəyinə yaxınlaşan qocalığı isə yox edə bilməmişdir. Şeirdə Payızla insan yaşamı arasında fəlsəfi ünsiyyət vardır. Yağan yağış insanın varlığını oyadır, ruhunu təzələyir, onu yaşamağa ruhlandırır. Burada özünə qayıdış inamı, ümid var. Ancaq sonrakı misrada isə el arasında qocalıq anlamını verən “ömrümə payız gəlib” ifadəsi Fikrət Sadıq tərəfindən obraz kimi canlandırılıb və beləliklə bu şeirdə fikir poetikləşdirilib. Şair, publisist, Azərbaycanın Əməkdar mədəniyyət işçisi Fikrət Sadıq, 1930-cu il mayın 30-da Şamaxı şəhərində anadan olub. Şeirlərinin əsas qayəsini sevgi, vətən kimi mövzular təşkil edir. Daha çox uşaq şairi kimi oxucuların yaddaşında qalmışdır. Fikrət Sadıq yaradıcılığında Dədə-Qorqud dastanında işlənən, xalq bayatıları deyim tərzilə yanaşı Tofiq Fikrət, Rəsul Rza şeirlərinin fəlsəfi deyim tərzilə rastlaşmaq olur. Lakin Fikrət Sadıq şeirinin bu bənzəyişi daha çox formaca poetik axtarışının bəhrələridir” Pedaqoq, maarifçi, yazıçı, müəllim Anton Semyonoviç Makarenko ədəbiyyatın tərbiyədə rolunu inkar edir. O, bunu ona görə söyləyir ki, tərbiyə istər məktəbəqədər müəssisələrdə, istərsə də məktəblərdə yazıçı tərəfindən deyil, müəllim tərəfindən icra olunur. Bəlkə də məktəb səviyyəsində təməl baxımından pedaqoq haqlıdır, lakin sonrakı mərhələlərdə ədəbiyyatın tərbiyədə rolunu danmaq olmaz. Bu mənada Fikrət Sadıq yaradıcılığında tərbiyəvi əhəmiyyət daşımayan bir sətir, bir misra da tapmaq mümkün deyil. Şairin dünyanı pisləklərdən yuyub təmizləmək istəyi, yüksək mədəniyyət nümunələri yaradıcılığında “Gəlin yuyaq dənizi”, “İşığın yaşı”, “Sevgi yağışı” şeirlər toplusu özünü dərk etmək istəyən hər bir oxucu üçün mübarizə metodu və düşüncə işığıdır. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında Fikrət Sadıqın rolu danılmazdır. Uşaqlar üçün yazdığı maraqlı və yadda qalan pyesləri, “Yumaq top” , “Bir parça Vətən”, “Oğul”, “Biri vardı, biri yoxdu” pyesləri tamaşaya qoyulmuşdur. O, uşaqlar üçün “Cırtan hara getmişdir” (1970), “Bala kirpi” (1972), “Göydən alma düşmədi” (1982), “Gəlin yuyaq dənizi” (1988), “Şeirlər əlifba” (1998) və s. kitabları müxtəlif illərdə çap olunmuşdur. Şairin “Ağ cığır” poemasında müharibənin qanlı-qadalı ili, 1943-cü il təsvir olunur. On iki-on üç yaşlı uşaqlar hərbi qatarla cəbhəyə qaçmaq, gedib atalarına qoşulub, döyüş meydanında düşmənlə üz-üzə durmaq istəyirlər. Poemada bu uşaqlardan üçü Sanqaçal stansiyasında təsvir olunur. Onlardan biri Fikrətin özüdür. Lakin o uşaqların bütün ciddi cəhdlərinə baxmayaraq, onları geriye, öz evlərinə qaytarırlar. Lakin əsərdən hasil olan ideya budur ki, elin, obanın, xalqın ağır günündə uşaqlar xalqımıza kömək etməyə həmişə hazırdırlar. Fikrət Sadıq şeirlərində yaratdığı təsirli lövhələrlə oxucularda müharibə əleyhinə kəskin nifrət yaradır. Bu lövhələr canlı olduğu üçün uzun zaman oxucunun xatirində dərin silinməz izlər buraxır. Şairin “Yaralı evlər” şeirində yüksək emosiya, dərin hiss və həyəcan vardır. Şair şeirlərində II dünya müharibəsinin vurduğu ağır yaralardan ürək ağrısı ilə söhbət açır. Lakin tale ona daha dəhşətli ağrılarla üzləşdirir. Uzun illər ermənilər tərəfindən işğal altında qalmış torpaqlarımız, vətəninə didərgin düşmüş əhalimizin halı, əsirlikdə olan oğullarımızın taleyi şairin şeirlərində ürək ağrısı ilə duyulur. Şeirləri oxuduqda onun qələminin və qəlbinin necə od tutub yandığı aşkarcasına bəlli olur.

Erməni, ay erməni!
Yandırdı bu şər məni.
Yandırdı yandırdığın
Dağlar, dərələr məni.
Ay dünyanı oynadan
Təzə qazan qaynadan
Özüm oz torpağımı
Yandırmaram, ay nadan!
Ciyərim, canım yanır,
Azərbaycanım yanır!

Fikrət Sadığın bir şair kimi ən çox müraciət etdiyi mövzulardan biri əfsanələr, dastanlar, nağıllardır. Şair təkcə Azərbaycan xalqının deyil, bir çox digər xalqların əfsanələrini də qələmə almışdır. “Balıqçı və su pərisi”, “Bacı-qardaş nağılı”, “Ana əli”, “Cırtan hara getmişdi”. “Rəvayət” və s. nağıl və əfsanələri maraqlı uşaq oxusu nümunələridir. Azərbaycan xalq nağılları motivində yazılmış şairin “Rəvayət” poemasında maraqlı bir səhnənin şahidi oluruq. Keçmişdə bir məmləkətdə bir zalım şah yaşayırdı. Onun höndəvərində bir də bir qəssab vardı. Hər ikisi möhkəm dost və baş kəsməkdə peşəkardır. Bir səhər böyük meydanda bir cavanın bir əlini kəsməyi əmr edir padşah. İşin şirin yerində birdən qəssabın daş ürəyi yumşalır diz çöküb, padşahın qarşısında yalvarır. Qəssab: Şahım, onu mənə bağışla, əgər günahı varsa cəzasını verər allah. Şah dostu qəssabın sözünü yerə salmır və dostluq cəzadan üstün olur. Cavanı elə həmin gün azad edilir. Amma demə, qəssabın bir pis şəkəri var imiş. Elədiyi yaxşılığı, tez-tez başa qaxarmış. Gənci görəndə hey sual verərmiş əlin necədi? Bir az keçər yenə deyirdi, qəssab: Əlin necədi? Gəncdə bu sualın qarşısında çox aciz qalaraq, əlini gizlədərdi. Bir dəfə, üç dəfə, beş dəfə, on dəfə, bir dəfə də son dəfə. Qəssab: Əlin necədi? Cavan artıq bu suallardan bezərək qəssaba cavab verir ki, bəsdir elədiyin yaxşılığı başıma qaxdın! Bu yersiz suallardan tənə gələn cavan baltanı qaparaq, əlini kəsir. Qəssab isə tutduğu işə görə peşman olur.

Tutulub əl-ayağı, tutulub dili.
Yalandımı, doğrudurmu, deyə bilmərəm.
Amma buna bənzər nəşə olub.
Hikmət dolu, ibrət dolu, eyham dolu bir məsəldi bu!

“Yumaq top” nağıl-pyesi əsasında ssenarisi şairə məxsus olan “Cırtanın yeni sərgüzəşti” Azərbaycan xalq nağılının məşhur qəhrəmanının bizim günlərdə başına gələn yeni əyləncəli sərgüzəştlərindən söhbət açılır. Burada, xalq folklorunun fantastik motivləri ilə müasirlik bir-birini tamamlayır. İnsan düşüncəsinin məhsulu olan nəhəng müasir texnika bəşər övladına həmişə kömək etməyə hazırdır. Budur, əfsanəvi Simurq quşu, uçan xalça sehrli yumağın arxasınca nə qədər uçurlarsa xeyri olmur, onu tuta bilmirlər. Köməyə güclü və xeyirxah raket gəlir. O sehrli yumağı tutub balaca Cırtana qaytarır. F.Sadığın yaradıcılığında diqqəti xüsusilə çəkən “Miniatür şeirlər” silsiləsidir ki, o, burada beş, üç, iki və hətta bir misrada az sözlə böyük mənalar ifadə edilir:

Yalan ayaq tutsa da yeriməz deyiblər.
Amma bir yalançını işə gələn
görürəm hər səhər.

B.Vahabzadə, B.Nəbiyev, Ə.Cəfərzadə, Q.Namazov, Z.Xəlil və b. böyük ədəbiyyat adamları öz məqalələrində F.Sadiq yaradıcılığını müxtəlif aspektdən təhlil etmiş və yüksək qiymətləndirmişlər. Bəxtiyar Vahabzadə yazmışdı ki, “Bu şairin xoşbəxtliyi ordadır ki, o, nəinki başqalarını, hətta öz-özünü belə təkrar etmir”. Fikrət Sadiq xalq ruhuna, milli kökə bağlı şairdir. Atalar sözləri və məsəllər, müdrik kəlamlar və s. Fikrət Sadiq poeziyasını millilik aspektindən səciyyələndirən şərtlərdəndir: Şair və yazıçıların ən çox bəhrələndiyi üç ədəbi mənbə mövcuddur: 1) folklor; 2) klassik Azərbaycan ədəbiyyatı; 3) dünya ədəbiyyatı. Fikrət Sadiq yenilikçi şairdir. Eyni zamanda o, klassik janrlara da müraciət etmiş, qəzəl və rübailər və satiralar da yazmışdır. Şair klassik janrlara müraciət etməklə, bir tərəfdən, klassik irsə, klassik poeziyaya bağlılığını bildirir, digər tərəfdən də, yeni mövzuların klassik formada işlənməsinə dair maraqlı nümunələr verir. Fikrət Sadiqın qəzəlləri klassik qəzəllərdən həm mövzu, həm də dil-üslub xüsusiyyəti baxımından fərqlənir. Şairin qəzəllərində, ərəb-fars mənşəli sözlərə rast gəlinmir. Şair qəzəllərində mənəvi-etik məsələlərə toxunmuş, insan və zaman probleminin yolunu göstərmişdir.

Başımıza nə gəlibsə, nadanlıqdan gəlib, balam!

Nadanlıqdır bu dünyada ən çəkilməz əzab, oxu!

Fikrət Sadiqın satiraları forma və məzmunundan əlavə, dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə də Q.Zakirin, Seyid Əzim Şirvaninin, M.Ə.Sabirin satiralarından kəskin şəkildə fərqlənir. Fikrət Sadiqın satiralarında, demək olar ki, bir dənə də ərəb-fars mənşəli sözlərə rast gəlmək olmur. Vəzn etibarilə isə sərbəstə daha çox üstünlük verilib. Bir sözlə, Fikrət Sadiq hər üç vəzndə satiralar yazmışdır. Onun sərbəst vəzndə yazdığı satirik şeirlərində də özünün yeni üslubunu yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

Nə üzülə gəldin ərzə, cürət ilə a kasıb!

Nə tez doydun dünyadan sürət ilə a kasıb!

Fikrət Sadiq Qazaxıstan (Abay, Oljas Süleymanov), Belçika (Emil Verharn), Latviya (Yan Raynis), Fransa (Remon Keno, Alen Boske), Belarus (Yanko Kupalo), Rusiya (Yevgeni Yevtuşenko), Türkiyə (Ömər Bədrəddin Uşaqı, Tofiq Fikrət, Toğrul Kəskin), Cənubi Azərbaycan (Şəhriyar) poeziyasından maraqlı tərcümələr etmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi inkişafında böyük xalq ruhunun qoruyucusu, bu ruhu saf və gözəl poetik rənglərlə zənginləşdirən qüdrətli şairimiz, Fikrət Sadiq xalqın minnətdarlıq alqışını qazanan bir şair olmuşdur. Hörmətli şairimiz Fikrət Sadiq, 16 noyabr 2016-cı ildə 86 yaşında Bakıda vəfat etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Fikrət Sadiq. “Cığır”. Bakı, -Gənclik, 1963, -48 səh.
2. Fikrət Sadiq. “Ömrün bir günü”. Bakı, -Azərnəşr, 1965, -44 səh.
3. Fikrət Sadiq. “Dəniz küçəmizə gəlir”. Bakı, -Gənclik, 1968, -100 səh.
4. Fikrət Sadiq. “Cırtıdan hara getmişdir?”. Bakı, -Gənclik, 1970, -32 səh.
5. Fikrət Sadiq. “Sevgi yağışı”, Bakı, -Gənclik, 1970, 230 səh., 9.000 nüs.
6. Fikrət Sadiq. “Bala kirpi”. Bakı: -Gənclik, 1972, -10 səh.

Özet

Klasik dönemden itibaren zengin olan Azerbaycan edebiyatı, 60'lı yıllarda yeni bir canlanma yoluna girmiştir. Edebiyatımızın zenginleşmesinde büyük rol oynayan, insanları ve manevi çevreyi sürekli etkileyen, bu kuşağın temsilcilerinin yarattığı eserlerdir. Bu kuşağın yaratıcı olanakları büyük olan edebiyatçılarından biri de şair Fikret SadıĒ'dır. EĒitimci, eĒitimci, yazar, öğretmen Anton Semyonovich Makarenko, edebiyatın eĒitimdeki rolünü reddediyor. Bunu söylüyor çünkü gerek okul öncesi kurumlarda, gerekse okullarda eĒitim yazar tarafından deĒil, öğretmen tarafından yürütölüyor. Belki öğretmen okul düzeyindeki temel açısından haklıdır ama daha sonraki aşamalarda edebiyatın eĒitimdeki rolü yadsınamaz. Bu anlamda Fikret SadıĒ'ın eserinde eĒitici önemi olmayan bir mısra veya bir mısra bulmak mümkün deĒildir. Şairin dünyayı kötölüklerden temizleme arzusu, yüksek kültürel örnekler, "Gelin Denizi Yıkama", "Işık ÇaĒı", "Aşk YaĒmuru" şiirlerinden oluşan derleme bir mücadele yöntemi ve bir aydınlanma ışıĒıdır. Kendini anlamak isteyen her okuyucu için düşünölmuş bir fikir. Fikret SadıĒ, milli ruha ve milli köklere baĒlı bir şairdir. Atasözleri ve atasözleri, bilge sözler vb. Fikret SadıĒ'ın şiirini milliyet açısından karakterize eden şartlardan biridir: Şair ve yazarların en çok yararlandığı üç edebi kaynak vardır: 1) folklor; 2) klasik Azerbaycan edebiyatı; 3) dünya edebiyatı. Fikret SadıĒ yenilikçi bir şairdir. Aynı zamanda klasik türlere yönelerek gazel, rubai ve hicivler yazdı. Şair, klasik türlere atıfta bulunarak bir yandan klasik mirasa ve klasik şiire olan baĒlılıĒını dile getirirken, diĒer yandan yeni temaların klasik formda işlenmesine ilişkin ilginç örnekler vermiştir. Fikret SadıĒ'ın gazelleri hem konu hem de dil üslubu itibariyle klasik gazellerdendir. Şairin gazellerinde Arapça-Farsça kökenli kelimelere rastlanmamaktadır. Şair, gazellerinde ahlâk ve ahlak meselelerine deĒinmiş, insan ve zaman problemine giden yolu göstermiştir. Fikret SadıĒ'ın hicivleri biçim ve içerik açısından G. Zakir, Seyyid Azim Şirvani, M.A.'ya benzemektedir. Sabir'in hicivlerinden keskin bir şekilde farklıdır. Fikret SadıĒ'ın hicivlerinde Arapça-Farsça kökenli tek bir kelimeye bile rastlanmaz. AĒırlık olarak ise serbest stil daha çok tercih edildi. Kısacası Fikret SadıĒ üç ciltte de hicivler yazmıştır. Serbest nazımla yazdığı hiciv şiirlerinde kendi yeni üslubunu yaratmayı başardı. Azerbaycan edebiyatının tarihsel gelişiminde bu ruhu saf ve güzel şiirsel renklerle zenginleştiiren, büyük milli ruhun koruyucusu güçlü şairimiz Fikret SadıĒ, halkın takdirini kazanan bir şair olmuştur. DeĒerli şairimiz Fikret SadıĒ, 16 Kasım 2016 tarihinde 86 yaşında Bakü'de vefat etti.

Anahtar kelimeler: basın, şarkı, çeviri, yaşlılık, şiir, poetika, maneviyat
Abstarct

Azerbaijan's literature, which was rich from the classical period, entered a new path of revival in the 60s. It is the works created by the representatives of this generation that played a great role in the enrichment of our literature, as well as constantly influencing people and the spiritual environment. One of the literary figures of this generation with great creative possibilities is the poet, Fikret SadıĒ. Educator, educator, writer, teacher Anton Semyonovich Makarenko denies the role of literature in education. He says this because education is carried out by the teacher, not by the writer, either in pre-school institutions or in schools. Perhaps the teacher is right from the point of view of the foundation at the school level, but the role of literature in education cannot be denied in the later stages. In this sense, it is impossible to find a line or a verse in the work of Fikret SadıĒ that does not have educational significance. The poet's desire to cleanse the world from evils, the creation of high cultural examples, the collection of poems "Let's wash the sea", "The age of light", "Love rain" is a method of struggle and a light of thought for every reader who wants to understand himself. Fikret SadıĒ is a poet connected to the national spirit and national roots. Proverbs and proverbs, wise sayings, etc.

It is one of the conditions that characterize Fikret Sadıĝ's poetry from the aspect of nationality: There are three literary sources that poets and writers use the most: 1) folklore; 2) classical Azerbaijani literature; 3) world literature. Fikret Sadıĝ is an innovative poet. At the same time, he turned to classical genres and wrote ghazals, rubai's and satires. By referring to classical genres, the poet expressed his attachment to the classical heritage and classical poetry, on the one hand, and on the other hand, he gave interesting examples of the processing of new themes in a classical form. Fikret Sadykh's ghazals are from classical ghazals, both in subject and language-style. Words of Arabic-Persian origin are not found in the poet's ghazals. The poet touched on moral and ethical issues in his ghazals and showed the way to the problem of man and time. In addition to form and content, Fikret Sadykh's satires are similar to G. Zakir, Seyyid Azim Shirvani, M.A. It differs sharply from Sabir's satires. In the satires of Fikret Sadykh, almost not a single word of Arabic-Persian origin can be found. In terms of weight, freestyle was more preferred. In short, Fikret Sadıĝ wrote satires in all three volumes. He succeeded in creating his own new style in his satirical poems written in free verse. In the historical development of Azerbaijani literature, our mighty poet, Fikret Sadıĝ, the protector of the great national spirit, who enriched this spirit with pure and beautiful poetic colors, was a poet who won the gratitude of the people. Our respected poet Fikret Sadık died on November 16, 2016 at the age of 86 in Baku.

Keywords: press, song, translation, old age, poetry, poetics, spirituality

**"IRON FIST EPIC" BY ZAHID HALIL. CREATIVITY OF POETRY AND
CHILDREN'S LITERATURE IN PLOT**
**ZAHİD XƏLİLİN "DƏMİR YUMRUQ DASTANI". SÜJETDƏ POEZİYA VƏ UŞAQ
ƏDƏBİYYATI**

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Zahid Xəlilin uşaq ədəbiyyatına gətirdiyi yeniliklər bugünkü Azərbaycan ədəbiyyatına xas olan bir xüsusiyyətdir.

İqor Motyaşov

Tədqiqatçı

Zahid Xəlil Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitində şair, nasir, həm də uşaq ədəbiyyatının istedadlı tədqiqatçısı kimi tanınmış alimdir. Zahid Xəlilin poeziyası, uşaq dünyagörüşünü formalaşdırmaq, həyat təsəvvürlərini genişləndirmək gücü ilə səciyyələnir. Onun çeşidli poetik örnəkləri özünəməxsusluğu ilə diqqəti cəlb edir, şeir və hekayələr mövzusu isə bir istiqamətdə ənənəyə bağlılığı ilə uşaq ədəbiyyatında seçilir. Türkdilli xalqlar ədəbiyyatının tanınmış uşaq yazıçısı, filologiya elmləri doktoru, professor Zahid Xəlilin "Dəmir yumruq dastanı" Vətən müharibəsinə həsr edilmiş mükəmməl yaradıcılıq yoludur. Kitabda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Ordusunun 44 günlük zəfər yürüşü bədii və publisistik üslubda öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan dastan oxucularına orijinal yaradıcılıq təfəkkürünün nümunəsi olaraq müstəsna təsəvvür formalaşdırır. Tarix ədəbiyyat üçün mövzu mənbəyidir. Ona görə də hər iki sahə arasında məntiqi bağlılıq var. Hər hansı bir ədəbi əsər müəyyən tarixi prosesdə meydana gəldiyinə və hər hansı bir tarixi dövrü və mərhələni əhatə etdiyinə görə mühüm tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Bu kəsb etmə, uşaq ədəbiyyatında da özünü büruzə verərək, dövrünün məhsulu kimi qiymətləndirilir. Bu da o deməkdir ki, ədəbiyyatımızda yeni bir səhifə, yeni bir mərhələ başlayır. Qarabağ müharibəsində və qələbəmizdən sonra Azərbaycan poeziyasında gedən proseslərə qısa ədəbi səyahətlər edilir, müxtəlif elm adamlarının bəzi məsələlərə və konkret əsərlərə mövqeyi açıqlanırdı. Poeziyamızda Şuşa mövzusu birinci və ikinci Qarabağ savaşı dövrlərini qarşılaşdırılır və zəfərimizin ədəbiyyatda yaratdığı dirçəlişi oxucularına göstərə bilir. Ayrı-ayrı şairlərin yaradıcılığından seçilmiş bədii nümunələr təhlil obyektinə çevrilirdi. Tədqiqatlar göstərirdi ki, birinci Vətən savaşında Şuşanın işğalı poeziyamızı səfərbər etdi. Qələbəyə çağırış ruhu şairlərin yaradıcılığında müxtəlif formalarda təzahür olundu. 44 gündə qazandığımız qələbə isə bizi dünyaya tanıtmaqla yanaşı itən qürurumuzu qaytardı. İkinci Qarabağ savaşı və qələbəmizdən sonra qələmlərini bu prosesdə sınayan yazıçılar istər poeziya sahəsində, istərsə də nəsr yaradıcılığında müxtəlif mövzular yazdılar. Onların yaradıcılığı müxtəlif elmi məqalələrdə təhlil elementinə çevrilirdi. Vətən məhəbbəti elə hissdır ki, mütləq əməli sübuta söykənməlidir. Şuşanı, Qarabağı bizə qaytaran igid oğullar, qanıyla tarix yazan qəhrəmanlar nəinki poeziyada, ədəbiyyatımızda müxtəlif janrlarda yazılan əsərlərin baş qəhrəmanlarına çevrilərək özlərinə sözdən heykəl qoydurdular. Nə qədər ki, ədəbiyyatımız yaşayır, onların qəhrəmanlıqları haqqında yeni-yeni əsərlər yazılacaq, sənamələr yaranacaqdır.

Zahid Xəlil, yazıçı kimi milli ədəbiyyatımıza hərtərəfli xidmət edərək, bu gün də yaradıcılığını məhsuldarlıqla davam etdirir. Xüsusən Vətən müharibəsi dövründə Zahid Xəlilin yaradıcılığı, istər birinci vətən müharibəsində, “Sonuncu güllə” əsərində, istərsə də ikinci vətən müharibəsində xalqımızın böyük qələbə dastanını uşaqlarımıza təqdim edən “Dəmir yumruq dastanı” kimi möhtəşəm əsər yaradıb. Zahid Xəlilin “Sonuncu güllə” əsəri, Xocalı soyqırımının ağır nəticələrini əks etdirən faciəvi bir əsərdir. Bu əsər, Xocalı faciəsinin qurbanlarına həsr olunmuşdur. Əlif Hacıyev, Xocalıda ermənilərlə döyüşdə qəhrəmancasına şəhid olmuşdur. Ölümündən sonra Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür. Əlif Hacıyev, şəhərin müdafiəsində cəsarəti və igidliyi ilə tanınmışdır. O, sonuncu gülləni istifadə etmək üçün ümidini itirməmişdi. Faciənin yaşandığı anlarda, şəhər üç tərəfdən atəşə tutulur. Əlif Hacıyev və digər müdafiəçilər, insanları xilas etmək üçün bu çıxılmaz vəziyyətlə mübarizə aparmışdılar. Əlif Hacıyevin qəhrəmancasına mübarizəsi, Xocalı faciəsinin əziz xatirəsi olaraq qalır. Zahid Xəlilin bu əsəri, bu faciənin qurbanlarını və onların cəsarətini vurğulayır. Uşaqların və böyük insanların bu əsəri oxuyaraq Xocalı faciəsinin tarixini daha yaxından tanımağının təzahürüdür. Müasir ruhda tədqiqat işləri aparan uşaq yazıçısı Zahid Xəlilin müəllifliyi ilə “Dəmir yumruq dastanı”, “TEAS Press” nəşriyyat evi, 2021-ci ildə 200 səhifə həcmində çapdan çıxıb. Bu əsər II Vətən müharibəsinə həsr edilib. Əsər bədii və publisistik üslubda qələmə alınıb. Müəllif dastan janrının poetikasından məharətlə bəhrələnmiş, nəzm, nəsr və publisistikadan istifadə edərək maraqlı əsər ərsəyə gətirmişdir. Kitaba uğur gətirən əsas məzmun isə, Vətən sevgisini öz həyatından üstün tutan qəhrəman döyüşçülərimizin qələbə ruhudur. “Dəmir yumruq dastanı” o biri dastanlarımızdan ciddi şəkildə fərqlənir. Burada nə dastançı fantaziyası var, nə də yazıçı təxəyyülünün məhsulu var. Dastan janrının poetikasından məharətlə istifadə edən Zəhid Xəlil əsəri nəzm və nəsr ilə qələmə alıb. Dastanı o xalq yaradır ki, həyatı mübarizələrdə keçir, düşməninə qalib gəlmək üçün mübarizə aparır, ən çətin məqamlarda belə ruhdan düşmür, qalibiyyətin isə yaxında olduğuna inanır. “Dəmir yumruq dastanı” xalqımızın yaratdığı, qəhrəmanlıq səhifələri ilə dolu “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu” kimi dastanlarımıza çox oxşayır. Dastanlarımızda igidlərimiz düşmənlərlə vuruşur və qalib gəlir. Hər bir igid öz mərdliyi ilə bir orduya çevrilir.

Nə vaxtacan biz götürək

Bu dünyanın qaxıncını?

Geyin dava zirehini,

Qurşan Misri qılıncını!

Dəmir Yumruq da uzun illər ermənilərin işğal altında saxladığı, Qarabağ torpağı cəmi 44 günə işğaldan xilas edilir.

Z.Xəlil, "Dəmir yumruq dastanı"nda Qoca şairin, kitabda qeyd etdiyi kimi, (özünün adından danışır). Gördüklərimizi, yaşadığımızı yazıya alaraq uşaqlara təqdim edən kitaba maraqlı struktur verib: kitab "Dastana giriş", "Dastanın başlanması", "Xalq yumruğa çevrilir", "Şahinlər döyüşə gedir", "İncə ürəkli, polad biləkli general", "Bayraqların bayramı", "Dəmir yumruğun gücü", "Ölməyən sevgilər", "Müharibənin ayaq izləri", "Qaratəpə-Lələtəpə-Qaraqaya", "Öncə Vətən!", "Koronavirusla mübarizə", "Yol Şuşaya gedir", "Qarabağın qara günləri", "Düşmənin Dəmir Yumruğa yalvarması", "Müharibəni kəsən söz", "Ağdam döyüşləri", "Kəlbəcərin azadlığı", "Gözün aydın, ay Laçın!", "Uzaq yol, tükənməz arzular", "Zəfər paradı", "Birliyin gücü", "Qoca şairin ümidi" adlı hissələrdən ibarətdir. "İncə ürəkli, polad biləkli general", adlı strukturda yazıçı, Azərbaycanın qəhrəman oğullarından biri-14 iyulda Tovuz istiqamətində gedən ağır döyüşlərdə qəhrəmanlıqla şəhid olan, Azərbaycan ordusunun general-mayoru Polad Həşimovun mübarizə yolunu qələmə alaraq, şəhidimizin ölümü ilə ölümsüzlüyün nə olduğu duyğularını ictimaiyyətə çatdı.

*Şəhidlik son zirvədir,
Bu, ədalət səsidir.
İgid kimi döyüşmək
Cəsarət zirvəsidir.*

*Generallar içində
Bir Poladım var idi.
Bu nəmdə, bu biçimdə
Təmiz adım var idi.*

"İnsan var evdən gedir, insan var eldən" məsəli General-mayor Polad Həşimovun şəhidliyi də bu atalar sözünün mahiyyətinə uyğundur. Eldən gedənlərin ölümü daha ağır olur. Onu yaxından tanıyanlar da, xidmət yoldaşları da generalın döyüşünü, şəhidliyini Vətən sevgisinin təzahürü bilir. Bu şəhidlik ictimaiyyətdə təəssüflər yaratdı. Bu təəssüf sevgi yaratmışdı. Azərbaycan Ordusuna sevgi, Azərbaycan Ordusunun şəhid zabitinə, generalına sevgi. Şəhidlik Vətənə görə olur; şəhidlik müqəddəsdir. Müqəddəs şəhidliyin doğurduğu təəssüf də həmişə müqəddəs olur... Səhifələrdə yer alan mətnlərin mövzusunə uyğun olaraq şəkillərin kitabda əks edilməsi mövzunun daha yaxşı qavranılmasında gözəl şərait yaradılan vasitələrdən biridir. Əsərin sonunda Zahid Xəlil müəllif kimi oxuculara çatdırır ki, dastanı danışan Qoca Şair mən özüm idim. Dastanın davamını da yazacağını kiçik yaşlı oxucularına söz verir. Şair "Dəmir yumruq dastanı" Kim nə deyirsə-desin, "Dəmir yumruq" bizim taleyimizdir. "Dəmir yumruq dastanı" uşaq və gənclər üçün yazılıb. Bəzən sadəliyi dərk etməyən adamlar ona bəsit baxırlar. Rəsul Rzanın bir şeiri var: Bir ikiye deyir ki, mən səndən qabaqam, iki isə cavab verir ki, baxır onu kim sayır, bəlkə, kimsə əvvəl "iki", sonra "bir" deyəcək? Yəni oxucuların fikri yazıçı üçün çox maraqlıdır. "Dəmir yumruq dastanı" həm bədii ədəbiyyat nümunəsidir, həm də xalqımızın 44 günlük tarixidir. Zahid Xəlil öz yaradıcılığında "mən uşaqlardan heçnə gizlətmədim, uşaqlara müharibə haqqında, bütün həqiqəti açıb, söyləmək lazımdır. Eyni zamanda elə etmək lazımdır ki, müharibə dəhşətləri qabarıq şəkildə və ayrıca bir hadisə kimi uşağın diqqətini cəlb etməsin. Bu dəhşətlər heç bir süni rəng almadan cərəyan edən əhvalatın öz içərisindən, təbii olaraq görünməlidir. Uşaqlar və gənclərin oxuduqları əsərlərdən necə qəhrəman olmağı, hansı yollarla düşməyə qalib gəlməyi öyrənməlidirlər". Deyirlər, dünyada yeddi rəng var, amma Qarabağın təbiətində olan rənglərin sayı-hesabı yoxdur, onun meşələrində nadir ağaclar bitir, yeraltı sərvətləri bütün Azərbaycanın sərvətidir deyir qoca şair. Azərbaycan xalqı isə səbirsizliklə Dəmir Yumruğu gözləyirdi. Beləliklə Ali baş komandan İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə düşmənin saxta tarixi bütün dünya bəlli oldu. Zahid Xəlilin mükəmməl yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatına kiçik yaşlı uşaqlar üçün peyzaj lirikasının nümunələrinin yaradıcısı kimi daxil olub. Bundan əlavə o, əsərlərində həm bədii, həm də pedaqoq baxışı sərgiləyir, uşaqlarda poeziya ilə anlayışların formalaşmasının mükəmməl nümunələrini yaradır. Hər bir ölkənin gələcəyi böyüməkdə olan nəslin vətənpərvər, elmlə və şüurca yetkin olmasından çox asılıdır. Belə insanların yetişdirilməsində isə uşaq ədəbiyyatının rolu böyükdür. Son illərdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı yeni-yeni əsərlərlə xeyli zənginləşmişdir. Sevimli şairimiz Zahid Xəlil klassik Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrini qoruyub saxlamaqla yanaşı, onun nəsr qolunu müasir Qərb ədəbi ənənələri ilə zənginləşdirən və nəticə etibarilə orijinal sənət nümunələri yaradan yazardır.

Zahid Xəlilin mövzu seçimi uşaqları sevindirir və düşündürür. “Dəmir yumruq dastanı” xalqımızın yaratdığı, qəhrəmanlıq səhifələri ilə dolu “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu” kimi dastanlarımıza çox oxşayır. Dastanlarımızda igidlərimiz düşmənlərlə vuruşur və qalib gəlir. Hər bir igid öz mərdliyi ilə bir orduya çevrilir. “Qarabağ müharibəsinin ədəbiyyatda inikası” milli ədəbiyyatşünaslıqda ayrıca olaraq, başlıca istiqamətləri ilə öyrənilməyə başlayır və uşaq ədəbiyyatında da özünü büruzə verir. Qarabağ isə Azərbaycan xalqının milli qüruru, qəhrəmanlıq rəmzidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Zahid Xəlil. “Dəmir yumruq dastanı”. TEAS Press Nəşriyyat evi, 2021, -200 səh.
2. Zahid Xəlil. Seçilmiş əsərləri. I cild. ADPU-nun mətbəəsi, 2008, -387 səh.
3. Aygün Əhmədova. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, -120 səh.

Özet

Zahid Halil, Azərbaycan'ın edebi ve kültürel ortamında şair, düzyazı yazarı ve aynı zamanda yetenekli bir çocuk edebiyatı araştırmacısı olarak tanınmış bir bilim R adamıdır. Zahid Halil'in şiiri, bir çocuğun dünya görüşünü şekillendirme ve hayattaki hayal gücünü genişletme gücüyle karakterize edilir. Çeşitli şiir örnekleri özgünlüğüyle nedeniyle öne çıkıyor. Türk dili konuşan halk edebiyatının tanınmış çocuk yazarı, filoloji bilimleri doktoru, profesör Zahid Halil'in "Demir Yumruk Destanı", Vatanseverlik Savaşı'na adanmış mükemmel bir yaratıcı yoldur. Kitapta, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Başkomutan İlham Aliyev'in önderliğinde Azerbaycan Ordusu'nun 44 günlük zafer yürüyüşü sanatsal ve gazetecilik tarzında yansıtıldı. Vatanseverlik Savaşı sırasında Zahid Halil'in yaratıcılığı, halkımızın Birinci Vatanseverlik Savaşı'ndaki destansı zaferini anlatan "Demir Yumruk Destanı", "Son Kurşun" ve İkinci Vatanseverlik Savaşı gibi muhteşem bir eser yarattı. Elif Hacıyev'in kahramanca mücadelesi Hocalı trajedisinin aziz bir anısı olmaya devam ediyor. Zahid Halil'in bu çalışması, bu trajedinin kurbanlarını ve onların cesaretlerini öne çıkarıyor. Çocukların ve yetişkinlerin bu eseri okuyarak Hocalı faciasının tarihini daha yakından tanımlarının bir tezahürüdür. Çağdaş ruhla araştırmalar yapan çocuk yazarı Zahid Halil'in kaleme aldığı "Demir Yumruk Destanı", 2021 yılında "TEAS Press" yayınevi tarafından 200 sayfa olarak yayımlandı. Bu çalışma İkinci Vatanseverlik Savaşı'na adanmıştır. Eser sanatsal ve gazetecilik tarzında yazılmıştır. Halil, Eski Şair'in "Demir Yumruk Destanı" adlı kitabında da bahsettiği gibi (kendi adına konuşuyor). Gördüklerimizi, yaşadıklarımızı yazıya döküp çocuklara sundu: "Demir Yumruğun Gücü", "Ölümsüz Aşklar", "Savaşın Ayak İzleri", "Karatape-Lalatepe-Karagaya", "Önce Vatan!", "Mücadele". Corona Virüsü", "Yol Şuşa'ya Gidiyor", "Karabağ'ın Karanlık Günleri", "Düşmanın Demir Yumruğa Çağrısı", "Savaşı Bitiren Söz", "Ağdam Savaşları", "Kelbecer'in Özgürlüğü", "Gözlerin aydın ey Laçın!", "Uzun yol, sonsuz hayaller", "Zafer geçit töreni", "Birliğin gücü", "Yaşlı adam" şairin umudu" bölümlerinden oluşuyor. "İnce yürekli, bilekli çelikten general" olarak adlandırılan yapıda, Azerbaycan'ın kahraman evlatlarından yazar, 14 Temmuz'da Tovuz istikametinde yapılan ağır savaşlarda kahramanca şehit düşen Azerbaycan ordusunun Tümgeneral Polad Haşimov'u Şehidimizin vefatıyla ölümsüzlük duygusunu kamuoyuna hissettirdik. Zahid Halil'in mükemmel yaratıcılığı, küçük çocuklar için manzara sözleri örneklerinin yaratıcısı olarak Azerbaycan edebiyatına girdi. Ayrıca eserlerinde hem sanatsal hem de pedagojik bir bakış açısı sergileyerek çocuklarda kavramların şiir yoluyla oluşmasına dair mükemmel örnekler oluşturur.

Anahtar kelimeler: şiirsel, mantık, seçilmiş, örnek, düşünce, tema, kahraman

Abstract

Zahid Halil is a well-known scholar in the literary and cultural environment of Azerbaijan as a poet, prose writer, and also a talented researcher of children's literature. Zahid Khalil's poetry is characterized by its power to shape a child's worldview and expand his imagination in life. While various poetry examples attract attention with their originality, the theme of poetry and story in children's literature also stands out due to adherence to tradition. "The Epic of the Iron Fist" by the well-known children's writer of Turkish-speaking folk literature, doctor of philological sciences, professor Zahid Halil is an excellent creative path dedicated to the Patriotic War. In the book, the 44-day victory march of the Azerbaijani Army under the leadership of the President of the Republic of Azerbaijan, Commander-in-Chief Ilham Aliyev, was reflected in an artistic and journalistic style. During the Patriotic War, Zahid Khalil's creativity created such magnificent works as "The Epic of the Iron Fist", "The Last Bullet" and the Second Patriotic War, which tell about the epic victory of our people in the First Patriotic War. Elif Hacıyev's heroic struggle remains a cherished memory of the Khojaly tragedy. This work by Zahid Halil highlights the victims of this tragedy and their courage. It is a manifestation of children and adults getting to know the history of the Khojaly disaster more closely by reading this work. "Iron Fist Epic", written by children's writer Zahid Halil, who conducts research in a contemporary spirit, was published in 2021 by the "TEAS Press" publishing house in 200 pages. This work is dedicated to the Second Patriotic War. The work is written in an artistic and journalistic style. Halil, as mentioned by the Old Poet in his book "The Epic of the Iron Fist" (speaking for himself). He wrote down what we saw and experienced and presented it to the children: "The Power of the Iron Fist", "Immortal Loves", "Footprints of War", "Karatape-Lalatepe-Karagaya", "Homeland First!", "Struggle". Corona Virus", "The Road Leads to Shusha", "The Dark Days of Karabakh", "The Enemy's Call to the Iron Fist", "The Word That Ends the War", "The Battles of Aghdam", "The Freedom of Kalbajar" ", "Bless your eyes, oh Lachin!", "Long road, endless dreams", "Victory parade", "Strength of unity", "Old man" poet's hope". The writer, one of the heroic sons of Azerbaijan, who is called "the general with a kind heart and wrists made of steel", is Major General of the Azerbaijani army, Polad Hashimov, who was heroically martyred in the heavy battles in the direction of Tovuz on July 14. We made the public feel the feeling of immortality with the death of our martyr. Zahid Halil's brilliant creativity entered Azerbaijani literature as the creator of examples of landscape lyrics for young children. In addition, he displays both an artistic and pedagogical perspective in his works, creating excellent examples of the formation of concepts in children through poetry.

Keywords: poetic, logic, chosen, example, thought, theme, hero

PAZARLAMA FAALİYETLERİNDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMINA YÖNELİK ALGILAMALARIN MARKA İMAJI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

TUĞÇE EROĞLU¹, DR.ÖĞR.ÜYESİ, ŞENOL HACİEFENDİOĞLU²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi.

Kocaeli Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İşletme Ana Bilim Dalı, Üretim
Yönetimi ve Pazarlama Dalı

ORCID: 0009-0005-2257-2119

²Kocaeli Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0002-3183-1021

Özet

Dijitalleşme ve teknolojik gelişmeler, pazarlama alanında büyük çapta değişikliklere yol açmaktadır. Bu değişimlerden biri, yapay zeka (YZ) teknolojisinin ve yapay zeka uygulamalarının günümüzde aktif olarak pazarlama faaliyetlerinde kullanılmasıdır. Yapay zeka, bilgisayar sistemlerinin insanın sahip olduğu özellikleri aynı insan zekası gibi davranmasını sağlayan ve birçok farklı alanda kullanılan bir teknoloji yapısıdır. Günümüzde yapay zeka tabanlı uygulamaları pazarlama faaliyetlerinin müşterilerin algıları üzerindeki etkisi giderek daha fazla araştırılmaktadır. Her türlü alışveriş hizmeti sürecinde müşteriler yapay zekâ uygulamalarının kullanımına yönelik algıları, marka imajı oluşumunda belirleyici bir faktör olabilir. Marka imajı, tüketicilerin bir markayı algılayış biçimini ve markayla ilişkilendirdikleri özellikleri ifade eder. Bu çalışmada da pazarlama faaliyetlerinde yapay zekâ kullanımına yönelik algılamaların marka imajı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Nicel araştırma yöntemlerine göre ilişkisel tarama modelinde gerçekleştirilen araştırmada veriler ilgili literatürden faydalanılarak oluşturulan çevrimiçi anket yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmanın evrenini 2024 yılında Türkiye’de yaşayan 18 yaş üzerindeki bireyler oluşturmuştur. Örneklemi ise evren içerisinde bulunan kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiş 391 kişi oluşturmuştur. Elde edilen veriler bilgisayar ortamında SPSS 25.0 istatistik programından faydalanılarak çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda; pazarlama faaliyetlerinde yapay zekayı alışveriş siteleri, banka uygulamaları ve GSM operatörleri yaygın bir şekilde kullandıkları, pazarlama faaliyetlerinde yapay zeka uygulamalarının marka imajını pozitif etkileyerek artırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Pazarlama Faaliyetleri, Yapay Zeka, Chatbot, Sohbet Robotu

PSEUDOMONAS AERUGINOSA'DA SİLİBİNİN QUORUM SENSING İNHİBİTÖRÜ OLARAK POTANSİYEL ETKİSİ: IN SILICO MOLEKÜLER DOCKING ÇALIŞMASI

DAOUDE AG HAMMA ¹

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik,
0009-0000-9094-5080

Giriş

Bakteriyel quorum sensing (QS), bakterilerin iletişim kurarak kolektif davranışlarını koordine etmelerini sağlayan önemli bir mekanizmadır. Bu süreç, bakterilerin hayatta kalma, adaptasyon ve patojenliklerini etkiler. QS, gen ifade programlarını düzenleyerek biyoluminesans, antibiyotik üretimi, spor oluşumu, biyofilm oluşumu ve virülans faktörü salgılanmasını kontrol eder. *Pseudomonas aeruginosa* bakterisinde QS sistemi iyi anlaşılmıştır ve bu bakteri çeşitli enfeksiyonlara neden olan önemli bir fırsatçı patojendir. QS sisteminin moleküler mekanizmalarının aydınlatılması, yeni anti-virülans terapötik stratejilerin geliştirilmesi için umut vadeder. Bu QS sistemde en önemli proteinlerden biri LasR'dir. LasR, transkripsiyonel bir aktivatör olarak işlev görür, yani belirli genlerin ifadesini DNA'larına bağlanarak kontrol eder ve onların RNA'ya transkripsiyonunu teşvik eder. QS inhibisyonu, bakteriyel iletişim yollarını hedef alarak patojenik davranışları engellemeyi amaçlar ve özellikle antibiyotik direncine karşı alternatif tedavi yöntemlerinin geliştirilmesinde önemlidir. Bitkisel sekonder metabolitler bu inhibisyonu sağlayacak en öne gelen aday moleküllerdir. Bu bağlamda Silibinin, geniş farmakolojik etkileri ve çeşitli hastalıkların tedavisindeki potansiyeli ile dikkat çeken bir doğal bileşendir.

Bu çalışmada, bir bitki polifenoli olan silibininin (PubChem ID: 31553), LasR'ı inhibe etme potansiyelini *in silico* moleküler docking yöntemi kullanarak araştırmayı amaçladık.

Gereç ve Yöntem:

Docking işlemi için Autodock 4.2 programı kullanıldı. LasR (PDB ID: 6MVM) ve silibinin (PubChem ID: 31553) 3D yapıları ilgili veri tabanlarından indirildi ve docking işlemine hazır hale getirildi. Ligand ve reseptör yapıları hidrojen atomları eklenerek ve polar hidrojenler Kollman yükleri ile tanımlanarak optimize edildi. Su molekülleri ve iyonlar yapıdan çıkarıldı. Docking parametreleri varsayılan değerlerde tutuldu ve Lamarckian genetik algoritması kullanılarak ligandın reseptör bağlama bölgesine bağlanması simüle edildi. En uygun bağlanma modu, en düşük bağlanma enerjisi ve en yüksek bağlanma afinitesine sahip olan seçildi.

Bulgular:

Moleküler docking sonuçları, silibininin LasR'a yüksek affinite ile bağlanabileceğini göstermiştir. En uygun bağlanma modunda, silibinin, LasR'ın aktif bölgesine yerleştiği ve reseptör ile bir dizi hidrojen bağı, hidrofobik etkileşim ve π bağları oluşturduğunu gözlenmiştir. Bağlanma enerjisi -9.75kcal/mol olarak hesaplandı, bu da güçlü bir bağlanma göstergesi olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda inhibisyon sabiti (Inhibition Constant,) $K_i = 71.31$ nM (nanomolar) olarak hesaplanmıştır.

Sonuç:

Bu *in silico* moleküler docking çalışması, silibinin LasR'ı potansiyel olarak inhibe edebileceğini göstermektedir. Silibinin enfeksiyon tedavisinde yaygın kullanılan ilaçlara ek bir tedavi seçeneği olarak potansiyelini değerlendirmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

Anahtar kelimeler: Moleküler docking, Silibinin, LasR, quorum sensing

**ANALYZING THE RELATIONSHIP BETWEEN PERFECTIONISM, STRESS
COPING STRATEGIES AND COGNITIVE EMOTION REGULATION SKILLS OF
PROFESSIONAL VOLLEYBALL PLAYER**

**PROFESYONEL VOLEYBOLCULARIN MÜKEMMELİYETÇİLİK, STRESLE
BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ VE BİLİŞSEL DUYGU DÜZENLEME BECERİLERİ
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ**

ZEYNEP YILDIZ ¹

**¹ Lisansüstü Öğrenci, Marmara Üniversitesi , Egzersiz ve Spor Psikolojisi,
ORCID 0000-0002-1163-512X**

Özet

Stres, sporcularda performansı etkileyebilen önemli bir faktördür. Yüksek beklentiler, rekabet baskısı, sakatlık korkusu, medya ve taraftar eleştirileri gibi çeşitli faktörler sporcular üzerinde stres oluşturabilir. Bu stres, fiziksel ve zihinsel performanslarını olumsuz yönde etkileyerek antrenmanlarda, yarışmalarda veya maçlarda başarısızlık hissine neden olabilir. Sporcular, stresle başa çıkmak için derin nefes alma, meditasyon, olumlu düşünce kalıplarını güçlendirme, hedef belirleme, planlama yapma, stres yönetimi becerilerini geliştirme, sosyal destek arama ve doğa ile etkileşim gibi çeşitli stratejiler benimseyebilirler. Bu stratejiler, sporcuların stresini azaltmalarına ve performanslarını artırmalarına yardımcı olabilir. Etkili bir stresle başa çıkma stratejisi bulmak genellikle deneme yanılma sürecine dayanır ve kişisel tercihlere bağlıdır, çünkü her sporcu farklıdır. Sporcularda mükemmeliyetçilik, genellikle yüksek standartlar belirleme, kusursuzluk arayışı ve başarıya aşırı odaklanma olarak tanımlanır. Mükemmeliyetçi sporcular, her zaman en iyi performansı sergileme, hatalardan kaçınma ve başkalarının beklentilerini karşılama konusunda büyük bir baskı altındadırlar. Mükemmeliyetçilikle başa çıkmak için farkındalık önemlidir; sporcular kendi beklentilerini ve baskılarını anlamalı ve kabul etmelidirler. Ayrıca, esneklik, hata yapmaya izin verme ve kendilerini başarılarıyla değerlendirmek yerine çabalarıyla değerlendirme gibi sağlıklı düşünce kalıplarını teşvik etmek önemlidir. Bilişsel duygu düzenleme, duygusal tepkileri anlama, yorumlama ve yönetme sürecidir. Bu süreç, bireylerin duygusal tepkilerini etkileyen düşünce kalıplarını tanımlama ve değiştirme becerisine dayanır. Bilişsel duygu düzenleme, duygusal refahı artırabilir ve duygusal deneyimleri yönetmede önemli bir rol oynar. Bu araştırmanın amacı, profesyonel voleybolcular arasında mükemmeliyetçilik, stresle başa çıkma stratejileri ve bilişsel duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Literatür taraması, spora özgü mükemmeliyetçilik, stresle başa çıkma stratejileri ve bilişsel duygu düzenleme arasındaki ilişkiyi aynı anda inceleyen çalışmalar bulunmadığını ortaya koymuştur. Bu çalışma, literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, Türkiye Voleybol Federasyonu'na bağlı ve ilgili kulüplerin takımlarında oynayan 18-35 yaş arası sporcuları içermektedir. Sporcuların mükemmeliyetçilik düzeylerini ölçmek için "Spora Özgü Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeği", stresle başa çıkma stillerini ölçmek için "Sporda Stresle Başa Çıkma Stratejileri Envanteri" ve bilişsel duygu düzenlemelerini ölçmek için "Bilişsel Duygu Düzenleme" ölçekleri kullanılmıştır. Bu ölçeklerin yanı sıra, sporcuların cinsiyeti, yaşı, eğitim düzeyi ve spor deneyimlerini içeren "Kişisel Bilgi Formu" da kullanılmıştır.

Veri toplama ve analiz süreci nicel araştırma yaklaşımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmadaki veriler, araştırmacı tarafından hazırlanan anket formuyla elde edilmiştir. Elde edilen veriler, SPSS 27 (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılarak analiz edilmiş ve Betimsel İstatistik analizi, Bağımsız Örneklem t-Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA), Pearson Korelasyon Testi ve Güvenilirlik Analizi (Cronbach's alpha) yapılarak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Mükemmeliyetçilik, Stresle Başa Çıkma Stratejileri, Bilişsel Duygu Düzenleme

Abstract

Stress is a significant factor that can impact the performance of athletes. Various factors such as high expectations, competitive pressure, fear of injury, media and fan criticism can induce stress in athletes. This stress can detrimentally affect their physical and mental performance, leading to feelings of failure during training sessions, competitions, or matches. Athletes may adopt several strategies to cope with stress, including deep breathing, meditation, strengthening positive thought patterns, goal setting, planning, enhancing stress management skills, seeking social support, and engaging in nature-related activities. These strategies can aid athletes in reducing stress and enhancing their performance. Finding an effective stress coping strategy typically involves a trial-and-error process and is contingent upon personal preferences, given the individual differences among athletes. Perfectionism in athletes is often characterized by setting high standards, pursuing flawlessness, and excessively focusing on achievement. Perfectionist athletes experience significant pressure to consistently deliver top performances, avoid mistakes, and meet others' expectations. Awareness plays a crucial role in coping with perfectionism; athletes must comprehend and accept their own expectations and pressures. Additionally, promoting healthy cognitive patterns such as flexibility, permitting mistakes, and evaluating oneself based on efforts rather than achievements is essential. Cognitive emotion regulation entails understanding, interpreting, and managing emotional responses. This process hinges on identifying and modifying thought patterns that influence emotional experiences and plays a pivotal role in managing emotional well-being. This study aims to explore the relationship between perfectionism, stress coping strategies, and cognitive emotion regulation skills among professional volleyball players. A review of the literature revealed a paucity of studies that concurrently investigate the relationship between sport-specific perfectionism, stress coping strategies, and cognitive emotion regulation. Thus, this study seeks to contribute to the literature. Participants included athletes aged 18-35 affiliated with the Turkish Volleyball Federation and playing for associated clubs. To measure athletes' perfectionism levels, the "Sport-Specific Multidimensional Perfectionism Scale" was utilized, while the "Sport Stress Coping Strategies Inventory" assessed athletes' stress coping styles, and "Cognitive Emotion Regulation" scales evaluated athletes' cognitive emotion regulation. Additionally, a "Personal Information Form" collected data on athletes' gender, age, education level, and sports experience. Data collection and analysis employed a quantitative research approach. Data for the study were gathered through a researcher-prepared questionnaire. Analytical procedures involved utilizing the SPSS 27 software package for descriptive statistics analysis, Independent Samples t-test, One-Way Analysis of Variance (ANOVA), Pearson Correlation Test, and Reliability Analysis (Cronbach's alpha)

Keywords: Perfectionism, Stress Coping Strategies, Cognitive Emotion Regulation

**NURSES' COUNSELING SKILLS: A COMPARISON OF GENDER, AGE AND
VOCATIONAL EXPERIENCE**
**HEMŞİRELERDE DANIŞMANLIK BECERİLERİ: CİNSİYET, YAŞ VE MESLEKİ
DENEYİMİN KARŞILAŞTIRILMASI**

İHSAN AKEREN¹, ZAHİDE AKEREN²

**¹Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Anabilim Dalı, 0000-0001-5615-4189**

**²Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü,
0000-0003-0127-8357**

Özet

Bütüncül bir yaklaşıma dayanan hemşirelik, bireysel sağlığın geliştirilmesi yoluyla ailelerin ve toplulukların sağlığının geliştirilmesi arasında bir köprü kurar. Hemşireler, içinde bulundukları kültürel ve toplumsal çerçevede tüm bireylere bakım vermek üzere eğitilir. Geçmişten günümüze mesleğin gelişimiyle artan bağımsızlık, hemşireliğin çağdaş rol tanımlamalarında da önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Hemşireliğin çağdaş rollerinden biri olan danışmanlık, hastanın gereksinimine göre düzenlenen bilgi alışverişidir. Hastalara verilecek etkili danışmanlık hizmetinin hemşirelik bakımının ayrılmaz parçası olması nedeniyle hemşirelerde danışmanlık becerilerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda mevcut araştırmada hemşirelerin danışmanlık becerilerinin cinsiyet, yaş ve deneyim süresine göre incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın katılımcılarını Erzincan, Gümüşhane ve Bayburt illerindeki sağlık kuruluşlarında bakım hizmeti veren, kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılan 260'ı kadın, 51'i erkek 311 hemşire oluşturmaktadır (ort yaş: 33.05 ±9.02). Hemşirelerin danışmanlık becerilerinin değerlendirilmesinde Hemşirelerde Danışmanlık Becerileri Ölçeği (HDBÖ) kullanılmış, ayrıca cinsiyet, yaş ve mesleki deneyim süreleri sorulmuştur. Online ortamda toplanan veriler, dağılımın normalliğini belirlemede çarpıklık ve basıklık analizine, puan ortalamalarının sosyo-demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasında t testi ve varyans analizine tabii tutulmuştur. Kadın hemşirelerin HDBÖ puanlarının (42.52±4.01) erkeklerden (40.61±4.86) anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (p<.05). 50 yaş ve üstü grup puanları (47.40±2.79) ile 40-49 yaş grup puanları (43.19±3.87) 21-29 yaş grubundan (41.47±4.12) ve 30-39 yaş grubundan (42.03±4.90) anlamlı düzeyde yüksektir (p<.05). 30 yıl ve daha fazla deneyime sahip olanların HDBÖ puanları (46.85±2.61) daha az deneyime sahip üç gruptan da anlamlı düzeyde yüksektir (p<.05). Özetle sonuçlar, kadın hemşirelerin danışmanlık becerilerinin erkeklerden yüksek olduğunu, yaş ve deneyim süresiyle birlikte danışmanlık becerilerinin arttığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Hemşire, danışmanlık, hemşire danışmanlık becerisi

Abstract

Based on a holistic approach, nursing bridges the promotion of individual health with the promotion of family and community health. Nurses are trained to care for all individuals within the cultural and social context in which they live. The increasing independence that has accompanied the evolution of the profession from the past to the present has led to important developments in the contemporary role definitions of nursing.

Counseling, one of the contemporary roles of nursing, is the exchange of information organized according to the needs of the patient. Since effective counseling service to be provided to patients is an integral part of nursing care, it is important to examine the counseling skills of nurses. In this context, the present study aimed to examine the counseling skills of nurses according to gender, age and length of experience. The participants of the study consisted of 311 nurses (mean age: 33.05 ± 9.02 years), 260 of whom were female and 51 of whom were male (mean age: 33.05 ± 9.02 years), who provided nursing services in health care institutions in Erzincan, Gümüşhane and Bayburt provinces and were reached by convenience sampling method. The Counseling in Nurses Scale (CNS) was used to assess the counseling skills of the nurses, and gender, age, and years of professional experience were also asked. Data collected online were subjected to skewness and kurtosis analysis to determine normality of distribution, t-test and analysis of variance to compare mean scores according to socio-demographic variables. It was found that the CNS scores of female nurses (42.52 ± 4.01) were significantly higher than those of males (40.61 ± 4.86) ($p < .05$). The scores of the 50+ age group (47.40 ± 2.79) and the 40-49 age group (43.19 ± 3.87) were significantly higher than those of the 21-29 age group (41.47 ± 4.12) and the 30-39 age group (42.03 ± 4.90) ($p < .05$). Those with 30 or more years of experience (46.85 ± 2.61) had significantly higher CNS scores than the three groups with less experience ($p < .05$). In conclusion, the results show that female nurses have higher counseling skills than male nurses and their counseling skills increase with age and experience.

Keywords: Nurse, counseling, counseling skills of nurses

1. GİRİŞ

Sağlık çalışanlarının en büyük kesimini oluşturan hemşireler, ulusal sağlığı geliştirme hedeflerine ulaşmada liderlik rolü üstlenebilecek önemli bir konumdadır. Geçmişten günümüze hemşirelik mesleğinin gelişimiyle yaşanan bağımsız rollerindeki artış, zamanla hemşireliğin çağdaş rol tanımlamalarında da önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri olan danışman rolü çerçevesinde birey, aile ve toplum yer alır (Aştı ve Karadağ, 2014). Hemşirenin danışman rolü, eğiticilik ve iletişim-koordinatörlükle bütünleşmektedir (Larsson ve ark., 2014). Danışmanlık rolünde hemşire, bireye ve topluma hastalık yönetiminin önemi konusunda farkındalık oluşturma, hastalığın ortaya çıkardığı sorunlar ile başa çıkabilmede ve kanıta dayalı güncel bilginin ulaşımı konusunda rehberlik etme görevlerini üstlenmektedir (Gedük, 2018). Aynı zamanda beklenen hasta sonuçlarına ulaşılabilmesi için hemşirelerin hastanın psikolojik durumunun ve hazır bulunuşluğunun incelenmesi gerekmektedir. Hemşirelerin de bu görevleri üstlenebilmeleri için mesleki donanımlarını artırmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Hemşirelerin ayrıca iletişim, problem çözme, kritik düşünme, empati gibi özelliklere sahip olmaları gerekmektedir (Doran ve ark., 2002). Buradan hareketle öncelikle hastalara yönelik terapötik ortam oluşturularak güven ortamı sağlamak, onların duygularını ifade edebilmesi için iyi bir dinleyici olmak, olumlu pekiştireçleri kullanmak ve onların geri bildirimlerini almak önemlidir (Özcan, 2006). Ayrıca daha etkili hasta danışmanlığı için hemşire danışmanlığının yanı sıra ekip çalışmasının yapılması da önerilmektedir (Mayer, 2005). Hemşirelik bakımının temelinde yer alan bireyselleştirilmiş yaklaşım, danışmanlık rolünde de geçerlidir. Hemşirenin hastasına gerçek ihtiyaçlarına yönelik danışmanlık vermesi önem arz etmektedir. Bireyselleştirilmiş danışmanlık konuları; sağlığa ulaşmada sorun çözümü, evlilik danışmanlığı, emzirme ve bebek bakımı, hastalıkların tedavi planını uygulama danışmanlığı gibi pek çok alanda sıralanabilir (McEwen 2004). Hastalara verilecek etkili danışmanlık hizmetinin hemşirelik bakımının ayrılmaz parçası olması nedeniyle, hemşirelerde danışmanlık becerilerinin incelenmesi önem arz etmektedir (Akcan ve ark., 2010). Bu bağlamda mevcut araştırmada hemşirelerin danışmanlık becerileriyle ilişkili olabilecek cinsiyet, yaş ve deneyim süresinin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma nicel yönetime sahip kesitsel, ilişkisel tarama çalışmasıdır. Kesitsel çalışma, zamanın bir noktasında mevcut olanı kaydeden, değişkenler üzerinde manipülasyonun yapılmadığı, doğal olarak gözlemsel bir yönetime sahip; ancak aynı anda çok sayıda veri toplanmasına imkân tanıyan bir araştırma tasarımıdır (Levin, 2006). Tarama çalışması bir örneklemden sorulara verilen yanıtlar aracılığıyla bilgi toplanması (Check ve Schutt, 2012), katılımcıların herhangi bir olgu hakkında bilgi ve tutumlarını belirlenmesidir (Stockemer, 2019). İlişkisel (korelasyonel) tarama deseni ise iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkileri ve bunun yönünü belirlemede kullanılmaktadır (Curtis vd., 2016).

Veri Toplama Araçları

Çalışmanın verileri Bayburt Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Kurulundan 207268 sayılı ve 03.06.2024 tarihli Etik kurul izni alındıktan sonra Bilgi Formu ve Hemşirelerde Danışmanlık Becerileri Ölçeği aracılığıyla toplanmıştır.

Bilgi Formu: Formda hemşirelerin cinsiyetleri, yaşları ve deneyimlerine (yıl) yönelik sorular bulunmaktadır. Hemşirelerde Danışmanlık Becerileri Ölçeği (HDBÖ): İlgili araç hemşirelerin danışmanlık becerilerini ölçmek amacıyla Avcı ve Kumcağzı (2019) tarafından geliştirilmiştir. Açıklayıcı Faktör Analizi sonuçlarına göre ölçeğin 10 maddeden oluşan tek faktörlü bir yapısı elde edilmiş ve bu yapı Doğrulamalı Faktör analiziyle test edilmiş, elde edilen sonuçların ölçeğin geçerliğini kanıtladığı bildirilmiştir. Güvenirliliğe yönelik bulgulara bakıldığında ise iç tutarlık güvenirlik katsayısı .88, iki-yarı güvenirlik katsayısı .86 hesaplanmıştır. Sorulara verilen yanıtlar 1 ile 5 arasında (hiçbir zaman – her zaman) cevaplanmakta, toplam puan 10 ile 50 arasında değişmekte ve yüksek puanlar hemşirelerde danışmanlık becerilerinin yüksek olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Ölçeğin mevcut çalışmadaki Cronbach's Alpha iç tutarlık katsayısı .88 hesaplanmıştır.

Katılımcılar

Çalışmanın evrenini Erzincan, Gümüşhane ve Bayburt illeri, örneklemini ise bu şehirlerdeki araştırma ve devlet hastanelerinde bakım hizmeti veren hemşireler oluşturmaktadır. Katılımcılara ulaşmada veri toplamada erişilebilir olanlara ulaşılmasını mümkün kılan uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Cohen vd., 2018). Bu doğrultuda çalışmanın katılımcı grubu 311 hemşireden oluşmaktadır (260 kadın, 51 erkek, ort yaş: 33.05 ±9.02, yaş aralığı: 21-56). Online ortamda (Google Formlar) oluşturulan sorular ve HDBÖ formu hemşirelerle paylaşılmış ve bunları mesai saatleri dışında yanıtlamaları istenmiştir. Katılımları için kendilerine herhangi bir ödeme yapılmayacağı bilgisi verilmiştir. Dahil edilme kriteri olarak katılıma gönüllü olmaları, hem en az 1 yıl görev yapıyor ve hem de en az 1 yıl hasta bakım hizmeti vermiş olmak belirlenmiştir. Çalışmaya katılmada gönüllü olmayan hemşirelerden veri toplanmamasının yanı sıra gönüllü olduğu halde diğer kriterleri karşılamayan katılımcıların cevapları analizlere dahil edilmemiştir.

Verilerin Analizi

Katılımcıların cinsiyet, yaş ve deneyimlerini belirlemede frekans analizi ve tanımlayıcı analizler, puanların dağılımını belirlemede normallik analizleri ve Levene testi, değişkenler arasındaki ilişkileri incelemeye korelasyon analizi, ayrıca puanların cinsiyet, yaş ve deneyim sürelerine göre karşılaştırılmasında t testi, Varyans Analizi (ANOVA), Post Hoc testlerinden gözlem sayılarının eşit olmaması nedeniyle Scheffe kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Tanımlayıcı istatistik ve dağılım analizine göre HDBÖ puanlarının 28-50 arasında değiştiği (ort: 42.20±4.21), çarpıklığın -.185, basıklığın .664 olarak hesaplandığı sonucuna ulaşılmıştır. Çarpıklık ve basıklık katsayılarının ±1 aralığında olmasından hareketle puanların normal dağılıma sahip oldukları söylenebilir (Cohen vd., 2018). HDBÖ puanlarının katılımcıların cinsiyet, yaş ve deneyimleriyle ilişkisini belirlemek amacıyla yapılan Pearson korelasyon analizi Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1

HDBÖ ile yaş ve deneyim arasındaki ilişkiler (N=311)

	1	2
1 Yaş (21-56)	-	
2 Deneyim**	.918*	-
3 HDBÖ	.218*	.202*

*p <.05. **Deneyim: 1-9 yıl 1, 10-19 yıl 2, 20-29 yıl 3, 30 yıl ve üzeri 4 olarak kodlandı.

Tablo 1’deki bulgulara göre yaş ve deneyim süresi arasında pozitif yönde çok yüksek, HDBÖ ile yaş ve deneyim süresi arasında pozitif yönde düşük düzeyde korelasyon olduğu görülmektedir. HDBÖ ortalamalarının cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşp farklılaşmadıklarını belirlemek amacıyla yapılan t testi bulguları tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2

HDBÖ puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılması (N=311)

Cinsiyet	n	$\bar{X}$	S. s.	S. h.	t	Levene		p
						F	Sig.	
Kadın	260	42.52	4.01	.25	3.00	.58	.45	.003
Erkek	51	40.61	4.86	.68				

Tablo 2’deki Levene testi bulgularına göre varyanslar homojen dağılmaktadır (p>.05). Puan ortalamalarına bakıldığında kadınların HDBÖ puanları (42.52±4.01) erkeklerinkinden (40.61±4.86) anlamlı düzeyde yüksektir (p<.05). Puanların yaşa ve deneyim süresine göre anlamlı düzeyde farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan ANOVA bulguları Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3

HDBÖ puanlarının yaş ve deneyim süresine göre karşılaştırılması (N=311)

Yaş	n	$\bar{X}$	S. s.	S. h.	Levene		F	p
					İst.	Sig.		
21-29	148	41.47	4.12	.34	.42	.74	6.06	.001
30-39	64	42.03	4.90	.56				

40-49	94	43.19	3.87	.40				
50 ve üstü	5	47.40	2.79	1.25				
Deneyim süresi								
0-9 yıl	183	41.72	4.44	.33				
10-19 yıl	51	42.04	3.67	.51				
20-29 yıl	64	42.78	3.58	.45	1.01	.39	6.88	.000
30 yıl ve üstü	13	46.85	2.61	.72				

Hemşirelerin HDBÖ puan ortalamalarının yaş ve deneyim süresine göre karşılaştırıldığı Tablo 3'te Levene testi bulguları varyansların yaşa ($p > .05$) ve deneyim süresine göre ($p > .05$) homojen dağıldığı görülmektedir. Scheffe sonuçlarına göre 50 yaş ve üstü grup puanları (47.40 ± 2.79) ile 40-49 yaş grup puanları (43.19 ± 3.87) 21-29 yaş grubundan (41.47 ± 4.12) ve 30-39 yaş grubundan (42.03 ± 4.90) anlamlı düzeyde yüksektir ($p < .05$). Diğer yaş grupları arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Deneyim süresiyle ilgili Scheffe sonuçlarına göre ise 30 yıl ve daha fazla deneyime sahip olanların HDBÖ puanları (46.85 ± 2.61) daha az deneyime sahip diğer üç gruptan da anlamlı düzeyde yüksektir ($p < .05$). Diğer grupların ortalamaları arasında ise herhangi bir anlamlı farklılık bulunmamaktadır.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Danışmanlık rolünün kapsamında hastalıkla ilgili farkındalık yaratmak, hastalığın seyrini ve etkilerini öğretmek, hastalığın yarattığı sorunları çözebilmek için ortaya konulacak kaynakları tanımak ve kullanmak yer alır (Aştı ve Karadağ, 2014). Çalışmamızda hemşirelerin danışmanlık becerilerinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde çalışmamız sonucu ile benzer sonuçlara rastlanılmıştır (Durmuş ve ark., 2023; Koyun ve ark., 2022; Kurt ve Gürdoğan 2022).

50 yaş ve üzeri hemşirelerin danışmanlık becerilerinin diğer yaş gruplarındaki (40-49, 30-39, 21-29) hemşirelere göre daha yüksek danışmanlık becerilerine sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Akcan ve arkadaşlarının (2006) çalışmasında 41 ve üzeri yaş grubun ebe ile hemşirelerin danışmanlık beceri puan ortalamalarının 20 yaş ve altı yaş grubu ebe ile hemşirelerden yüksek olsa da istatistiksel olarak anlamlılık olmadığını ifade etmişlerdir. Akçam ve arkadaşları (2019) da hemşirelik öğrencilerinin iletişim becerilerinin yaş ile ilişkisi olmadığını ifade etmişlerdir. Çalışmamızda yaşın danışmanlık becerilerinde anlamlı olmasının yaş ile deneyim süresi arasında pozitif yönde çok yüksek ilişkisi olduğu ve yaşı yüksek olanların aynı zamanda mesleki deneyimlerinin de yüksek olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Mevcut çalışmada kadın hemşirelerin danışmanlık becerilerinin erkeklerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her ne kadar farklı bir örneklem olsa da Benzer şekilde Kurt ve Gürdoğan da (2022) hemşirelik öğrencilerinin danışmanlık ve iletişim becerilerini inceledikleri çalışmalarında kadınların erkeklerden daha yüksek danışmanlık becerilerine sahip olduklarını bildirmişlerdir. Yine Akçam ve arkadaşları da (2019) hemşirelik öğrencilerinin hemşire danışmanlığının önemli unsurlarından biri olan iletişim becerilerini inceledikleri çalışmada kadınların iletişim becerilerinin erkeklerden yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Danışmanlık rolünde, verilen eğitimlerde hastalarla iletişim kurulmakta olup, danışmanlık görevinin yapılması için iyi iletişim becerilerinin olması önem arz ettiğini ifade eden Kurt ve Gürdoğan (2022), iletişim becerisi ile danışmanlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda mevcut çalışma sonuçlarının kadınların iletişiminin erkeklere göre daha iyi olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Deneyim süresi 30 yıl ve daha fazla deneyime sahip olan hemşirelerin danışmanlık becerilerinin daha düşük üç gruptan (0-9 yıl, 10-19 yıl, 20-29 yıl) daha yüksek olduğu bulunmuştur. Koyun ve arkadaşları (2022), çalışmalarında deneyim süresinin danışmanlık becerilerinde etkisi olmadığı bildirilmiştir. Farklı olarak Kumcağız ve arkadaşları ise (2011) 20 yıl ve üzeri çalışma deneyimine sahip olan hemşirelerin iletişim becerilerinin daha yüksek olduğunu bildirmektedirler. Karadağ ve arkadaşlarının (2015) çalışmasında da yine benzer sonuçlara ulaşılmış olup, hemşirelerin yaşlarının ve mesleki çalışma sürelerinin iletişim becerilerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu bildirmişlerdir. Çalışmamızda hemşirelerin artan mesleki deneyimleriyle danışmanlık becerilerinin pozitif yönde ilişkili olması, mesleki deneyimle birlikte danışmanlık becerilerinin arttığı şeklinde yorumlanabilir. Sonuç olarak, kadın hemşirelerin danışmanlık becerilerinin erkeklerden yüksek olduğu, yaş ve deneyim süresiyle birlikte danışmanlık becerilerinin arttığı sonucuna varılmıştır. Hemşirelerin danışmanlık becerilerinin artırılmasıyla hasta memnuniyetinin sağlanabileceği, hastaların tedavi uyumlarını ve motivasyonlarını artıracak göz önüne alındığında hemşirelerin danışmanlık becerilerini artırmak amacıyla eğitim programlarının düzenlenmesi, yürütülmesi ve sürekliliğin sağlanması faydalı olacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Akcan, F., ÖZSOY, S., & Ergül, Ş. (2010). Birinci basamak sağlık hizmetlerinde çalışan ebe ve hemşirelerin danışmanlık becerilerinin incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(4), 10-21.
- Akçam, A., Kanbay, Y., & Işık, E. (2019). Hemşirelik öğrencilerinin iletişim becerilerinin değerlendirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 74-92. <https://doi.org/10.22466/acusbd.599137>
- Aştı, T. A., & Karadağ, A. (2014). Hemşirelik esasları hemşirelik bilimi ve sanatı. *İstanbul: Akademi Yayınları*.
- Avcı, İ. A., & Kumcağız, H. (2019). Hemşirelerde danışmanlık becerileri ölçeği'nin (HDBÖ) geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 873-884. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.554949>
- Check, J., & Schutt, R. K. (2012). *Research methods in education*. Sage.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research methods in education*. Routledge.
- Curtis, E. A., Comiskey, C., & Dempsey, O. (2016). Importance and use of correlational research. *Nurse Researcher*, 23(6), 20-25. <https://doi.org/10.7748/nr.2016.e1382>
- Durmuş, S. Ç., Gülnar, E., & Özveren, H. (2023). Hemşirelerin iletişim becerileri ve danışmanlık becerilerinin durumu. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(4), 1836-1845. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1228339>
- Gedük, E. A. (2018). Hemşirelik mesleğinin gelişen rolleri. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 5(2), 253-258. <https://doi.org/10.17681/hsp.358458>
- Karadağ, M., Işık, O., Cankul, İ. H., & Abuhanoğlu, H. (2015). Hekim ve hemşirelerin iletişim becerilerinin değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 160-179.

- Koyun, M., Büyük, E. T., Baydın, N. Ü., & Odabaşoğlu, E. (2022). The relationship between counseling and communication skills of pediatric nurses and their self-efficacy. *Samsun Journal of Samsun Health Sciences*, 7(2), 351-362. <https://doi.org/10.47115/jshs.1036245>
- Kumcağız, H., Yılmaz, M., Çelik, S. B., & Avcı, İ. A. (2011). Hemşirelerin iletişim becerileri: Samsun ili örneği. *Dicle Tıp Dergisi*, 38(1). <https://doi.org/10.5798/diclemedj.0921.2012.04.0184>
- Kurt, D., & Gürdoğan, E. P. (2022). Hemşirelik öğrencilerinin danışmanlık ve iletişim becerileri. *Sağlık Akademisi Kastamonu*, 7(3), 455-468. <https://doi.org/10.25279/sak.926913>
- Larsson, I., Fridlund, B., Arvidsson, B., Teleman, A., & Bergman, S. (2014). Randomized controlled trial of a nurse-led rheumatology clinic for monitoring biological therapy. *Journal of Advanced Nursing*, 70(1), 164-175. <https://doi.org/10.1111/jan.12183>
- Levin, K. A. (2006). Study design III: Cross-sectional studies. *Evidence-Based Dentistry*, 7(1), 24-25. <https://doi.org/10.1038/sj.ebd.6400375>
- Mayer, C., Andrusyszyn, M. A., & Iwasiw, C. (2005). Codman Award Paper: Self-efficacy of staff nurses for health promotion counselling of patients at risk for stroke. *Axon/L'Axone*, 26(4), 14-21.
- McEwan, A. (2004). Consultation and nursing skills: models of consultation. *Practice Nurse*, 27, 26-28.
- Özcan, A. (2006). *Hemşire-hasta ilişkisi ve iletişim*. Sistem ofset.
- Stockemer, D. (2019). *Quantitative methods for the social sciences: A practical introduction with examples in SPSS and Stata*. Springer.

MEMORY THERAPY IN THE ELDERLY AND THE ROLE OF THE NURSE
YAŞLILARDA ANIMSAMA TERAPİSİ ve HEMŞİRENİN ROLÜ

ZAHİDE AKEREN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü,
0000-0003-0127-8357

Özet

İleri yaşlarda iyi bir yaşam kalitesinin geliştirilmesi ve sürdürülmesi önem arz etmektedir. Yaşlanmayla birlikte ekonomik, sosyal, psikolojik, davranışsal ve fizyolojik birtakım değişimler meydana gelmektedir. Bu değişimler kronik hastalıklarda artış, fonksiyonel yeteneklerde azalma, fizyolojik olarak yaşlanmanın getirdiği etkiler ve emeklilik gibi durumlara bağlı olarak ekonomik yönden kısıtlanma, sosyal durumunda azalma ya da bozulma ve kayıplardır. Sağlığın korunması ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi amacıyla yaşlıların fiziksel, duygusal ve bilişsel becerilerini olumlu yönde etkileyecek geliştirici faaliyetlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bilişsel uyarı amaçlı faaliyet grubunda yer alan anımsama terapisi, girişimsel olmayan bir yaklaşımdır. Anımsama terapisi, geçmiş yaşamın anımsanmasına rehberlik etmek için geçmiş olayları, duyguları ve fikirleri kullandığından, yaşlıların geçmiş yaşamlarının parçalarını yeniden yaşamalarına ve geçmiş yaşamlarını yeniden yorumlamalarına olanak sağlamaktadır. Anımsama terapisinde yalnızca geçmiş yaşantıların ve deneyimlerin hatırlanması söz konusu değildir. Aynı zamanda yaşlının anımsaması ile birey hayatına odaklanarak yeniden değerlendirme yapabilir. Geçmişten gelen olumsuz duygularını ya da sorunlarını çözebilir, yaşamdaki anlamını keşfedebilir ve geçmişte baş etme tepkilerini değerlendirebilir. Bu tedavi, bilişsel, psikolojik, sosyal, davranışsal ve sağlık sonuçlarını da kapsayan çeşitli alanlar üzerine etki edebilir. Yaşlıların kendilerini anlamalarına, kayıp ve yalnızlık duygularını azaltmalarına, öz saygılarını artırmalarına ve sosyalleşmelerini teşvik etmelerine, psikolojik iyi halini artırmalarına yardımcı olabilir. Bu derleme anımsama terapisini kullanarak yaşlıların bilişsel becerilerini iyileştirici girişimlerde bulunacak hemşirelerin bilgilendirilmesi amacıyla yazılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yaşlı, anımsama terapisi, hemşire.

Abstract

It is important to develop and maintain a good quality of life in old age. A number of economic, social, psychological, behavioral, and physiological changes occur with aging. These changes include an increase in chronic diseases, a decrease in functional abilities, the effects of physiological aging, and economic limitations due to situations such as retirement, a decrease or deterioration in social status, and loss. In order to improve and maintain quality of life, there is a need for developmental activities that positively impact the physical, emotional and cognitive abilities of the elderly. Reminiscence therapy, which is included in the group of cognitive stimulation activities, is a non-invasive approach. Because reminiscence therapy uses past events, emotions, and ideas to guide past life recall, it allows the elderly to relive parts of their past lives and reinterpret their past lives. Reminiscence therapy is not just about remembering past lives and experiences. At the same time, through reminiscence, the elderly person can focus on his life and re-evaluate it. They can resolve negative emotions or problems from the past, discover their meaning in life, and evaluate their coping responses in the past.

This treatment can affect a variety of domains, including cognitive, psychological, social, behavioral, and health outcomes. It can help older people understand themselves, reduce feelings of loss and loneliness, increase self-esteem and socialization, and improve psychological well-being. This review was written to inform nurses who will make interventions to improve the cognitive skills of the elderly using reminiscence therapy.

Keywords: Elderly, reminiscence therapy, nurse.

1. GİRİŞ

Doğumdan başlayıp ölüme kadar süren fizyolojik, psikolojik ve sosyal boyutları olan büyüme ve gelişme süreci olan yaşlılık bireylere, kültürlere ve toplumlara göre değişkenlik gösteren dinamik süreçtir (Salman ve ark., 2018). Psikolojik yaşlılık, yaş ilerledikçe algılamada, öğrenmede, problem çözmede ve uyum sağlamada değişim olarak ifade edilir. Sosyal yaşlılık ise toplumun belirli yaş grubunda olan insanlardan beklediği davranış ve toplumun da bu gruba verdiği değerdir. Ölüm oranlarının azalması, yaşam sürelerinin uzamasıyla, dünya nüfusu içerisinde yaşlılığın arttığı görülmektedir (Karakas ve Durmaz, 2017). Dünya nüfusunda hızlı büyüyen orana sahip olan yaşlıların sayısının ve oranının artmasıyla birlikte, sağlık sorunları önemli hale gelmekte, bu sorunların yanında günlük yaşam aktivitelerinin kalitesini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Yiğitbaş ve Deveci, 2016). Yaşanılan kayıplar, emeklilik durumu, hayat düzeni değişikliği, eş ya da yakın kaybı, sosyal çevrenin azalması gibi durumlarla karşılaşan yaşlı grubu yalnızlığı daha fazla hissetmektedir. Bunun yanı sıra teknolojik ve bilimsel gelişimlerde yaşanan hızlı değişime adapte olma sorunları da yaşayabilmektedirler (Lazar ve ark., 2014). Sosyal değişimleri tolere edebilmek amacıyla yaşlı bireylerin tutum ve davranışlarında değişiklik meydana gelebilmektedir. Uyum, yalnızlık, kayıp gibi sorunlarına psikolojik destek sağlanması sayesinde yaşlılar da daha genç yaş gruplarındaki bireyler kadar uyumlu, mutlu ve üretken olabilirler. Bilişsel becerilerin gerilemesini önlemek amacıyla yaşlılarda strese azalma, stresi etkili yönetebilme, sağlığı olumlu yönde etkileyecek davranışlar edinme, zihinsel olarak uyarılma ve hafıza kapasitesini artırmak için egzersizler bu yaş grubunda önerilen uygulamalardandır (Yücel ve Kayıhan 2010; Lok ve Buldukoğlu 2014). Psikolojik yaşlanmanın geciktirilmesinde yaşlı bireylerde yapılan farmakolojik olmayan uygulamalar önem arz etmektedir. Bu müdahaleler davranışsal, duyuşsal ve psikososyal olmak üzere üç grupta toplanabilir. Psikososyal müdahaleler farmakolojik olmayan terapötik uygulamalar olarak nitelendirilmektedir (Lok ve Buldukoğlu 2014). Bu müdahaleler, bireysel veya grup uygulamaları olarak yapılabilir (Elias ve ark., 2010). Yaşlılar için bilişsel becerileri artırmada kullanılan psikoeğitim programlarından birisi de anımsama terapisi. Anımsama Terapisinde tat, koku ve dokunma duyularının uyarılması söz konusudur (Laird ve ark., 2018). Buradaki amaç duyuların aracılığıyla anımsamayı kolaylaştırmaktır. Anımsamayı kolaylaştırabilmek amacıyla materyaller kullanılabilir (Gaggioli ve ark 2014). Yaşlıların geçmiş yaşantılarını tekrar deneyimleyerek sorunları ile baş etmelerine yardımcı olan anımsama terapisi, umutsuzluk ve hayal kırıklığı hislerini hafifletmede ya da engellemede faydalı olmaktadır. Terapi, geçmişe yoğunlaşarak geçmiş yaşantılarına yeni bir anlayış kazandırarak gelecekle yüzleşme imkânı tanır (Wang ve ark 2009). Ashida (2000), çalışmada yaşlı bireylerde anımsama terapisinin depresif semptomlara etkisini incelemiş ve depresyon bulgularının azaldığını, davranışlarının olumlu yönde etkilendiğini ortaya koymuştur. Chao ve arkadaşlarının (2006) huzurevinde yaşayan depresyon tanılı hastalarda uyguladıkları anımsama terapisinin depresyon ve özgüven üzerine olumlu etki gösterdiği sonucuna varmışlardır. Onieva-Zafra ve arkadaşlarının (2018) müzik terapisi eşliğinde uyguladıkları anımsama terapisinin katılımcıların bilişsel becerilerini iyileştiren hemşirelik müdahalesi olduğunu bildirmişlerdir.

Bu bağlamda anımsama terapisini kullanarak yaşlıların bilişsel becerilerini iyileştirici girişimlerde bulunacak hemşirelerin bilgilendirilmesi amacıyla yazılmıştır.

1.1. Anımsama Terapisi ve Uygulaması

Yaşlılarda anımsamanın gelişimsel-varoluşsal perspektifi ilk kez Butler tarafından vurgulanmıştır. Anımsamanın 1963 yılında Robert Butler'in tüm yaşamın gözden geçirilmesi adlı çalışmasında tanımlanması üzerine kuramsal temelleri atılmaya başlanmıştır (Burnside ve Haight, 1992). Erikson'un anımsama tanımı ise bireylerin ego bütünlüğünü sağlama konusunda yardımcı olan bir uygulama olduğudur (Haber, 2006). Erikson'un yaşam döngüsü teorisi, yaşamın son aşamasının (ölüme daha yakın) insanlığın yaşlılıkta anımsama için birincil motivasyonu sağlayan yaşamın son aşamasındaki gelişimsel çatışmada ustalaşmasını gerektirdiğini öne sürer (Kaminsky, 1984). Anımsama, geçmiş deneyimlerin, özellikle çözülmemiş çatışmaların aşamalı olarak bilince geri döndürüldüğü ve böylece yeniden bütünleştirilebildiği, doğal olarak oluşan evrensel ve kendiliğinden oluşan zihinsel bir süreçtir (Butler, 1963). Anımsama sadece geçmişi hatırlamaktan daha fazlasıdır ve kişinin hayatını sistematik olarak yansıtan yapılandırılmış bir süreçtir (Brady, 1999). Kişinin kendini içe bakışsal olarak tanımlayabileceği veya yeniden tanımlayabileceği döngüsel bir süreçtir (Parker, 1995). Anımsama terapisi uygulaması;

- Tipik olarak, anımsama terapisi doğumla başlar ve daha sonra önemli olaylara odaklanılarak yaşamın onlarca yılı boyunca ilerler ve bireylerin farklı ihtiyaçlarına duyarlı olmalıdır (Cook, 1998).
- Anımsama terapisi bireysel (kişisel) veya grup (kişilerarası) yöntemle yapılabilir (Cook, 1998). Ancak grupların 10 kişiyi aşmaması tercih edilen bir durumdur. Bunun sebepleri arasında yaşlı bireylerin sosyal etkileşimi, her yaşlının aktif katılımının sağlanması ve yeterli zaman tanınabilmesi yer almaktadır.
- Oturum süresinin yaşlılara eşit zaman sağlayabilmesi için 90 dakikayı geçmeyecek şekilde, sıklıkla da 30-90 dakikalık seanslar önerilmektedir (Chapoulie ve ark., 2014).
- Grupların yaşı, medeni, fiziksel ve ruhsal durumu, bireylerin birbirleriyle iletişimleri göz önüne alınmalıdır. Bunların yanı sıra çevresel faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir (Brinker, 2013).
- Oturumlarının uygulanacağı odanın büyüklüğü ve yeri ışık alma durumu, sessizliği, ısısı, havalandırması ve sandalyelerin yaşlıların konforuna uygunluğu dikkat edilmesi gereken hususlardandır (Brinker, 2013).
- Grubun birbirlerini rahat görebileceği ve işitebileceği daire oturma düzenini almaları önerilmektedir (Chaoa ve ark., 2006).
- Terapi süresinin 4 oturum yapıldığı çalışmalar bulunsa da 6-10 oturum uygulamalarının daha etkin olduğu bildirilmektedir (Stinson, 2009).
- Oturumların haftanın aynı saatinde gününde ve mekânda yapılması da önemlidir (Pasupathi ve Carstensen, 2003).
- Bireysel anımsama terapileri ise yaşlıların evlerinde, aile bireyleriyle birlikte yapılabilmektedir. Yine aynı zamanda huzur evlerinde ve uzun dönem ya da gündüz yaşlı bakım evlerinde, hastanede tedavi görmekte olan hastalarla tedavi aldıkları kurumlarda bireysel terapiler yapılabilmektedir (Burnside ve Haight, 1994).

- Oturumlarda çocukluklarını geçirdikleri ev/yer, o döneme ait anılar, arkadaşları, gençlik dönemleri, gençlik arkadaşlıkları, evlenme geçmişi varsa evlilik yılları, çocuğa sahip olanlar için çocukların doğumu, çocuklarıyla geçirdiği mutlu anılar, başarılı olayları, bayramlar, unutmadığı kişi ya da olaylar, gezmeyi sevdiği yerler, yemekler, eşyalar, şarkılar gibi konular konuşulabilmektedir (Eggers, 2012).
- Her oturumda farklı duyuşsal alanların aktifleşeceği konuların kullanılması önerilmektedir. Bu uyarılarda kullanılacak materyaller; fotoğraflar, yemekler, kumaşlar, okuma parçaları, kitaplar, şiirler, radyo ve müzik gibi uyarıları harekete geçirecek objeler olabilir (Eggers, 2012).
- Anımsama Terapisinde uygulama yerinin, zamanının ve duyuşsal uyarıların yanı sıra uygulayıcının da önemi büyüktür. Oturumlarda yaşlıları destekleyici, teşvik edici, empati yapabilen ve fiziksel rahatsızlıkları ile ilgilenebilen eğitimciler olması gerekmektedir. Oturum sürecinin yönetilebilmesi, izlenmesi ve sürekliliğinin korunması önemlidir. Her yaşlıya eşit söz hakkı verdiğine dikkat etmesi gerekmektedir. İlk oturumda eğitimcinin kendini tanıtmayı, yaşlılara karşı açık ve içten olması, anımsama terapisinin amacı, süresi gibi bilgileri vermesi, birbirlerini tanıştırmayı ve sonraki oturum için yaşlılardan anı materyalini getirmelerini istemelidir. Son oturumda yaşlılarla genel değerlendirme yapmalı, her oturumda olduğu gibi yaşlıların fikrini ve düşüncelerini alarak teşekkürlerini ifade etmesi önemlidir (Şahin, 2016).
- Grup liderinin ise terapi süresince keyif almalarını, etkin katılım sağlamalarını demokratik bir yaklaşımla sürdürmesi önemlidir (Eggers, 2012).

1.2. Anımsama Terapisinde Hemşirenin Rolü

Anımsama Terapisini hemşireler 1960'lı yılların sonunda kullanmaya başlamışlar ve 1970'li yıllarda deneyimlerini yayınlamışlardır. Yaşlı bireylerin yaşantılarını ve geçmişlerini irdeleyerek bunlara farklı bakış açıları getirmelerini ve ölüme hazırlıklı olmalarına yardımcı olmayı amaçlamışlardır. Hemşire Hibell, 1971 yılında tamamladığı anımsama terapisini doktora tezini alana katmıştır (Redulla, 2012). Anımsama Terapisi; Amerikan Hemşireler Birliği Psikiyatri Ruh Sağlığı Klinik Hemşireliği Uygulamaları Standartları ve Amerikan Hemşireler Birliği Gerontolojik Hemşirelik Uygulamaları Kapsamı ve Standartlarına göre standart hemşirelik uygulamasının alanına girmektedir (American Nurses Association, 1994; Stinson, 2009). Hemşirelik Girişimleri Sınıflaması Sistemi (NIC), Anımsama Terapisini kurumlardaki bireylerin zamana uyumunun, yaşam kalitesinin ve memnuniyetlerinin artırılması için geçmişteki olayların tekrardan hatırlatılmasına dayalı müdahale olarak tanımlamış olup hemşirenin bağımsız rolü olduğunu belirtmiştir (Stinson, 2009). Terapi, ülkemizde "Hemşirelik Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'te Anımsama Terapisi" adıyla 19 Nisan 2011 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanmış ve hemşirenin bağımsız şekilde uygulayabileceği girişim olarak yer almıştır (Resmî Gazete, 2011). Bu nedenle Anımsama Terapisinin hemşirelik alanındaki uygulamaları çok eskiye dayanmamaktadır. Hemşire Aşiret 2014 yılında anımsama terapisini üzerine ilk doktora tezini yazmış ve alana katkı sunmuştur (Aşiret ve Kapucu, 2016). Chueh ve Chang 2014 yılında bakım evinde kalan yaşlı erkeklerle yaptıkları çalışmalarında 4 hafta ve sekiz oturum uyguladıkları Anımsama Terapisinin yaşlıların depresyon düzeyini azalttığını ifade etmişlerdir. Chiang ve arkadaşlarının (2010) bakım evindeki yaşlı bireylerle yaptıkları çalışmalarında, grupla anımsama terapisinin yaşlılar arasındaki iletişimi artırdığını, yaşlıların yalnızlık duygusunu azalttığını bildirilmiştir. Chao ve arkadaşlarının (2006) dokuz oturum uyguladıkları Anımsama Terapisinin katılımcıların depresyon ve yaşam doyumlarında değişiklik oluşturmamakla birlikte öz saygıları üzerinde olumlu etkisinin olduğunu bildirmişlerdir.

Siviş ve Demir (2007)'in yaptıkları çalışmada ise ilgili terapinin yaşam doyumu üzerinde etkisinin olmadığı fakat yaşlıların sosyalleşmesi ve duygusal iyiliğine olumlu etkisinin olduğu ortaya konmuştur.

2. SONUÇ

Yaşın ilerlemesi ile bilişsel becerileri artırmak amacıyla yapılan anımsama terapisinin kolay, maliyeti düşük ve etkili kullanım yöntemine sahip olması sebebiyle hemşirelerin yaşlı sağlığını ve yaşam kalitelerini geliştirici girişim olarak kullanabilmeleri tavsiye edilebilir.

3. KAYNAKLAR

- American Nurses Association. (1994). *Scope of practice for nursing informatics*. American Nurses Publishing.
- Aşiret, G. D., & Kapucu, S. (2015). Alzheimer hastalarının bilişsel ve davranışsal sorunları üzerine etkili bir yöntem: Anımsama terapisi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 2(3), 60-68.
- Brady, E. M. (1999). Stories at the hour of our death. *Home Healthcare Now*, 17(3), 176-180.
- Brinker, J. K. (2013). Rumination and reminiscence in older adults: Implications for clinical practice. *European Journal of Ageing*, 10, 223-227. <https://doi.org/10.1007/s10433-013-0271-y>
- Burnside, I., & Haight, B. (1994). Reminiscence and life review: Therapeutic interventions for older people. *The Nurse Practitioner*, 19(4), 55-61.
- Burnside, I., & Haight, B. K. (1992). Reminiscence and life review: Analysing each concept. *Journal of Advanced Nursing*, 17(7), 855-862. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.1992.tb02008.x>
- Butler, R. N. (1963). The life review: An interpretation of reminiscence in the aged. *Psychiatry*, 26(1), 65-76. <https://doi.org/10.1080/00332747.1963.11023339>
- Chao, S. Y., Liu, H. Y., Wu, C. Y., Jin, S. F., Chu, T. L., Huang, T. S., & Clark, M. J. (2006). The effects of group reminiscence therapy on depression, self esteem, and life satisfaction of elderly nursing home residents. *Journal of Nursing Research*, 14(1), 36-45. <https://doi.org/10.1097/01.JNR.0000387560.03823.c7>.
- Chapoulie, E., Guerchouche, R., Petit, P. D., Chaurasia, G., Robert, P., & Drettakis, G. (2014, March). Reminiscence therapy using image-based rendering in VR. In *2014 IEEE Virtual Reality (VR)* (pp. 45-50). IEEE. <https://doi.org/10.1109/VR.2014.6802049>
- Chiang, K. J., Chu, H., Chang, H. J., Chung, M. H., Chen, C. H., Chiou, H. Y., & Chou, K. R. (2010). The effects of reminiscence therapy on psychological well-being, depression, and loneliness among the institutionalized aged. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 25(4), 380-388. <https://doi.org/10.1002/gps.2350>
- Chueh, K. H., & Chang, T. Y. (2014). Effectiveness of group reminiscence therapy for depressive symptoms in male veterans: 6-month follow-up. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 29(4), 377-383. <https://doi.org/10.1002/gps.4013>
- Eggers, K. W. (2012). Remembering yesterday, caring today: Reminiscence in dementia care, a guide to good practice, by P. Schweitzer & E. Bruce. *Journal of Social Work in End-Of-Life & Palliative Care*, 8(1), 108-110. <https://doi.org/10.1080/15524256.2012.650693>

- Haber, D. (2006). Life review: Implementation, theory, research, and therapy. *The International Journal of Aging and Human Development*, 63(2), 153-17. <https://doi.org/10.2190/DA9G-RHK5-N9JP-T6>
- Kaminsky, M. (1984). The uses of reminiscence: A discussion of the formative literature. *Journal of Gerontological Social Work*, 7(1-2), 137-156. https://doi.org/10.1300/J083V07N01_10
- Parker, R. G. (1995). Reminiscence: A continuity theory framework. *The gerontologist*, 35(4), 515-525. <https://doi.org/10.1093/geront/35.4.515>
- Pasupathi, M., & Carstensen, L. L. (2003). Age and emotional experience during mutual reminiscing. *Psychology and Aging*, 18(3), 430–442. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.18.3.430>
- Redulla, R. (2020). Reminiscence therapy for dementia. *Issues in Mental Health Nursing*, 41(3), 265-266. <https://doi.org/10.1080/01612840.2019.1654572>
- Şahin, N. E. (2016). A nursing intervention for nursing home residents: Reminiscence therapy. *Journal of Education and Research in Nursing*, 13(1), 233-239. doi: 10.5222/HEAD.2016.233
- Siviş, R., Demir, A. (2007). The efficacy of reminiscence therapy on the life satisfaction of Turkish older adults: A preliminary study. *Turkish Journal of Geriatrics*, 10(3), 131-137.
- Stinson, C. K. (2009). Structured group reminiscence: an intervention for older adults. *The Journal of Continuing Education in Nursing*, 40(11), 521-528. <https://doi.org/10.3928/00220124-20091023-10>
- Stinson, C. K. (2009). Structured group reminiscence: an intervention for older adults. *The Journal of Continuing Education in Nursing*, 40(11), 521-528. <https://doi.org/10.3928/00220124-20091023-10>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete, 12 Haziran 2024. Erişim Tarihi: 21.06.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110419-5.htm>

CREATIVITY OF M.P. VAGIF IN THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL
ANALYSIS OF M. İBRAHİMOV

M.P.VAQİF YARADICILIĞI M.İBRAHİMOVUN ELMİ-NƏZƏRİ
TƏHLİLLƏRİNDƏ

Dr. ÜLKER BAŞŞİYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tədrisi texnologisi bölümünün

baş öyrətım üyesi

ORCID İD 0000-0002-5994-2356

ÖZET

M. P.Vaqif yaradıcılığı klassik irsə bağlansa da, ədəbiyyatımızın yeni yolu idi. Millilik, realizm, xəlqilik bu sənətin özəyini təşkil edirdi. M.İbrahimov məsələlərə doğru olaraq bu kontekstdə yanaşır. Vaqif yaradıcılığının xarakteristikasını açmağa çalışırdı. Vaqif şeirində realizm, xəlqilik, milli bədii dil kimi üç böyük xüsusiyyətin olduğunu qeyd edən M. İbrahimov məhz təhlillərini də bu istiqamətdə qurur. Vaqifin böyüklüyü ondadır ki, lirik şeiri real həyatı mündəricə, vətəndaşlıq ruhu ilə doldurdu və yenidən klassik səviyyəyə qaldırdı.

Anahtar kelimələr: M.P.Vaqif, M.İbrahimov, yenilik, novator, şeir

ABSTRACT

Although M.P. Vagif's work was connected to the classical heritage, it was a new way of our literature. Nationality, realism, and humanity were the core of this art. M.Ibrahimov correctly approaches the issues in this context. Vagif tried to reveal the characteristics of his creativity. Noting that Vagif's poetry has three great features, such as realism, nationalism, and national artistic language, M. Ibrahimov builds his analysis in this direction. Vagif's greatness lies in the fact that he filled the real life with content and the spirit of citizenship and raised the lyric poem to the classical level again.

Key words: M.P.Vagif, M.Ibrahimov, innovation, innovator, poetry

GİRİŞ

Molla Pənah Vaqif XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus mövqeyi olan, Nizami və Füzulidən sonra ədəbiyyat tariximizdə yeni ədəbi məktəb yaradan yenilikçi şairdir. Prof.Nizami Cəfərovun dediyi kimi, “M.P.Vaqif ədəbi-bədii fikrin milli əsasda mütləqləşdirib norma səviyyəsinə qaldıran” böyük şair olmaqla, şeirin həm də üslub-formasında da dəyişikliklər etmişdir. Bədii irsinin bütünlükdə əlimizdə olmasına baxmayaraq, M.P.Vaqif yaradıcılığı barədə müəyyən elmi təhlillər aparılmış, onun yaradıcılığı ayrı-ayrı zamanlarda tədqiqat mövzusu olmuşdur. Akademik M.İbrahimovun 1968-ci ildə qələmə aldığı “Vaqifin dövrü və şeiri” adlı tədqiqatı adından da göründüyü kimi şairin dövrü və poeziyası ilə əlaqədar yazılmış araşdırmadır. Tədqiqatda Vaqifin dövrü və yaradıcılığının özünəməxsusluğu vəhdət şəklində götürülür. Müəllifin bu addımı təsadüfi deyil, məqsədli xarakter daşıyır. Çünki Vaqif elə bir dövrdə yaşayırdı ki, həm ictimai-siyasi şərait, həm də ədəbi mühit əvvəlki əsrlərdən kəskin fərqlənirdi. Bu fərqli mühit və ictimai həyat Vaqifi və onun poeziyasını meydana gətirdi. M.P.Vaqif yaradıcılığı klassik irsə bağlansa da, ədəbiyyatımızın yeni yolu idi.

Millilik, realizm, xəlqilik bu sənətin özəyini təşkil edirdi. M.İbrahimov məsələlərə doğru olaraq bu kontekstdə yanaşır. Vaqif yaradıcılığının xarakteristikasını açmağa çalışırdı. Vaqif şeirində realizm, xəlqilik, milli bədii dil kimi üç böyük xüsusiyyətin olduğunu qeyd edən M. İbrahimov məhz təhlillərini də bu istiqamətdə qurur. “Vaqifin böyüklüyü ondadır ki, lirik şeiri real həyatı mündəricə, vətəndaşlıq ruhu ilə doldurdu və yenidən klassik səviyyəyə qaldırdı” (7, 605). M.İbrahimov şair poeziyasının qazandığı real həyatı keyfiyyətlərindən bəhs açır. Vaqif lirikasının realist keyfiyyətləri sırasında lirik qəhrəman, vətəndaş ruhu məsələlərini təhlilə cəlb edir. M.İbrahimov Vaqifin lirik qəhrəmanını mələk, huri deyil, canlı və diri adam kimi səciyyələndirir. Bu insanı təkcə öz görkəminə görə yox, danışığına, həyatı mövqeyinə görə təqdim edir. Vaqif lirikasının qəhrəmanları birbaşa həyatdan transfer olunduğuna görə xarakter və zahirı görkəm müxtəlifliyi baxımından seçilir. M.İbrahimovun öz sözləri ilə desək, bu obrazlar bir qoşmada “söyləgən, oynayan və dürüst biçimli”, digərində “bəzakli libaslı”, başqa birisində “sadə geyimli”, “cəllad kimi can alan”, “dodağı şəkər, hekayəti şirin” və s. şəkildə real və təbiiliyi ilə seçilirlər. M. İbrahimov yazır: “Vaqifin lirik qəhrəmanı şeirdən-šeirə, qoşmadan-qoşmaya adlanır, şablonlaşmır, eyni zahirı boyalara, eyni daxili keyfiyyətlərə malik deyil. O, həyatdan alındığı üçün müxtəlif görkəmli, müxtəlif təbiətlidir” (7, 605).

YÖNTEM

Vaqif poeziyasını dil ifadə imkanları baxımından təhlil edən, M.İbrahimov onu yeni dövrün yeni şairi kimi xarakterizə edir. M.İbrahimov bunun səbəbini şairin xalq ədəbiyyatı ənənələrindən bəhrələnməsində görür. Bildiyimiz kimi Vaqif poeziyasında folklor ənənəsi ilə klassik poeziyaya məxsus ölçülər arasında bir sintez vardır. Bu halı düzgün kəşf edən və onu dəyərləndirən M.İbrahimov onun əsərlərindəki məlahət, musiqi və gözəlliyin sirlərini də burada axtarır. “Vaqif şərinin bədii dili öz gözəlliyi, sadəliyi və mənalılığı ilə xalq mənbəyinə borcludur. Vaqif xalqın içindən çıxmışdır. Savadsız zəhmətkeş kütlələrinin gündəlik həyatda işlətdiyi dil ona doğma, onun ana dili idi. Uşaqlıqdan başlayaraq bu dilin bütün incəliklərinə aşina olmuşdu. Təbiətin və insan yaşayışının gözəlliklərini, mənasını, acı və şirini bu dil vasitəsi ilə dərk etmişdir. Xalq ədəbiyyatı Vaqif bədii dilinin yaranmasında böyük rol oynamış ikinci mühüm mənbədir. Şübhə yoxdur ki, Abbas Tufarqanlı kimi aşuqların əsərləri, “Koroğlu” və başqa Azərbaycan dastanları Vaqifin yaradıcılığında dərin iz buraxmışdır. Vaqif Azərbaycan dilini milli bədii təfəkkürün normasına çevirmək yolunda uzun əsrlər boyu davam edən prosesi tamamladı” (7, 613). Bu təhlil Vaqif dilinin bir sıra xüsusiyyətlərinin kökündə nəyin dayandığını açmaqla yanaşı, həm də “Dədə Qorqud”dan Nəsimiyə, Füzuliyə, Xətaiyə qədərki Azərbaycan türk ədəbi dilinin inkişafını xarakterizə etmək baxımından əhəmiyyətlidir. Dil hadisəsini M.İbrahimov Vaqif realizminin tərkibi hesab edir. O, Vaqif şeirlərində Azərbaycan xalqının həyat tərzilə birbaşa bağlılığı əks etdirən məsələlərə toxunur. Tədqiqatçı qeyd edir ki, Vaqifin qəhrəmanları məhəbbəti, humanist duyğuları, gözəlliyi və s. xüsusiyyətləri etibarlı ilə millidir, xalqın oğludur. Bu tərzilə əvvəlki poeziya nümunələrindən fərqləndirən M.İbrahimov Vaqifin realizmi və xəlqiliyi kimi xarakterizə edir.

BULGULAR

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında F.Köçərlidən başlayaraq M.P.Vaqif irsinin tədqiqi ilə bağlı uğurlu işlər görülmüş, dəyərli təhlillər aparılmışdır. H.Arashlı, A.Dadaşzadə, M.Əlioğlu, Ş.Cəməşidov, M.Quluzadə, M.Sultanov, Ə.Səfərli, N.Cəfərov, Y.Babayev və s. klassik ədəbiyyatımızın tədqiqatçıları sənətkarın yaradıcılığının əsas xüsusiyyətləri, ədəbiyyatımız tarixində mövqeyi və s. barədə maraqlı fikirlər söyləmişdir. M.İbrahimovun qənaətləri həmin müəlliflərin fikirləri ilə elmi şəkildə uzlaşır. M.P.Vaqifdən danışan ədəbiyyatşünas alimlər daha çox sənətkarın realizmi və novatorluq keyfiyyətləri üzərində dayanmışlar. Vaqif şeirlərindəki realizmin ideya-estetik qayəsini dolğun şəkildə elmi analizdən keçirən M.Əlioğlu şairin gözəllik anlayışını və realizmini belə dəyərləndirir:

“Vaqif şeirində gözəllik anlayışı, gözəlliyin bir predmet olaraq bədii-estetik mənası realist sənətin təbiətinə və tələblərinə büsbütün müvafiq bir tərzdə əks olunmuşdur. Şair gözəlliyi özünəqədərki sxolastik şeirdə, epiqonçu poeziyada tərənnüm edildiyi şəkildə mücərrəd bir məfhum, qeyri-konkret keyfiyyət kimi yox, real-canlı insanın təbii meyl və arzularından təzahür edən, onun emosiya və duyğularının təcəssümü kimi nəzərə çarpan həyatı-dünyəvi ehtiras olaraq canlandırmışdır. Gözəllik yer üzündə gözib dolaşan, maddi-real aləmdə yaşayan canlı insanın xislətindədir”(3, 96).

M.İbrahimov da Azərbaycan şairinin yaradıcılığındakı gözəllik və realizm probleminə eyni meyarlarla yanaşır və bu mənada F.Köçərliyə xələflik, özündən sonrakı tədqiqatçılara isə layiqli sələflik edir. Alim başqa ədəbiyyatşünaslar kimi M.P.Vaqifin poeziyasında üç başlıca xüsusiyyətin daha önəmli və aparıcı olduğunu vurğulayır və bunları ədəbi hadisə hesab edir. Həmin xüsusiyyətlər realizm, xəlqilik və xalq bədii dilinə yüksək dərəcədə yaxınlıqdır. M.İbrahimov bu tezləri irəli sürərkən faktlardan çıxış edir. Hər üç xüsusiyyətə aid kifayət qədər tutarlı dəlillər gətirir, şairin yaradıcılığından gətirilmiş uğurlu bədii dəlillər əsasında öz fikirlərini sübuta yetirir.

SONUÇ

Lakin M.İbrahimovun M.P.Vaqif lirikasında ifrat ictimai motivlər axtarışı fikrimizcə qaneedici görünə bilməz. Çünki sənətkarın şeirləri içərisində ictimai motivli cəmi bir neçə bədii nümunə gəlib bizə çatmışdır. Bunlardan “Bayram oldu” qoşmasını, “Görmədim” müxəmməsini, “Bax” qəzəlini və s. göstərmək olar. Yaradıcılığının ideya-məzmun siqləti və istiqaməti etibarı ilə M.P.Vaqif bütünlüklə məhəbbəti və gözəlliyi tərənnüm edən bir qələm sahibi kimi diqqəti cəlb edir. İctimai motivlər həmin məhəbbət və gözəllik şeirlərinin içərisinə səpələnmiş şəkildə nəzərə çarpır. Sənətkar və mühit kontekstində şairin yaradıcılığını təhlil edən M.İbrahimov Vaqif realizm və xəlqiliyinin kökündə folklordan bəhrələnmənin və doğulub boya-başa çatdığı sonralar isə istədiyi məkanların rolunu danılmaz hesab edir. Onun aşiq-dastan yurdu Qazaxda doğulub böyüməsi, musiqi mərkəzi Qarabağda işləməsi heç şübhəsiz Vaqifin formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu ərazilər folklor və musiqi mərkəzləri olsa da, ictimai- siyasi şərait baxımından gərgin zonalardan biri idi. Vaqif yaradıcılığındakı ictimai-siyasi qatın mövcudluğu məhz bunların təsirindən irəli gəlirdi. Məlumdur ki, Vaqif “Bax” qəzəli və “Görmədim” müxəmməsi ilə ictimai lirikanın dəyərli nümunələrini yarada bilmişdir. Əsasən gözəlliyi və gözəlləri vəsf edən şair bu şeirlərində şikayətçi, etirazçı rolunda çıxış edir. M.İbrahimov belə nümunələrin Vaqif yaradıcılığı üçün hansı səviyyədə xarakterik olduğunu açıqlayır. “Yaşadığı dövrdə zülmü, ədalətsizliyi, satqınlığı lənətləndirən, feodal geriliyini, cəhalətini, kobudluğunu tənqid edən Vaqif öz gözəl, duzlu və zərif qoşmaları ilə daxmalara, əli-ayağı qabarlıların ürəyinə yol tapmışdı”(7, 612). M.İbrahimov öz araşdırmasında Vaqif dili və üslubunu Azərbaycan ədəbiyyatı üçün yeni bir istiqamət hesab etmiş və onun ədəbi təsirinin bu günə qədər davam etdiyini xüsusi vurğulamışdır.

KAYNAKLAR

- 1 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
- 2 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
- 3 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
- 4 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
- 5 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
- 6 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
- 7 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.

- 8 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
- 9 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
- 10 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
- 11 İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.
- 12 İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. Bakı: Azərnəşr, 1961, 524 s.
- 13 İbrahimov M. Ana dili – hikmət xəzinəsi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 136 s.

ANALYSIS OF THE CREATIVITY OF NASIMI AND M. FUZULI
IN THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL MEETINGS OF M. İBRAHİMOV
M.İBRAHİMOVUN ELMİ-NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİNDƏ İ. NƏSİMİ VƏ
M.FÜZULİNİN YARADICILIĞININ TƏHLİLİ

Dr. ÜLKER BAŞİYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tədrisi texnologisi bölümünün

baş öqretim üyesi

ORCID ID 0000-0002-5994-2356

ÖZET

M.İbrahimovun Azərbaycan klassik ədəbiyyatının korifeyi, qəlb şairi Füzuli haqqında apardığı araşdırmalar onun sənət özəllikləri barədə orijinal fikirlər formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. 1958-ci ildə "Məhəmməd Füzuli" adlı elmi məqaləsi M.İbrahimovun böyük düha hesab etdiyi şairin yaradıcılıq poetikasını araşdırmaq baxımından xarakterikdir. Nəsiminin dili üzərində dayanarkən tədqiqatçı Nəsimi dilini gözəlliyin və kamilliyin yüksəkliyi şəklində dəyərləndirir. Bunun səbəbini o, xalq ədəbiyyatı, xalq çeşməsi ənənələrindən qidalanma ilə bağlayır.

Anahtar kelimələr: M.İbrahimov, Nəsimi, Füzuli, dəyər, şeir

ABSTRACT

M.Ibrahimov's research on the luminary of Azerbaijani classical literature, the poet of the heart, Fuzuli, plays an important role in forming original ideas about his artistic features. In 1958, his scientific article "Mohammed Fuzuli" is characteristic in terms of examining the creative poetics of the poet whom M.Ibrahimov considers a great genius.

While focusing on Nasimi's language, the researcher evaluates Nasimi's language as the height of beauty and perfection. He attributes this to the feeding of folk literature and folk fountain traditions.

Key words: M. Ibrahimov, Nasimi, Fuzuli, value, poetry

GİRİŞ

M.İbrahimov Nəsimi poeziyasının mövzu dairəsindən danışarkən onun ictimai-siyasi cəhətləri üzərində xüsusi dayanır. Bu halı o, dövr, zaman hadisələri ilə, tarixi proseslərlə bağlayır. Doğrudan da, şairin dünyəvi şeirləri ilə tanış olduqda bu poeziyanın ictimai-siyasi qatında mühafizə olunan fikir rəngarəngliyi üzə çıxır. M.İbrahimov haqlı olaraq Nəsiminin ictimai-siyasi poeziyasında təriqət ideyalarının olduğunu da qeyd edir. M.İbrahimov bu məqamı ilahi eşq ilə dünyəviliyin sintezi hesab edir. Nəsiminin dili üzərində dayanarkən tədqiqatçı Nəsimi dilini gözəlliyin və kamilliyin yüksəkliyi şəklində dəyərləndirir. Bunun səbəbini o, xalq ədəbiyyatı, xalq çeşməsi ənənələrindən qidalanma ilə bağlayır.

Doğrudan da, Nəsimi dövründə Xaqani, Nizami, Məhsəti kimi sənətkarların ənənə hakimliyi başa çatmasa da, Nəsimi onların sənətlərini mənimsəsə də, bu sənətkarlara tükənməz xəzinə

kimi baxsa da, ancaq xalq sənəti xəzinəsindən daha çox bəhrələnməyə üstünlük verirdi. Nəsimi şeirlərindəki sadə dil tərzinin kökünü burada axtarmaq lazımdır. M.İbrahimov da Nəsimi dilinin sadə, ahəngdar olmasını məhz bu cəhətlərlə bağlayır və aşağıdakı parçadakı dil sadəliyi və gözəlliyinin səbəbini xalq yaradıcılığına bağlılıqda görürdü:

Qəmindir könlümün taxtında sultan

Bir iqlimə iki sultan gərəkməz

Gülüstanın gülü sənsiz tikandır,

Mənə sənsiz gülü-reyhan gərəkməz.(8, 169)

YÖNTEM

M.İbrahimovun Azərbaycan klassik ədəbiyyatının korifeyi, qəlb şairi Füzuli haqqında apardığı araşdırmalar onun sənət özəllikləri barədə orijinal fikirlər formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. 1958-ci ildə "Məhəmməd Füzuli" adlı elmi məqaləsi M.İbrahimovun böyük düha hesab etdiyi şairin yaradıcılıq poetikasını araşdırmaq baxımından xarakterikdir. Qeyd edək ki, bu məqalənin yazıldığı vaxt Həmid Araslının "Böyük Azərbaycan şairi Füzuli" (Bakı, 1958) istisna olmaqla, Mirzağa Quluzadənin "Füzuli lirikası" (Bakı, 1965), Mir Cəlalin "Füzuli sənətkarlığı" (Bakı, 1994), Sabir Əliyevin "Füzulinin poetikası" (Bakı, 1986), Gülşən Əliyevanın "Azərbaycan Füzulışünaslığı" (Bakı, 2007) və s. kimi fundamental tədqiqat əsərləri çap edilməmişdi. Ciddi ədəbiyyatşünasların ciddi yaradıcılıq haqqında elmi-tədqiqatlarının azlığına baxmayaraq, M.İbrahimov "Azərbaycanın həyat şairi, mübarizə şairi, gələcək şairi" hesab etdiyi Füzuli yaradıcılığı haqqında kifayət qədər elmi-nəzəri tələblərə cavab verəcək və Füzuli dühasının bədii-estetik keyfiyyətlərini açıqlayacaq məqalə yazdı. Lakin Füzuli sənəti ilə əlaqədar nə qədər yazılsa da, araşdırmalar aparılsa da, şairlik istedadı ilə beş yüz illik zaman çevrəsində Çindən Avropaya qədər (Şərq və Qərb kontekstində) ərazidə yaşayan xalqları heyrtləndirmiş, öz əsirinə çevirmiş dahi Füzuli yaradıcılığı uzun illər müxtəlif ölkələrin elmi-ədəbiyyatşünaslığında tədqiqat mövzusu kimi seçilsə də, bu mövzuya yüzlərlə monoqrafiyalar həsr olunsa da, şeirimizin "Allahı" və "günəşi" olan bu qüdrət sahibinin "sənət əsrarı" hələ də açılmamış, hələ də "üzünün niqabı" götürülməmişdir. Bu ona görədir ki, Füzuli Tanrı məqamına yaxınlaşan, Tanrı məqamında yeri olan, Allah "əsrarını" öz şeir dili ilə çatdırmağı bacaran şairdir, "şeir imamıdır".

BULGULAR

M.İbrahimov Məhəmməd Füzuli sənətini daha çox insanı Allah eşqinə, Allaha qovuşmağa qanadlandıran ürfani düşüncə sistemi kimi qiymətləndirir. M.İbrahimov belə hesab edir ki, bu sənət ilahi eşq dəryasında təlatümlü dalğalar qoynunda insanı "rahatsız" edir, insan öz rahatlığını yalnız eşq bədəsi içdikdən sonra tapır. Elə buna görə də şair öz qəhrəmanı üçün yeganə yol olaraq məhəbbət yolunu seçir. Təsədüfi deyildir ki, Füzuli "vücudi-mütləq" və ya "vücudi-küllü" öz "yarı-mehribanı" kimi bu yolun sonunda parlaq işıq hesab edir, "ilahi zövqünü" məhz bununla bağlayır. M.İbrahimov Füzuli eşqindən danışarkən düzgün olaraq qeyd edir ki, Füzulinin lirik qəhrəmanı əsl "sadiqi-eşq" sahibi kimi hicranı vüsaldan üstün tutur. Bu təbiidir. Çünki vüsalaın ömrü qısa, hicranın ömrü isə intəhasızdır. Hicran təlatüm nəticəsində "dibi üzə çıxan dəryadır". Hicran əzablı olsa da, "şirindir", "dərd məlhəmidir". Bu mənada Füzuli "qəmdən şam tək yanmağı" özünün "vəhdəti vücud zövqünün" mayası hesab edir, öz halını "səbadan" yox, "şəbi-hicran mənimlə yar olandan" sormağı istəyir. Çünki "şəbi-hicran" şair idealının təmsilçisidir, o, "həqiqi eşqin" sadıq "dostu və yol göstərənidir".

Bu hal bilavasitə Füzulinin sufi, ürfani görüşlərindən irəli gələn düşüncə və mühakimələrin nəticəsi kimi qəbul olunur. Ona görə də Füzulidə fani dünyada maddi (konkret) qovuşma

yoxdur, daha çox aşiqin (Məcnun) xəyal, düşüncə, tamaşa və seyr etmə istəyi güclüdür. M.İbrahimov Füzuli təsəvvüfünü onun yaradıcılığı üçün düşüncə sistemi hesab edir. Şairin insan gözəlliklərini əks etdirən estetik duyğularını müəyyən mənada təsəvvüflə bağlayır. Yəni M.İbrahimov Füzulinin bütə (gözələ) sitayişini ibadətin tərkib hissəsi kimi qəbul edir. İlahi gözəlliyin təcəllə tapdığı insan qarşısında şairin düşüncələrini namaz əhlinin düşüncə sistemi ilə tam uyğunlaşdırır. M.İbrahimov Füzuli eşqinin ilahi məqamları ilə yanaşı, onun real, həqiqi məqamlarına da münasibət bildirir: “Füzulinin tərənnüm etdiyi eşq insanı yüksəldən, insan təbiətinin nəcib və müqəddəs meyllərini ifadə edən fəlsəfi, mənalı, təmiz bir eşqdır. Füzuli bu eşqi çox mənalandırır, təmizlik, sədaqət və paklığın rəmzi olaraq romantik şair xəyalının göylərinə qaldırır”(11, 385). M.İbrahimov dahi şairin yaradıcılığının ictimai mahiyyətini də tədqiqat obyektini kimi seçilmiş bu yaradıcılığın ictimai qatında yerləşən mənalı dəyərləndirməyə çalışmışdır. Həqiqətən də, Füzulidə bir eşq yangısı ilə bərabər bir ictimai yangı da mövcuddur. M.İbrahimov Füzuli sənətinin ictimai mahiyyətini düzgün müəyyənləşdirsə də, yaşadığı ideologiyanın tələbləri daxilində bu mahiyyətin ideoloji aspektini bir qədər artırmaq məcburiyyətində qalmışdır. Ona görə də M.İbrahimov bəzi məqamlarında təhlilləri inqilab, hakimiyyət, zəhmətkeş kütlə, zülm və istismara etiraz, qarşı-qarşıya gələn xalq və hakimiyyət, respublika, demokratik hakimiyyət və s. ifadələr daxilində aparır, bir növ Füzuli üçün xarakterik olmayan sosioloji düşüncə ilə pərdələyir. Amma qeyd etmək lazımdır ki, M.İbrahimovun bu cür təhlilləri onun ictimai səciyyə daşıyan bütün yaradıcılığını əhatə etmir. Füzuli təhlil prosesində bir çox hallarda əsl ictimai mahiyyət müstəvisində təqdim edilir. M.İbrahimov Füzulinin humanizm, xalqsevərlik, insana qayğı, qanuna hörmət, zülm və ədalət, insaf, mərhəmət və s. kimi fikirlərini ictimai problem səviyyəsində təhlilə cəlb edir. O, haqlı olaraq Füzuli yaradıcılığındakı ictimai mahiyyəti insanın cəmiyyətdə rolu, həyata baxışı, amalı, əməli fəaliyyəti və s. ilə bağlı düşüncələrində axtarır. M.İbrahimov Füzulini təkcə şair deyil, zamanının böyük alimi hesab edir. Bu mənada Füzuli yaradıcılığını dəryaya bənzədən akademik belə bir qənaətə gəlir ki, “onlarca alim həyatını onun əsərlərinin poetik, elmi, siyasi, fəlsəfi, estetik xüsusiyyətlərini öyrənməyə həsr etsə, yenə də Füzuli irsini on ilə, iyirmi ilə öyrənib qurtara bilməz” (7, 416). Fikrimizcə, M.İbrahimov da Füzuli sənətini müxtəlif aspektdən təhlil etsə də, onun araşdırmaları bu sənətin – dəryanın bəzi təfərrüatlarından fraqmentlər səciyyəsinəndədir. Eyni zamanda alimin mülahizə və təhlillərində mübahisə doğura biləcək müəyyən məqamlar da vardır. Belə ki, buradakı fikirlərdə publisistik bir çalar hakimdir. Təhlillər daha çox sosioloji xarakter daşıyır. Azərbaycan şairinin hakimləri, sultanları, feodalları tənqidi qabardılır və şişirdilir. Doğrudan da, Füzuli işğalçı, ədalətsiz, qaniçən sultanları, hakimləri, ixtiyar sahiblərini tənqid edir. Lakin unutmamaq olmaz ki, onun çoxlu sayda mədhiyyələri də vardır. Həmin mədhiyyələrdə o, konkret hökmdarları, vəzifə sahiblərini təntənəli poeziya dili ilə vəsf edir, onların şəninə dəbdəbəli epitetlər işlədir. Ona görə də sənətkarın hakim sinfə münasibətinə birtərəfli yanaşmaq olmaz. Bu məsələdə onun mövqeyi ikili səciyyə daşıyır. Bir tərəfdən zülmü, ədalətsizliyi tənqid edir, vəzifə sahiblərini insafa, insanlığa çağırır. O birisi tərəfdən də konkret ünvanlara mədhiyyələr yazır, onların şəxsiyyətini tərənnüm edir.

SONUÇ

M.İbrahimovun M.Füzuli kədarinə münasibət və onun şərhində də birtərəfli mövqe tutduğunu görürük. Belə ki, tədqiqatçı bu kədarin səbəbini, əsasən, zamanədə, ictimai mühitdə, cəmiyyətdəki sosial ədalətsizlik və faciələrdə axtarır. Belə bir mülahizə nə qədər doğru olsa da, məhduddur, birtərəflidir. Çünki bəşəri mahiyyət daşıyan Füzuli kədarinin onun şəxsi təbiəti, fitrəti, həmçinin təsəvvüflə, “vəhdəti-vücut” fəlsəfəsi ilə bağlı tərəfləri, qlobal fəlsəfi mahiyyəti də vardır.

Bütün bunlar birləşərək şairin kədərini yüksək bəşəri səviyyəyə qaldırmış, insanlığın ümumi dərdinə çevirmişdir. Bu cəhəti ustalıqla sezən F.Köçərli həssas bir ədəbiyyatşünas fəhmi ilə yazırdı: “Füzuli, demək olur ki, möhnət yükünün bərkeşi olub aləmi-insaniyyətdə tamami qəməzlərin və möhnətkeşlərin yüklərini götürmək və məzlumların halına yanmaq üçün xəlq olunmuşdur. Füzulinin ahü nalələri qarelərə dəxi sirayət edib, onları da özü ilə atəşi-hüzn və ələmə yandırır. Amma bu yanmaqda bir feyz və səadət və ülvyyətdə vardır ki, o atəşə yanan istər ki, bir də yansın. Bu cansuzluq pərvanənin şam başına dolanıb yanmağına bənzəyir”(2, 97-98). Alim Füzuli yaradıcılığındakı ürfani ideya və məzmunundan söhbət açarkən onu şairin dini-fəlsəfi baxışları üçün ardıcıl və bütöv bir sistem kimi qəbul etmir. Doğrudur, sənətkarın irsində təsəvvüf ideyalarının mövcud olduğunu qəbul edir, hətta bu məsələdən bir qədər də söhbət açır. Lakin həmin ideyanı şairin yaradıcılığı üçün ardıcıl və aparıcı xətt kimi şərh etmir. Onu sənətkarın bədii irsində müəyyən saçmalar, parıldayıb sönən qığılcımlar kimi qəbul edir. Hətta sənətkarın Azərbaycan türkcəsində qələmə aldığı divanın ilk şeiri olan “Qəd ənarəl...” qəzəlini də dünyəvi motivli qəzəl kimi təhlil edir. Halbuki yeddi beytlik həmin qəzəl bütünlüklə ürfani-fəlsəfi ideya və məzmunla süslənmişdir. İbrahimovun “bir çox başqa dinlər kimi islamiyyət də dərvişanə həyatı, asketliyi təbliğ edərək” tərki dünyalıq fəlsəfəsi yaydığı fikri ilə də razılaşmaq olmaz(7, 382). Əvvələn, asketizm sufi dərvişlərinə xristianlıqdan gəlmişdir. İkincisi, islam insanı axirət həyatı üçün yaşamağa çağırırsa da, tərki dünyalıq, həyatdan əl üzmək ideyası təbliğ etmir. Quran belə bir ideyanı təbliğ etməkdən uzaqdır.

KAYNAKLAR

- 14 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
- 15 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
- 16 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
- 17 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
- 18 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
- 19 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
- 20 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
- 21 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
- 22 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
- 23 İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, X cild, Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
- 24 İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.
- 25 İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. Bakı: Azərnəşr, 1961, 524 s.
- 26 İbrahimov M. Ana dili – hikmət xəzinəsi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 136 s.

NATIONAL LEADER HAYDER ALIYEV'S CONCEPT OF TURKISHNESS
ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN TÜRKCÜLÜK KONSEPSİYASI

ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

“Ədəbiyyat” kafedrasında baş müəllim

Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Ulu Öndər Heydər Əliyev müasir mərhələdə ümumi türkcülüyn, türk birliyinin, türk dövlətləri birliyinin aparıcı ideoloqu, böyük şəxsiyyəti idi. H.Əliyev türkcülüynü, azərbaycançılığı, dünyəviliyi və islami dəyərləri milli-ideoloji məsuliyyət səviyyəsinə yüksəltdi. Siyasi leksikona “bir millət, iki dövlət” tezisini irəli sürən şəxsiyyət də məhz müdrik rəhbər Heydər Əliyev olmuşdur. Heydər Əliyevə görə, hər bir xalqın milliyini, mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Dilimizi isə yaşadanlar, inkişaf etdirənlər yazıçılarımız, şairlərimiz olmuşdur. Çünki biz yazıçılarımızın, şairlərimizin yaratdığı bədii əsərlərdən çıxış edərək tarixi kimliyimiz, dilimiz, adət-ənənələrimiz haqqında fikirlər söyləyə bilirik. Heydər Əliyev bu qurultayda Türk xalqlarının tarixi keçmişinə yenidən qayıtmağın və yenidən təhlilinin tərəfdarı idi. Ona görə də Ulu Öndər H.Əliyevin ədəbiyyatla bağlı ədəbi-estetik görüşlərinin bir hissəsi bütün türkdilli xalqların folklorunu, qədim abidələrini, müştərək dastanlarını öyrənməsi təşkil edirdi. Məlumdur ki, sovet dönəmində türk xalqlarının tarixən keçdiyi yollar təhrif edilmiş, uydurulmuşdur. Təbii ki, bu Sovetlərin ideoloji təzyiqlərindən irəli gəlirdi. Belə təzyiqlərə məruz qalan türk abidələrimizdən biri “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı idi. XX əsrin ortalarında Sovet ideologiyası bu dastanı “məşhər ayağına” çəkmişdi. Bu abidəyə feodal tənəkkürün məhsulu damğasını vuraraq zəhmətkeş xalqın düşməni elan etmişdi. Bu damğa adı altında “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunu uzun zaman yasaq etdi. Lakin H.Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən, YUNESKO səviyyəsində təşkil edilən bu yubiley tədbiri yeni yetişən gənc nəslin “itən”, “korlaşan” yaddaşını təzələdi, onu kökünə, özünə qaytardı. Bu yubiley tədbiri mənəvi dünyamıza təntənəli qayıdış oldu. H.Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud” eposuna xalqilik, millilik, azərbaycançılıq, dövlətçilik, milli məfkurə prizmasından yanaşmışdır. Ulu Öndər bu eposu tarixi ədəbi milli fakt hesab etmişdir. H.Əliyevə görə, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu türk xalqının milli keçmişini, milli kimliyini üzə çıxaran, təsdiqləyən tarixi pasport, tarixi sənəddir. Bu eposla H.Əliyev dünyaya belə bir mesaj vermişdir. Bu abidə sübut edir ki, azərbaycan türkləri çox qədim tarixə malikdir.

Açar sözlər: Türk, Heydər Əliyev, ortaq türk dili, konsepsiya “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı

Summary:

Ulduz Farhad Kahramanova

The Great Leader Heydar Aliyev was a leading ideologist and a great personality of general Turkism, Turkish unity, and the unity of Turkish states at the modern stage.

H. Aliyev raised Turkism, Azerbaijaniism, secularism and Islamic values to the level of national-ideological responsibility. It was the wise leader Heydar Aliyev who put forward the thesis of "one nation, two states" into the political lexicon. According to Heydar Aliyev, it is its language that keeps alive and develops the nationality, moral values, and culture of every nation. Our writers and poets were the ones who kept our language alive and developed. Because we are able to speak about our historical identity, language, and traditions based on the artistic works created by our writers and poets. In this congress, Heydar Aliyev was a supporter of returning to the historical past of the Turkish people and re-analyzing it. Therefore, a part of the great leader H. Aliyev's literary-aesthetic meetings related to literature was the study of the folklore, ancient monuments, and common epics of all Turkic-speaking peoples. It is known that during the Soviet era, the historical paths of the Turkish people were distorted and invented. Of course, this was due to the ideological pressure of the Soviets. One of our Turkish monuments subjected to such pressures was the "Kitabi-Dada Gorgud" epic. In the middle of the 20th century, Soviet ideology made this saga "popular". He branded this monument a product of feudal thinking and declared it an enemy of the working people. Under the name of this stigma, he banned the epic "Kitabi-Dada Gorgud" for a long time. However, this jubilee event, which was implemented at the initiative of H. Aliyev and organized at the level of UNESCO, renewed the "lost", "blinded" memory of the young generation, brought it back to its roots. This anniversary event was a solemn return to our spiritual world. H. Aliyev approached the epic "Kitabi-Dada Gorgud" from the perspective of nationalism, nationalism, Azerbaijaniism, statehood, and national ideology. The Great Leader considered this epic to be a historical, literary and national fact. According to H. Aliyev, the epic "Kitabi-Dade Gorgud" is a historical passport, a historical document that reveals and confirms the national past and national identity of the Turkish people. H. Aliyev gave such a message to the world with this epic. This monument proves that Azerbaijani Turks have a very ancient history.

Key words: Turk, Heydar Aliyev, common Turkish language, concept "Kitabi-Dade Gorgud" epic

Краткое содержание:

Великий лидер Гейдар Алиев был ведущим идеологом и великой личностью всеобщего тюркизма, турецкого единства и союза турецких государств на современном этапе. Г.Алиев поднял тюркизм, азербайджанизм, секуляризм и исламские ценности на уровень национально-идеологической ответственности. Именно мудрый лидер Гейдар Алиев ввел в политический лексикон тезис «одна нация, два государства». По мнению Гейдара Алиева, именно язык сохраняет и развивает национальность, моральные ценности и культуру каждого народа. Наши писатели и поэты были теми, кто сохранил наш язык и развил его. Потому что мы можем говорить о нашей исторической самобытности, языке и традициях на основе художественных произведений, созданных нашими писателями и поэтами. На этом съезде Гейдар Алиев был сторонником возвращения к историческому прошлому тюркских народов и его нового анализа. Поэтому частью литературно-эстетических встреч великого лидера Г.Алиева, связанных с литературой, было изучение фольклора, древних памятников, общих эпосов всех тюркоязычных народов. Известно, что в советское время исторические пути турецкого народа были искажены и сфабрикованы. Конечно, это произошло из-за идеологического давления Советов. Одним из наших турецких памятников, подвергшихся такому давлению, был эпос «Китаби-Дада Горгуд». В середине 20 века советская идеология сделала эту сагу «популярной». Он заклеил этот памятник продуктом феодальной мысли и объявил его врагом трудящегося народа. Под именем этого клейма он на долгое время запретил эпос «Китаби-Дада Горгуд».

Однако это юбилейное мероприятие, осуществленное по инициативе Г.Алиева и организованное на уровне ЮНЕСКО, обновило «утраченную», «ослепленную» память молодого поколения, вернуло его к истокам, к самому себе. Это юбилейное мероприятие стало торжественным возвращением в наш духовный мир. Г.Алиев подошел к эпосу «Китаби-Дада Горгуд» через призму национализма, азербайджанства, государственности, национальной идеологии. Великий Вождь считал эту эпопею историческим, литературным и национальным фактом. По мнению Г.Алиева, эпос «Китаби-Дада Горгуд» является историческим паспортом, историческим документом, раскрывающим и подтверждающим национальное прошлое и национальную самобытность турецкого народа. Именно такое послание Г.Алиев передал миру этой эпопеей. Этот памятник доказывает, что азербайджанские тюрки имеют очень древнюю историю.

Ключевые слова: тюрк, Гейдар Алиев, общетюркский язык, концепция эпоса «Китаби-Дада Горгуд». Heydər Əliyevi dərinlən düşündürən problemlərdən biri ortağ türk dili konsepsiyası idi. Ulu Öndər xüsusilə vurğulayırdı ki, türk xalqları tarixən işğallara məruz qalmış, hətta onların dövlətçiliyi əllərindən alınmış, ana dilləri məhv olmaq təhlükəsi qarşısında qalmışdır. Məlumdur ki, hər bir xalqın milliyini, mədəni dəyərlərini, mədəniyyətini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Hər bir xalqın mədəniyyəti ilk növbədə sənət adamlarının bədii əsərlərində qorunub saxlanılır. Qədim dövrlərdə “Dədə Qorqud”, “Manas”, “Alpamiş”, “Koroğlu” dastanlarından tutmuş ayrı-ayrı dövrlərdə yazıb yaradan yazıçı və şairlərin əsərləri H.Əliyevə görə, bir olan dillərimizin bir-birinə daha da yaxınlaşması üçün ortağ türk dili məsələsi düşünəlməlidir. Heydər Əliyevə görə, “Hər bir xalqın milliyini, mədəni dəyərlərini, mədəniyyətini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Dilimizi isə yaşadanlar, inkişaf etdirənlər yazıçılarımız, şairlərimiz olmuşdur” (Novruzov T. 2007; 92). Çünki biz yazıçılarımızın, şairlərimizin yaratdığı bədii əsərlərdən çıxış edərək tarixi kimliyimiz, dilimiz, adət-ənənələrimiz haqqında fikirlər söyləyə bilirik. Heydər Əliyev bu qurultayda Türk xalqlarının tarixi keçmişinə yenidən qayıtmağın və yenidən təhlilinin tərəfdarı idi. Ona görə də Ulu Öndər H.Əliyevin ədəbiyyatla bağlı ədəbi-estetik görüşlərinin bir hissəsi bütün türkdilli xalqların folklorunu, qədim abidələrini, müştərək dastanlarını öyrənməsi təşkil edirdi. Ulu Öndərin türkçülük fəaliyyəti bir millət olaraq altı min ildən çox tarixi olan, hazırda geniş coğrafiyalarda məskunlaşan təxminən 301 milyonluq türkün bütün istiqamətlərində ümumtürk həmrəyliyi inkişafı, möhkəmləndirilməsi və irəliyə doğru aparılması yolunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyev türk xalqlarının böyüklüyünü, onun ruhani gücünü, mədəni zənginliyini, ruhunda yaşayan fərqli milli estetikasını həmişə türk xalqlarının özünə aid olduğu ədəbiyyatı ilə bağlayırdı. “Qürurla deyə bilərik ki, Azərbaycançılıq, Türkçülük, Turançılıq Heydər Əliyevin dövlətçilik və milli ideoloji konsepsiyasının aparıcı xəttində dayanırdı. Ulu Öndər bu konsepsiya daxilində ümumtürk ədəbiyyatı məsələlərinə dövlətçilik mənafeyi baxımından yanaşır, ortağ ədəbiyyatı, ortağ mədəniyyəti türk dünyasının birliyi üçün mühüm vasitə hesab edirdi” (Ümummilli liderin ədəbiyyat strategiyası 2023, 182) Ulu Öndər istər Azərbaycan, istərsə də türk dünyasının istənilən coğrafiyasında yazıb-yaradan sənət dahilərimizin yaradıcılıqlarını türkün özünü tanıma yolunda tarixi hadisə hesab edirdi. Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə türk mədəniyyət abidələri ilə bağlı beynəlxalq səviyyəli tədbirlərin keçirilməsi bilavasitə türk milli-mədəni ideologiyasının dünya arenasında təbliği baxımından da əlamətdardır. Heydər Əliyev türk xalqları ədəbiyyatı problemlərindən danışarkən, ayrı-ayrı yaradıcı şəxsiyyətlərdən söhbət açarkən türk xalqlarının həm siyasi, həm də mədəni həyatında rolunu yazıçı və şairlərin fikirlərinin bütün zamanlar üçün əhəmiyyət daşıdığını xüsusi qeyd etmişdir. Heydər Əliyev bütün zamanlarda türk birliyindən danışarkən onun mədəni birliyinə xüsusi önəm vermiş, xalqların mədəni birliyini onun dili, keçmiş və adət-ənənələri ilə sıx bağlamışdır.

Heydər Əliyev türk xalqları ədəbiyyatından danışarkən türkə aid milli özünüdərk, milli oyanış, milli-əxlaqi dəyərlərin üzə çıxarılmasının həmişə tərəfdarı olmuşdur, və özü də bu məsələlərə öz şəxsi münasibətini bildirmişdir. Ulu Öndər sənətin hər bir növünün milli qayəsində türkçülük ideyalarının dayandığını xüsusilə vurğulayırdı, məhz bu baxımdan TÜRKSÖY kimi türk mədəni əməkdaşlıq təşkilatının yaradıcılarının əsas təşkilatçılarından biri olmuşdur. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli ədəbiyyat, milli mədəniyyət siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biridir.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev Azərbaycan ədəbiyyatını dünyaya tanıtmmaq üçün əlindən gələni əsirgəməirdi. Heydər Əliyev türk xalqının mədəni həyatına verdiyi dəyərin yüksək göstəriciləri:

- “İstiqlal” və “Şöhrət” ordenləri
- “Tərəqqi” medalı
- Fəxri adlar: Xalq yazıçısı, Xalq artisti, Xalq rəssamı, Əməkdar artist, Əməkdar rəssam, Əməkdar Memar, Əməkdar İncəsənət xadimi, Əməkdar Mədəniyyət işçisi və d. kimi adlar öz türk xalqının seçilmişlərinə verdiyi dəyərin bir parçası idi. Ümummilli lider Heydər Əliyev qürurla etiraf edirdi ki, onun mənəvi təkamülündə türk ədəbiyyatın müstəsna rolu olmuşdur. Əminliklə deyə bilərik ki, Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına, türk xalqına olan böyük sevgisi həm də onun milli mənsubiyyətindən qidalanırdı. Ulu Öndər Heydər Əliyev türk xalqlarının ədəbiyyatını türk xalqlarının qürur mənbəyi sayır, onun keçdiyi inkişaf yolunda türk xalqının milli varlığını və dövlətçiliyinin tarixi mənzərəsinin dəqiq təsvirini görürdü. Heydər Əliyev mənsub olduğu xalqın da ədəbiyyatına qəlbi ilə, ruhu ilə bağlı idi. Çünki Heydər Əliyev gözəl bilirdi ki, xalqın ədəbi-tarixi yaddaşın bərpası və qorunması mahiyyətcə həmin xalqın milli tarixi yaddaşın qorunması və bərpası demək idi. Məhz bu məqsədlə Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının özünün təsdiqində əhəmiyyətli rolu olan ədəbi şəxsiyyətlərin yubileylərinin keçirilməsini də vacib hesab edirdi və şəxsən özü də bu yubileylərdə iştirak edirdi.

ƏDƏBİYYAT:

- 1.Xəlilov B. (№ 3, 24 aprel 2003), Heydər Əliyev və mədəni irsimiz, Pedaqoji Universitetin xəbərləri, Bakı: ADPU, s. 25
- 2.Xəlilov B. (10 may 2004), Heydər Əliyev və azərbaycanşünaslıq, Pedaqoji Universitetin xəbərləri, Bakı: ADPU, № 2, s.12
- 3.Xəlilov B. Azərbaycan dili: dünən və bu gün, Bakı:, 150 səh.
- 4.Qurbanov A. (2004) Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsilinin inkişafı, Bakı: Gənclik, 1997, 267 səh.
- 5.Novruzov T. (2007), Heydər Əliyev və ədəbiyyat məsələləri, Bakı: ADPU, 252 səh.
- 6.Ümummilli liderin ədəbiyyat strategiyası (2023), Bakı, “Elm və təhsil”, 293 səh.

THE THEORY OF DUALITIES (MASNAVI, GHAZAL) IN CLASSICAL
LITERATURE
KLASSİK ƏDƏBİYYATDA İKİLİKLƏRİN (MƏSNƏVİ, QƏZƏL) NƏZƏRİYYƏSİ

ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA

Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
“Ədəbiyyat” Kafedrasında Baş Müəllim
Orcid İd: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Məlumdur ki, lirik növün müəyyənləşdirilməsində əsas götürülür: I. Misraların sayı; II. Qafiyə quruluşu . Hər bəndi iki misradan ibarət olan şeir növünə həm folklorda (arzulamalar), həm də klassik ədəbiyyatımızda rast gəlmək mümkündür. Ümumiyyətlə, klassik qəzəl 12 beytdən ibarət olmalıdır. Sinkretik janr olan qəsidənin daxilindəki qəzəl-nəсіб 3 beytdən-12 beytə qədər formada idi. Qəzəl janrına ilk izahı Qüdamə ibn Cəfər (IX-X əsr) “Nəqd-əş şeir” əsərində vermişdir: “Qəzəl məhəbbət deməkdir, qadınlara olan çılgın sevgi haqqında hekayətdir”. Qəzəl 3 dildə yaranmış klassik lirika nümunəsidir: 1. ərəb dilində 2. fars dilində 3. türk dilində

Açar sözlər: qəzəl, məsnəvi, qafiyə, klassik şeir, poema

Abstract:

It is known that defining the lyrical type is based on: I. The number of stanzas; II. Rhyme structure. It is possible to find the type of poetry, each stanza consisting of two lines, both in folklore (wishes) and in our classical literature. Generally, a classical ghazal should consist of 12 verses. The ghazal-nasib within the ode, which is a syncretic genre, was in the form of 3 verses to 12 verses. The first explanation of the ghazal genre was given by Qudama ibn Jafar (9th-10th century) in his work "Naqd-esh Poem": "Ghazal means love, it is a story about crazy love for women." A ghazal is an example of classical lyrics written in 3 languages: 1. Arabic 2. Persian 3. Turkish

Key words: ghazal, masnavi, rhyme, classical poem, poem

Аннотация:

Известно, что определение лирического типа основывается на: I. количестве строф; II. Структура рифмы. Вид поэзии, состоящей из двух строк, можно встретить как в фольклоре (пожеланиях), так и в нашей классической литературе. Обычно классическая газель должна состоять из 12 стихов. Газель-насиб в оде, являющейся синкретическим жанром, имел форму 3-12 стихов. Первое объяснение жанра газели дал Кудама ибн Джафар (9-10 века) в своем произведении «Поэма Накд-эш»: «Газель означает любовь, это рассказ о безумной любви к женщине». Газель — образец классической лирики, написанной на трёх языках: 1. арабском, 2. персидском, 3. турецком.

Ключевые слова: газель, маснави, рифма, классическая поэма, поэма

Giriş: Məlumdur ki, lirik növün müəyyənləşdirilməsində əsas götürülür: I. Misraların sayı; II. Qafiyə quruluşu. Hər bəndi iki misradan ibarət olan şeir növünə həm folklorda (arzulamalar), həm də klassik ədəbiyyatımızda rast gəlmək mümkündür. Yazılı ədəbiyyatda lirik növün janrları aşağıdakılardır:

Əsas hissə: 1. Məsnəvi: Məsnəvi ərəb sözü olub, lüğəvi mənası ikilik deməkdir. Bu formada yazılan şeirlərdə misralar cüt-cüt qafiyələnir. Əslində, məsnəvi janr deyil, bədii formadır. Qafiyələnmə sistemi: aa=a2, bb=b2, dd=d2, cc=c2 və s. Azərbaycan ədəbiyyatında məsnəvinin ilk nümunələri XII əsrdə yaranmış və getdikcə inkişaf etmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında lirik məsnəvilər bunlardır:

- Ş.İ.Xətəinin “Nəsihətlər” poeması
- M.Ş.Vazehin “Məktubun intizarında” poeması

Klassiklərimizin-Nizaminin, Nəsiminin, Xətəinin, Füzulinin və b. poemaları məsnəvi şəklində yazılmışdır. Məsələn: “Leyli və Məcnun”, “Dəhnamə”, “Xosrov və Şirin” və s. Klassik sənətkarların əsərlərində məsnəvi ərüz vəznində yazılmışdır. XX əsrdə yaşayıb-yaradan görkəmli şairlər məsnəvi formasında əsərlər yazmışdılar. Məsələn: S.Rüstəm, M.Müşfiq və b. Ancaq XX əsr sənətkarlarının yazdığı bu məsnəvi heca vəznində idi. Ona görə də məsnəvi janr yox, bədii formadır. Məsnəvi beytlərə ayrılanda hər bir beyt bitkin bir fikir, bitkin bir məna ifadə edir. Məsələn: Əruz vəznli məsnəviyə nümunə:

Qış getdi, yenə bahar gəldi,a

Gül bitdüyü laləzar gəldi..... .a

Quşlar qamusu fəğanə düşdü..... b

Eşq odu yenə bu canə düşdü..... b

(Xətəi “Bahariyyə” poeması)

Eşqdir mehrabı uca göylərin,a

Eşqsiz, ey dünya, nədir dəyərin?!.....a

Eşqsiz olsaydı xilqətin canı,.....b

Dirilik sarmazdı böyük cahanı.....b

(N.Gəncəvi “Xosrov və Şirin” poeması)

Heca vəznli məsnəviyə nümunə:

Hava aydın, sağ görünür, sol görünür,....a

Könüllərdən könüllərə yol görünür.....a

(S.Rüstəm)

2. Qəzəl: Azərbaycan, eləcə də Şərq xalqlarının ədəbiyyatında geniş yayılmışdır. Əruz vəznli şeir növüdür. Qəzəl muğamla bağlı olan şeir şəklidir. Bu cəhətdən də qəzəl kütləvi olmuşdur. Qəzəllər əsasən məhəbbət mövzusunda olur, həmçinin ictimai mövzuda yazılan qəzəllər də var. Qəzəl ərüz vəznində yazılan şeir növüdür. Qəzəl ərəb mənşəli söz olub mənası “gözəllə söhbət”, “eşqbazlıq”, “müəşiqə”, “qadına məhəbbət” və s. deməkdir. Qəzəl həcmcə 5-10 beytdən ibarət olur, əksər hallarda beytlərin sayı tək olur. 5-7 beytlik qəzəl qəzəlin qızıl həddidir. Qəzəlin qafiyə quruluşu belədir: aa, ba, da, ca, qa, va və s. Qəzəlin, qəsidənin, qitənin qafiyələnmə sistemi təxmini eynidir. Qəzəlin ilk beyti mətə, son beyti isə məqtə adlanır. Mətə ərəb sözü olub başlamaq, doğmaq, məqtə isə qırub etmək, sona çatmaq mənasını verir.

Məqtə beytdə müəllifin öz adı göstərilir. Qəzəlin mətə (başlangıç) beyti həmqafiyə olur. Yəni: aa. Qalan beytlərin I misraları sərbəst, II misraları I beytlə həmqafiyə olur. Yəni: da, ca, va, ğa və s. Əruz vəznində müəllifin öz adını göstərdiyi beyt məqtə beyt, heca vəznində müəllifin öz adını verdiyi bənd aşiq yaradıcılığında möhürbənd yaxud tapşırma, yazılı ədəbiyyatda isə buna bağlama adlanır. Məsələn:

Mətlə beyt:

Necəsən, gəl, ey yüzü ağum bənim?..... a
Sən əritdün odlara yağum bənim.....a
And içəram səndən artıq sevməyəm,..... b
Sənin ilə xoş keçər çağum bənim.....a
Hüsn içində sana manənd olmaya,..... c
Əsli yuca, könlü alçağum bənim.....a
Aləmimi irəyim məqsudimə,.....d
Qoyma yürəkdə yana dağum bənim..... a
Sən rəqibə sirrini faş eylədin..... t
Anuşilə oldu şiltağum bənim..... a
Qışladım qapında itlərin ilə,..... ç
Oldu kuyin üstə yaylağum bənim..... a
Bən ölücek yoluna gömün bəni..... v
Baxa dursun yara toprağum bənim..... a
Topraqımdan bitə həsrətlə ağac,..... f
Qıla zari cümlə yaprağum bənim..... a

Məqtə beyt:

Bu Həsənoğlu sənin bəndəndürür..... j
Anı rədd etmə, yüzi ağum bənim..... a
(İzzəddin Həsənoğlu “Bənim” qəzəli)

N.Şəmsizadə göstərmişdir ki, qəzəlin mənşəyi ilə bağlı 2 fikir mövcuddur:

1. Bəzi nəzəriyyəçilər qəsidənin bətnində yuva bağlamış nəсіб adlanan lirik məhəbbət parçası olaraq yarandığını
2. Qəsidədən də əvvəl müstəqil eşq nəğməsi kimi mövcud olduğunu söyləyirlər.

Qəzəl məfhumu nəsibdən geniş, əhatəlidir. Orta əsrlərdə (daha çox IX-X əsrlərdə) nəsibə “qəzəl” demək mümkün olduğu halda, heç zaman qəzələ “nəсіб” deyilməz. Qəsidənin bətnində boy atıb formalaşmış qəzəl, yəni nəсіб bu janrın mənşəyi ola bilməz. Qəbul Məhəmmədə görə, qəzəlin hər iki misrası qafiyələnir. I beyti mətə yaxud məbdə, axıncı beytə məqtə, yaxud xatimə deyilir. Onun fikrincə, qəzəl 12 beytdən çox olmamalıdır. Qəzəli qəsidə ilə bağlayan bir cəhət də var. Qəzəl və qəsidənin texniki quruluşu, yəni qafiyə düzümü eynidir. Bu da əslində qəzəlin nəсіб adı ilə qəsidənin bətnində yerləşməsinə imkan vermişdir.

Klassik ərəb qəsidənin giriş hissəsi, yəni giriz, girizgah məhəbbət mövzusunda ola bilərsə,

buna təşbib, təbiət təsvirindən ibarət ola bilərsə, buna nəşib deyilir. A.Hacıyeva görə, müqəddimə (giriş) ilə əsas hissə arasında bir beyt olur ki, buna niyyətə keçid beyti deyilir. Qəzəl ərəb ədəbiyyatının janrıdır. Ərəbcə lüğəvi mənası “sevişmə, eşqbazlıq” deməkdir. Ərəb qəzəli süjetli lirik xarakterə malik idi. Ərəb qəzəllərinin əksəriyyəti epik süjetlidir. Süjetli qəzələ müləmmə də deyilir. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında müləmmə janrında yazan sənətkarlardan Şah Qasım Ənvar yaradıcılığını da göstərə bilərik. Ərəb poeziyasında ilk qəzəlxan şair olan Ömər ibn Əbu Rəbiyyənin (655-712) qəzəlləri əsasən 6-8 beytdən ibarət idi. Ərəb qəzəlinin zirvəsi Əbu Nüvas (762-813), fars qəzəlinin zirvəsi Hafiz Şirazi, türk qəzəlinin zirvəsi Məhəmməd Füzuli olmuşdur. Qazi Bühranəddin (XIV əsr), İmadəddin Nəsimi (XV əsr), Əlişir Nəvai (XV əsr) sayəsində qəzəl türk ədəbiyyatında şöhrətli janra çevrildi. Nəhayət, qəzəl türk şairinin-dahi Füzulinin adı ilə möhürləndi. Füzulidən sonra Azərbaycan ədəbiyyatında qəzəli Seyid Əzim Şirvani (XIX əsr) və Ə.Vahid (XX əsr) qoruyub saxlamağa nail oldu. XII əsrdə bütün Şərq ədəbiyyatında qəzələ son şəkil verən Xaqani Şirvani olmuşdur. Belə ki, Xaqani Şirvani qəzəl ilə qəsidənin sərhədlərini müəyyənləşdirmiş, mədhiyyə və mərsiyəni qəzəldən ayıraraq qəsidənin növünə daxil etmişdir. Qəzəl həcmcə adətən 5, 7, 9 və daha çox beytdən ibarətdir. Məlumdur ki, ana dilimizdə ilk qəzəli XIII əsrin şairi Həsənoğlu (İzzəddin puri-Həsən Əsfərain) yazıb: “Apardı könlümü bir xoş qəməruz canfəza dilbər” qəzəli ilə. Bu qəzəl mistik-sufiyənə məzmun daşıyır:

Apardı könlümü bir xoş qəməruz canfəza dilbər
Nə dilbər? Dilbəri-şahid. Nə şahid? Şahidi-sərvər
Mən ölsəm sən, büti-şəngül, sürəhi eyləmə qül-qül
Nə qülqül? Qülqülü-badə. Nə badə? Badəyi-əhmər
Başından getmədi hərgiz sənənlə içdiyim badə
Nə badə? Badəyi-məsti. Nə məsti? Məstiyi-sağər
Əzəl də canım içində yazıldı surəti-məni
Nə məni? Məniyi-surət. Nə surət? Surəti-dəftər.
Həsənoğlu sənə gərçi duaçıdır, vəli-sadiq
Nə sadiq? Sadiqi-bəndə. Nə bəndə? Bəndeyi-çəkər.

Qəzəlin bir janr kimi Şərqdə və bütün dünyada şöhrət qazanmasının, rəmzlər hesabına formalaşmasında sufizmin (təsəvvüfün) böyük rolu olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatında ana dilində yazılmış ilk lirik nəzm əsəri İ.Həsənoğlunun “Apardı könlümü” qəzəlidir.

Nəticə: Ümumiyyətlə, klassik qəzəl 12 beytdən ibarət olmalıdır. Sinkretik janr olan qəsidənin daxilindəki qəzəl-nəşib 3 beytdən-12 beytə qədər formada idi. Qəzəl janrına ilk izahı Qüdamə ibn Cəfər (IX-X əsr) “Nəqd-əş şeir” əsərində vermişdir: “Qəzəl məhəbbət deməkdir, qadınlara olan çılğın sevgi haqqında hekayətdir”. Qəzəl 3 dildə yaranmış klassik lirika nümunəsidir: 1. ərəb dilində 2. fars dilində 3. türk dilində

ƏDƏBİYYAT:

1. Xalid Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
2. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov,(2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu
3. Məmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
9. Məhəmmədli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
4. Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
5. Rafiq Yusifov, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

**PROBLEMS OF TURKISH LITERATURE IN TEXTBOOKS "GULZAR" (1912) BY
A. SHAIG, "THE FIRST STEP IN TURKISH LITERATURE" (1914) BY M.
MAHMUDBEYOV AND A. SAHHAT**

**SHAİĞ'İN "GÜLZAR" (1912), M. MAHMUDBEYOV VE A. SAHHAT'IN "TÜRK
EDEBİYATINA İLK ADIM" (1914) DERS KİTAPLARINDA TÜRK EDEBİYATININ
SORUNLARI**

YUNUSOVA GÜNEL KAMİL KIZI

**Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'Na Bağlı Z.Bünyadov Adına Şarkiyat
Enstitüsü'Nün Dissertantı**

Orcid İD 0000 0002 2375 2829

Özet

Abdulla Shaig'in "Gülzar" (1912) adlı eseri ile Mahmudbey Mahmudbeyov ve Abbas Sahhat'in "Türk Edebiyatına İlk Adım" (1914) adlı eserleri 20. yüzyılın başlarında okul ders kitaplarımızda önemli bir yer tutar. Bu ders kitaplarındaki materyallerin önemli bir kısmını Türk edebiyatından örnekler oluşturmaktadır. Bu örnekler makalede ele alınmıştır. Sovyet döneminde siyasi otoriteler nezdinde Türkiye'ye yönelik kötü tutum nedeniyle bu örneklerin analizinin ve tanıtımının ihmal edildiği gösterilmektedir. Ancak o dönemde okuyan gençlerimizin büyük bir kısmı bu tür çalışmalarla zenginleşti. Makalede söz konusu ders kitaplarında yer alan Türk edebiyatı örneklerinin kapsamı belirlenmekte, ideolojik ve sanatsal özellikleri tartışılmaktadır. Bu eserlerin genç neslin eğitimindeki rolüne de dikkat ediliyor. Makalede ayrıca söz konusu ders kitaplarında yer alan Osmanlı yazar ve şairlerinin eserlerinin Azerbaycan edebiyatına etkisine de değinilmektedir. Makalede hakkında konuşulan sanatçıların "yetişkinler için" yazdıkları eserlerden farklı olarak çocuk şiirlerinin dilinin oldukça sade, yerel dile yakın, Arapça-Farsça kelime ve sıfatlardan uzak olduğu gösterilmektedir. Bu eserler içerik ve fikir, ruh, eğitim-ahlaki, sanatsal-estetik değerler açısından üst düzey ve dikkat çekicidir.

Anahtar kelimeler: A. Shaik, "Gülzar", 20. yüzyılın başı, M. Mahmudbeyov, A. Sahhat, "Türk edebiyatına ilk adım", ders kitabı, Türk edebiyatı

Abstract

Abdulla Shaig's "Gulzar" (1912), as well as Mahmudbey Mahmudbeyov and Abbas Sahhat's "The First Step to Turkish Literature" (1914) occupy an important place among our school textbooks of the early 20th century. Examples of Turkish literature form an important part of the materials in these textbooks. These examples are considered in the article. It is shown that during the Soviet period, the analysis and promotion of those examples were neglected due to the bad attitude towards Turkey at the level of the political authorities. However, a large number of our young people studying at that time were enriched by such works. The article defines the scope of the examples of Turkish literature in the mentioned textbooks, and discusses their ideological and artistic characteristics. Attention is also paid to the role of these works in the education of the young generation. The article also touches on the influence of the works of Ottoman writers and poets in the aforementioned textbooks on Azerbaijani literature.

It is shown that the language of children's poems is quite simple, close to the vernacular, free of Arabic-Persian words and adjectives, unlike the works written by the artists "for adults" discussed in the article. These works are high-level and remarkable in terms of content and ideas, spirit, educational-moral, artistic-aesthetic values.

Keywords: A. Shaik, "Gulzar", the beginning of the 20th century, M. Mahmudbeyov, A. Sahhat, "The first step to Turkish literature", textbook, Turkish literature

SYNTACTIC THEORIES OF SIMPLE SENTENCES IN MODERN LINGUISTICS
MODERN DİL BİLİMİNDE BASİT CÜMLELERİN SÖZDİZİMSEL TEORİLERİ

YUSİBOVA GÜLHAR

Azerbaycan Mingeçevir Devlet Üniversitesi

ORCID İD: 0009-0005-4397-669X

Özet:

Dilbilimin bir bilim olarak uzun süredir mantığın etkisi altında olduğu ve bunun klasik evrensel dilbilgisi teorilerinin gelişmesine ivme kazandırdığı bilinmektedir. Bilgiyi iletmek için tasarlanmış ve yardımıyla aktarılanı anlamının, onu belirli bir zaman planıyla ilişkilendirmenin mümkün olduğu temel bir birim olan basit bir cümle, karmaşık ve çok yönlüdür ve henüz tam olarak incelenmemiştir. dil ve konuşma araştırmacıları tarafından. Dil çalışmalarına antropolojik bir yaklaşım getiren ve insan faktörünün dildeki rolünün araştırılmasını ön plana çıkaran V.Humboldt'un çalışmaları sayesinde dil hakkındaki genel fikir önemli ölçüde değişti. Hemen hemen tüm modern dilbilim, ruhsal varoluş ve dilsel yetenekler de dahil olmak üzere insan varoluşunun genel ilkelerine adanmış çalışmalarına dayanmaktadır. Modal anlamlar iletişimsel-dilbilgiseldir ve cümlelerin dilbilgisel yönlerini oluşturur. Bilgilendirici yönü genellikle cümlelerin gerçek bölüm kategorisidir. Cümlede ifade edilen düşünce konuşmanın konusuna, düşünce ise konuşmanın yüklemine bölünür. Dilbilim tarihi, bir cümleyi mantık, psikoloji ve dilbilgisi açısından tanımlama girişimleriyle doludur. Bu makalede basit cümle, dilbilgisi sözdizimi kavramının merkezi unsuru olarak kabul edilmekte, cümlelerin düzeyleri, yönleri ve nesnel olarak seçilmiş bir dil ve konuşma birliği birimi olarak cümle tanımlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: sözdizimi, basit cümle, mantık, kavram, gramer kategorisi.

Abstract:

It is known that linguistics as a science has been under the influence of logic for a long time, which gave impetus to the development of classical theories of universal grammar. A simple sentence, which is an elementary unit designed to convey information and with the help of which it is possible to understand what is being conveyed, to associate it with a certain time plan, is complex and multifaceted, and has not yet been fully studied by language and speech researchers. Thanks to the work of V.Humboldt, who put forward an anthropological approach to the study of language and brought to the fore the study of the role of the human factor in language, the general idea of language changed significantly. Almost all modern linguistics is based on his work devoted to the general principles of human existence, including spiritual existence and linguistic abilities. The history of linguistics is full of attempts to define a sentence in terms of logic, psychology, and grammar. In this article, the simple sentence is considered the central element of the grammatical concept of syntax, the levels, aspects of the sentence and the sentence as an objectively selected unit of language and speech unity are defined.

Keywords: syntax, simple sentence, logic, concept, grammatical category.

The main text

It is common knowledge that the sentence as a language category is complex and multifaceted. However, over time, the researchers turned to a diverse study of the proposal at all levels. It should be noted that the idea of aspects or levels of the sentence was advanced in the 30s of the 20th century by the Soviet linguist and literary scholar V.G. Admoni. His work "Basic theory of grammar" served as an impetus to the emergence of new opportunities for research proposals [1]. Names such as X. Brinkmann, G. Helbig, A.V. Bondarko, O.I. Moskalskaya, S.D. Katznelson, B.A. Abramov, T.P. Lomtev, V.G. Gak, N.D. Arutyunova. Today, it is customary to distinguish three levels in the study of sentences: 1) syntactically or structural, 2) semantic or nominative, 3) functional-communicative or pragmatic. As for the structural aspect of the proposal, such concepts as the form of the proposal, the model of the proposal and the members of the proposal belong to it. The semantic aspect refers to the mental processing of a certain moment of reality in such a way that the speaker and the listener form an idea about the situation, which has its own specific structure. The central feature of the semantic structure is the predicate. The functional-communicative aspect of the sentence is also called modal-communicative or communicative-pragmatic. It designates a certain speech situation, which includes the distribution of roles between the participants of the communication, their relationship to the event, the purpose and evaluation of the message. These sides that characterize the speech act, the Swiss linguist Sh. Balli called *modusnyi*. Conceptual proposition is realized at the level expressed in the statement, where grammatical and semantic categories are transformed into real lexical matter and grammatical form [17]. Today, in most modern theories of language, the concepts of statements and sentences are often compared. As for the functional-communicative aspect of the sentence, as already noted, it depicts a communicative or speech situation, and therefore it is also called the modal-communicative or communicative-pragmatic aspect of the sentence. The speech environment includes the participants of the communication, their attitude to the event, the purpose and evaluation of the message. Sh. Balli called all these meanings *modus*. Modal meanings are communicative-grammatical and constitute the grammatical aspects of a sentence [3]. The informative aspect is often a category of the actual division of a sentence. In syntax, the asymmetry of form and content is manifested in the fact that the formal division of a sentence may or may not coincide with the content. So, scientists study the proposal in its different aspects. Almost everyone who has worked on this issue supports the opinion that a sentence is an objective reality, which is the unity of language and speech. However, when trying to explain the nature of a sentence as a unit of language, serious and fundamental differences in concepts arise. In the modern theory of syntax, questions about levels, categories and different directions of a sentence as an objective reality remain controversial. More precisely, the traditional terminological apparatus itself, serving the theory of sentences, is conducive to this: "... the terms sentence (tracing paper from *prōpositio*), subject (*subjectum*), predicate (*praedicātum* - literally predicate), subject (tracing paper from *suppositum*) came to grammar from logic" [17, p. 74]. It should be noted that even in the grammatical terminology of the English language there are no special terms to designate "subject" and "subject", "predicate" and "predicate" and they are called the general terms subject (subject) and predicate (predicate), which does not help in any way studying grammatical and conceptual language categories. From the above it is clear that the direct identification of logical and grammatical categories, which was the reason for the logical orientation in the description and study of syntax phenomena, was a mistake on the part of grammarians. The question of the differences between the conceptual and grammatical categories of a sentence, of course, requires clarification, and for this it is necessary to turn to the theories of modern general linguistics and philosophy, which address general problems of language and thinking.

Note that grammatical categories should be considered secondary, more abstract and derived from conceptual categories. Moreover, the relationship between conceptual and grammatical categories is close. They are connected by such properties as generality, abstract nature of semantic components, but they differ in the means of their expression. It should be noted that conceptual categories, unlike grammatical categories, do not have independent means of expression, which is why they are often replaced by researchers: there is a significant confusion of concepts, in which grammatical categories are taken for conceptual ones and vice versa. French linguist G. Guillaume is one of those who made a significant contribution to the study of the essence of language. In his opinion, language is a thinking tool that uses logic to structure a statement, highlight patterns, formulate a thought, if possible, into a standard form characteristic of a certain type of thinking, that is, to construct a sentence of a certain language [5, p. 17]. A.F. Losev confirms this opinion. He describes the sentence as the basic unit of linguistic thinking, which is the result of the refraction and interpretation of a logical judgment. He writes "...If language consists of anything, then perhaps only whole sentences, ... every universal type of sentence is associated both with a certain understanding of reality and with a certain type of thinking expressed in a given sentence" [13, p. 246–247]. So, considering it in terms of meaning A.F. Losev emphasizes the integrity and indivisibility of the proposal. According to him, the proposal penetrates people "in one spirit, in one fell swoop, in the form of one undivided point or in the form of one indivisible line." And let every sentence have a grammatical division and consist of individual members (subject, predicate, object), but in thought it cannot be divided into its individual members, since "each of the three words included in this sentence already contains two other words are at least potentially" [13, p. 109]. Of course, the opinion about the grammatical division of a sentence and its integral nature is not new in the history of linguistics. As O.A. Turbina rightly notes. and milliners back in the Middle Ages spoke of a sentence as a minimum semantic, full-fledged unit. O.A. Turbina notes "...therefore, the grammatical division of a sentence into three parts (subject, predicate, object) - into three categories - may be characteristic of those languages that express categorical logical thinking (analytical, rational, discursive), where the logical judgment has acquired clear analytical rational contours with the categories of subject, predicate and object, the refraction and interpretation of which by linguistic consciousness gives rise to the grammatical categories of subject, predicate and object" [16, p. 129]. We emphasize that in order to avoid misunderstandings caused by the long and consistent process of development of a nominative sentence in history, it is very necessary to use terms to designate linguistic phenomena and linguistic categories, regardless of the etymology of these terms in the context of language theory. So, a sentence, like a word, is a sign of language. Their difference is that while a word names an object or phenomenon without taking into account its specific meaning and morphological features, a sentence names a complete thought regardless of its specific content. We note that in languages with a nominative system, in which the grammatical structure is very clear and well-established, the sentence is much more semiotic than a separate lexical unit, which, according to O.A. Turbina means that "a sentence, having moved from the context of logic to the context of linguistics, must be rethought and denote a linguistic phenomenon, namely: a sign of language, formed as a result of the refraction and interpretation by the linguistic consciousness of a generalized idea of the situation and as a result of understanding (and, therefore, expression) of anything as a logical judgment" [17, p. 74]. Thus, we emphasize that "a sentence as a unit of language is not a form of expression of thought, but a sign of the form of thought" [17, p. 77]. Therefore, the structure of the sentence is semiotic in nature, and the basis for its formation is laid in the mechanism of predication, that is, the predication of a feature to a person.

Result: Predication exists only in linguistic reality and belongs exclusively to language. It is also the defining moment for any communication between people. Modal meanings are communicative-grammatical and form the grammatical aspects of the sentence. Informational aspect is often the actual division category of the sentence. The thought expressed in the sentence is divided into the subject of the speech, and the thought is divided into the predicate of the speech.

Literature

1. Admoni, V.G. Fundamentals of the theory of grammar / V.G. Admony. – L.: Nauka, 1973. – 361 p.
2. Admoni, V.G. Grammatical structure as a system of construction and general theory of grammar / V.G. Admony. – L.: Nauka, 1988. – 238 p.
3. Bally, Sh. General linguistics and issues of the French language / Sh. Bally. – M.: IL, 1955. – 416 p.
4. Blokh, M.Ya. The problem of sentence identity in the light of the relationship between the concepts of syntax, semantics and information / M.Ya. Bloch // Question. linguistics. – 1977. – No. 3. – P. 45–57.
5. Guillaume, G. Principles of theoretical linguistics / G. Guillaume. – M.: Progress, 1992. – 224 p.
6. Dubos, B.A. Rationalism and empiricism in German grammatical works in the 16th–18th centuries. / B.A. Dubo - St. Petersburg: St. Petersburg Publishing House. University, 2001. – 405 p.
7. Elmslev, L. Language and speech / L. Elmslev // Zvegintsev V.A. History of linguistics of the 19th–20th centuries in essays and extracts. – M.: Education, 1965. – Part 2. – P. 111–120.
8. Katsnelson, S.D. On grammatical semantics / S.D. Katsnelson // General and typological linguistics. – L., 1986. – P. 148.
9. Condillac, E.B. de. Works / E.B. de Condillac. – M.: Mysl, 1980. – T. 1. – 336 p.
10. Krushelnitskaya, K.G. Communicative assignment of sentences and ways of expressing it / K.G. Krushelnitskaya. – M.: Higher School, 1978. – 125 p.
11. Lyons, J. Introduction to theoretical linguistics / J. Lyons. – M.: Progress, 1978. – 543 p.

SALMAN MUMTAZ, THE NOBLE SON OF THE TURKIC WORLD
TÜRK DÜNYASININ SOYLU OĞLU SALMAN MÜMTAZ

NİGAR MUSTAFA QIZI MƏHƏRRƏMOVA

Azərbaycan Mingəçevir Dövlət Universiteti
ORCID ID: 0009-0009-1528-7685

Özet:

Büyük bir vatandaş, yorulmak bilmez bir araştırmacı ve cesur bir insan olan Salman Mümtaz, hayatı ve eseriyle toprağına ve milletine şeref vermiş insanlardan biridir. “Türk dünyasında Salman Mümtaz kimdir?” İşte sorusunun kısa cevabı: Çağdaşları arasında üne kavuşmuş ünlü şair, yazar ve gazeteci, 1.500'den fazla Azerbaycan şairinin mirasını bin musibetle yaşatıp adını yaşatmış büyük türk yazarım. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında sağcı gülen kuşak arasına katılan Salman Mümtaz, yaratıcılığına milletimi karanlıkta bırakmak isteyen güçleri eleştirerek başladı. Makale, Azerbaycan edebiyatının gelişmesinde müstesna rol oynayan Salman Mümtaz'a ayrılmıştır. Burada Salman Mümtaz'ın çocukluğunu Aşkabat'ta geçirdiği, ancak bundan sonraki yaşamını memleketi Azerbaycan'da geçirdiği vurgulanıyor. Türkçe ve Rusça dahil olmak üzere birçok Doğu dilini çok iyi bilen Salman, dünya edebiyatlarını okumaya ilgi duymuştu. Bu heyecan onu yavaş yavaş araştırmaya-çalışmaya itti. Yayınlanan ilk araştırması Fars edebiyatıyla ilgili olmasına rağmen daha sonra Azerbaycan edebiyatı çalışmalarına ilgi gösterdi.

Anahtar kelimeler:klasik miras, gururlu insan, vatanseverlik, cesur türk, el yazması.

Abstract:

Salman Mumtaz, a great citizen, a tireless researcher and a courageous person, is one of the people who honored my land and nation with his life and work. “Who is Salman Mumtaz in the Turkish world?” Here is the short answer to his question: a famous poet, writer and journalist who gained fame among his contemporaries, my great Azerbaijani writer, who made the legacy of more than 1,500 Azerbaijani poets alive in a thousand tribulations and made their name alive. A great researcher, a great distributor who made our unique vocabulary in 20 books and hundreds of books, one of those who left his mark on Azerbaijani literary studies! Salman Mumtaz, who joined the generation of right-wing laughs at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, started his creativity by criticizing the forces that wanted to keep my nation in the dark. The article is devoted to Salman Mumtaz, who played an exceptional role in the development of Azerbaijani literature. It is emphasized here that Salman Mumtaz spent his childhood in Ashgabat, but he lived the next part of his life in the native country Azerbaijan. Knowing a number of Eastern, including Turkish and Russian languages perfectly Salman had shown interest in the reading of world literature. This enthusiasm pushed him to research-study gradually. Although his first published research work was related to Persian literature, he later showed interest in the study of Azerbaijani literature.

Keywords:classical heritage, a proud person, patriotism, brave Turkish, manuscript.

The main text:

Many people are not aware of his services for Azerbaijani literature. If the anger of Bagirov and his accomplices had not been aroused in 1937, the rare manuscripts he collected from our folklore and classics with a thousand sufferings would not have been burned, nor would they have been sent to Yerevan by the chauvinist Armenians. We are talking about Salman Mumtaz, a great scientist-folklorist, a person with innate talent and memory. Asgarzade (Mumtaz), the son of Salman Mashadi Muhammedam, was born in 1884 in the Ganjali neighborhood of Sheki. His grandfather Agaalsgar was very rich. Shortly after his death, his wife also dies, and his house burns down. His destitute son, Muhammad, takes refuge with his uncle, who has acquired the wealth, and works with a jeweler. When he begins to know himself, he goes on a pilgrimage to Mashhad. On his return, he made his way through Ashgabat, because he heard that land is being sold here at a very cheap price. With the gold that Mashadi Mohammad brought from Sheki (he had seen his reserve in advance), he bought a lot of land in Ash Gabad and built a house for himself. Sometimes he goes to the caravanserai and shops. He died of pneumonia at the age of 32 in 1887, when he was preparing to bring his family he had left in Shaki to his new property he built in Ashgabad [4, p. 2]. In 1900, his wife Mashadi Zahra Khanum (1865-1938) took her younger brother Karbalai Askari from Baku and secretly went to Ashgabat to visit her husband's state. He brings his boys Salman and Askari to Ashgabat, and then takes his older brother Karbalai Movsum with him. Mrs. Mashadi Zahra, who was related to Mirza Fatali Akhundzade, was a very thoughtful and capable woman. He buys a large chest and fills it with gold until his boys are full. (A little later, Salman Mumtaz spent those golds to buy Azerbaijan manuscript books and countless charity works). Salman Mumtaz was very intelligent from childhood, distinguished by his ability and special talent. He learned Arabic, Persian, Russian, Urdu, Uzbek and Kyrgyz languages. A meeting with Mirza Alakbar Sabir at a young age made him love literature. Salman Mumtaz, who was fascinated by Mirza Alakbar Sabir's creativity and personality, was the first and only journalist who interviewed him and communicated with him. He describes the day with he and the great poet stayed together in the hotel as follows: "I brought Sabir to my room and offered to stay. Sabir agreed. Since it was not possible to put a separate bed, I gave him my bed and lay on the couch myself. Sabir turned on this side and that side for more than half an hour. When I asked him why, he said, He threw me around. As soon as we lay down on the couch, he said, 'Oh, where did I see the spring bed?'" But the sound of the bells and the clamor of the market people prevented it, and we had an interview with Sabir that day." [3, p. 32]. Salman spends night and day working hard on himself until he was 22 years old, thanks to his stubbornness, he mastered Persian, Arabic, Russian, and Urdu languages, and mastered the pearls of Eastern literature with his amazing memory. Salman, who is in charge of trade in his uncle Karbalai Movsum's shop, slowly begins to collect Turkish (Azerbaijani) manuscripts. The year 1906 makes a difference in his thoughts. He corresponded with "Molla Nasreddins" who came to Ashgabat and sent him many small news and sometimes poems. When the Azerbaijan Democratic Republic was established, Salman Mumtaz moved from Ashgabat to Baku. In 1918, Anwar and Nuru dedicated a poem to the arrival of Pasha to Azerbaijan. Baku became the new capital of the Republic of Azerbaijan founded by Mammadam Rasulzadeh [6, p. 4]. Not long after, Salman Asgarzade moved to Baku, taking his mother and family with him. With this, Salman Mumtaz would be the victim of the stigma of "pan-Turkism" that would be applied to him later. Although later, during the Soviet period, he worked in Azernashr, as a researcher at the Institute of History, Language and Literature of the Academy of Sciences, but because he knew several languages, they did not touch him yet. Since 1919, Salman Mumtaz, a member of Yasılkalama society, spent a lot of money for its successful operation. In 1920, he created the commission for the collection of Azerbaijani oral literature and became its chairman.

Starting from 1923, S.Mumtaz, who appeared in “Forgotten leaves” and “Dilmac series” in the Communist newspaper, started working as a permanent employee in this newspaper, which was edited by his close friend HabibJabiyev, from 1925 and published 10 books in two years. S.Mumtaz, who closely participated in the 1st Turkological congress held in Baku in 1926 and donated his new book “Nasimis” to the congress, was already known as a serious researcher who was counted among prominent scientists such as academician Muhammad FuadKopruluzade, Samoylovich, Oldenburg, Academicians Barthold and Oldenburg, who looked at his private library (Kitabsaneyi-Mumtaziyyayo) that year, were amazed by the richness and scientific value of the manuscripts here. S.Mumtaz also headed the classical heritage department of Azerbaijan from 1933 to 1936. On June 19, 1937, the exposed bourgeois nationalist was dismissed as. The invincible, proud Salman Mumtaz, who could not utter the words “I am guilty” with all his teeth knocked out, was sentenced to 10 years in prison and his property was confiscated. On December 21, 1941, when the Germans approached Oryol, they shot him together with other political prisoners in the prison camp of this city... The artistic creation of Salman Mumtaz, who received spiritual strength from the personalities of Sabir and MirzaJalil, was created in communication with friends such as AbdurrahimBeyHagverdiyev, HuseynJavid, HuseynSadiq (SeyidHuseyn), Abdulla Shaig, JafarJabbarli, MikayilMushfiq. His closeness with Leo Tolstoy, Maxim Gorky, Rabindranath Tagore, SadreddinAini and other masters of words also left certain traces in his outlook. Salman Mumtaz created a unique library from the manuscripts he collected with endless pains. The third copy of the “Kitabi-Dada Gorgud” epic after the ones in the Vatican and Dresden, Fizuli's “Divan” is the oldest and most perfect, the most powerful in the world manuscript, the first known copies of Shah Ismail Khatayi'sDahnama and “Admonition”, manuscripts of hundreds of powerful poets of Azerbaijan were only in this library. Due to its richness, the advantage of this treasure, which can be compared only with the personal libraries of AbdulganiNukhayiKhalisagariza da (1817-1879) and MuhammadaliTarbiyat (1877-1940), was that most of the manuscripts collected by S.Mumtaz were in TURKISH. Also, S. Mumtaz collected those books at a time when, if a single leaf of writing in the Arabic alphabet was found in the house, the communists would either shoot him with his family or exile him to Siberia. In the 1920s and 1930s, collecting manuscripts was very expensive and courageous. The massacres of 1937 hit the Turks more than anyone else in the USSR. In order to eliminate the decisions of the 1st Turkological Congress in 1926 on the unified Turkish alphabet and spelling, and to eliminate the emerging Turkish spiritual unity, almost all the participants of the congress were destroyed under the name of “pan-Turkist”, “nationalist”, “counter-revolutionary”. All the intellectuals of the Turks with a national mindset were destroyed. The Turkish name was banned. (Azerbaijani name was given to those living in Azerbaijan). Writing their false history was entrusted to foreign historians who were mostly enemies of the Turks. All ancient Turkish manuscripts and books in the Arabic alphabet were burned so that they could not learn about their past. Salman Mumtaz and his library also became victims of this policy. In October 1937, the executioners of the NKVD burned the manuscripts loaded into two cars, and they arrested Salman Mumtaz as a traitor to the country [6, p. 6]. For the first time after Kocherli, it was Salman Mumtaz who started the very difficult task of researching our heritage, which represents the entire Azerbaijani literature. Our word masters writing in Turkish took the main place in his research. Salman Mumtaz, who loves his mother tongue with infinite love and is a TURKISH SON to the core (from his own sayings), has done little to reveal the richness of the language as he appreciates those who write in it. Salman Mumtaz served Azerbaijani literature throughout his life. What he has done for his country and nation is unparalleled. The people of Azerbaijan should never forget this great personality.

The memory of the selfless researcher of our cultural history lives on. Azerbaijan State Literary and Art Archive is named after him.

Result: If he wanted, he could have lived comfortably and prosperously with a chest full of gold inherited from his family, but he spent both the chest full of gold and his own earnings for the sake of the people, collected and published our national-cultural heritage and ancient manuscripts. When he was arrested, a truck in his house burned the manuscript. We are talking about Salman Mumtaz, who was arrested as a political enemy, shot in the forest, the accent of his people, a great Turk in every sense of the word, a victim of Stalin's repression, one of the brightest figures of our culture...

Literature

1. History of Azerbaijani literature. In 3 volumes, I volume. Baku: Azerb.EA publishing, 1960, 500 p.
2. Dadashzade A. Salman Mumtaz. Caravan of ideas. Baku, Yazichi, 1984, p. 109-119
3. Afandiyev P. Azerbaijan oral folk literature. Baku, Maarif, 1981, 407 p.
4. Safarli A, Yusifli Kh. History of Azerbaijani literature. Baku: "Ozan", 2008, 696 p.
5. Nabiyev A. Azerbaijan folk literature. In 2 8. Salman Mumtaz. Sources of Azerbaijan volumes. 2 volume. Baku, Elm, 2006, 648 p. literature. Baku, Avrasiya press, 2006, p. 440
6. Tahirzade A. Salman Mumtaz. Biography 9. Salman Mumtaz. Sheikh Nizami. Newspaper essay. Baku: "Kur", 2002, 16 "Communist". Baku, 1925, № 222
7. Salman Mumtaz. Sources of Azerbaijan literature. Baku, Yazichi, 1986, 445, p.

**ART AS A CAUSE OF ALIENATION IN HUMAN AND SOCIAL RELATIONS
İNSANİ VE TOPLUMSAL İLİŞKİLERDE SANAT YABANCILAŞMANIN
NEDENİDİR.**

FAHRİYA ISAYEVA

Azerbaycan Diller Universitesinin tez öğrencisi

ORCID 0009-0009-5534-0129

(Aydın Talibzadeh'in "Abuhubb" ve Somerset Maugham'ın "Ay ve siyah kuruş" adlı eserlerinin karşılaştırmalı analizine dayalı)

Özet

Yabancılaşma kavramının edebiyatta yorumlanması, konuya yalnızca felsefi değil aynı zamanda psikolojik açıdan da yaklaşmayı gerektirir. Konunun sanatsal modeli olan sanata hitap, insanın çevre dünyayla ilişkisini düzenler. Çünkü yaratıcılık, yazarın dünyayı anlama sürecindeki temel aracıdır. Kişilik, kişinin sosyal ve psikolojik bir özelliğidir ve toplumla uyumsuzluğu bireysel ve kolektif çatışma şeklinde kendini gösterir. Yaratıcı dünya görüşünün insanı toplumdan ayıran bir kişilik olarak şekillendirdiğini vurgulayan kurguda onlarca eser bulunmaktadır. Kendi farklı dünya görüşünün, anlayışının yankısının ve toplumdaki yansımasının peşinden gidemeyen sanatçılar, zaman-zaman anlaşılmanın acısından dolayı memnuniyetsizliklerini dile getirirler ve bir şeylerin değişebileceğine dair umutları sarsıldığında ya fiziksel intihara başvuruyorlar ya da manevi intihar yolunu seçerek kendilerini izole ediyorlar. Bu izolasyonun nedenleri farklı olabilir. En belirgin olanı bilinçaltında ve "toplum beni hak etmiyor" düşüncesinin tercihlerinde oluşan yalnızlığa çekilme, topluma yabancılaşarak kişinin kendine, özgünlüğüne dönüşüdür. Farklı dönemlerde yazılmış olsalar da Aydın Talibzade'nin "Abuhubb" ve Somerset Maugham'ın "Ay ve Kara Kuruş" romanları, sanatçının toplumdan yabancılaşma sorunuyla ilgili benzer özellikleri nedeniyle karşılaştırılmalıdır. "Ay ve Kara Kuruş" romanının kahramanı Charles Strickland'ın varoluşsal özgürlüğü, toplumun ona yabancılaşması, sanata sığınması arka planında gerçekleşir. Sanatı seçtiği için edindiği ve sahip olduğu her şeyi bırakıp kimseye hesap vermek, kimseye açıklama yapmak zorunda kalmayacağı ölçüde geçmişinden uzaklaşıp mutlak özgürlüğe doğru gider. "Abuhubb" romanının kahramanı Tunçal, kendisini ifade eden sanatı üvey baba olarak gördüğü için topluma ve dolayısıyla kendi sanatına da yabancılaşmıştır. Tuncal her ne kadar özgür ruhlu bir sanatçı gibi görünse de toplumun görüşüne, verdiği değere ve sonuçta eserlerinin satın alınmasına bağlı olduğundan özgürlüğünün bir yanılsama olduğunun farkına varamaz. Böylece her iki romanda da yabancılaşma toplum-sanatçı-sanat yelpazesinde gerçekleşir. Makalede yabancılaşma sorunu sanatçı-toplum ilişkileri arka planı üzerinden yorumlanıyor.

A. Talibzade'nin "Abuhubb" adlı romanı ile S. Moem'in "Ay ve Siyah Bir Kuruş" adlı romanının karşılaştırmalı analizi, konuya dünya edebiyatı bağlamında yaklaşılarak ana özelliklerinin tanımlanmasına olanak sağlar.

Anahtar kelimeler: yabancılaşma, yalnızlık, toplum, sanat, sanatçı, varoluşçuluk akımı

Abstract

Although they were written in different periods, Aydın Talibzade's "Abuhubb" and Somerset Maugham's "The Moon and the Black Penny" novels should be compared due to their similar features related to the problem of alienation of the artist from the society. The existential freedom of Charles Strickland, the hero of the novel "The Moon and the Black Penny", takes place against the background of the alienation of society from him, taking refuge in art. Because he chooses art, he leaves everything he has acquired and owns, and moves away from his past to the extent that he does not have to report to anyone or explain to anyone, and goes to absolute freedom. Tuncal, the protagonist of the novel "Abuhubb", is estranged from the society and, as a result, from his own art as well, because he sees the art that expresses him as a stepfather. Even though Tuncal appears to be a free-spirited artist, he cannot realize that his freedom is an illusion because he depends on the society's opinion, the value he gives, and ultimately the purchase of his works. Thus, in both novels, alienation takes place on the society-artist-art spectrum. In the article, the problem of alienation is interpreted against the background of artist and society relations. A comparative analysis of A. Talibzade's novel "Abuhubb" and S. Moem's novel "Ay and a black penny" allows to define its main features by approaching the subject in the context of world literature. Interpretation of the concept of alienation in literature requires not only a philosophical, but also a psychological approach to the issue. Appeal to art, which is an artistic model of the subject, regulates the relationship of a person with the surrounding world. Because creativity is the main tool for the author in the process of understanding the world. Personality is a social and psychological characteristic of a person, and its incompatibility with society is manifested in the form of individual and collective conflict. There are dozens of works in fiction that highlight the fact that the creative worldview shapes a person as a personality that distinguishes him from society. Artists who cannot follow their own different worldview, the echo of their understanding, and the reflection in society, express their dissatisfaction from time to time due to the pain of not being understood, and when their hope that something can change is shaken, they either resort to physical suicide or isolate themselves by choosing the path of spiritual suicide. The motives of this isolation can be different. The most prominent thing is the retreat into loneliness that occurs in the subconscious and in the choices of the thought "society does not deserve me", and as alienated from society, it is a return to oneself, to one's originality.

Keywords: alienation, loneliness, society, art, artist, existentialism

Bibliography

1. Cəfərov N. Ədəbiyyat söhbətləri. Bakı, "Elm və təhsil", 2018, 388 səh.
2. Əliyeva S. Ədəbiyyatda və fəlsəfədə bədiilik fenomeni. "Fəlsəfə və sosial-siyasi elmlər" – 2013, № 1, 155 səh.
3. Moem S. Ay və qara qəpik. İngilis dilindən tərc. F. Ağazadə, Z. Səfəroğlu. Bakı, "Qanun", 2015, 274 səh.
4. Talibzadə A. Əbuhübb (M+O+N+A+M+O+R). Bakı, "Qanun", 2014, 320 səh.
5. Лифинцева Т.П. Философия и теология Пауля Тиллиха. Москва, 2009, 303 с.
6. Финкелстайн Сидни. Экзистенциализм и проблема отчуждения в американской литературе., пер. с англ. Э. Медников. Москва: Прогресс, 1967, 318 с.
7. Crossman A. Understanding alienation and social alienation [Elektron resurs]. Режим доступа <https://www.thoughtco.com/alienation-definition-3026048>

**THE ISSUE OF RELIGION IN THE HISTORICAL NOVELS OF MUSTAFA
NECATİ SEPETÇIOĞLU**
**MUSTAFA NECATİ SEPETÇİOĞLUNUN TARİXİ ROMANLARINDA DİN
MƏSƏLƏSİ**

DADAŞOVA ARZU TOFİQ QIZI

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu Türk Filologiyası şöbəsi
ORCID: 0000-0002-7504-0467

XÜLASƏ

Din bir millətin mənəvi dəyərləri arasında yer alan əsas ünsürlərdən olub, birlik və bərabərliyin təmin olunmasında böyük gücə malikdir. Millətlərin tarix səhnəsində varlığını qoruyub saxlamasında dinin rolu böyükdür. Din insanlar arasında birliyi, qardaşlığı, sevgini təmin edən əsas vasitədir. Cəmiyyət üçün motivasiya mənbəyi olan din dövlətlərin və millətlərin həyatında xüsusi rola malikdir. Qədim türklərin Mərkəzi və Orta Asiyadan gələrək Anadoluda məskunlaşması və Anadolunun türkləşməsi və burada dövlətin yaranmasında dinin xüsusi rolu vardır. Xüsusilə də türklərdə dövlətin yaranmasında, birlik və bərabərliyin, sosial ədalətin təmin olunmasında dinin və din adamlarının xüsusi rolu olduğunu ədəbiyyat nümunələrindən də aydın müşahidə etmək mümkündür. Araşdırmada türk ədəbiyyatında XX əsrin II yarısından sonra türk ədəbiyyatında özünəməxsus üslubu ilə seçilən, türk tarixini mərhələli şəkildə öz romanlarında əks etdirən Mustafa Necati Sepetçioğlunun Səlcuq və Osmanlı dövlətinin yaranma tarixindən bəhs edən “Düncü Türkiyə” silsiləsinə daxil olan tarixi romanlarında dövlətin yaranmasında dinin rolu, cəmiyyətdə dinin yeri və din adamlarına olan münasibət tədqiqatı tələb edilmişdir.

Tədqiqatın obyektini XX əsrin II yarısından sonra işıq üzə çıxan Mustafa Necati Sepetçioğlunun Səlcuq trilogiyasından olan “Kilit”, “Anahtar”, “Kapı” və Osmanlı trilogiyasına daxil olan “Konak”, “Çatı” romanları təşkil edir.

Açar sözlər: türk ədəbiyyatı, tarixi roman, Osmanlı, din, M.N.Sepetçioğlu

SUMMARY

Religion is one of the main elements among the moral values of a nation, and it has great power in ensuring unity and equality. The role of religion in preserving the presence of nations on the stage of history is great. Religion is the main means of ensuring unity, brotherhood and love among people. As a source of motivation for society, religion has a special role in the life of states and nations. Religion has a special role in the settlement of Anatolia by the ancient Turks from Central and Central Asia and the Turkification of Anatolia and the establishment of the state here. It is possible to clearly observe from the examples of literature that religion and religious people have a special role in the creation of the state, unity and equality, social justice, especially in Turks. In the research, people were studied the role of religion in the creation of the state, the place of religion in society and the role of religion in the creation of the state in the historical novels of Mustafa Necati Sepetçioğlu, who is distinguished by his unique style in Turkish numerology after the second half of the 20th century and reflects the Turkish history in his novels, which is part of the series "Düncü Türkiyə", which tells about the history of the

Seljuk and Ottoman states, and the role of religion in the society. location and attitude towards religious people were included in the study.

The object of the research is the novels "Kilit", "Anakhtar", "Kapı" from the Seljuk trilogy and "Konak", "Chati" from the Ottoman trilogy which published after the second half of the 20th century by Mustafa Necati Sepetchioglu.

Keywords: Turkish literature, historical novel, Ottoman, religion, M.N. Sepetchioglu

ALI MARUFOGHLU (1927-2018): LIFE AND LITERARY IDENTITY
ƏLİ MƏRUF OĞLU (1927-2018): HƏYATI VƏ ƏDƏBİ KİMLİYİ

AASLANOVA HÜLYA İLHAM QIZI

AMEA akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu,

Mərkəzi Asiya ölkələri şöbəsinin elmi işçisi

ORCID 0009-0005-5711-2630

Müasir İraq-türkman ədəbiyyatı öz inkişaf mərhələsində bir çox şair və yazıçıların yaradıcılığı ilə zənginləşmişdir. Bu ədəbiyyatın nümayəndələri öz qələmlərini müxtəlif janrlarda sınımış, zəngin ədəbi miras ərsəyə gətirmişlər. Onların arasında Əli Mərufoğlu xüsusi və önəmli yer tutur. Əsl adı Əli İbn Həsən olan şair 1927-ci ildə Tuzxurmatuda anadan olmuşdur. İlk təhsilini tamamladıqdan sonra təhsil həyatını davam etdirə bilməmiş, erkən yaşlardan iş həyatına atılmağa məcbur qalmışdır. 2018-ci ildə dünyasını dəyişən Mərufoğlu özündən sonra zəngin ədəbi miras qoymuşdur. Hələ uşaqlıq yaşlarından şeirə maraq göstərən Mərufoğlu qələmini həm ərəz, həm də heca vəznində sınımış, milli duyğular, azadlıq, birlik, sevgi, ədalət və s. kimi mövzulara toxunmuşdur. Hər bir türkman şairi kimi o da, yaradıcılığında xoyrat və manilərə xüsusi yer vermiş, bu sahədə böyük uğur əldə etmişdir. Sərbəst şeirə gəlincə, şair heç vaxt bu janra müraciət etməmiş, hətta bu şeir növünə qarşı kəskin mövqeyi ilə tanınmışdır. Əli Mərufoğlunun müasir iraq-türkman ədəbiyyatına verdiyi önəmli töhfələrdən biri də yazdığı hekayələr olmuşdur. Bununla o, nəzm ilə müqayisədə geridə qalan nəsrin inkişafına təkan vermişdir. Bundan əlavə, o, dil və ədəbiyyat sahəsində yazdığı məqalələri ilə də tanınmış, türkman məktəbləri üçün ana dilində kitabların çap edilməsi və tədris proqramlarının hazırlanmasında əhəmiyyətli səylər göstərmişdir. Onun şeir və yazıları dilinin sadəliyi ilə seçilir. Mənsur və mənzum əsərləri müxtəlif illərdə “Afaq” və “Bəşir” qəzetlərində, “Qardaşlıq” jurnalında, iki cildlik “Olaylar Konuşuyor” (1964), “Dəramət” (1989), “Dirəniş” (2009), “Türkmanelinin dili xoyrat” (2012) və s. kitablarında toplanmışdır.

Açar sözlər: İraqi-Türkmen literature, Ali Marufoghlu

Modern Iraqi-Turkmen literature has been enriched by the literary activities of many poets and writers in its development stage. The representatives of this literature tried their pens in various genres and created a rich literary heritage. Among them, Ali Marufoghlu has a special and important place. The poet, whose real name is Ali Ibn Hasan, was born in Tuzkhurmatu in 1927. After completing his primary education, he was unable to continue his education and was forced to be engaged in the working life from an early age. Marufoghlu, who passed away in 2018, left behind a rich literary legacy. Marufoghlu, who has been interested in poetry since his childhood, tried his pen both in arud and syllabic verse, and touched on topics such as national emotions, freedom, unity, love, justice and etc. Like every Turkmen poet, he gave a special place to “khoyrat” and “mani” in his works, and achieved great success in this field. As for free verse, the poet has never wrote in this genre, and is even known for his sharp position against this type of poetry. One of the important contributions of Ali Marufoghlu to modern Iraqi-Turkmen literature was the stories he wrote. With this, he encouraged the development of prose, which was lagging behind in comparison to poetry. In addition, he is also known for his articles on language and literature, and has made significant efforts in publishing books and preparing curricula in his mother tongue for Turkmen schools.

His poems and writings stand out for the simplicity of their language. They were published in different years in "Afaq" and "Bashir" newspapers, in "Kardashlık" magazine and collected in his books such as "Events Speak" (1964) in two volumes, "Daramat" (1989), "Resistance" (2009), "Turkmaneli's Language is Khoyrat" (2012) etc.

METAFICTION IN POSTMODERN TEXTS
POSTMODERN MƏTNLƏRDƏ METATƏHKİYƏ

AYTEN TAGIYEVA

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünashq İnstitutu Türk Filologiyası şöbəsi
ORCID: 0009-0001-7212-4147

Xülasə

Postmodern əsərləri nəzərdən keçirən oxucu onun parçalanmış təhkiyələrdən ibarət olduğunu görür. Həmin təhkiyələr birləşərək bütövlük təşkil edir. Ancaq bu bütövlüyü yaradan bir başqa qüvvə vardır. Bu müəllif maskasıdır. Postmodern əsəri oxuyan oxucu müəllifin varlığını ənənəvi romanlardan fərqli olaraq daha çox hiss edir. Müəllif oxucu ilə gizli kontakta keçir. Postmodern roman yazan yazıçı ilə oxucunun arasındakı əlaqənin qurulması və nəticədə oxucunun əsərin qurama olduğunu anlaması hadisəsi metatəhkiyə adlanır. Belə ki, hekayənin içərisində bir başqa bir hekayədən bəhs olunur. Başqa şəkildə ifadə etsək, yazıçı sanki “əsərin içərisində əsər” (“kurmaca içərisində kurmaca”) yazır. Postmodernist tənqidçi Malmgrenin fikrincə, yazıçı metatəhkiyə vasitəsi ilə əsərlə oxucu arasında ünsiyyət yaradır. Beləliklə, yazıçı əsərin bədii məkanını genişləndirir və saysız-hesabsız fikirlərini bir romana sığışdırmaqla bilir. Romanlarında postmodern xüsusiyyətlərin zəngin olduğu Ahmet Altan “Təhlükəli nağıllar” romanının ilk səhifəsindən yazığının yaratdığı metatəhkiyə hiss olur. Belə ki, “Romanı bir cinayət tasarlar gibi tasarladım...” sözləri ilə başlayır. Yazıçı əsərin ilk səhifələrindən başlayaraq oxucusunu öz yazı masasına dəvət edir. Göründüyü kimi, Ahmet Altan bu romanının əsas qəhrəmanı özüdür və oxucu ilə birbaşa əlaqəyə girir. Romanın əvvəlindən sonuna kimi romanın necə yazıldığı oxucunun gözləri önündə canlanır. Yazığının avtobioqrafik hesab olunan bu romanında eyni vaxtda iki qadına olan məhəbbətindən yazır. Həm cinayət, həm də sevgi münasibətini bir araya gətirərək romanına köçürən Ahmet Altan əsl postmodern üslubda əsər yaratmışdır. Başqa bir metatəhkiyə nümunə Orxan Pamukun “Qara Kitab” romanını göstərmək olar. Romanda Qalibin sevdiyi qadın Rəyanı İstanbulda axtarması ilə Cəlalın “Milliyyət” qəzetində yazdığı köşə yazıları iç-içə qurulmuş mətnlərdir. Yazıçı üst mətnlə iç mətni birləşdirmiş və beləliklə, bütöv bir roman yaratmışdır. Postmodern romanda obyektiv reallıq və yazıçı fantaziyasının birgə işlənməsi mühüm xüsusiyyətlərdən biridir. Bunun bu günə qədər həm dünya, həm də türk ədəbiyyatı tarixində çoxlu nümunələri var. Lakin postmodernist roman mətn boyu fantaziya anlayışını qırır, onu reallıqla sintez edərək dəyərləndirir və beləliklə, bu yeni tərzdə olan “bədii istifadə” özünəməxsus bir üsul kimi orijinal xüsusiyyətə-metatəhkiyəyə çevrilir.

Açar sözlər: postmodernizm, roman, intertekstuallıq, metatəhkiyə, türk ədəbiyyatı

Abstract

The reader who examines postmodern works sees that they consist of fragmented structures. These developments combine to form a whole. However, there is another force that creates this unity. This is the mask of a writer. The reader who reads a postmodern work feels the presence of the author more than in traditional novels. The author communicates secretly with the reader. The process of establishing a relationship between the reader and the author of a postmodern novel and, as a result, making the reader understand that the work is fiction is called metafiction.

In other words, another story is told within the story. According to postmodernist critic Malmgren, the author communicates between the work and the reader through metafiction. Thus, the author expands the artistic scope of the work and can fit countless ideas into a novel. From the first page of Ahmet Altan's novel *Dangerous Tales*, whose novels are rich in postmodern features, one feels the author's metafiction. Thus, he begins with the words "I designed the novel as if I had accused him...". The author invites the reader to his table starting from the first pages of the work. As you can see, the protagonist of Ahmet Altan's novel is himself and communicates directly with the reader. From the beginning to the end of the novel, how the novel was written comes alive before the eyes of the reader. In this autobiographical novel, the author writes about his love for two women at the same time. Ahmet Altan, who brings both crime and love together in his novel, has created a truly postmodern work. Another example of metafiction is Orkhan Pamuk's novel *Black Book*. In the novel, Galib's search for his beloved Royan in Istanbul and Celal's columns in *Milliyet* newspaper are intertwined texts. The author created a whole novel by combining the upper text with the inner text. One of the important features of the postmodern novel is the joint development of objective reality and the author's fantasy. There are many examples of this in both world and Turkish literary history. However, the postmodernist novel breaks the concept of fantasy throughout the text, evaluates it by synthesizing it with reality, and thus the "artistic use" of this new style becomes a unique feature, that is, metafiction, as an original method.

Keywords: postmodernism, novel, intertextuality, metafiction, turkish literature

COMPARISON BETWEEN AYLA KUTLU IN TURKISH CHILDREN'S
LITERATURE AND ALAVIYA BABAYEVA IN AZERBAIJAN CHILDREN'S
LITERATURE

TÜRK UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA AYLA QUTLU VƏ AZƏRBAYCAN UŞAQ
ƏDƏBİYYATINDA ƏLƏVİYYƏ BABAYEVA YAXINLAŞMASI

SAMİRƏ SƏFƏROVA

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun "Türk filologiyası"
şöbəsinin kiçik elmi işçi

<https://orcid.org/0009-0008-8127-3022>

1990-cı illərdə türk ədəbi mühitinə daxil olan Ayla Qutlu, qısa zaman ərzində öz dəsti-xətti ilə seçilməyə başladı. Nasirin əsərlərində insanların fərdi və psixoloji problemləri qabarıq şəkildə özünü biruzə versədə, arxa planda Türkiyənin sosial-ictimai hadisələrinin mənzərəsi canlanır. Türkiyə ədəbiyyatının qadın yazarlarından biri olan Ayla Qutlu yaradıcılığı təkcə böyükələr üçün yazılmış ədəbiyyatla kifayətlənmir, həm də uşaq ədəbiyyatı mövzusu onun yaradıcılığının böyük hissəsini əhatə edir. Ayla Qutlu yaradıcılığında bizim üçün digər maraqlı məqam onun yaradıcılığının bəzi motivləri Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında ustad qələmlərdən olan Ələviyyə Babayeva yaradıcılığı ilə eyniyyət ərz etməkdədir. Məsələn, Ayla Qutlunun "Zaman da eskir (zaman da yaşlanır)" və Ələviyyə Babayevanın "Əlvida" əsəri avtobiografik roman olmaq baxımından oxşarlıqları vardır. Bu oxşarlıqlar Uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki əsərlərdə də özünü göstərməkdədir. Hər iki ədibin bu dəyərləri necə istifadə edildiyinə dair nümunələr verilir. Məsələn, Ayla Qutlunun "Mərhaba sevgi" adlı romanında müəyyən edilən dəyərdən ən çox rast gəlinənləri sevgi, dürüstlük, məsuliyyət, yardımsevərlik, hörmət, şəfqət, öyrənmək istəyi, yaxşılıq, xeyirxahlıqdır. Uşaq romanlarında da maarifləndirmə, estetika və ənənələrə hörmət və.s. kimi dəyərlərdən bəhs edilir. Biz eyni paralelliyi Ələviyyə Babayevanın əsərlərinin sujet xəttində də izləyə bilərik. Məsələn, Ə. Babayeva "Dalaşqan Həsən" hekayəsində, yazar xoşxasiyyətlik, əməyə məhəbbət, biliklərə yiyələnmək istəyi, xeyirxahlıq və qayğıkeşlik kimi bir çox ali dəyərləri Türk ədib Ayla Qutluda olduğu kimi balaca oxuculara aşılayır. Hər iki nasirin bu oxşar cəhətlərini onların digər əsərlərindən də nümunələrlə göstərmək mümkündür.

Açar sözlər: Ayla Qutlu, Ələviyyə Babayeva, ədəbiyyat, uşaq ədəbiyyatı, türk uşaq ədəbiyyatı

Ayla Kutlu, who emerged in the Turkish literary scene in the 1990s, quickly distinguished herself with her unique style. While Nasir's works delve deeply into individual and psychological problems, the backdrop vividly portrays Turkey's socio-cultural events. Ayla Kutlu, one of the female writers of Turkish literature, doesn't confine her creativity to literature intended solely for adults; the subject of children's literature also constitutes a significant portion of her work. Another interesting aspect of Ayla Kutlu's creativity is that some motifs in her work resonate with the creativity of Alaviya Babayeva, a master of Azerbaijani children's literature. For example, Ayla Kutlu's "Zaman da eskir (Time also ages)" and Alaviya Babayeva's "Əlvida (Farewell)" share similarities as autobiographical novels. These similarities are also evident in their works in the field of children's literature. Examples are provided on how both authors utilize these values.

For instance, in Ayla Kutlu's novel "Merhaba sevgi (Hello Love)", the most frequently encountered values include love, honesty, responsibility, kindness, respect, compassion, desire to learn, goodness, and benevolence. Children's novels also discuss values such as education, aesthetics, and respect for traditions. We can observe the same parallelism in the plot lines of Alaviya Babayeva's works. For example, in Alaviya Babayeva's story "Dalaşqan Həsən (Quarrelsome Hasan)", the author instills many noble values such as amiability, love for work, desire for knowledge, kindness, and nurturing care, much like Turkish author Ayla Kutlu does for young readers. The similar aspects of these two authors can also be demonstrated through examples from their other works.

Keywords: Ayla Kutlu, Alaviya Babayeva, literature, children's literature, Turkish children's literature

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING COMPETENCY IN PARENTS EBEVEYNLERDE YETERLİLİĞİN GELİŞTİRMENİN PEDAGOJİK TEMELLERİ

GULİYVA SABİNA MURSEL KIZI

Azerbaycan, Mingeçevir Devlet Üniversitesi doktora öğrencisi

ORCID ID:0000-0002-5002-4321

Özet

Modern çağda okulun ritmik yaşamını bozulmuş, aile-okul işbirliği düzeyi önemli ölçüde azalmıştır. Bazı ebeveynler doğal olarak eğitim sürecinin işçileri haline gelmiştir. Bu nedenle ebeveynlerin gerekli pedagojik yeterliliklere sahip olmaları, eğitimin ilke ve yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmaları, okulu yönetebilmeleri, pedagojik sürece katılımcı olabilmeleri önemlidir. Yetkili ebeveyn eğitiminin teorik konularını araştırmak, küçük okul çağındaki çocukların eğitiminde yetkin ebeveynlerin rolünün önemini ortaya çıkarmak, ebeveynlerde pedagojik yeterliliklerin oluşumu modellerini karakterize etmek ve pedagojik yeterliliği teşvik etmek. Öğrencinin kişiliğinin oluşması, zihinsel, ahlaki ve ruhsal gelişimi okulun temel işlevi olmasına rağmen, okul bu sorumluluğu aile ve toplumla paylaşmak zorundadır. Yetkin bir ebeveyn portresi bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerin birleşiminden oluşur. Makale ayrıca ebeveynlerde çocuklarla ilişkilerin doğasını anlamak ve hatalarını düzeltmenin yollarını belirlemek için pedagojik düşünce oluşturma öneminden de bahsediyor. Araştırmanın amacı eğitimde aile-okul işbirliğinin etkili yollarını geliştirmek ve bunu deneylerle doğrulamaktır.

Anahtar kelimeler: pedagojik yeterlilik, işbirliği, yetkin ebeveynler

Araştırma yöntemi: Genel teori (bilimsel pedagojik ve metodik literatürün analizi, pedagojik uygulamaların incelenmesi, sistematizasyon), ampirik, deney.

Sonuç -pedagoji ve psikoloji alanındaki bilgilerinin çocuklarıyla iletişim kurmaya yeterli olduğunu söyleyen veli sayısının 54 kişiden 179 kişiye çıkması, velilerle yürütülen bir yıllık eğitim programı sonucunda mümkün oldu. 2022-2023'de önerilen teknolojinin verimliliği bir doğrulama deneyi yardımıyla doğrulandı. Ailenin pedagojik gelenekleri, çocukların eğitimi, yetiştirilmesi hakkında bir fikir yaratmayı ve ebeveynlerin pedagojik yeterliliğini arttırmaya yönelik teori ve pratiği geliştirmeyi başardık.

Tema:Eğitim Sosyolojisi, Sosyal Bilgiler Eğitimi

ABSTRACT

In modern times, the rhythmic life of the school has been disrupted and the level of family-school cooperation has decreased significantly. Some parents have naturally become workers in the educational process. Therefore, it is important for parents to have the necessary pedagogical competencies, to be knowledgeable about the principles and methods of education, to be able to manage the school, and to be able to participate in the pedagogical process.

Although the formalization of a student's identity is a key function of their mental and spiritual development, the school is associated with this responsibility shared by the family and the community. To explore theoretical issues of competent parental education, to reveal the importance of the role of competent parents in the education of children of young school age, to characterize the models of the formation of pedagogical competences in parents and to promote pedagogical competence. The potrait of a competent leader is a combination of cognitive, emotional and behavioral companies. The article also discusses the importance of forming a pedagogical reflection to understand the nature of relationships with children, as well as to identify ways to correct mistakes. The aim of the research is to develop effective ways of family-school cooperation in education and to verify this through experiments.

Key words: pedagogical competence, cooperation, competent parents.

Result- The increase in the number of parents who said that their knowledge in the field of pedagogy and psychology was sufficient to communicate with their children from 54 to 179 was possible as a result of a one-year training program carried out with the parents.

Research methods- general theory, empirical, experiment.

Theme: Sociology of Education, Social Studies Education

**SINGING OF THE COLORFUL THEME, REALITY AND VITALITY ISSUE IN
SAMAD VURGU'S POEM "I AM NOT IN A HURRY"
SAMAD VURGU'NUN "ACELEM YOK" ŞİİRİNDE RENKLİ TEMA, GERÇEKLİK
VE CANLILIK KONUSUNUN SÖYLENMESİ**

BALAKİŞİYEVA SVETLANA ARİF KIZI

Azerbaycan, Mingeçevir Devlet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ORCID № 0000-0003-4886-8856

ÖZET

20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının tanınmış şairlerinden Samad Vurgun (1906-1956), insani arzuları, psikolojik gerçekliği, yaşamsal konuları eserlerinde ustalıkla yansıtmıştır. Şairin eserleri dilinin akıcılığı ve konu çeşitliliği ile öne çıkmaktadır. Edebiyatçının hayatının son yıllarında yazdığı “Acelem yok” şiirinde insanlık, canlılık, gerçeklik – kısacası konunun çeşitliliği dikkat çekmektedir. Şiirin ana teması hayata bağlılık, yaşama arzusu, yaşama isteği, dileme gibi asil duyguların yüceltilmesidir. Şairin bu şiiri ömrünün sonlarında yazması tesadüf değildir. Çağını beyaz sayfalara, mısralara şiirsel bir dille dökerek insanlara sesleniyor. Yaşamla ölüm arasındaki mesafenin kısalığı şairi üzmüş, bu şiirinde göreceli duygularını acıklı bir şekilde kaleme almıştır. Şairin böyle bir eserine örnek olarak "Şair, kaç yaşındasın" şiiri verilebilir. Her iki şiirde de konu ve içerik benzerliği göze çarpmaktadır. “Acelem yok” şiirinde üzüntü, korku, heyecan ve kaygı duyguları ön planda olsa da anlam bakımından bu kadar derin olmadıklarını da belirtmek gerekir. Şair, şiirinde "Acelem yok" diyerek, hayatın kalbinin aşkla dolu olduğunu, hayatı anladığını, pek çok şey gördüğünü, yaşadığını, saçlarının döküldüğünü ustalıkla yazmayı başarmıştır. bu dünyada beyaza döndü. Şairin yanında ilham perisinin bulunması bu fikirlerin daha mecazi ve duygusal tonlarla yazılmasına yardımcı olmuştur. Bu şiiri okuduğunuzda hayatın aslında onu sevenlere, ondan ilham alanlara ait olduğunu düşünüyorsunuz. Dahi şair bu açıdan kendini şanslı saymış ve hayata sıradan gözlerle bakmamıştı. Gördüklerinden memnundu.

Arkadaşlar, hadi içelim!

Gece yıldızlı ve hava serin.

Sarhoş olup dünyayı terk edin demiyorum.

senin güzel düşüncelerini söylüyorum

Sıcak kucağında biraz ısın.

Gece geç olsun, sabah geç olsun,

Uyumayın, mecliste bulunanlar.

Konuşmamdan bıkamazsın.

Hala yerde, insanların yanında

Konuşmaktan yorulmuyorum...

Şair, hayatın her yaşta insan için tatlı, anlamlı ve güzel olduğunu vurgulayarak, "ancak kalpte yaşama sevgisi, sonsuz hayaller olmalıdır" fikrini ortaya koyar. Bu düşüncesini ayetlerinde şöyle yüceltmektedir:

Dünyada şimdiye kadar nelerden keyif aldım?

Durun, bütün dünyayı kol kola dolaşalım!

S. Vurgun, milli edebiyatta "doğa şairi" olarak da anılır. Yaşama sevgisi ve doğayla uyumu eserlerinde daha da belirginleşiyor. Şair her zaman Azerbaycan'ın tabiatını övmeye çalışmış ve bunu da gururla başarmıştır. "Acelem yok" şiirinde doğaya ve doğal güzelliklere vurgu ön planda tutulmuştur. Edebiyatçı, avcı arkadaşına acele etmemesini, doğanın ve bu güzelliğin tadını çıkarmasını rica eder. Tabiat anaya, yaşama sevgisine, tabiatın muhteşem çeşitliliğine vurgu şaire göre bir duygu değildir; şair memleketin her bitkisine, çiçeğine, tabiatına çocuksu bir içtenlikle sevgi duyar.

Sen de avcı dostum, acele etme,

Bırakalım bu yüreğin dağları yıkılsın.

Nehrin yanındaki yeşil çayırda

Yavaş yavaş yürüyelim.

Her güle, her çiçeğe merhaba diyemezsem,

Eğer iyi bir yüz göstermezsem, iyi bir yüz göremezsem,

Nane ve fesleğen beni rahatsız ediyor...

Anahtar kelimeler: tabiat, vatan, şair, hayat, güzellik, edebiyat, duygu.

Kaynakça

1. Samad Vurgun. Seçilmiş işler. Beş cilt, cilt II, Bakü, "Doğu-Batı", 2005, 248 sayfa.
2. "Acelem yok" şiirinin bağlantısı: <https://kayzen.az/blog/seirleredebiyyat/17076/m%C9%99nt%C9%99l%C9%99smir%C9%99m.html>

ABSTRACT

Samad Vurgun (1906-1956), one of the well-known poets of Azerbaijani literature of the 20th century, skillfully reflected human desires, psychological reality, and vital issues in his works. The poet's works are distinguished by the fluency of his language and the variety of themes. In the poem "I am not in a hurry" written by the literary artist in the last years of his life, humanity, vitality, reality - in a word, the diversity of the subject attracts attention. The main theme of the poem is the glorification of noble feelings such as attachment to life, the desire to live, to live, and to wish. It is no coincidence that the poet wrote this poem at the end of his life. He calls out to people by pouring out his age on white pages and verses with poetic language. The shortness of the distance between life and death saddened the poet, he penned his relative feelings with pathos in this poem. An example of such a work of the poet is the poem "Poet, how old you are". Similarity of theme and content is noticeable in both poems. In the poem "I'm not in a hurry", it should be noted that although the feelings of sadness, fear, excitement and anxiety are in the foreground, they are not so deep in meaning. By saying "I'm not in a hurry" in his poem, the poet skillfully managed to write that the heart of life is full of love, that he understands life, that he has seen and experienced many things, and that his hair has turned white in this world. The presence of the muse with the poet helped to write these ideas with more figurative and emotional tones.

When you read this poem, you think that life really belongs to those who love it, those who are inspired by it. The genius poet considered himself lucky in this respect and did not look at life with ordinary eyes. He was happy with what he saw.

Friends, let's drink!

The night is starry and the air is cool.

I'm not saying to get drunk and leave the world.

I say your kind thoughts

Warm up a little in your warm embrace.

Let the night be late, let the morning be late,

Do not go to sleep, those in the assembly.

You can't get tired of my talk.

Still on the ground, next to people

I'm not tired of talking...

The poet emphasizes that life is sweet, meaningful and beautiful for a person at all ages, and puts forward the idea that "only in the heart should there be love of life, endless dreams". He glorifies this idea in his verses as follows:

What have I yet enjoyed in the world?

Stop, let's travel the whole world arm in arm!

S. Vurgun is also known as "nature poet" in national literature. His love of life and harmony with nature manifests itself more prominently in his work. The poet has always tried to praise the nature of Azerbaijan, and he achieved it with pride. In the poem "I'm in no hurry" emphasis on nature and natural beauty are given in the foreground. The literary artist appeals to his hunting friend not to hurry and to enjoy nature and this beauty. Emphasis on mother nature, love of life, the wonderful variety of nature is not a sentiment for the poet, the poet has love for every herb, flower, and nature of the homeland with childlike sincerity.

You too, my hunter friend, don't hurry either,

Let's let the mountains of this heart fall down.

In the green meadow by the river

Let's walk slowly.

If I don't say hello to every rose and flower,

If I don't show a good face, if I don't see a good face,

Mints and basil are annoying to me...

Keywords: nature, motherland, poet, life, beauty, literature, feeling.

Bibliography

1. Samad Vurgun. Selected works. In five volumes, volume II, Baku, "East-West", 2005, 248 pages.
2. Link to the poem "I'm not in a hurry"
:https://kayzen.az/blog/seirler_edebiyat/17076/m%C9%99nt%C9%99l%C9%99smir%C9%99html

**FAMILY INSTITUTION AND THE IMPORTANCE OF FAMILY EDUCATION IN
TODAY'S AZERBAIJANI SOCIETY**

**GÜNÜMÜZ AZERBAIJAN TOPLUMUNDA AİLE KURUMU VE AİLE İÇİ
EĞİTİMİN ÖNEMİ**

Doç. Dr. MEMMEDALİ BABAŞLI

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü

Doğu-Batı Daire Başkanı, Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü Öğretim Üyesi

Orcid: 0000-0001-5594-0997

Mevcut çalışmanın amacı, küreselleşmenin hızla yayıldığı günümüzde sürekli bir gelişim ve değişim süreci içerisinde olan aile kurumunun ve aile içi eğitimin hayati önem taşıdığına dikkat çekmektir. Aile yapısında başveren değişimlere bağlı olarak, geleneksel Azerbaycan ailesinde aile-çocuk ilişkileri ve anne-babanın çocuk yetiştirme tutumlarında geçmişten günümüze farklılıklar olduğunu göstermektedir. Aile kurumunun ve aile içi eğitimin önemini, aileden ve aile fertlerinin eğitiminden, öncelikle babanın sorumlu olduğunu, fakat çocukların terbiyesinde annenin merkezî yer tuttuğunu hatırlatmaktadır. Ayrıca, savaş, işgal ve mecburi göç ortamından, toplumsal, ekonomik ve siyasi olaylardan sarsıntılar geçirmesine rağmen Azerbaycan aile kurumunun öne-mini ve yerini hala koruduğunu belirtmektir. Fakat bunun yanı sıra günümüzde aile ilişkilerinde ve yapısında bazı olumsuz değişikliklerin başvermesinin yüzyıllarla süregelen geleneksel aile yapısını tehdit ettiği unutulmamalıdır. Özellikle milli ve manevi değerlerin yok sayıldığı Sovyetler Birliği döneminde yaygın hale gelmiş hedefi ve gayesi olmayan izdivaçların olumsuz etkisinin giderilmesi gereklidir. Ayrıca son yıllarda kız çocuklarının eğitimden alıkonuldukları ve erken yaşta evlendirilmeleri, boşanma, muta nikahı, evlilik dışı yaşamın artış göstermesi, kız çocuklarının doğulmasını engellemek amacıyla kurtajın yaygın hale gelmesi sözkonusudur. Çocuğun sokağın, medyanın ve hayatın içinde aktığı şartlarda en başta aile müessesesinin dinimizin koyduğu kurallara göre kurulmasının sağlanması önemlidir. Mensup olduğumuz dini değerleri referans almayan terbiye sonucunda geleneksel kuşaklarsa sağlam ilişkilerin, aile içi iletişimin, aile kurumunun çocuk terbiyesinde rolü gün geçtikçe azalmaktadır. Yukarıda bahsedilen olumsuz gelişmelerden dolayıdır ki aile kurumu gibi, bu kurum içinde verilecek eğitim de oldukça önemlidir. Aile içi iyi bir eğitim için eş seçimi, karşılıklı sevgi şartları dahil olmakla nasıl bir aile kurmak ve olmak gerektiği üzerinde durulması hayati önem arz etmektedir. Ailenin gelişen şartlara uyum sağlamasıyla, sağlıklı nesiller yetişmesi açısından ailede çocukla daha çok meşgul olan kişinin anne olduğu dikkate alınarak kadının eğitiminin aslında toplumun geleceğine yapılan yatırımlar olduğu kuşkusuzdur. Aile enstitüleri kurmakla aile ve annelik görevi konusunda yeterli bilgi sahibi olmayan adayları bilgilendirmek şarttır. Çocuğun ilk öğreticileri olan anne-babanın bireyin ihtiyacı olan psikolojik, sosyolojik, biyolojik, ekonomik ve kültürel konularda yeterli düzeyde bilgiye sahip olması vazgeçilemez ön koşuldur. Karşıya çıkacak sorunların çözümünde yardım edebilecek inançlı aile danışmanlarına ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Aile kurumu, küreselleşme, Azerbaycan toplumu, geleneksel aile yapısı, aile içi eğitim, aile danışmanlığı

This study aims to draw attention to the vital importance of the institutions of family and family education, which today are constantly developing and changing with the rapid spread of globalization. It is shown that, depending on changes in family structure, there are differences in family-child relationships and parents' attitudes towards raising children in a traditional Azerbaijani family from the past to the present. This reminds us of the importance of the family institution and education within the family, that the father bears primary responsibility for the family and the education of family members, but that the central place in the upbringing of children belongs to the mother. In addition, it should be noted that the Azerbaijani family institution still retains its importance and place, even though it is shaken by war, occupation and forced migration, social, economic, and political events. However, we should not forget that the emergence of some negative changes in family relationships and structure today threatens the traditional family structure that has developed over the centuries. It is necessary to eliminate the negative consequences of marriages without goals and objectives, which became widespread, especially during the Soviet Union, when national and spiritual values were ignored. In addition, in recent years, girls have been banned from education and marriage at an early age, divorces, living outside of marriage have increased, and abortion has become widespread to prevent the birth of girls. It is important to ensure that the family institution is established according to the rules set by our religion, especially in the conditions in which a child lives on the street, in the media, and in life. As a result of an upbringing that is not based on the religious values to which we belong, the role of traditional strong intergenerational ties, communication within the family, and the institution of family in raising children is decreasing every day. In connection with the negative trends indicated above, the education provided within the framework of this institution, as well as the institution of the family, is also very important. For good parenting within a family, it is vital to focus on how to create and be a family, including choosing a spouse and the terms of mutual love. Without a doubt, female education is an investment in the future of society, given that it is the mother in the family who is more occupied with the child in terms of adapting the family to the current conditions and raising healthy generations. By establishing family institutions, it is necessary to inform candidates who do not have sufficient knowledge about family and maternal responsibilities. It is essential for parents, who are the child's first teachers, to have sufficient knowledge about the psychological, sociological, biological, economic, and cultural issues that affect the individual's needs. There is a need for faithful family counselors who can help solve the problems that will arise.

Keywords: Family institution, globalization, Azerbaijani society, traditional family structure, family education, family counseling

**THE ROLE OF TECHNOLOGY IN TRANSFORMING EDUCATIONAL
MANAGEMENT: A LITERATURE REVIEW OF PSYCHOLOGICAL
APPROACHES AND THEIR IMPLICATIONS FOR EDUCATIONAL
INSTITUTIONS IN THE DIGITAL ERA**

KARDINA ENGELINA SIREGAR

STAI Imam Asy Syafii Pekanbaru

Abstract :

The transformation of education management in the digital era cannot be separated from the increasingly dominant role of technology. This research aims to review literature related to the application of technology in educational management, with a special focus on psychological approaches and their implications for educational institutions. Through a systematic literature review method, this research identifies and analyzes various studies that explore the relationship between technology, psychology, and educational management. Research findings show that the integration of technology in educational management not only improves operational efficiency, but also has the potential to facilitate more personalized and adaptive learning. From a psychological perspective, technology influences the motivation, engagement, and psychological well-being of students and educators. The practical implications of this research underscore the importance of training and capacity development for teaching staff as well as the need to develop policies that support the effective and ethical use of technology. This research also proposes an integrative model that can help educational institutions in designing management strategies that are responsive to dynamic changes in the digital era. Thus, this research contributes to a deeper understanding of the role of technology in the transformation of educational management and provides guidance for policy makers and educational practitioners in optimizing the potential of technology to improve the quality of education.

Keywords: Transformation of Educational Management, Educational Technology, Digital Era, Psychological Approach

XIX-XX YÜZYILLARIN BAŞLARINDA KUZEY AZERBAIJAN'IN MİNGEÇEVİR VE ÇEVRE BÖLGELERİNİN YOLLARI

Dr. GADİROVA AYGÜN RAGİF KIZI

Mingeçevir Devlet Üniversitesinin baş öğretmeni
ORCID: 0000-0003-4506-8626

Özet

Mingeçevir ve çevresinde faaliyet gösteren yollar bölgenin operasyonel durumu çoğunlukla bölgenin rölyef-peyzajı ve topografyasına bağlıdır. Daha çok çiftliğin özelliklerine ve biçimine bağlıydı. Bölgenin bulunduğu bölge ova olduğundan burada geçilmesi zor dağ sıraları vardır. Büyük ve küçük birçok nehirlerden dolayı tekerlekli araçların çalışması için gerekli yollar yoktu. Bozkır göçü sırasında göç yolları, köyler arası yollar (bunlar aynı zamanda iç yollar olarak da kabul edilirdi), bazı durumlarda bölgeden geçen önemli uluslararası kervan ve posta yolları da kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Maddi kültür, bölge, yollar, iletişim vb.

Summary

The operational status of the roads operating in Mingachevir and its surroundings mostly depends on the relief-landscape and topography of the region. It mostly depended on the characteristics and shape of the farm. Since the region in which the region is located is a plain, there are mountain ranges that are difficult to cross here, there were not many large and small rivers, and there were no inter-village roads necessary for the operation of wheeled vehicles (these were also considered internal roads), migration routes were used during the steppe migration, in some cases important important roads passing through the region. International caravan and mail routes were also used.

Keywords: Material culture, territory, roads, communications, etc.

Araştırma çalışmasının amacı: XIX-XX yüzyıllar Mingeçevir ve çevre bölgelerinin halkının maddi kültürel mirası etnografik araştırma yapmak. Bunun için aşağıdaki görevler yerine yapılmalıdır: Bölgedeki mevcut toplu taşıma araçlarına ilişkin eksiksiz bir bilimsel-etnografik araştırma sınıflandırma ve yorumlama vermek, yolları ve bunların nüfusun yaşamındaki rolünü göstermek.

Araştırma Yöntemleri: Konuyu incelerken tarihsel ve karşılaştırmalı analiz,

açıklama, doğrudan gözlemler, özetleme ve problemi objektif olarak yansıtırma, muhabirlerle röportajlar, anketler vb. etnografya biliminde kabul edilen yöntemlere geniş yer verilmiştir.

Mingeçevir ve çevre bölgelerindeki halk, eski çağlardan beri bölgedeki uluslararası ve yerel önemli yolları kullanarak geçimini sağlıyordu. "Halklar ve ülkeler arasında ekonomik, ticari, askeri ve iletişim ilişkilerinin oluşmasında, maddi kültürün birçok unsurunun evrimleşip oluşmasında, etno-kültürel ilişkilerin oluşmasında, karşılıklı temas ve zenginleşmede önemli rol oynayan yollar, yüzyıllardır varlığını sürdürüyordu. Yol, her milletin kültürel, ekonomik ve ekonomik hayatının göstergesi olduğundan, onun bereketi ve rahatlığı o milletin zenginliğini ve kültürel yaşamını sorgulamaktadır." [1, s. 211].

Ticari ilişkilerin kurulması, ticaretin gerçekleştirilmesi, 119 yol dahil olmak üzere kalıcı iletişim tesislerinin oluşturulması ihtiyacını zorunlu kıldı. "Yollar, insanlar, hayvanlar, çeşitli ürünler, emtialar, tarım ve zanaat ürünleri, şehirden şehre, ülkeden ülkeye yer değiştirmede önemli olduğu gibi, ekonomik ve kültürel işlevler de yerine getiriyor, bazen de askeri bir amaç taşıyordu." [2, s. 559-560]. Mingçeşevir, eski Albaniyanın eski yerleşim yerlerinden biri olduğundan, içinden geçen ticaret yolları, Albaniya şehirleri ve diğer yerleşim yerlerinin yanı sıra batı ve doğudaki ticaret ülkeleriyle kültürel ve ticari ilişkiler kurmasına olarak tanıdı. Tarihçi K.H Aliyev "Ticaret. "Ticaret yolları" başlıklı yazıda, "Ev eşyalarının üretim merkezlerinden tüketim bölgelerine yüzyıllardır kullanılan ticaret yolları ile ulaştırıldığı" belirtiliyor. Yerel halkın "Bazargan Yolu" olarak adlandırdığı ticaret yolunun izleri bugün de varlığını sürdürüyor. Bazargan yolu Kondalandağı'nın güney yamacı boyunca uzanıyordu... Mingçeşevir yakınlarındaki feribot, Kur'un sağ kıyısını sol yakasına bağladı. Ana karayollarına ek olarak, Gabala, Mingçeşevir, Şamahı, Toprakgala'yı birbirine bağlayan ticaret yolları ile diğer yerleşim yerleri ve şehirler eski Kafkas Arnavutluk topraklarından geçiyordu [3, s. 347]. Bölgenin ipek ürünleri, bölgeden geçen ticaret yollarıyla Tebriz pazarlarına girebiliyordu. Tarihçi-bilim adamı S.M. Onullahi, Orta Çağ'da Tebriz pazarına giren çok sayıda Azerbaycan ipeği arasında Karabağ ipeğinin ("kanara") yanı sıra buraya getirilen iki tür ipeğin - "zarbaft"ın da bulunduğunu yazdı. Gence, Tiflis ve Şamahı gibi sanat ve üretim merkezlerinden kervan ticareti yoluyla getirilmiş ve "Araş ipeği" popülerliğiyle meşhur olmuştur [4, s. 102-104]. Araş ilçesinin incelediğimiz bölgenin en büyük ilçelerinden biri olduğunu ve bu ipek türünün o ilçenin adıyla da anıldığını hatırlatmak isterim. Eski çağlarda dış ticaret malları Mingçeşevir ve çevre bölgelerden geçen Kura Nehri yoluyla ülkemize getiriliyor, oradan da Batılı ülkelere aktarılıyordu. Yunan coğrafyacı Strabon ve MS 1. yüzyılda yaşayan Romalı yazar Büyük Pliny, Kura Nehri'nin ticaretteki büyük rolünden bahsetti. Örneğin Büyük Pliny, "Pompey'in seferi sırasında (MÖ 66-65), "Hindistan'dan Baktriya'ya (Balkh) ve Oxus nehrine (Amu-Darya) ulaşmanın 7 gün içinde mümkün olduğu biliniyordu. Bu nehirden Hazar Denizi üzerinden Kura Nehri'ne getirilen Hint malları, kara yoluyla Pontus Denizi'ne dökülen Fasis'e en fazla 5 gün içinde ulaştırılabilir.[5, s. 285; 6, s. 18-19]. 1854 tarihli "Kafkas Takvimi"nde "İki bin yıl kadar önce Hindistan'la ticari ilişkilere giren Yunanlıların ve Asyalıların Hazar Denizi'nin (Hazar) doğusuna giderek Hazar Denizi'ni geçtikleri" belirtiliyordu. Sea-A.G.) bu denize akan Okeus (Amu Darya) nehrinin kenarından Kura nehri kenarındaki Gori eyaletindeki Sura veya Suram'a gittikten sonra mallarını kara yoluyla Kutaisi eyaletindeki Sharopani'ye getirdiler, buradan da Faz veya Rioni nehirlerindeki gemilere yükleyerek ticaretlerini İtalya, Yunanistan ve tüm Akdeniz ülkelerine yaydı. Şu anda (19. yüzyılın ortalarında - M.S.) Kur'daki su seviyesi düştüğü için gemilerin Suram'a ulaşmasına izin vermiyor" [7, s. 326-327]. Görüldüğü gibi Mingçeşevir ve çevresi, eski çağlardan beri Azerbaycan'ın yol kavşağının ana arteri sayılan su yollarının ve kara yollarının oluşmasında ve gelişmesinde belirleyici bir role sahip olmuştur. Ne yazık ki yaz aylarında Kur'da su seviyesinin düşmesi, ağaç kökleri ve büyük taşların nehir yatağında oluşturduğu eşikler burada nehir taşımacılığının gelişmesini her zaman yavaşlatmıştır. 19. ve 20. yüzyılların başında nehir taşımacılığının geleneksel araçları (kayıklar, kirjimler, sandallar, mavnalar ve hatta buharlı gemiler) Kur'da zorlukla da olsa Mingçeşevir Geçidi'ne ve hatta Samug Garasakgal köyüne kadar işletiliyordu [7 s. 328-332]. 19. ve 20. yüzyılın başlarında Mingçeşevir ve çevre bölgelerde tekerlekli trafiğin hareketi için önemli olan yol ağı varlığını sürdürdü. İncelenen mikro bölgeyi de içeren Yelizavetpol vilayetinin ana karayolu ağı hakkında konuşan M.N. Gersevanov, "Yelizavetpol vilayetinin ana yolu, Yelizavetpol'den geçen ve Mingçeşevir'deki Kura Nehri'ni geçen Kızıl Köprü'den gelen posta yoluydu" diye yazdı. Turyançay istasyonundan Bakü valiliği topraklarına girerek doğrudan Bakü şehrine gitti.

Bu yol, Mingçeçevir'e kadar uzanan Tiflis-Bakü transit yolunun bir parçasıydı ve bu yöndeki tekerlekli 121 aracın trafik yoğunluğu Erivan yolu ile kıyaslanamayacak kadar yüksek olduğundan, Kafkasya genel valisi bu yolun otoyol inşasını önerdi [8, s. 15]. Bakü ve Tiflis, 19. yüzyılda Güney Kafkasya'nın önemli idari-kültürel ve ticari-ekonomik merkezleri olarak kabul edildiğinden, bu iki şehri birbirine bağlayan yol ana yoldu. Bu yol Rusya'yı, Avrupa'yı ve Doğu'yu birbirine bağlıyordu. Bu yol Tiflis'ten Bakü'ye kadar dört etaptan (güzergah) oluşuyordu. (bir etap = 12,5 veya 25 km). 19. yüzyılın sonlarında hareket güvenliğini sağlamak amacıyla burada her 25 verstte bir Kazak karakolu kuruldu. 176 verst uzunluğundaki bu yolun 1. etabı(aşama) Tiflis'ten başlayıp Soğanlık-Demirçi-Hasanlı-Şikhli-Saloğlu-Hocalı (Hasansu nehri üzerinden) - Tovuzçay-Zayam-Kazaklar sonrası Şemkir-Yelizavetpol'e kadar devam ediyordu. 75 verst uzunluğundaki 2. etap (aşama) ise Kürekçay üzerinden Mingçeçevir geçidine kadar uzanıyordu. Yolun 3. etabı(aşama) Mingçeçevir feribot geçişinden başlayıp Areş ve Göyçayı geçerek Bağır köprüsü yakınlarında Yeni Şamahı yoluna bağlanıyor. Yolun son etabı Bigir, İnce, Yeni Şamahı (Kalakhana)'nın Şirvan köylerini veya Pirsaat yakınındaki 1. kervansaray olan Pirsaat nehrini geçerek, buradan Abşeron topraklarına girerek Gözlüçay ve Sumgayıt'ı geçerek Bakü'ye ulaştı [9, s. 78]. Görünüşe göre Yelizavetpol'den sonra Bakü yolu Mingçeçevir'e gitti. Kura Nehri'nin genişliğinin 84 sagene ulaştığı yerden feribot seferi yapılıyordu. M.N. Gersevanov, bu bölgede Kur üzerine bir köprü yapılmasını uygun bularak Yelizavetpol'den Mingçeçevir'e kadar olan yolun 58 verst olduğunu ve tamamen asfaltlanması gerektiğini öne sürdü [10, s. 16-17]. 19. yüzyılın 70'li yıllarında Hanabad köyü yakınlarındaki istasyondan Araplar istasyonuna kadar, Mingçeçevir feribot geçişinden Alicançay üzerindeki Sadreddinbey köprüsü yanındaki yeni posta istasyonundan geçen yeni bir yolun inşa edildiğine dair bilgiler var. Yelizavetpol valiliği Araplar istasyonundan Nukha ilçesinin (Şeki - G.A.) ana pazarı sayılan Ağdaş (Uçgovag) köyüne ulaşan yol, Turyançay istasyonundan geçerek Khosrov köyüne ulaşıyor ve ardından posta yoluna Goycha'ya bağlanıyor. [10, s. 17]. Yelizavetpol'den Şuşa'ya giden bir başka yol da Kürekçay posta istasyonundan Mingçeçevir'e, oradan da Şuşa'ya gidiyor [10, s. 122 17]. "Yelizavetpol'den (Gence) Şuşa - Cavanşir ilçesine kadar olan posta yolu üzerinde her 3-4 milde bir posta istasyonları - matbaalar vardı. Gence'den Safikürd köyüne kadar olan bölgede bunlardan üç tane vardı: 1. Şih ovasında (bugünkü Nizami türbesinin yakınında) - buna "beyaz kervansaray" da deniyordu. 2. Posta yolunun Kürekçay'dan geçtiği yer. 3. Kızılhacılı ve Safikürd köyleri arası. O posta yolu Kürekçay'da iki kola ayrılıyordu. Biri Şuşa şehrine, diğeri Tatar'a gidiyordu." [11, s. 186]. Etnograf H.N. Memmedov, kaynaklara atıfta bulunarak, 19. yüzyılda "Lenkeran'dan Şuşa'ya giden ana yolun Salyan, Şamahı ve Mingçeçevir geçitlerini geçerek büyük mesafe kat ettiğini" yazıyor [12, s. 145]. Tüm bu yolların yanı sıra 19. yüzyılda mikrobölge topraklarında Yevlax-Şuşa-Gorusa ve Yevlax-Ağdam-Garabulag-Cebrayıl yolları da işletiliyordu [13, s. 244].

Sonuc: Mikrobölgenin yollarını keşfederken tarihsel gelişimAzerbaycan'ın tarihi-kültürel, sosyo-ekonomik kalkınmasına uygun olarak oluşturulan yollar açısından incelendi.Mikro bölgenin yolları, hem nüfusun iç yeteneklerinden hem de doğal-coğrafi, kültürel, teknik ve ekonomik faktörlerin aktif etkisinden kaynaklanmaktadır. Ekonomik faaliyet, ampirik bilgi ve deneyimler yönünden faydalanmanın yanı sıra komşu bölgelerle etno-kültürel temas, karşılıklı zenginleşme ve ortak değerler yaratılarak oluşturulur.

Kaynaqça

1. Vəliyev, F.İ. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın qərb bölgəsini ənənəvi əlaqə vasitələri (yollar və rabitə) // - Bakı: "Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası", - 2004. № 2, - s. 211-218.
2. Абдуллаева, Н. Исторические мосты на транзитном пути Иран - Азербайджан // Bakı: Antik və orta əsr Azərbaycan şəhərləri: arxeoloji irsi, tarixi və memarlığı. Beynəlxalq elmi konfransın materialları, - 2012, - c.559-565.
3. Azərbaycan tarixi [yeddi cildə] / - baş red. şurası sədri F.Q.Maqsudov. - Bakı: Elm, - 1998, - c. I: ən qədimdən bizim eranın III əsri. - 418 s.
4. Onullahi, S.M. XIII-XVII əsrlərdə Təbriz şəhəri (sosial-iqtisadi tarixi) / S.M.Onullahi.-Bakı: Elm, -1982. - 284 s.
5. Vəliyev, F.İ., Kərimov T.M. Nəqliyyat vasitələri. // - Bakı: Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cildə, Şərq-Qərb, - 2007. c. II, - s. 245-294.
6. Бабаев, И.А. Великий шелковый путь и Азербайджан // - Баку: Великий шелковый путь и Азербайджан: вчера, сегодня, завтра. Сборник статей посвященной Международного конференции по развитию транспортного 139 коридора Европа-Кавказ-Азия. Изд-во «Университет Азербайджан», - 1998. - с. 16-30.
7. М.Щ. Пароходство по р. Кура // -Тифлис: Кавказский календарь на 1854 год. - 1853. - с. 326-338.
8. Герсегонов, М.Н. Сеть главнейших дорог Закавказского края // - Тифлис: ССК, 1871. т. I, Типог. Главного Управления Наместника Кавказского, - с. 1-32.
9. Керимов, Э.А. Из истории этнографического изучения Азербайджана в русской науке (XV - первая четверть XIX в.) // - Баку: Азербайджанский этнографический сборник, - 1964.-вып. 1, - Издво АН. Азерб. ССР, - с. 191- 219.
10. Герсегонов, М.Н. Сеть главнейших дорог Закавказского края // - Тифлис: ССК, 1871. т. I, Типог. Главного Управления Наместника Кавказского, - с. 1-32.
11. Həvilov, H.A. Azərbaycan etnoqrafiyası / H.A.Həvilov. -Bakı: Elm, -1991. - 256 s.
12. Məmmədov, H.N. Muğanın maddi mədəniyyəti / H.N.Məmmədov.-Bakı: Nurlan, - 2001. - 220 s.
13. Vəliyev, F.İ. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). // F.Vəliyev.- Bakı: Tar.elm dok...dissertas., - 2007. -362 s.

THE ROLE OF THE OUTSTANDING SCIENTIST I. Y. KRACHKOVSKY IN THE
DEVELOPMENT OF RUSSIAN ORIENTAL STUDIES

GÖRKƏMLİ ALİM İ.Y. KRAÇKOVSKİNİN RUS ŞƏRQŞÜNASLIĞININ
İNKİŞAFINDA ROLU

AFAQ NƏRİMANOVA

AMEA ak. Z. M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu, kiçik elmi işçi

DOI: <https://orcid.org/0009-0006-6631-9817>

XÜLASƏ

Görkəmli ərəbşünas-filoloq İ.Y. Kraçkovskinin ərəb ədəbiyyatı tarixi, ərəb mədəniyyəti tarixinin tədqiqatçısı kimi rus şərqşünaslığında əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. 1908-1910-cu ildə İ.Y. Kraçkovskinin Ərəb Şərqinə səfəri onun bir alim kimi formalaşmasında mühüm rol oynadı. O, ərəb mədəniyyəti nümayəndələri, ərəb xalqı ilə canlı əlaqələr qurmadan, ərəb xalqının adət-ənənələri, mədəniyyəti, məişəti ilə tanış olmadan ərəb ədəbiyyatı tarixi sahəsində qiymətli əsərlər yazı bilməzdi. O, bir çox ərəb ölkələrində, xüsusilə Misirdə, Suriyada, Livanda, Fələstində olarkən ərəb danışq dilini mükəmməl öyrəndi. Bu da ona yerli əhali, ərəb ziyalıları ilə geniş unsiyyət yaratmağa imkan verdi. İ.Y. Kraçkovskinin ərəb ölkələrindən olan yazıçı, alimlərlə şəxsi əlaqələri, şəxsi yazışmaları elmi işi üçün zəngin material toplamağa imkan verdi. Onun “Ərəb coğrafi ədəbiyyatı” monoqrafiyası dünya ərəbşünaslığında coğrafi biliklər tarixinə dair ən yaxşı əsərdir. Təkcə şərqşünaslar üçün deyil, həm də tarix üzrə mütəxəssislər üçün İ.Y. Kraçkovskinin bir çox xalqların tarixinə dair ərəb mənbələri ilə bağlı araşdırmaları, sovet və xarici şərqşünaslar haqqında məqalələri, “Rus ərəbşünaslığı tarixinin oçerkləri”, “Şimali Qafqazda ərəb yazısı” və “Orta Asiyanın ən qədim ərəb sənədi” əsərləri xüsusi maraq doğurur. Onun əsərlərində rus-ərəb ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsi də mühüm yer tutur. O, Şərqi Avropa, Qafqaz və Orta Asiya xalqlarının tarixinə dair ərəbdilli mənbələrin tam toplusunu nəşr etmək planını işləyib hazırladı. Kraçkovski, Qurani-Kərimi rus dilinə səkkiz ilə tərcümə etdi. Kitab 1963-cü ildə ölümündən sonra nəşr olundu. O, hələ 1921-ci ildə Leninqrad Dövlət Universitetinin Şərq dilləri fakültəsində Qurani-Kərimdən mühazirələr oxuyarkən bu sahədə tərcümələri araşdırmağa başladı. İ.Y. Kraçkovski Qurani-Kərimlə bağlı ilk mühazirələri hələ 1915-1916-cı illərdə hazırlamışdı. O, bir çox yerli və xarici şərq nəşrlərinin hazırlanmasında iştirak etdi. İ.Y. Kraçkovskinin bir sıra xarici dillərə, o cümlədən ərəb dilinə tərcümə edilmiş əsərləri 1951-ci ildə dövlət mükafatına layiq görüldü, “Ərəb əlyazmaları üzərində” adlı avtobioqrafik kitabı geniş şöhrət qazandı. XX əsr rus şərqşünaslığında şərq ədəbiyyatının, xüsusilə ərəb ədəbiyyatı tarixinin tədqiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Görkəmli ərəbşünas alim İ. Y. Kraçkovckinin yaradıcılığı rus şərqşünaslığında, şərq ədəbiyyatının inkişafı tarixində parlaq iz qoymuşdur.

Açar sözlər: İ.Y. Kraçkovski, ərəbşünas, şərqşünaslıq, ərəb ədəbiyyatı,

ABSTRACT

Prominent Arabic scholar-philologist I.Y. Krachkovsky made invaluable contributions to Russian oriental studies as a researcher of the history of Arabic literature and the history of Arab culture. In 1908-1910 I.Y. Krachkowski's visit to the Arab East played an important role in his formation as a scientist.

He could not write valuable works in the field of the history of Arab literature without establishing live relations with the representatives of Arab culture and the Arab people, without getting acquainted with the traditions, culture, and daily life of the Arab people. While in many Arab countries, especially in Egypt, Syria, Lebanon, and Palestine, he learned spoken Arabic fluently. This allowed him to create a wide alliance with the local population and Arab intellectuals. SMELL. Krachkovsky's personal contacts and personal correspondence with writers and scientists from Arab countries allowed him to collect rich material for his scientific work. His monograph "Arabic Geographical Literature" is the best work on the history of geographical knowledge in world Arabic studies. Not only for Orientalists, but also for specialists in history, I.Y. Krachkovsky's research on Arabic sources on the history of many nations, articles on Soviet and foreign orientalists, "Essays on the history of Russian Arabic studies", "Arabic script in the North Caucasus" and "The oldest Arabic document of Central Asia" are of special interest. The study of Russian-Arabic literary relations also occupies an important place in his works. He developed a plan to publish a complete collection of Arabic-language sources on the history of the peoples of Eastern Europe, the Caucasus, and Central Asia. Krachkovsky translated the Holy Quran into Russian in eight years. The book was published posthumously in 1963. He began researching translations in this field as early as 1921, while giving lectures on the Holy Quran at the Faculty of Oriental Languages of Leningrad State University. Krachkovski prepared the first lectures on the Holy Quran in 1915-1916. He participated in the preparation of many local and foreign oriental publications. Krachkowski's works translated into a number of foreign languages, including Arabic, were awarded the state prize in 1951, and his autobiographical book "On Arabic Manuscripts" gained wide fame. In 20th century Russian oriental studies, the study of oriental literature, especially the history of Arabic literature, is of particular importance. Prominent Arabic scholar I. Y. Krachkovtskyi's work has left a bright mark in Russian oriental studies and the history of the development of oriental literature.

Keywords: I.Y. Krachkovsky, Arabic scholar, Oriental studies, Arabic literature,

**THE RESULTS OF THE DEMOGRAPHIC POLICY OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN AFTER GAINING INDEPENDENCE**
**MÜSTƏQİLLİK ƏLDƏ ETDİKDƏN SONRA QAZAXISTAN RESPUBLİKASININ
APARDIĞI DEMOQRAFİK SİYASƏTİN NƏTİCƏLƏRİ**

HÜSEYNLİ DİLBƏR FƏSİ QIZI

AMEA akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu,

Mərkəzi Asiya ölkələri şöbəsinin elmi işçisi, dissertant,

Azərbaycan Respublikası Bakı şəhəri

<https://orcid.org/0000-0002-9020-2700>

Regionun ən güclü dövləti olan Qazaxıstan müstəqillik əldə etdiyi ilk gündən etibarən öz milli kimliyini ön plana çəkməyə çalışmış, qazax dilindən istifadəni dövlət səviyyəsinə qaldırmışdır. Keçmiş prezident Nursultan Nazarbayev bu məsələyə çox önəm verirdi. Müstəqillikdən etibarən vətəndən uzaqda yaşayan qazaxların ölkəyə qayıtması üçün hökumət aktiv şəkildə çalışırdı. Bu məqsədlə ikili vətəndaşlıq qanunu qüvvəyə minmişdir. Qazaxıstandan kənarda yaşayan qazaxların məişət dili qazax dili olduğundan dolayı onların ölkəyə qayıdaraq yerli əhali ilə qaynayıb qarışması ana dilini unudan yerli əhali üçün stimül olmuşdur. Nəzərə alsaq ki, 1989-cu ildə ölkə əhalisinin 39%-ini təşkil edən qazaxlar, 2021-ci il göstəricilərinə əsasən 69%-ini təşkil edir, bu uğurlu demoqrafik siyasətin nəticəsidir. Qazaxların milliyyətçilik anlayışının tarixi heç də müasir deyil. Hələ 1905-ci ildə yaradılmış Alaş partiyası 1988-cı ildə öz fəaliyyətini bərpa edəndə partiyanın prinsipləri arasında milliyyətçilik ön planda idi. Ümumiyyətlə, ölkədə son dövrlər latın əlifbasına keçidlə, rus dilinin daha geri planda qalması ilə səciyyələnir. Siyasi elita da bu məsələni dəstəkləyir. Ölkənin öz suverenliyini qoruyub saxlaması üçün milli kimliyinə, dilinə bu şəkildə sahib çıxması çox önəmlidir. Hökumət dairələrində də milliyyətçi şəxslərin fəaliyyət göstərməyi yalnız ölkənin öz mənafeyi üçün deyil, həm də regionda yerləşən digər türkdilli dövlətlərlə münasibətlərə də müsbət təsir edəcəkdir. Belə ki, öz soykökü üzərində modern kursla hərəkət edən Qazaxıstan həm müasir dünya sistemi ilə ayaqlaşır, həm də öz kökündən uzaqlaşmamış olur.

Açar sözlər: Qazaxıstan, demoqrafik siyasət, dil siyasəti, milliyyətçilik.

Since the first day of independence, Kazakhstan, the strongest country in the region, has tried to put its national identity in the foreground and raised the use of the Kazakh language to the state level. Former president Nursultan Nazarbayev attached great importance to this issue. Since independence, the government has been actively working for the return of Kazakhs living far from their homeland. For this purpose, the dual citizenship law came into force. Kazakhs living outside of Kazakhstan have Kazakh language as their home language, so their returning to the country and mixing with the local population became an incentive for the local population who forgot their mother tongue. Considering that Kazakhs, who made up 39% of the country's population in 1989, make up 69% according to the indicators of 2021, this is the result of a successful demographic policy. The history of Kazakh nationalism is not modern at all. When the Alash party, founded in 1905, resumed its activities in 1988, nationalism was at the forefront of the party's principles. In general, the recent periods in the country are characterized by the transition to the Latin alphabet, and the Russian language remains in the background.

The political elite also supports this issue. In order for the country to maintain its sovereignty, it is very important for the country to own its national identity and language in this way. The activity of nationalists in government circles will not only benefit the country, but will also have a positive effect on relations with other Turkic-speaking countries in the region. Thus, advancing on its roots with a modern course, Kazakhstan keeps pace with the modern world system and does not deviate from its roots.

Keywords: Kazakhstan, demographic policy, language policy, nationalism.

**MISSIONARY ACTIVITIES OF THE GREAT POWERS AND GREAT BRITAIN IN
THE SOUTH CAUCASUS AND SURROUNDING AREAS AT THE END OF THE
19TH CENTURY**

SEHRAN IKHTİYAR SAFAROV

ANAS, Institute of History and Ethnology named after A.A. Bakikhanov

Former doktorant

<https://orcid.org/0009-0000-4040-2969>

Abstract:

After the signing of the Berlin Treaty of 1878, the great powers of the world began to be more interested in the South Caucasus. For the first time, the idea of creating a mandate authority of the great powers in the region emerged from here. The article focuses on the struggle of the world's great powers and Great Britain for the South Caucasus at the beginning of the 20th century, at the same time, the formation of the South Caucasus Commissariat, the South Caucasus Federal Republic, the South Caucasus Sejm, the desire of the British to take possession of this geography, and related issues were researched, analyzed and interpreted.

Keywords: South Caucasus, missionary activity, Ottoman state, military-strategic, military alliance, European imperialists.

Xülasə:

1878-ci il Berlin müqaviləsinin imzalanmasından sonra dünyanın böyük dövlətləri Cənubi Qafqazla daha çox maraqlanmağa başladılar. İlk dəfə olaraq regionda böyük dövlətlərin mandat hakimiyyətinin yaradılması ideyası da buradan yarandı. Məqalədə 20-ci əsrin əvvəllərində dünyanın böyük dövlətlərinin və Böyük Britaniyanın Cənubi Qafqaz uğrunda apardıqları mübarizə, eyni zamanda Cənubi Qafqaz Komissarlığının, Cənubi Qafqaz Federativ Respublikasının, Cənubi Qafqaz Seyminin yaradılması, 20-ci əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqaz uğrunda mübarizədən bəhs edilir. İngilislərin bu coğrafiyaya sahib çıxması və bununla bağlı məsələlər geniş araşdırılmış, təhlil olunmuş və şərh edilmişdir.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, missionerlik fəaliyyəti, Osmanlı dövləti, hərbi-strateji, hərbi ittifaq, Avropa imperialistləri.

The Berlin agreement in 1878 changed not only the fate of the Ottoman Empire, but also the Caucasus. After 1878, the great powers of the world with the Eastern Provinces of the Ottoman Empire, and they began to be more interested in the South Caucasus as well. The Berlin agreement provided them with some legal basis in this regard. The idea of establishing a "mandate" authority in the region appeared for the first time at this time. There were a number of active powers that had not been assigned to that time. These powers were missionary groups. A large number of radical Christian organizations operating under the name of Protestantism, Catholicism and Orthodoxy (Provaslav) began to flow into the region. At the head of such organizations was "Board", an American missionary organization established in 1810. The official name "American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)" set foot in Anatolia in 1818.

The first report of the missionary organization stated: "Despite being Muslim countries, there are thousands of Jews and Christians in Palestine, Syria, Anatolian provinces, Armenia, Georgia and Iran. But the whole of this mixed population lives in miserable ignorance and spiritual misery. They fail to learn the divine message, they perish because of empty dreams and deep-rooted errors. It is hoped that an important part of those who bear the name of Christian will willingly take the Holy Bible to their homes, and if given the opportunity, they will do something to convey that divine message to Jews, Muslims and pagans" [1, p. 74]. The members of the organization believed that the named region was the geography mentioned in the holy book and claimed that paradise would be created from here. According to them, it is possible to move Christians in Anatolia, Syria, and the Caucasus through the Bible. Therefore, the organization started strong propaganda and agitation activities among the Christians of the region. ABCFM called its members "God's workers" and collected extensive information about the region. "The organization was especially active among Armenians, Nestorians, Syrians, and Yazidis. For this purpose, they opened schools, churches, theater clubs, and attracted Christian children, young people, especially women. The main goal of the organization was to Protestantize the population here" [1, p. 153]. Therefore, the activities of the Board worried the Roman Papacy. At the initiative of the Roman papacy, the Catholic French Jesuit sect began to increase its activities in the region. On the other hand, Russian missionaries preached Orthodoxy and did not like other sects. It is interesting that all these sects and missionary organizations showed "special closeness to Armenians" and preached that "Armenians, representatives of the Indo-European race, will be saved from the darkness of the East" [4, p. 77]. In the region they described as the "land of the Bible", those organizations sowed the seeds of hatred against Muslim-Turkish peoples. Already in 1878, the Christian peoples in the region, especially among their younger generations, developed a deep hatred towards Muslims and Turks and started encouraging them to rebel. As a result of this, in 1890, Armenian uprisings appeared in several regions of Anatolia. Those uprisings were carried out by the Armenian socialist and nationalist organizations "Dashnagsutun" and "Hinchag", which received serious support from the mentioned organizations and missionary groups [8, p. 76]. These groups were in contact with Armenian groups in Tiflis, Iravan and Baku, and were especially widely supported by European states. The situation in Eastern Anatolia and South Caucasus, especially as a result of the ideas preached to the Christian peoples here, the traditional order of the region began to be completely disrupted. In order to reorganize the administrative system of the region, the idea of "relocation" was put forward to create ethno-demographic categories and, accordingly, transfer them to another place to create homogenous ethnic areas in the direction of the benefits of the new system [7, p. 28]. The idea of this "relocation" was introduced as early as 1880, and the main goal was to move the Christians living in western Anatolia to Eastern Anatolia and the South Caucasus, and the Muslim population living in Eastern Anatolia and western Azerbaijan to western Anatolia and to the interior of Azerbaijan. Thus, the idea of creating a "Muslim-free region" or "Christian country" in a large area in the west of Eastern Anatolia and the South Caucasus was raised. "Many European countries, especially England, wanted the region to be declared an "open door" for the implementation of this policy" [1, p. 70]. In this sense, the facts revealed by Hans-Lukas Kieser are extremely interesting. According to him, the missionaries expected a lot from the Berlin conference and did their best to keep the representatives of the great powers, especially the British, constantly aware of what was happening in the region. Some missionary organizations, doubting the ability of the Ottoman authorities to carry out reforms in the Eastern provinces, desperately wanted the establishment of a mandate regime, that is, British protection with international support.

The missionaries were not just obedient, even paid sources of information for the foreign consuls, but the Georgian representatives, who were one of the leaders of the reforms in the Eastern provinces after the Berlin conference, appeared as people who would do anything to include them in their affairs. The issue of patronage over Christians also led to confrontation between the great powers in Eastern Anatolia and the Caucasus. In the war of 1877-1878, Russia's capture of three large provinces belonging to the Ottomans in Eastern Anatolia provided Armenians with a wide range of movement in the region. However, the confiscation of Armenian church lands by the order of the Russian Tsar in 1903 caused the Armenian nationalist organizations operating in Eastern Anatolia to turn their direction to the South Caucasus. After the bloody clashes between Armenians and Kurds in Eastern Anatolia in 1895, the Armenian-Muslim conflict in the Caucasus followed in 1905-1906 [7, p. 353]. The activities of Armenians in the region and the presence of big powers behind these activities worried the Ottoman state. Before the Ottoman state officially entered the First World War, it first conducted intelligence work in the region in order to closely monitor the development of events in the Caucasus, and for this purpose, the Ottoman intelligence organization (Tashkilati-Makhsusa) began to collect information by contacting the Turks and other Muslim peoples in the region. Within the framework of this plan, in 1914, with the encouragement of Enver Pasha, Mushir (Marshal) Murad Pasha created an organization called "Turkey Health Mission". Through that organization, it was decided to establish a country consisting of several autonomous provinces in the Caucasus and to bring an Ottoman prince to its head. The next step of this plan ended with the opening of the Caucasus branch of the "Unity and Progress" party and the appointment of Hasan Rusha to the party leadership [3, p. 27]. On the other hand, the secret branches of the Difai organization, which successfully tried to prevent the massacres organized against Muslims in the Caucasus in 1905-1906, also worked in parallel with the Ottomans. Thus, the struggles of the Great Powers and the British in the South Caucasus, as well as their missionary activities and propaganda, were useless and ended in failure.

Literature:

1. Kieser Hans-Lukas, Missed Peace, Missionary, Ethnic Identity and State in the Eastern Provinces (1839-1939), translated into Turkish by Atilla Dirim, İstanbul: İletişim, 2010, 459 p.
2. Public Record Office. Foreign Office Papers (Outline of Events in Transcaucasia from Beginning of) File 371/6280, doc. E 8378/8378/58. p. 340
3. Bashak Tolga, Armenian Policy of England 1830-1923, İstanbul: IQ Art and culture, 2008, 330 p.
4. Hobsbawm E., The Age of Revolution 1789-1848, translated into Turkish by Mustafa Sina Chener, Ankara: Friendly public., 2012, 492 p.
5. Grabill Joseph L., The Protestants Diplomacy and the Near East, Minnesota 1971, 395 p.
6. Wrigth A., Early English adventures in the East, London 1917, 338 p.
7. Mishra P., Asia's Revolt against the West, translated into Turkish by Ahmet Fethi, İstanbul: Alfa 2013, 705 p.
8. Saw H., The Birth of Modern Capitalism, translated into Turkish by Turgut Erim, İstanbul: Yoneliş 2001, 210 p.

AZERBAIJANISM DURING THE ERA OF THE PRESIDENT ILHAM ALIYEV

CUMHURBAŞKANI İLHAM ALİYEV DÖNEMİNDE AZERBAYCANCILIK

QULİYEV CƏMİL ŞAMİL O.

AMEA Lənkəran Regional Elmi Mərkəzi

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0006-8736-0667>

Özet

Azerbaycanlılık fikrini devlet ideolojisi olarak başarıyla sürdüren Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Haydar Aliyev'in belirlediği geleneklere de sadık kaldı. Azerbaycancılık fikrinin başarılı bir şekilde pekiştirilmesi ve daha etkili olabilmesi için İlham Aliyev bu konuda her zaman iki noktayı göz önünde bulundurmıştır. Birincisi, Azerbaycanlılık fikrini milli ve manevi değerler temelinde yaşamak ve dünyadaki tüm Azerbaycanlıların tek bir ideolojiye sahip olmasını hedeflemektir. Azerbaycancılık konusunda ikinci önemli nokta onun bütün Türk çerçevesinde yani Türk Birliği fikriyle uzlaşmasıdır. Devlet başkanı tüm konuşmalarında, konuşmalarında, çağrılarında ve pratik adımlarında daima bu iki unsuru göz önünde bulundurdu. Demek ki burada, Azerbaycanlılığın o dönemde temeli atılan dünya Azerbaycanlıları fikrine dönüşmesinin hızlandırılması ve aynı zamanda Azerbaycanlılığın Türk dünyasının ve Türk birliğinin hedefleriyle uzlaştırılması çizgisinin ortaya çıktığı görülmektedir. Öne gel. Birinci konuya gelince, Haydar Aliyev gibi İlham Aliyev'in de Azerbaycancılık fikrinin yaratılması meselesinde daima veraset ilkesini vurguladığını söyleyebiliriz. 25 Mayıs 2012 tarihinde İlham Aliyev, 28 Mayıs Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle 1918 yılında kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucularının Azerbaycanlılık ilkelerinin önemli bir yere sahip olduğunu beyan etmiştir. Bu anlamda devlet başkanı, Azerbaycan halkının ve devletin, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucularının anısına büyük saygı duyduğunu, çünkü bugünkü bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin halefi olduğunu ifade etti. Cumhurbaşkanı'na göre yeni nesil, o dönemde ortaya çıkan devletçilik ve Azerbaycanlılık geleneklerine sadık kalmalı, milli ve manevi değerlerimize sahip çıkmalı: "Azerbaycan halkı ve Azerbaycan İslam dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bizim tarihimizdir, bu bizim bugünümüzdür, bu bizim geleneğimizdir, bu bizim milli kimliğimizdir. Biz milli değerlerimize çok bağlıyız ve bu değerler bizim için her şeyin üstündedir. Defalarca söyledim ve ne mutlu ki genç nesil de milli ruhla yetişiyor, milli ruhla eğitiliyor. Azerbaycan halkının zengin milli ve manevi değerlerini, geleneklerini korumalı ve tanıtmalıyız. Her Azerbaycan genci, her Azerbaycan çocuğu bu ruh haliyle büyümeli." Büyük Önder Haydar Aliyev'in ortaya koyduğu milli fikir, geçmiş yıllarda milletimizin gelişmesinde ve ilerlemesinde lokomotif görevi görmüş, onun müreffeh geleceğinin başarılı temellerini hazırlamıştır. Bu anlamda bağımsız Azerbaycan, karşı karşıya olduğu ulusal hedefleri açıkça belirleyen ve bunların gerçekleştirilmesi yönünde tutarlı ve sistematik faaliyetler yürüten bir ülke olarak dünyanın yeni bir ekonomik olgusu haline gelmiştir. İlham Aliyev, II. Dünya Azerbaycanlıları Kongresi'nde yaptığı konuşmada, dünyada yaşayan Azerilerin hem siyasi hem de ekonomik süreçlere aktif olarak katılarak Azerbaycan'ın konumunu daha da güçlendireceğini belirtti: "Bizim gücümüz sizin faaliyetinizdir. Sizin gücünüz Azerbaycan devletinin gücüdür.

Azerbaycan devleti ne kadar güçlü olursa sizin konumunuz da o kadar güçlü olur. Azerilerin yoğun olarak ya da kalabalık olarak yaşadığı ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarıyla bu konuda geniş görüşmeler yaptım. Bu konuyu gündeme getirmedığım bir toplantı olmadı. Her zaman yapıyorum ve yapacağım. Çünkü bu halkımızın itibarını güçlendiriyor. Azerbaycan halkı büyük bir millettir. Biz 50 milyonuz. Dünya çapında büyük bir millettir. Hepimizin bir Anavatanı var - Azerbaycan. Anavatanımızı güçlendirmeye, zenginleştirmeye, güçlü bir devlete dönüştürmeye çalışmalıyız. Hepimize bu çalışmamızda başarılar diliyorum." Genel olarak bakıldığında, bugün ülkede uygulanan politikanın temel amacı, modernleşme aşamasını hızla tamamlayarak Azerbaycan'ı gelişmiş ülkeler seviyesine çıkarmak, toplumda demokratik ideallerin tam olarak yerleşmesini sağlamak ve vatandaşları yeni bir zihniyetle yetiştirmektir. Yeni çağın milli idealleri haline gelen bu hedeflerin yeterliliği şüphe götürmez.

Anahtar kelimeler: Azerbaycancılık, ideoloji, devlet, Azerbaycancılık, İlham Aliyev

Summary

The President of the Republic of Azerbaijan, İlham Aliyev, who successfully continued the idea of Azerbaijanism as the state ideology, also remained loyal to the traditions defined under Heydar Aliyev. In order for the idea of Azerbaijaniism to be successfully consolidated and more effective, İlham Aliyev always considered two points in this matter. The first is to live the idea of Azerbaijaniness on the basis of national and moral values and aiming to have a single ideology of all Azerbaijanis in the world. Regarding Azerbaijanism, the second important point is its reconciliation within the all-Turkic framework, that is, with the idea of the Turkish Union. The head of state always considered these two factors in all his speeches, speeches, appeals and practical steps. This means that here the line of accelerating the transformation of Azerbaijaniism into the idea of world Azerbaijanis, as its foundation was laid at that time, and at the same time reconciling Azerbaijaniism with the goals of the Turkic world and the Turkish unity, has come to the fore. Regarding the first issue, we can say that İlham Aliyev, like Heydar Aliyev, always emphasized the principle of succession in the issue of the creation of the idea of Azerbaijaniism. On May 25, 2012, on the occasion of May 28 - Republic Day, İlham Aliyev declared that the principles of Azerbaijanism of the founders of the Azerbaijan Democratic Republic, established in 1918, had an important place. In this sense, the head of state stated that the people and state of Azerbaijan pay great respect to the memory of the founders of the Azerbaijan People's Republic, because today's independent Azerbaijan Republic is the successor of the Azerbaijan People's Republic. According to the president, the new generation should remain loyal to the traditions of statehood and Azerbaijanism that arose in that period, and protect our national and moral values: "Azerbaijani people and Azerbaijan are an inseparable part of the Islamic world. This is our history, this is our present, our tradition, our national identity. We are very loyal to our national values and these values are above all else for us. I have said many times and I am glad that the young generation also grows up in the national spirit and is educated in the national spirit. We must protect and promote the rich national and moral values and traditions of the Azerbaijani people. Every Azerbaijani youth, every Azerbaijani child should grow up in this mood." The national idea put forward by the Great Leader Heydar Aliyev played the role of a locomotive in the development and progress of our nation in the past years, and prepared a successful foundation for its prosperous future. In this sense, independent Azerbaijan has become a new economic phenomenon of the world as a country that clearly defines the national goals facing it and performs consistent and systematic activities in the direction of their realization. In his speech at the II Congress of World Azerbaijanis, İlham Aliyev stated that Azerbaijanis living in the world will further strengthen the position of Azerbaijan by actively participating in both political and economic processes: "Our strength is your activity. Your strength is the strength of the state of Azerbaijan.

The stronger the state of Azerbaijan is, the stronger your positions will be. I have had extensive conversations about this with the heads of state and government of the countries where Azerbaijanis live compactly or live in large numbers. There has never been a meeting where I did not raise this issue. I do and will do it every time. Because this strengthens the reputation of our people. The Azerbaijani people are a great nation. We are 50 million. It is a great nation worldwide. We all have one Motherland - Azerbaijan. We must strive to strengthen, enrich, and turn our native country into a powerful state. I wish all of us success in this work." Generally speaking, the main goal of the policy implemented in the country today is to quickly complete the modernization phase and raise Azerbaijan to the level of developed countries, to achieve the full consolidation of democratic ideals in society, and to train citizens with a new mindset. Adequacy of these goals, which have become the national ideals of the new era, is beyond doubt.

Key words: Azerbaijanism, ideology, state, Azerbaijanism, Ilham Aliyev

ABOUT THE CLASSIFICATION OF TURKISH LANGUAGES
TÜRK DİLLERİNİN SINIFLANDIRILMASI HAKKINDA

OMAROVA FAİDƏ FİRUDDİN Q.

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

Dissertant

<https://orcid.org/0009-0008-0706-2614>

Özet

Bir kabilenin, milletin ve milletin dillerinin gelişme süreci, kabilelerin, kabile birliklerinin ve milletlerin birleşmesi ve parçalanmasıyla ilişkilendirilen belirli dil topluluklarının oluşumu ve bunların parçalanmasının tutarlı bir sürecidir ve sonuç olarak, dillerinin birleşmesi ve parçalanması, belli bir milliyetin bir ulusa ve bir milliyetin belirli bir dilinin ulusal bir dile dönüşmesine sebep olmuştur. Eğer kabileler yakınsa, dilleri daha şiddetli bir şekilde öğütülüyor ve tesviye ediliyordu. Uzak çevrede yer alan kabileler, esasen, yükselen kabilenin dilleri üzerinde herhangi bir etkisini hissetmediler. Kabilelerin ve milletlerin dillerinin gelişmesinde önemli bir faktör de diğer dilleri konuşan diğer halklarla doğrudan ve yakın iletişimdi. Tüm bu özellikler, Türk dilleri de dahil olmak üzere bireysel dil gruplarının gelişimi sürecinde, önemli sayıda modern ulusal dil, milliyet dili ve bunların içindeki lehçeler ve lehçeler yaratmıştır. Bir yandan Türk dillerindeki bu ortak özellikler ve farklılıklar, diğer yandan bu dillerin taşıyıcıları olan belirli Türk halklarının tarihi, tüm Türk dillerinin tutarlı gelişim sürecini izlememizi sağlar ve bu dil grubunu tek bir Türk dili grubu olarak karakterize eden ortak özellikleri (benzerlikleri) ve bireysel alt grupların gelişim sürecini karakterize eden farklılıkları bütünüyle tarihsel, dilsel ve belirli Türk dilleri sınıflandırmalarını verir. Şunu da belirtmek gerekir ki, yapılan tüm tarihi araştırmalara rağmen Türk dillerinin tasnifi konusunda dilbilimciler arasında görüş ayrılıklarının bulunduğunu görmekteyiz. Türkolojide Türk dillerinin en yaygın sınıflandırması A.N.Samoyloviç'e aittir. O, Türk dillerini altı ana gruba ayırmıştı. Türk dillerinin tasnifi ile uğraşan Batılı Türkologların pozisyonları Rus Türkologlardan çok da farklı değildir.

Anahtar kelimeler: türk dilleri, sınıflandırma, türkologlar, araştırma

Summary

The process of development of the languages of a tribe, nation and nation is a consistent process of the formation of certain linguistic communities and their disintegration, which is associated with the unification and disintegration of tribes, tribal unions and nations, and, as a result, the unification and disintegration of their languages, the integration of a certain nationality into a nation and a certain language of a nationality. It turned into a national language. If tribes were close, their languages were ground and leveled more severely. The tribes located in the distant periphery essentially did not feel any influence of the rising tribe on their language. An important factor in the development of the languages of tribes and nations was direct and close contact with other peoples who spoke other languages. All these features, in the process of development of individual language groups, including Turkic languages, created a significant number of modern national languages, languages of nationalities and dialects and dialects within them.

These common features and differences in Turkic languages, on the one hand, and the history of specific Turkic peoples, who are the carriers of these languages, on the other hand, allow us to trace the consistent process of development of all Turkic languages and reveal the common features (similarities) that characterize this language group as a single Turkic language group and the characteristics of individual subgroups. It gives historical, linguistic and specific classifications of Turkic languages, as well as the differences that characterize the development process. It should also be noted that, despite all the historical research, we see that there are differences of opinion among linguists regarding the classification of Turkic languages. The most common classification of Turkic languages in Turkology belongs to A.N.Samoylovic. He divided the Turkic languages into six main groups. The positions of Western Turkologists dealing with the classification of Turkic languages are not much different from Russian Turkologists.

Key words: Turkic languages, classification, Turkologists, research

THE FIRST COMEDY EXAMPLES IN TANZİMAT PERIOD TANZİMAT DÖNEMİNDE İLK KOMEDİ ÖRNEKLERİ

ÜLKER SAMADOVA

orcid 0009-0004-3967-5117

19. yüzyılın ilk yarısı tiyatro eserleri açısından zengin bir dönem sayılamaz. Şinasi, Türk tiyatro oyunlarına olan ilginin artması üzerine 1859'da "Şair evlenmesi"ni yazdı. Şinasi'nin bu küçük komediyi yazmasının 3 nedeni olduğunu belirtiyor:

1. Halkın tiyatro oyunları ve sahne eğlencelerine olan eğilimi ve talebi;
2. Yapılan çalışmaların yabancı dilde olması;
3. Türkçeye çevrilen eserlerin dil açısından zayıf olması ve yöre halkının konuya ilgi duymaması.

Şinasi, 1859'da "Şair Evlenmesi"ni 2 perde olarak yazmayı düşünse de ilk perdeyi kaldırıp tek perde halinde "Tercuman-i Ahval" gazetesinde yayımladı. Komedi türünde yazılan "Şair Evlenmesi"nin yaratılışında, yazarın Paris'te geçirdiği yıllarda sık sık ziyaret ettiği "Fransa Tiyatrosu"nda sergilenen Molière'in komedilerinden büyük ölçüde etkilendiği biliniyor. Şair Evlenmesi'nden sonra ikinci komedi ise Ali Bey'in "Misafir-İstiskal" komedisidir. Oyun, hiçbir şeyi umursamayan ve misafir olduğu evde rahatsızlık veren fakat kendisine iletilen şikâyetlerden hiç umursamayan birini konu ediniyor. Oyundaki baş karakterin adı Abdi Ağa'dır ve dönemin tiyatro sahiblerinden Gülli Agop bu oyunu "Abdi Ağa" adıyla sahnelemiştir. Yine Ali Bey'in "Kokona Yatıyor" adlı oyunu bu dönemin komedilerinden biridir. Ancak son zamanlarda bu oyunun Yevgeny Grange ve Victor Bernard'ın "La Femme est Couchée" adlı komedisinden uyarlama olduğu anlaşılmıştır. "Bir Koltuk Altına İki Karpuz Sığmaz", dönemin sahne hayatında önemli rol oynayan yabancı oyuncuların konuşmalarının, deyimler kullanılarak oluşturulan komik sahnelerle taklit edilerek yazılmış bir komedidir. Üç perdelik bu komedinin tekniği oldukça mükemmeldir. Bazı monologları saymazsak ikinci Meşrutîyyet'ten önce yazılan komedilerin sayısı 30 civarındadır. Komedilerin temalarına ve yazım tekniklerine bakıldığında Schreib ve Goldoni'yi tanımlarına rağmen Molière'in etkisi daha belirgindir.

Anahtar kelime: tanzimat, komedi, avrupa etkisi, türk tiyatrosu.

The first half of the 19th century cannot be considered a rich period in terms of

theater works. Şinasi wrote "The Poet's Marriage" in 1859 upon the increasing interest in Turkish theater plays. He states that there are three reasons why Şinasi wrote this little comedy:

1. The public's tendency and demand for theater plays and stage entertainment;
2. The studies must be in a foreign language;
3. The works translated into Turkish are weak in terms of language and the local people are not interested in the subject. Although Şinasi thought of writing "The Poet's Marriage" in 2 acts in 1859, he removed the first act and published it as a single act in the newspaper "Tercuman-i Ahval".

It is known that in the creation of "The Poet's Marriage", written in the comedy genre, the author was greatly influenced by Molière's comedies, which were performed at the "French Theatre", which he frequently visited during his years in Paris. The second comedy after Poet's Marriage is Ali Bey's "Guest-Istiskal" comedy. The play is about a person who does not care about anything and causes discomfort in the house he is a guest in, but does not care at all about the complaints made to him. The name of the main character in the play is Abdi Ağa, and Gülli Agop, one of the theater owners of the period, staged this play under the name "Abdi Ağa". Again, Ali Bey's play "Kokona Yatiyor" is one of the comedies of this period. However, it has recently been revealed that this play is an adaptation of Yevgeny Grange and Victor Bernard's comedy "La Femme est Couchée". "Two Watermelons Cannot Fit Under One Arm" is a comedy written by imitating the speeches of foreign actors who played an important role in the stage life of the period, with funny scenes created using idioms. The technique of this three-act comedy is quite perfect. Not counting some monologues, the number of comedies written before the Second Constitutional Monarchy is around 30. When looking at the themes and writing techniques of the comedies, Molière's influence is more evident, although they know Schreib and Goldoni

Key words: tanzimat, comedy, influence of europe, turkish theatre.

THE PHILOSOPHY OF HUMAN EXISTENCE IN THE WORK OF IMADADDIN
NASIMI

İMADƏDDİN NƏSİMİ YARADICILIĞINDA İNSAN VARLIĞININ FƏLSƏFƏSİ

HƏSƏNOVA ŞAHANƏ ƏLİYƏNNAĞI QIZI

ADPU, Filologiya fakultəsi, Ədəbiyyat kafedrası

müəllim, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0002-4647-2006>

Xülasə.

Nəsimi yaradıcılığında insan varlığının fəlsəfi mənası Nəsimi yaradıcılığı nəzm üslubu ilə məhdudlaşmır, onun əsas yaradıcılığı əqli elmləri əhatə edərək, həm də onların mənalarını fəlsəfi formada bəyan etməkdir. Nəsimi yeganə mütəfəkkirdir ki, insan varlığının dəyərini əqli onlarla əks etdimək üçün fəlsəfi mövzulara müraciət haqqında. Bu mövzular təkcə yunan fəlsəfəsinə deyil, islam fəlsəfəsinə aid olan mövzulardır. Azərbaycan ədəbiyyatının məşhur simalarından olan, Nəsimi təxəllüs ilə tanınan Seyyid Muhəmməd oğlu Əli İmaddədin Nəsimi sadəcə klassik ədəbiyyatda deyil, həm də əqli elmlər sahəsində xas izlər qoymuşdur. Nəsimi yaradıcılığını öyrəndikdə məlumdur olur ki, Nəsimi yazılarında həm dini həm də dünyəvi elmləri əks etmişdir.

Açar sözlər: İmadəddin Nəsimi, klassik ədəbiyyat, insan varlığı, fəlsəfi mənalar, ilahi varlıq.

Hasanova Shahana Aliyannagi

ASPU, Faculty of Philology, Department of Literature

Teacher, Doctor of Philosophy in Philology

Summary

Philosophical meaning of human existence in Nasimi's creativity Nasimi's creativity is not limited to the style of poetry, his main creativity is to cover mental sciences and declare their meanings in a philosophical form. These topics are related not only to Greek philosophy, but also to Islamic philosophy. Seyyid Muhammed oglu Ali Imaddadin Nasimi, one of the famous figures of Azerbaijani literature, known by the pseudonym Nasimi, left his mark not only in classical literature, but also in the field of mental sciences. When studying Nasimi's work, it becomes clear that Nasimi reflected both religious and worldly sciences in his writings.

Key words: Imadeddin Nasimi, classical literature, human existence, philosophical meanings, divine existence.

Giriş. Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi Nəsimi, əsasən, hürufi şair olduğundan, onun yaradıcılığındakı insan konsepsiyası da olduqca fərqlidir. Ümumiyyətlə, Nəsiminin şeirlərində əksini tapmış olan insan obrazı orta əsrlərin Qərb və Şərq ədəbiyyatındakı ən ülvə, ən möhtəşəm və əzəmətli insan obrazıdır. Onun yaradıcılığında insana aid bəşəri ölçülərlə yox, ilahi varlığın bir zərrəsi kimi yanaşılmışdır. İnsan və tanrı münasibətləri Nəsimi yaradıcılığının ən başlıca tərənnüm obyektlərindən biridir.

Araşdırma.Nəsiminin yaradıcılığında insanla bağlı bir sıra suallara hürufilik nöqteyi-nəzərindən cavab tapmaq mümkündür: insan kimdir?, insan nədir?, insan nəyə qadirdir? Bu sualların hər birinin cavabı insan-Allah münasibətlərinə əsaslanır. Bu münasibətlərin əsas mahiyyətini isə qısa şəkildə belə ümumiləşdirmək olar:

- İnsan haqdır;
- Haqq insandır;
- İnsan Tanrıya aid edilən bir sıra xassə və sifətlərə malikdir;
- Tanrının insan vücudunda, xüsusilə onun camalında əlamət və nişanələri vardır ki, bu da Tanrının insanın surətindəki təcəllisidir;
- İnsan bir çox qeybi varlıqlarla eyniyyət təşkil edir;
- İnsan kainatdakı və yer üzündəki müxtəlif maddi varlıqlarla eyniyyət təşkil edir. (3, s. 231)

Nəsiminin insanı əbədi və əzəlidir, hər yerdə və hər şeydədir. Bir sözlə desək, onun insanı Tanrının özündən ən kiçik zərrəyə qədər hər şeydə özünün müxtəlif əlamət və nişanələri ilə əksini tapmışdır.

Nəsimi yaradıcılığında insan anlayışının zirvəsində kamil şəxsiyyət problemi dayanır. Bu kamil şəxsiyyət özünü və ilahi həqiqətləri dərk edən, hürufilik təriqətini qəbul edən, hərflərin elmini bilən, şeytanın əsarətinə düşməyən, insanı və Haqqı sevən həqiqət yolunun yolçusudur: Naqis vücuda çün kim, nöqsan gəlir həmişə,

Cəhd eylə kamil ol kim, gəlməz kəmalə nöqsan. (3, s. 232)

Nəsiminin fikrinə görə, arif üçün dünyanın zərrə qədər belə dəyəri yoxdur. Onu tərəziyə qoyub çəksən, həqiqətdən də miqdarsız və dəyərsiz olduğunu görərsən. Sənətkar həvəs və nəfsi istəkləri ağulu bir şərbətə bənzətmişdir.

Eşq fəlsəfəsi ümumiyyətlə təriqət ədəbiyyatında mühüm bir kateqoriyadır. Bu fəlsəfə, həmçinin, Nəsimi yaradıcılığında da xüsusi mövqeyə malikdir:

Mən əzəldən eşq ilə pir olmuşam,

Gah iki anınla, gah bir olmuşam. (3, s. 232)

Nəsimiyə görə, aqıl şəxslər eşqi bəla adlandırırsalar da, bu bəla pis yox, gözəl bəladır. Bu bəlanın əziyyəti də, qəm-kədəri də insana zövq verir. Gerçək eşq kədərsiz olmur, kədər eşqin fitrətindədir:

Canımın canı qəmindir, şol səbəbdən, ey nigar,

Şad olur canım ki, canda daim ol can gizlidir. (3, s. 233)

Həmçinin, gerçək eşqlə ağıl da bir vücutda ola bilməz. Nəsimi poeziyasının təriqət aşiqinin eşqi ağılı da yoxa çıxarır:

Çün səni gördü Nəsimi der beavazi-bülənd,

Eşq ilə mən aşınayəm, əql ilə yad olmuşam. (3, s. 233)

Məlum olduğu kimi, hürufiliyin əsasını qoyan Fəzlullah Nəimdirsə, onun ən böyük tənliqatçısı da İmadəddin Nəsimidir. Hürufilik təriqətinin geniş miqyas almasında Nəsiminin rolu və xidmətləri danılmazdır. Şübhəsiz ki, əgər Nəsimi olmasaydı, hürufilik təriqəti çox tez sıradan çıxar və unudulardı.

Şairin həm fars, həm də ana dilli şeirlərinin əsas tərənnüm obyektı hürufilik təriqətidir. Lakin bu şeirlər mövzu olaraq yaxınlıq təşkil etsə də, janr, forma və s. kimi bir sıra xüsusiyyətləri ilə bir-birindən fərqlənir. Həmçinin, bu şeirlərin bir qismi bütöblükdə, bir qisminin isə yalnız bir misrası, yaxud bir beyti hürufilik görüşlərini əks etdirir. Şairin bütövlükdə hürufilik baxışlarını əks etdirən şeirlərinə “Söz”, “Sığmazam”, “Mənəm mən” rədifli qəzəlləri, “Mərhəbə, insani-kamil, canımın cananəsi”, “Daim ənəlhəq söyləyəm, həqdən çü mənsur olmuşam” misraları ilə başlayan qəzəlləri nümunə göstərilə bilər. (3, s. 233)

Nəsiminin “Söz” rədifli qəzəli sənətkarın timsalında ümumən hürufilərin sözə münasibətini açıq şəkildə göstərir. Bu qəzəldə “Söz nədir?” sualına cavab tapmaq mümkündür. Hürufi təriqətinə görə, sözün məqamı uca, məkanı isə göylərdir.

Çünkü o ali məqama xidmət edir. Necə ki, insanı yaşadan candır, eyni şəkildə bütün mövcudatı da yaşadan sözdür. Belə ki, həm Quranda, həm sufilik təriqətində, həm də hürufi təriqətində bütün kainat Allahın bir sözü ilə (“kon”-“ol”) (3, s. 235) yaranmışdır.

Şairin fikrincə, sözün bir ölçüsü yoxdur. Onun dərinliyi, eni və uzunluğu tapılmaz. Ən əsası isə, söz qeyri-məxluqdur, yəni yaradılmış deyil. Buradan da aydın olaraq görünür ki, bu əlamətlərin hər bir Haqqa aiddir. Deməli, Haqq ilə söz mahiyyətə eyniyyət təşkil edir. Başqa sözlə desək, söz Haqqın hərflər vasitəsilə təzahürüdür. Nəsimiyə görə, Məhəmməd peyğəmbər sözü könül aləmində bir xəzinə, imam Əli isə yardım vasitəsi kimi dəyərləndirmişdir:

Ərşi-rəhman dedi, nəbi könülə,

Çünkü gördü könüldə kandır söz.

Dedi “ya kafüha, əuzə-bikə”,

Çün Əli bildi müstəandır söz. (3, s. 235)

Qəzəldəki başlıca fikir bundan ibarətdir ki, əgər söz olmasaydı, nə aləmi, bütün kainatı yaratmaq, nə də onu tanımaq mümkün olardı.

Sənətkarın “Mərhəbə, insani-kamil, canımın cananəsi” misrası ilə başlayan qəzəli kamil insana müraciət və alqışla başlayır. Çünki bütün yaradılmışların ən alisi və ən dəyərlisi insandır. Bütün kainat insan üçün yaradılmışdır. Əgər o, maddi aləmin zülmətindən qurtulub ilahi həqiqətləri dərk etsə, kamil varlığa çevrilər:

Mərhəbə, insani-kamil, canımın cananəsi,

Aləmin cismi sədəfdir, sənmişən dürdanəsi? (3, s. 236)

Necə ki, sədəfi dəyərlili edən onun içindəki qiymətli daşdır, insan da bütün məxluqatın içərisində o qədər dəyərlidir ki, sədəfin içindəki dürr kimidir.

Çün bizə məlum olubdur məniyi-ümmul-kitab,

Arifəm, səmimə sığmaz zahidin əfsanəsi. (3, s. 238)

Bu beytdə qeyd olunan “ümmul-kitab” ifadəsi Nəsiminin şeirlərində tez-tez işlədilir. “Kitabın anası” mənasını verən bu ifadədə Quranının birinci surəsi olan “Əl-Fatiha” surəsi nəzərdə tutulur. Nəsimi isə bu beytdə demək istəyir ki, ümmul-kitabın mənası, yəni Tanrının sirləri bizə məlumdur, çünki biz arifik. Arif adam isə Haqqı dərk edən adamdır və haqqı dərk edən adam üçün zahidin söylədikləri boş və mənasızdır.

Şəmi vəhdətdir cəmalın, söhbəti rövşən qılır,

Qarşıda xoş-xoş yanadır Seyyidin pərvanəsi. (3, s. 239)

Bu beytdə qeyd olunur ki, insanın camalı vəhdət şamıdır və bu şam nur mənbəyi olduğu üçün söhbətə işıq salır. Seyyidin könül pərvanəsi isə bu camalın atəşindən alışıb yanır, lakin bu yanmaq Seyyid üçün – aşıq üçün xoşdur və ona əzab vermir.

Nəsiminin əruz vəzninin rəcəz bəhrində qələmə aldığı “Sığmazam” qəzəlindəki insan obrazı insan olduğu üçün qürurlanır, bu səbəblə iftixar hissi keçirir. Çünki insan yaradılmışların ən əzəmətlisidir və buna görə də fəxarət hissi keçirməlidir. Bu qəzəl öz ideyası etibarilə bir növ sanki insanın yaradılmışların ən əzəmətlisi və ən şərəflisi olmasından doğan məğrurluğun himnidir. Sənətkarın bir çox qəzəlləri kimi “Sığmazam” qəzəli də I şəxsin – “mən”in dilindən deyilir. Lakin bu qəbildən olan qəzəllərin az bir qismində Nəsimi “mən” deyərkən məhz özünü nəzərdə tutur. I şəxsin dilindən deyilən qəzəllərin əksəriyyətində “mən” kamil insan, kamil aşıqdır. Həmçinin, “Sığmazam” qəzəli də kamil insanın dilindən yazılmış bir qəzəldir:

Məndə slğar iki cahan, mən bu cahanə sığmazam,

Gövhəri-laməkan mənəm, kövnü-məkanə sığmazam.

Ərşlə fərşü kafü nun məndə bulundu cümlə çün

Kəs sözünüvü əbsəm ol, şərhu bəyanə sığmazam. (3, s. 240)

Burada iki cahan dedikdə maddi və mənəvi aləm nəzərdə tutulur. “Məkansız gövhər” mənasında işlədilən “gövhəri-laməkan” ifadəsi isə Allaha aiddir. “Kafü nun” isə ərəbcə “kon” (ol) sözünü əmələ gətirən hərflərin adıdır.

Deməli, insanda iki cahan – maddi və mənəvi aləm sığır, ancaq insan bu iki cahana və bütün kainata sığa bilmir. Məkansız gövhər də elə kamil insanın özüdür.(2) Göy də, yer də, məxluqatın yaranma vasitəsi olan “ol” əmri də insandan kənarda deyil. Həmçinin, insan bəyana və şərhə də sığa bilmir.

Kövnü məkandır ayətim, zatüdürrür bidayətim,

Sən bu nişanla bil məni, bil ki, nişanə sığmazam. (3, s. 240)

İnsanın mənşəyi varlığın sahibi olan zat ilə bağlıdır və insan konkret bir nişana sığmır.

Kimsə gümanü zənn ilə olmadı həqq ilə biliş,

Həqqi bilən bilir ki, mən zənnü gümanə sığmazam.

Güman və zənn ilə insanı tanımaq olmur. Həqqi bilən kəs arif kəsdir və arif olan kəs də bilir ki, insan gümana və zənnə də sığmır.

Əncüm ilə fələk mənəm, vəhy ilə həm mələk mənəm,

Çək dilinivü əbsəm ol, mən bu lisanə sığmazam.

Zərrə mənəm, günəş mənəm, çar ilə pəncü şeş mənəm,

Surəti gör bəyan ilə, çünki bəyanə sığmazam.

Zat iləyəm sifat ilə, qədr iləyəm bərat ilə,

Gülşəkəram nəbat ilə, bəstə dəhanə sığmazam. (3, s. 241-242)

Nəsimiyə görə, günəş, ulduzlar, fələk, vəhy və həmin vəhyi gətirən mələk, dörd ünsür, beş vaxt namaz (yaxud beş duyğu üzvü), altı cəhət, bərat və qədr gecələri, hətta ən kiçik zərrə belə - bunların hər biri insanın özüdür. Şair bütün bunları çox böyük dəqiqlik, əminlik və özünə inamla deyir və buna inanmayanları, şübhə ilə yanaşanları dilini çəkib dinməz olmağa səsləyir.

Narə yanan şəcər mənəm, çərxə çıxan həcər mənəm,

Gör bu odun zəbanəsin, mən bu zəbanə sığmazam. (3, s. 242)

Quranın 27-ci surəsinin (Ən-nəml) 6 və 7-ci ayələrində qeyd olunur ki, Musaya peyğəmbərlik verilən ərafədə o, Misirə doğru gedərkən birdən bir göyəm ağacı qeybdən alovlanaraq yanır.

Bu zaman Musa təəccüblənir və həmin vaxt ağacdən onun Allah olduğu barədə sadə gəlir. Nəsiminin lirik qəhrəmanı həm bu yanan ağacın, həm onun alovunun özü olduğunu, lakin həm də bu alova belə sığmadığını söyləyir.

Gərçi bu gün Nəsimiyəm, Haşimiyəm, Qureyşiyəm,

Məndən uludur ayətim, ayətə, şanə sığmazam. (3, s. 242)

Qəzəl Nəsiminin - əslində, insani-kamilin özünü Məhəmməd peyğəmbərin tayfa və qəbiləsi ilə eyniləşdirməsi ilə başa çatır. Həm də o, ayətə və şanə də sığmır.

Nəsiminin “Sığmazam” qəzəlinin məzmunu, onun terminologiyası və ifadə etdiyi əsas ideyası bizə belə bir fikir söyləməyə imkan verir: Nəsimi poetikasında həriflik 4 pillədən ibarətdir: 1. Allah; 2. Məna Aləmi; 3. Maddi Aləm; 4. İnsan. (3, s. 242)

Mütləq həqiqət, əzəli və əbədi olan 1-ci pillədə dayanan Allahdır. 4-cü pillədə dayanan insan isə bütün xisləti, daşdığı keyfiyyətləri ilə onun yer üzündəki əvəzləyicisi və bir zərrəsidir. Məhz buna görə də, şair dində Allaha aid edilən bir sıra mühüm əlamətləri öz şeirlərində insana aid edir. Deməli, mahiyyət etibarı ilə insan və Tanrı arasında bir fərq yoxdur. Onların yeganə fərqi insanın cism şəklində mövcud olmasıdır.

Şeirdə insan, həmçinin mənəvi və maddi aləmin də bir sıra varlıqları ilə eyniləşdirilir. Yəni yalnız 1 və 4-cü pillələr deyil, 2 və 3-cü pillələr də eyniləşdirilir. Lakin nəinki Allah sonrakı pillələrə endirilmir, əksinə sonrakı pillələr yuxarı qaldırılaraq birinci pilləyə - Xəliq anlayışına daxil edilir.

Sənətkarın “Mən mülki cahan” qəzəlində də “Sığmazam” qəzəlindəki ideya əks olunur. Bu qəzəl də “Mən”in dilindən deyilir və “mən kiməm?”, “nəyə qadirəm?” və “nələrle eynilik təşkil edirəm?” suallarına hərif təriqətinə uyğun cavab verilir.

Bu şeirdə də “Sığmazam” qəzəlində olduğu kimi “Mən” özünü göy və yer, zaman və məkan, gizli xəzinə, zat, sifət, Haqq və onun sübutu və s. bənzədir. Lakin burada bəzi əlavələr də var: Mən Quran və onun ayələriyəm; dil və onu təşkil edən hərfəm; cənnətdəki abi-kövsərim və s. (3, s. 243)

Mən ayəti müşəfə kitabəm,

Ey nöqtə dəhan, dəhan mənəm mən.

...Mən nəqşü xəyati xəttü xaləm,

Mən hərfi lisan, lisan mənəm mən. (3, s. 243)

Bu şeirdə ağız, dil, xal, xətt sözlərinin işlədilməsi təsadüfi deyildir. Çünki ağız sözü ifadə edən, söz isə məxluqatın yaradılmasında bir vasitədir. Həm də dil insana verilmiş ilahi bir nemətdir. Xətt və xal isə insanın üzündəki gözəllik nişanələrindəndir.

İrdim qaşın meracına kim, qabü-qövseyin oldurur,

Vüslət şəbindən gör məni, sər ta qədəm nur olmuşam. (3, s. 244)

Bu beytdə Məhəmməd peyğəmbərlə bağlı məşhur bir əhvalata toxunulub. Həm dini əhvalatlarda, həm də Quranın 53-cü surəsinin 9-cu ayəsində qeyd olunur ki, Məhəmməd peyğəmbər isra gecəsi adlanan gecədə Allahın izni ilə meraca onun dərğahına getmiş, hətta onunla danışmışdır. (1, s. 56) Qayıtdıqdan sonra peyğəmbərdən Allaha hansı məsafədə yaxınlaşa bildiyini soruşmuşlar. O isə “qabü-qövseyin” (“iki qövs məsafəsi”) demişdir. Bu ifadə yayın iki qövsi yarım dairəsi mənasındadır. Bu qədər qısa məsafə peyğəmbərin Allaha nə qədər çox yaxınlaşa bildiyini göstərir. Daha sonra peyğəmbərdən Allahı hansı şəkildə gördüyünü soruşmuşlar. Peyğəmbər cavabında: “Mən nur gördüm” – demişdir. Yəni o, Allahı başdan-ayağa nur olaraq görmüşdür.

Gözəlin qaşları da iki qövs şəklindədir. Nəsiminin timsalında bütün hürufilərə görə məşuqun qaşlarını ziyarət elə Haqqı ziyarət etməkdir. Başdan-ayağa nur olaraq görünən də adam övlədidir.

Nəsimi hürufilik təriqətinə uyğun olaraq, əbcədə xüsusi önəm verir, öz fikirlərinin ifadəsində bu üsula çox yer verirdi. O, müəyyən bir hərfi qeyd edir, onun rəqəm qarşılığını nəzərdə tutaraq həmin rəqəmin yaratdığı assosiasiyaya görə, fəlsəfi, yaxud dini bir anlayışa işarə edirdi. Lakin Nəsiminin şeirlərində rəqəmlərin hamısı say etibarilə eyni səviyyədə işlədilməmişdir. Daha çox “yeddi”, “səkkiz”, “on dörd”, “on altı”, “iyirmi səkkiz”, “otuz iki” rəqəmləri işlədilmişdir.

Nəsiminin tapmaca xarakterli müəmmaları say simvolikası üzərində qurulurdu və şair bu üsulla oxucunun diqqətini öz əsərlərinə şəkir, onları hürufilik təlimi barədə məlumatlandırır. Bu tip şeirlərə belə bir nümunə göstərək:

Yeddidir, dörd yeddidən bir yeddidir,

Yüz igirmi dörd yenə üç yeddidir... (1, s. 226)

Bu misralarda əsas fikir müqəddəs hesab edilən “yeddi” sayı ilə bağlıdır. Sənətkar beytin ilk misrasında 28 hərfdən ibarət olan ərəb əlifbasının 4-dənə 7 rəqəmindən ibarət olduğunu qeyd etmişdir. İkinci misrada qeyd edilən “yüz iyirmi dörd” rəqəmi isə, şübhəsiz, peyğəmbərlərin sayına işarə edir və “bir”, “iki” və “dörd” rəqəmlərini topladıqda nəticə yenə də “yeddi” olur.

Nəticə. Sonda belə nəticəyə gəlmək olarki Nəsimi poeziyasında həyat fəlsəfəsi və mübarizə ruhu var. Şairə görə, kamil insan ədalətli cəmiyyət yaratmağın da real əsasıdır. Odur ki, insanı kamilliyə aparan yol, ilk növbədə, özünüdərkə keçir. Nəsiminin özünüdərk “aynasında” İnsan ilahi varlıq ucalığına yüksəlmək üçün həqiqət aşiqi olmalıdır. Seyid İmadədin Nəsiminin bədii dilin sadəliyi zənginliyi və aydınlığı ilə də Azərbaycan poeziyasının inciləri sırasındadır. Onun poeziyası xəlqidir, anlaşıqlıdır, dilimizin geniş imkanlarını əks etdirir:

Ədəbiyyat siyahısı.

1. Bəlbəki Munir. Ən -Nəsimi İmadəddin. Zendeginameye əl -murud, Beyrut: Darul- elm lilləməyin 1992.
2. İmadəddin Nəsimi. Məqalələr məcmuəsi. “Elm” nəşriyyatı , Bakı 1973.
3. Həmid Araslı. İmadəddin Nəsimi, həyat və yaradıcılığı. Azərbaycan dövlət nəşriyyatı, Bakı 1972.
4. Məhəmməd Əli Mudərres Təbrizi. Reyhanul- ədəb, (tarixsiz).
5. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri iki cildə. Tərtibdən Həmid Araslı. “Lider Nəşriyyat”, Bakı 2004.

HUSEYNBALA MIRALAMOV'S ART WORLD
HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOVUN SƏNƏT DÜNYASI

BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU

Filologiya Elmləri Doktoru, Professor, Azərbaycan

Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4738-9426>

Xülasə

Hüseynbala Mirələmov müasir Azərbaycan ədəbiyyatının istedadlı nümayəndələrindən biridir. O, ədəbiyyatımızda yazıçı-dramaturq kimi tanınır. Hal-hazırda ədəbiyyatşünaslığımızda onun sənəti ədəbi dövriyyədə geniş şəkildə təhlil olunan yaradıcılıqlar sırasında yer alır. Hüseynbala müəllim sözə hakim bir qələm sahibidir. Söz və qələm onun ən yaxın rəfiqədir. O, sözlə ünsiyyəti, ulfəti, sözün ruhunu duymağı və tutmağı, onunla necə davranmağı kifayət qədər yaxşı dərk edən bir istedad sahibidir. Sözə hökm etmyi, onu öz ideya və ideallarının səviyyəli, məqsəduyğun ifadəçisinə çevirməyi bacarır. Yazıcının təhkiyə dili şirin və axarlıdır. Oxucunu yormur. Əksinə, onun zövqünü oxşayır. Həm də sənətkarın təhkiyə dili fərdi üslub səviyyəsinə qalxmış, onu başqalarından fərqləndirən, özününkü olan bir səciyyədədir. Ümumiyyətlə, sənətkar həyat həqiqətinə, fakta sədaqətlidir. Onun bədii mətnə vurduğu bədii bəzək, təxəyyüllü ifadə tərzini nə qədər vüsətli, parıltılı olsa da, həqiqətə müxalif görünmür, əndazəni aşmır. Həm də müəllif həqiqəti yalanların, illuziyaların içərisində deyil, həqiqət olan yerdə axtarır. Sənətkarın həyata, həqiqətə sədaqəti, gerçəkliyə obyektiv baxışı onun tarixi romanlarında da öz inikasını tapır. Bu əsərlərdəki hadisələrə, tarixi olaylara, obrazların xarakter və əməllərinə nə qədər müəllif emosiyası, sənətkarın şəxsi rəğbət və nifrət düşüncəsi qarışsa da, tarixi həqiqətə sədaqət missiyası hökmən ana xətt olaraq hifz edilir, tarix tarix kimi, həqiqət həqiqət kimi oxucuya təqdim edilir. Yazıcının yaradıcılığında diqqəti çəkən əlamətlərdən biri onun simvolikalardan, şərti-metaforik anlayış və məfhumlardan, məcazi yük daşıyan ad və hadisələrdən məharətlə yararlanmasıdır. Bu əlamət müəllifin əsərlərinin nəinki mətn və obrazlar aləminin semantikasındadır, hətta bəzi yaradıcılıq nümunələrinin adında belə uğurla ehtiva olunmuşdur.

Açar sözlər : Azərbaycan ədəbiyyatı, müasir ədəbiyyat, nəsr, dramaturgiya, Hüseynbala Mirələmov, həyat həqiqəti

Summary

Huseynbala Mirelamov is one of the talented representatives of modern Azerbaijani literature. He is known as a writer-playwright in our literature. At present, in our literary studies, his art is widely analyzed in the literary circulation. Mr. Huseynbala is a master of words. Words and pen are his best friends. He is a gifted person who understands communication with words, hearing and catching the spirit of the word, and how to deal with it. He controls the word and is able to turn it into a level, appropriate exponent of his ideas and ideals. The writer's language is sweet and flowing. It does not tire the reader. On the contrary, it pleases him.

Also, the artist's narrative language has risen to the level of individual style, it has a characteristic that distinguishes him from others and is his own. In general, the artist is loyal to the truth of life and fact. No matter how extensive and brilliant the artistic decoration and imaginative expression style he applied to the literary text, it does not seem contrary to the truth, does not exceed the imagination. Also, the author is not looking for the truth in lies and illusions, but in the place where there is truth. The artist's loyalty to life, truth, and objective view of reality is also reflected in his historical novels. No matter how much the author's emotions, the artist's personal sympathy and hatred are mixed with the events, historical events, character and actions of the characters in these works, the mission of loyalty to the historical truth is always preserved as the main line, history is presented to the reader as history, truth as truth. One of the remarkable signs of the writer's creativity is his skillful use of symbols, conditional-metaphorical concepts and concepts, names and events that carry a metaphorical burden. This feature is successfully contained not only in the semantics of the world of texts and images of the author's works, but even in the name of some examples of creativity.

Key words: Azerbaijani literature, modern literature, prose, dramaturgy, Huseynbala Mirelamov, truth of life

Mən tanınmış yazıçı Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılığına əvvəllər müəyyən qədər bələd idim. Bir neçə əsərini oxumuşdum. Onu istedadlı ədib, publilsist, ictimai xadim kimi tanıyırdım. Bununla belə bu yaxınlarda baş verən uğurlu bir hadisə məni onun yaradıcılığına yenidən müraciət etməyə vadar etdi. Belə ki, bu yaxınlarda Atatürk mərkəzində Hüseynbala müəllimlə bağlı bir tədbirə dəvət olundum. Sənətkarın yaradıcılığına həsr olunmuş bu tədbirdə Türkiyənin nüfuzlu təşkilatı olan Egitim və Bilim Çalışmaları Akademiyası (ASES) tərəfindən ona mükafat da verildi. Mükafat müəllifə türk dünyasına və ədəbiyyat sahəsində xidmətlərinə görə verilirdi. Türkoloq alim, prof. Elman Quliyev əvvəldən bildirdi ki, tədbirdə mən də çıxış etməliyəm. Ona görə də mən Hüseynbala müəllimin bəzi əsərlərini diqqət və maraqla yendən mütləq etdim və mənə onun yaradıcılığı barədə zəngin bir təəssürat formalaşdı. Beləliklə, hər şey Atatürk mərkəzindən başladı. Orada mən yığcam bir çıxış etdim. Ancaq vaxt darlığından təəssüratımı ifadə edəcək sözlərin daha çoxu ürəyimdə qaldı. Belə qərara gəldim ki, həmin təəssüratımı elmi istiqamətdə qələmə alıb mətbuatda çap etdirim. Onu da etiraf edirəm ki, mən, təəssüf ki, indiyə qədər yazıçı barədə heç nə yazmamışam. Ancaq Atatürk mərkəzində yaranan və oradan başlanan ideya məni yazıçı barədə mütləq mənada yazmağa təhrik etdi. Onu da deyim ki, bu məqaləni mən sənətkarın yaradıcılığına həm bir tənqidçi baxışı, həm də bir oxucu təəssüratı kimi qələmə alıram. H. Mirələmovun minlərlə oxucusundan biri kimi. Həm də onu sevən və onun ədəbi irsinə rəğbət bəsləyən sadə bir oxucu kimi. Bəllidir ki, bədii əsərin ilkin materialı sözdür. İnşaatçı bir usta gözəl bir bina tikmək üçün onun vacib tikinti materialı olan daşla, kərpiclə lazımı qaydada davranmağı bacarmalı olduğu kimi, sənətkar da gözəl əsər ərsəyə gətirmək üçün sözlə münasib şəkildə, usta əda ilə davranmağı, sözün nazı ilə oynamağı bacarmalıdır. Sözlərin seçimində, düzümündə, ahəngində, intonasiyasında, bir-biri ilə uğurlu rabitəsində səriştə nümayiş etdirməli, sözün ruhunu tutmaqda və onu oxucuya zövqə uyar bir aurada çatdırmağı həssas bir duyumla anlamalıdır. Biz inamla deyə bilərik ki, Hüseynbala müəllim sözə hakim bir qələm sahibidir. Söz və qələm onun ən yaxın rəfiqidir. O, sözlə ünsiyyəti, ulfəti, sözün ruhunu duymağı və tutmağı, onunla necə davranmağı kifayət qədər yaxşı dərk edən bir istedad sahibidir. Sözə hökm etmyi, onu öz ideya və ideallarının səviyyəli, məqsədəuyğun ifadəçisinə çevirməyi bacarır. Söz kərpiclərini seçib bədii mətnin divarlarına elə hörür ki, mətnə heç nə artıq görünmür, yüksüz söz işlədilmir. Onun əsərlərində kəlmə, ifadə mətnin və mətləbin həqiqi xidmətçisinə çevrilir. Fikrimizi sübut üçün müəllifin “Tənha durna uçuşu” hekayəsindən aşağıdakı parçaya nəzər salmaq kifayətdir: “Artıq doğma məktəbin həyatındayəm. O, sadə, ikimərtəbəli adi binanı görəndə kövrəldim. Az qaldım ağlayam. Əlbəttə, bu binaya “adi” sözünü onun formasına görə dedim.

Bu heç də fikirləşdiyimiz “adi” binalardan deyildi. Mənə elə gəlir, məktəbi məbəd, müəllimləri o məbədin müqəddəs kahinləri adlandıranlar heç də yanılmayıblar. Elə bu anlarda daxildə bir həzin, bir titrək zəng səsləndi. Son zəng... Bu səs coşurdu, daşırdı. Məni öz döğmə qoynuna alıb, o illərə – uşaqlıq çağlarına aparırdı. Bir anda körpələşdim, məsumlaşdım. Tanımadığım cavan növbətçi müəllim “xoş gəlmisiniz” deyəndən sonra məni vaxtilə oxuduğum sinfə ötürdü. Elə bil şagirdlik dövrüm idi. Qapını açmağa cürətim çatmırdı. Dərsə gecikmişdim. Qorxa-qorxa qapını açdım. İçəri girdim”. (7, 39) Göründüyü kimi, burada təfərrüata xidmət edən kəlmələrin seçimi, düzümlü, təhkiyə ahəngi kifayət qədər sərrast, dəqiq və yerindədir. Ona görə də təsvir dolğun və təsirli xarakter daşıyır. Mənzərə kifayət qədər təfərrüatlıdır. Ümumiyyətlə, yazıcının təhkiyə dili şirin və axarlıdır. Oxucunu yormur. Əksinə, onun zövqünü oxşayır. Həm də sənətkarın təhkiyə dili fərdi üslub səviyyəsinə qalxmış, onu başqalarından fərqləndirən, özününkü olan bir səciyyədədir. Təbii ki, bədii əsərin və sənətkarın ən ümdə keyfiyyətlərindən biri də bu sahədəki özünütəsdiqidir. Fərdi üslub möhürünün müəyyənlişməsidir. H.Mirələmovun yaradıcılığı ilə sistemli şəkildə tanış olduqda oxucu asanlıqla belə bir qənaətə gəlir ki, onun bir qələm əhli kimi yazıçı şəxsiyyəti bütövdür. Bu bütövlüyü təmin və təsdiq edən ilk əlamətlərdən biri odur ki, o, həyat materialını bədii materiala çevirərkən nöqsan, qüsurlu axtarışına çıxmır. Həyatın, obrazların ancaq qüsurlu tərəflərini seçib təsvir etmək məqsədi izləmir. Həyatı həyat kimi, insanı insan kimi təsvir etməyə çalışır. Yəni həyatın, insanın, gerçəkliyin işığını işıq, xeyirini xeyir, qaranlığını qaranlıq, şərini şər kimi göstərməyə meyil göstərir. Qüsurlu, nöqsan axtarışına çıxıb həyat və cəmiyyətin gerçək həqiqətlərini öz məqsədinin, ideyalarının dumanında qorqutmur. Oxucu üçün bunun təsirsiz, kəsərsiz olduğunu sənətin linzası vasitəsi ilə incələməyi bacarır. Elə buna görə də oxucuya təqdim etdiklərinə oxucunu inandırma bilir. Ümumiyyətlə, sənətkar həyat həqiqətinə, faktə sədaqətli, Onun bədii mətnə vurduğu bədii bəzək, təxəyyüllü ifadə tərzini nə qədər vüsətli, parıltılı olsa da, həqiqətə müxalif görünmür, əndazəni aşmır. Həm də müəllif həqiqəti yalanların, illuziyaların içərisində deyil, həqiqət olan yerdə axtarır. Təsvirlərində ilk növbədə həqiqətə beyət edir. Bir qələm sahibi kimi yaxşı dərk edir ki, ən gözəl, etibarlı, sədaqətli müəllim həyatdır. Xəyalla həqiqətin üzləşməsində həmişə problemi həqiqətin mizanına uyğun həll etmək gərəkdir. Çünki bu, bədii məhsulun vacib özünütəsdiq keyfiyyətidir. Yazıcının əksər əsərlərində biz bu uğurlu keyfiyyətin şahidi oluruq. Sənətkarın həyata, həqiqətə sədaqəti, gerçəkliyə obyektiv baxışı onun tarixi romanlarında da öz inikasını tapır. Bu əsərlərdəki hadisələrə, tarixi olaylara, obrazların xarakter və əməllərinə nə qədər müəllif emosiyası, sənətkarın şəxsi rəğbət və nifrət düşüncəsi qarışsa da, tarixi həqiqətə sədaqət missiyası hökmən ana xətt olaraq hifz edilir, tarix tarix kimi, həqiqət həqiqət kimi oxucuya təqdim edilir. Məsələn, Türkiyədə Ənvər Paşaya münasibət ikilidir. Onu nə qədər sevənlər varsa, bir o qədər də əleyhdarları, nifrətbəsləyənləri mövcuddur. Bunlara rəğmə H. Mirələmov “Ənvər Paşa” adlı dəyərli tarixi romanında obyektivliyi qoruyur, Ənvər Paşanı bir qəhrəman kimi dürüst platformada tarixi-bədii obraza çevirir. Yaxud “İki şah, iki sultan” romanının baş qəhrəmanları Şah İsmayıl Xətəinin və Sultan Səlim Yavuzun bədii obrazlarını yaradanda da yazıcının “ağa ağ, qaraya qara” demək missiyası bacarıqla öz bədii siqlətini nümayiş etdirir. Bu məsələni xüsusilə ona görə qabardırıq ki, osmanlı tarixçiləri Ş.İ.Xətəidən söz açarkən onu bir qayda olaraq nifrətlə yada salmış, hətta küfrdə ittiham etmiş, yetərinə böhtan atmış, bu böyük Azərbaycan hökmdarına və şairinə qara yaxmaqda yarışa girmişlər. Təəssüf ki, bəzi Türkiyə alim və ədəbləri bu gün də həmin yolu davam etdirirlər. H.Mirələmovun “İki şah, iki sultan” romanındakı Şah İsmayıl obrazı həmin ittihamçılara, böhtançılara ən tutarlı cavabdır. H.Mirələmov bir qələm əhli kimi ədəbiyyat meydanına ilk addımlarını atanda pioner idi. Onun ilk publisistik yazısı o, pioner olarkən “Azərbaycan pioneri” qəzetində dərc olunub. İlk mətbu hekayəsini də pioner həyatının sonuncu illərində, yəni son baharında yazıb. Bu, 1961-ci ildə (7 noyabr) Hüseynbala müəllim VII sinif şagirdi olarkən Lənkəranda “Leninçi” qəzetində işıq üzünə görə “Bir tikə çörək” hekayəsidir.

Beləliklə, o, ədəbiyyata bir pioner kimi gəlib və illər sonra öz istedadı, qabiliyyəti, sənəti, ədəbi məhsuldarlığı, ədəbiyyat süfrəsinə qoyduğu dəyərli nemətləri ilə Azərbaycan nəsrinin pionerlər meydanından klassiklər meydanına qədər şərəfli bir yüksəliş yolu keçib. Yazıcının yaradıcılığında diqqəti çəkən əlamətlərdən biri onun simvolikalardan, şərti-metaforik anlayış və məfhumlardan, məcazi yük daşıyan ad və hadisələrdən məharətlə yararlanmasıdır. Bu əlamət müəllifin əsərlərinin nəinki mətn və obrazlar aləminin semantikasındadır, hətta bəzi yaradıcılıq nümunələrinin adında belə uğurla ehtiva olunmuşdur. Məsələn, yazıcının ilk mətbu bədii əsəri olan “Bir tikə çörək” hekayəsinin adı sırf şərti-metaforik yükə malikdir. Belə ki, “bir tikə çörək” burada əslində hekayənin qəhrəmanı Kübra xalanın keçmişdəki ehtiyaclarının, yoxsulluq və səfalət ucbatından keçirdiyi mənəvi və maddi iztirabların, ağrı-acıların rəmzi daşıyıcısı kimi diqqəti cəlb edir. İllər sonra güzəranın, maddi vəziyyətin normal olduğu bir zamanda çörəklə üzləşmədə keçmişin bu iztirablı xatirələri oyanır, yaddaşın gizlində saxladığı ağrı-acılar yenidən dirilir. Yazıcının “Tənha durna uçuşu” hekayəsində də biz oxşar mənzərənin şahidi oluruq. Burada da durna qəribliyin, ayrılığın, hicran əzabının simvolu kimi keçmiş eşqi, illər boyunca yaddaşda gizlənmiş məhəbbəti oyadır. Hekayədə həmin simvolik anlayış və mənzərə, yəni “bənövşə ətirli unudulmuş bir məhəbbət nəğməsinin qəmli nəqarəti” bu cür təsirli bir təsvirlə yekunlaşır: “Elə bu vaxt gölün bu təbəssümləri, bu rəngləri üzərindən bir durna şimaldan cənuba doğru yorğun-yorğun qanad çalib uçmağa başladı. Bu gecikmiş tənha durna sanki qanadları ilə haradansa 20 ilin boyatlığını, rəngi solmuş xatirələr yükünü daşıyırdı. Tənha durna tələsir, tələsirdi... Haradasa uzaqlarda, bənövşə ətirli unudulmuş bir məhəbbət nəğməsinin qəmli nəqarəti oxunurdu”. (7, 50) Yazıcının yaradıcılığında özünü göstərən digər bir məziyyət də qələm əhli kimi hiss və emosiyalarla davranış kredisidir. Müəllif əsərlərində oxucu ilə hisslərin, emosiyaların, varlığa tendensiyalı münasibət stixiyasının dili ilə danışır, gerçəkliyin, reallığın dili ilə danışır. Bu, o demək deyil ki, onun təsviri, təhkiyəsi və bədii mətni yazıçı hisslərindən, emosiyalarından, münasibətindən məhrumdur. Təbii ki, hissiz, duyğusuz, emosiyasız bədii mətn ancaq quru, təsirsiz bir sxemi xatırladardı. Ancaq burada nəzərə alınmalı faktor ölçünün, əndazənin, normanın gözlənilməsi, bunların sənət dili ilə müəyyən olunmuş qanunlarına ustasıqla əməl edilməsidir. Təqdirəlayiq cəhətdir ki, H.Mirələmovun əsərlərində bu meyar, norma və qanun daim gözlənilir. Öz təbii məcrası ilə axır. Nə qədər təxəyyülə, bədii fantaziyaya söykənsə də, reallığın parametrləri ilə uyuşur və qovuşur. H.Mirələmov həm tarixi, həm də müasir mövzulu əsərlər müəllifi kimi tanınır. O, hər iki istiqamətdə Azərbaycan ədəbiyyatı üçün xüsusi dəyər kəsb edən əsərlər yaradır. Bədii nəsrimizi zənginləşdirir. Onun əsərləri bir-birindən oxunaqlı, bir birindən cazibədardır. Bir sözlə, yazıçı çağdaş Azərbaycan nəsrinin ən populyar və oxucu auditoriyası geniş olan qələm sahiblərimizdən biridir.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov Nizami. Tarixiliyin müasirliyi... və müasirliyin tarixi. Bakı, Elm və təhsil, 2011
2. Kərimov R., EminəliyevE., Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılıq yolu. Bakı, Şuşa, 2007
3. Qəribli İslam. Hüseynbala Mirələmov: Tarix və müasirlik. Bakı, Elm və təhsil, 2016
4. Qocayev M. Bədii ədəbiyyatda insan fəlsəfəsi. Bakı, Azərbaycan tərcümə nəşr-tı, 2014
5. Mirələmov Hüseynbala. Yanan qar. Bakı, Kür-Araz nəşriyyat evi, 2007
6. Mirələmov Hüseynbala. Gəlinlik paltarı. Bakı, Nurlar, 2009
7. Mirələmov Hüseynbala. Bir tikə çörək. Bakı, Nərgiz, 2014
8. Mirələmov Hüseynbala. Ənvər Paşa. Bakı, Nurlar, 2021
9. Şəmsizadə Nizaməddin. Yazıçı ömrünə üvertura. Bakı, Təhsil, 2010
10. Yusifli Vaqif. Həyatın ritmi. Bakı, Azərbaycan, 2003

THE CONNECTION BETWEEN LITERATURE AND SCIENCE

IRINA-ANA DROBOT¹

¹Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to look at ways in which we can establish relationships between literature, meaning fiction, and science. At first sight, these seem to be two opposed domains, as literature, or fiction, deals with imaginary realities, and science deals with understanding various mechanism, and phenomena, by dealing away with all the mysterious or legendary aspects. Still, if we think a bit more, we can find science fiction to be a way of connecting fiction with science. Science fiction can be understood as hypotheses made based on what we have now in science and what we could develop in the future. As human beings, we have the capacity to be creative, in all domains. We can imagine new inventions which may start, seemingly, from fantasy scenarios. We may also consider how writers can observe certain psychological issues, and once we consider psychology and psychoanalysis a science we can look at how Sigmund Freud started, in his theories, from literary works. We can also refer to the way in which we can study literary texts, based on scientific theories. Various approaches to literature, such as psychoanalytic, anthropological, ecological, are scientific. Literary works are, after all, based on what happens in society, which makes it natural for it to refer to scientific discoveries or hypotheses, as well as to exemplify some clinical psychological, psychoanalytic and psychiatric cases.

Keywords: Fantasy, Reality, Hypotheses

Abstract

It is obligatory for your abstracts to be in the range of 200-400 words, and to have the name and surname, place of work, field of study, e-mail addresses and mandatory ORCID numbers of all authors in the paper. All letters in the title should be capitalized and centered. Margins should be 2 cm. Font should be set as Times New Roman, 12 pt and single line spacing (6 pt first, then 6 pt). At least three keywords should be written. You must send your abstracts in word/doc format to the relevant congress e-mail address. It is obligatory for your abstracts to be in the range of 200-400 words, and to have the name and surname, place of work, field of study, e-mail addresses and mandatory ORCID numbers of all authors in the paper. All letters in the title should be capitalized and centered. Margins should be 2 cm. Font should be set as Times New Roman, 12 pt and single line spacing (6 pt first, then 6 pt). At least three keywords should be written. You must send your abstracts in word/doc format to the relevant congress e-mail address.

It is obligatory for your abstracts to be in the range of 200-400 words, and to have the name and surname, place of work, field of study, e-mail addresses and mandatory ORCID numbers of all authors in the paper. All letters in the title should be capitalized and centered. Margins should be 2 cm. Font should be set as Times New Roman, 12 pt and single line spacing (6 pt first, then 6 pt). At least three keywords should be written. You must send your abstracts in word/doc format to the relevant congress e-mail address.

Keywords: Keyword, keyword, keyword

LIFE AND CREATION OF IBRAHİM SHINASI
İBRAHİM ŞİNASİNİN HƏYATI VƏ YARADICILIĞI

Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

Azərbaycan, Bakı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri
Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

Şinasi Tənzimat ədəbiyyatının əsas yaradıcılarından biridir. O, türkdəbiyyatına daha çox realist bir nasir və yeni şeir nümayəndəsi kimi daxil olmuşdur. Şinasi Parisdə oxuyarkən anasına yazdığı məktublardan birində qeyd edirdi ki, "din, dövlət, vətən və millət yolunda özümü fəda etmək istədim." Türk ədəbiyyat tarixlərində qeyd olunduğu kimi, "Şinasi nə parlaq üsluba, nə də yüksək bir sənətkarlığa malik deyildi." Fəqət, onun türkdəbiyyatında ön yerlərdən birini tutması, yenilik tərəfdarı olması və buyenilikləri yuxarıda deyildiyi kimi vətən, millət və s. yolunda tətbiq etməsi ilə bağlıdır. Çünki Şinasi, başlıca olaraq, istibdad rejimini tənqid edir, xalqın tərəqqisini bu rejimin məhvində görürdü. Şinasi yeniliyin tətbiqini istibdad qarşı əsas mübarizə vasitəsi kimi qəbul edirdi.

Anahtar kelimələr: İ.Şinasi, Tənzimat ədəbiyyatı, yenilik, istibdad, yaradıcılıq

SUMMARY

Shinasi is one of the main creators of Tanzimat literature. He entered Turkish literature more as a realistic prose and a representative of new poetry. When Shinasi was studying in Paris, he wrote in one of his letters to his mother that "I would like to sacrifice myself for the cause of religion, state, motherland and nation." As mentioned in the history of Turkish literature, "Shinasi he had no style, and no high artistry." However, the fact that he occupies one of the leading places in Turkish literature, is a supporter of innovations and, as mentioned above, these innovations are the homeland, nation, etc. it is related to its application on the way. Because Shinasi mainly criticized the authoritarian regime and saw the progress of the people in the destruction of this regime. Shinasi considered the introduction of innovation as the main means of struggle against tyranny.

Key words: I. Shinasi, Tanzimat literature, innovation, tyranny, creativity

GİRİŞ

İbrahim Şinasi XIX əsr yeni türk ədəbiyyatının yaradıcılarından biridir. O, eyni zaman- da Türkiyədə qəzetçiliyin qabaqcıl nümayəndələrindən, fransız dilindən olunan mənzum tərcümələrin, ilk səhnə əsərlərinin müəlliflərindən biridir. İbrahim Şinasi 1824-cü ildə İstanbul ətrafında yerləşən Topxanada anadan olmuşdur. Atasının 1828-ci ildə rus-türk müharibəsində həlak olması. Bundan sonra ailənin bütün qaygısını çəkmək Şinasinin anasının üzərinə düşür. O, oğlunun təhsilinə xüsusi maraq göstərir. Buna görə də, İbrahimi Topxanadakı məhəllə məktəbinə qoyur. Təhsilini başa vurduqdan sonra atasının dostları Şinasini Topxanada dövlət dairələrindən birində yazı işləri bürosuna işə düzəldirlər. Bura avropasayağı bir yer idi. Məmurların əksəriyyəti fransızlar idi. Şinasi burada yüksək rütbəli dövlət və mədəniyyət adamları ilə tanış olur, onlardan çox şeylər öyrənir. Məsələn, o, İbrahim Əfəndinin köməyi ilə Şərq elmi-fəlsəfi dəyər- lərini və mədəniyyətini yaxından mənimsəyə bilir.

Şinasi eyni zamanda Qərb mədəniyyətinə də rəğbət bəsləyir, xüsusilə fransız dili və ədəbiyyatını öyrənməyə meyl göstərir. Bir fransız zabiti ona fransız dilini öyrədir. Həmin zabıt sonralar müsəlmanlığı qəbul edir və Türkiyədə Rəşad bəy adı ilə tanınır. Qeyd edək ki, sarayda məsul vəzifədə çalışan Rəşid Paşanın da Şinasinin həyatında mühüm rolu olmuşdur. Şinasi Rəşid Paşadan daim qayğı görmüş, ona həsr etdiyi bir qəsidəsində Rəşid Paşaya olan məhəbbətini özünəməxsus formada izhar etmişdir. 1848-ci ildə Şinasi fransız dilini və mədəniyyətini yaxından öyrənmək, eyni zamanda təhsil almaq məqsədi ilə Parisə getməyi planlaşdırır. Rəşid Paşa Sultan Əbdülməciddən razılıq alır və Şinasi 1849-cu ildə Parisə yola düşür. Şinasi türk imperatorluğunun Parisə göndərdiyi ilk tələbələrindən idi. O, təxminən 5 il müddətində Fransa həyatı ilə tanış olmuş, Avropa iqtisadi və mədəni modelinin ölkəsində tətbiqinə maraq göstərmişdir. Şinasi sonralar maliyyə işlərini öyrənmək üçün İstanbuldan rəsmi göstəriş alır. Təhsil almaqla yanaşı, maliyyə nazirliyində də işləyir. O, 1854-cü ildə Türkiyəyə qayıdır. İlk illər Topxanada, sonra isə Məclisi - Maarifdə çalışır. Şinasi Avropadan gəldikdən sonra yeni üslubda yazdığı bədii əsərlərini çap etdirir. 1859-cu ildə fransızcadan tərcümə etdiyi mənzum əsərlərdən ibarət bir toplusu işıq üzünə görünür. Bu əsərlər onun Avropa ədəbiyyatına doğru ilk addımı hesab olunur.

YÖNTEM

Şinasi Türkiyədə geniş planda fəaliyyət göstərir. O, Türkiyədə Avropa standartlarına cavab verə biləcək bir qəzetin çap olunmasını istəyirdi. O, ilk yeni türk qəzetçiliyinin əsası hesab olunan "Tərcümani-əhval" (1860) qəzetində məqalələr çap etdirdi. Qəzetin 24-cü sayından sonra bu qəzet ilə əlaqəni pozmuş və təkbəşinə "Təsviri-əfkar" (1862) adlı qəzet buraxmışdır. "Təsviri-əfkar" qəzetçilik sahəsində özündən əvvəlki "Tərcümani-əhval"dan daha çox iş gördü və böyük problem-lərə toxundu. Qəzet yeni türk ictimai fikir və ədəbiyyatı tarixində yeni mərhələ hesab olunur. Bir çox ictimai və digər məsələlərin ciddiliyi, ziddiyyət və narahatlıqların son həddə çatması Şinasinin qəzeti Namiq Kamala təhvil verərək Parisə yola düşməsinə səbəb oldu. 1864-cü ildə Parisə gələn Şinasi qələmi yerə qoymamış, böyük bir türk lüğəti hazırlamaqla məşğul olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, Namiq Kamalın Parisə getməsindən sonra isə "Təsviri-əfkar" qəzetini Ricaizadə Əkrəmçap etdirmişdir. Sultan Əbdüləzizin 1867-ci ildə Parisə gəlişi zamanı Şinasinin dostu və himayədarı Fuad Paşa onunla görüşür və Şinasi Türkiyəyə geri dönməyə razı salır. Şinasi Türkiyəyə qayıtsa da, təkrar olaraq iki dəfə yenidən Parisə dönür. Bu illərdə o, fəaliyyətində bədii yaradıcılıqla bərabər, qəzetçiliyə də xüsusi yer verir. Şinasi 1871-ci ildə vəfat etmişdir. Şinasi TənziMAT ədəbiyyatının əsas yaradıcılarından biridir. O, türk ədəbiyyatına daha çox realist bir nəsir və yeni şeir nümayəndəsi kimi daxil olmuşdur. Şinasi Parisdə oxuyarkən anasına yazdığı məktublardan birində qeyd edirdi ki, "din, dövlət, vətən və millət yolunda özümü fəda etmək istərdim." Türk ədəbiyyat tarixlərində qeyd olunduğu kimi, "Şinasi nə parlaq üsluba, nə də yüksək bir sənətkarlığa malik deyildi." Fəqət, onun türk ədəbiyyatında ön yerlərdən birini tutması, yenilik tərəfdarı olması və buyenilikləri yuxarıda deyildiyi kimi vətən, millət və s. yolunda tətbiq etməsi ilə bağlıdır. Çünki Şinasi, başlıca olaraq, istibdad rejimini tənqid edir, xalqın tərəqqisini bu rejimin məhvində görürdü. Şinasi yeniliyin tətbiqini istibdad qarşı əsas mübarizə vasitəsi kimi qəbul edirdi. O, yaradıcılığında əl problemlərə toxunurdu ki, bunlar bilavasitə xalqın ictimai-siyasi şüuru-nun oyanmasına, yeni ideyaların duyulmasına təsir göstərirdi. Heç şübhə-siz, Şinasi xalqa onun öz dili ilə müraciət etməyi əsas sayırdı. O, yeni türk ədəbiyyatında sadə dil, asan ifadələr tərəfdarı kimi çıxış edirdi. Unutmaq lazım deyil ki, Şinasi və ona bənzər bir çox sənətkarların əski ədəbiyyat nümunələrindən fərqli sadə dildə yazmalarına səbəb yeni yaranan qəzetçiliyin inkişafı olmuşdur. Çünki bu dövrdə nəşr olunan qəzetlərin böyük əksəriyyəti "saf türkcə" və ya "avam lisanı" deyilən bir dildə idi:

Yaxud:

Eşi yox bir gözəli sevdi, bəyəndi könlüm. Qısqanır kəndi gözündən yenə kəndi könlüm.

...Candan ülfət edəli öylə cavan dilbər ilə, İstəməm qeyrisini hürri-mələk olsa belə.

Məst olur, zövqü-məhəbbətlə o gözlər bayılır, Səpilincə üzünə göz yaşım, amma ayılır.

Kəndi hüsnündən utanmış da, qızarmış yanağı, Üzün örtüb, qapamış saçları başdan aşağı.

Zülfün düşüncə gərdəni bərrəkün üstünə Büllur içində sünbülü sirabı andırır.

BULGULAR

Şinasinin həyatı ilə tanışlıqdan aydın oldu ki, Rəşid Paşa onun hə- yatında mühüm rol oynamış, bir sözlə, şairin böyük xeyirxahı olmuş- dur. Bu səbəbdən Şinasi ona daim rəğbət bəsləmiş, yaradıcılığında xü-susi yer ayırmışdır.

Şair bir qəsidəsində Rəşid Paşanı maarifpərvər kimi qiymətləndirir, onu xalqının səadət payı hesab edir:

Qəlbi milətə vücudun ulu bir möcüzədir, Bu fəhm eyləməyən müdrikəyi-acizədir. Etdin azad bizi, olmuş ikən zülmə əsir, Cəhlimiz sanki idi kəndimizə bir zəncir.

Bir itik namədir, insana sənin qanunun, Bildirir haqqını sultana sənin qanunun.

Sən kimi ağıl olan qan tökərək günümü sürər? Vəchi namusuna ol qan ilə düzgünümü sürər?

Şinasi elə bir orijinal üsluba malik sənətkardır ki, sənətində sadəliklə yanaşı, konkretlik də özünü göstərmişdir. Onun yaradıcılığında bu baxım- dan diqqəti cəlb edən əsərlərdən biri də “Şair evlənməsi”-dir (1859). Əsər Avropa sənət ölçülərinə uyğun yazılan ilk səhnə əsərlərindəndir. “Şair ev-lənməsi” bir pərdəli komediyadır. Onu da qeyd edək ki, əsər avropasayağı modelə uyğun yazılsa da, milli bir teatr örnəyi kimi qəbul olunmuşdur. Əsərin mövzusu adi həyatdan götürülmüşdür. Burada məişət problemləridiqqət mərkəzində saxlanılır. “Şair evlənməsi” komik üslubda yazılsa da, burada müəyyən dramatizm də vardır. Hər şeydən əvvəl, türk ədəbiyyat-şünasları Şinasinin bu əsəri ilə “Molyer komediyaları arasında bir yaxın- lıq və bağlılıq” görürlər. Molyer komediyalarının faciənin yanından keç-məsi fikrinin dəqiq və düzgünlüyünə əsaslanaraq, onda “Şair evlənməsi” komediyasında məişət problemləri daxilində özünü göstərən dramatizmin gərginlik səviyyəsinin böyüklüyü şübhəsiz qəbul olunur. Əsərin əsas ob-razı Müştəq bəydir. Şairlik edən bu şəxs məhəllədəki Qumru xanım adlı bir qızı sevir. Şinasi Müştəq bəyin Qumruya olan məhəbbətini, ona qəl-bən bağlılığını belə ifadə edir:

Bir Qumrusan sən,

Təbə müvafiq. Yapsam yuvanı, Sinəmdə layiq. Can ilə könüldən Mən oldum aşiq. Yapsam yuvanı, Sinəmdə layiq.

Lakin onların sevgilərinə mane olanlar vardır. Məhəllə imamı, Zibavə Həbibə adlı qadınlar belə şəxslərdəndir. Məhəllə imamı Müştəq bəyəsevdiyi Qumrunun yaşca kiçik olduğunu bəhanə gətirərək, yaşca bö- yük olan başqa birisini nigahlayır. Müştəq bəyin dostu Hikmət əfən-di imama rüşvət verəndən sonra hər şey dəyişir. Məhəllə imamı qeyd edir ki, “mən böyük qızın nigahını kəmişəm, fəqət yaşca yox, boy-ca böyük olan Qumru xanımın.” Beləliklə, Müştəq bəy öz sevgilisinə qovuşur. Müəllif burada zahirən adi, daxilən ciddi problemləri yığcamşəkildə verə bilmiş, dövrün, cəmiyyətin ziddiyyətlərinə müdaxilə et- mişdir. Qeyd edək ki, Şinasi ədəbiyyatda “sözü uzatmadan” fikir söy- ləyən sənətkar kimi tanınmışdır.

Adı çəkilən komediyada da bu cəhət başdan-başa özünü göstərmişdir.

SONUÇ

Şinasi yaradıcılığında əsas yerlərdən birini şeirləri tutur. Düzdür, onun kəmiyyət baxımından o qədər də böyük olmayan bədii yaradıcılığı içərisində şeirləri də azlıq təşkil edir. Şairin bütün şeirləri ilk dəfə 1862-ci ildə “Divani-Şinasi” adlanan kiçik bir kitabçada çap olunmuşdur. Kitabda klassik Şərq divan şeir şəkillərində yazılmış lirik nümunələrlə yanaşı, bir sıra həcv, satirik mənzumələr də vardır. Onu da qeyd etmək ki, Şinasinin Sultan Əbdülməcidə rəğbəti olduğu üçün ona mədhiyyələri yazmışdır. Əksinə, Sultan Əbdüləzizə isə başqa bir planda yanaşmışdır. Daha doğrusu, yaradıcılığında Əbdüləzizə biganə və ögey bir münasi- bət özünü göstərmişdir. Şinasi Qərb meyilli sənətkar olduğundan Avropa dillərinə, xüsusən fransız dilinə böyük rəğbət bəsləyirdi. Bu səbəbdəndir ki, Şinasi türk ədəbiyyatında ilk dəfə fransız dilində şeir yazan sənətkar hesab olunur. Şinasi yaradıcılığında folklora böyük maraq hiss olunur. O, Osmanlı atalar sözlərindən ibarət bir kitab tərtib etmiş, türk şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrinin zənginliklərini nümayiş etdirmişdir. Şinasi türkcə şeirlər yazıb onların bəzilərini fransızcaya tərcümə et-di-yi kimi, fransızcadan da türkcəyə şeirlər tərcümə etmişdir. Fransanın məşhur şairləri olan Rassini, Lamartin, Lafonten, Jilbert, Fenelon və b. şeirlərini türkcəyə tərcümə edən Şinasi onların əsərlərini ilk dəfə 1859- cu ildə “Tərcümeyi-mənzumə” adı altında çap etdirmişdir. Bu yol ilə Şinasi həm fransız şeir dilini türk dilinə yaxınlaşdırmış, həm də Avropa şeirinin Türkiyəyə gəlişini sürətləndirmişdir.

KAYNAKLAR

1. Şinasi. Külliyyatı, Müntəxəbatı-əşar, Ankara, 1960.
2. Şinasi. Şair evlənməsi, İstanbul, 1943.
3. Şinasi. Müntəxəbatı-təsviri əfkar, İstanbul, 1876.
4. Quliyev E. Türkiyə türk ədəbiyyatı. Bakı, 2003.
5. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
6. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflərlə).

LIFE AND CREATION OF SULTAN VALAD
SULTAN VƏLƏDİN HƏYATI VƏ YARADICILIĞI

Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

Azərbaycan, Bakı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri
Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

Klassik türk ədəbiyyatında C.Rumi ənənəsinin ilk davamçılarından olan Sultan Vələd bir divan, üç məsnəvi və “Maarif” adlı mənsur əsər müəllifi kimi məşhurdur. O, əsərlərini ərəb, fars, türk və yunan dillərinə yazmışdır. Lakin yaradıcılığında farsdilli nümunələr böyük üstünlüktəşkil edir. Bununla yanaşı, tədqiqatçıların hesablamalarına görə Sultan Vələdin türkcə 14 qəzəli, 238 beyti, ərəbcə 8 mənzuməsi, 3 rübaisi, 220 beyti, yunanca isə 66 beyti vardır. Yaradıcılığında farsdilli nümunələr - rin çoxluğu heç şübhəsiz o dövrki ədəbi prosesdə fars dilinin aparıcı olması ilə bağlı olmuşdur. Qeyd edək ki, Sultan Vələd əsasən fars dilində yazsa da, onun türk dilinə böyük rəğbəti olmuşdur. Özünə qədərki türk ədəbiyyatında türkcə şeirlər yazmış C.Rumi və Səyyad Həməzə ilə müqayisədə yaradıcılığındakı türkdilli nümunələrin sayına görə Sultan Vələd ön sırada dayanır.

Anahtar kelimələr: S.Vələd, türk, şeir, yaradıcılıq

ABSTRACT

In classical Turkish literature, Sultan Valad, one of the first followers of J. Rumi's tradition, is famous as the author of a divan, three masnavis and a poetic work called "Maarif". He wrote his works in Arabic, Persian, Turkish and Greek languages. However, Farsi-language examples are predominant in his work. In addition, according to researchers' calculations, Sultan Valad has 14 ghazals, 238 verses in Turkish, 8 verses in Arabic, 3 rubais, 220 verses, and 66 verses in Greek. The abundance of Persian-language examples in his work was undoubtedly related to the fact that the Persian language was the leader in the literary process of that time. It should be noted that even though Sultan Valad wrote mainly in Persian, he had great sympathy for the Turkish language. Compared to J. Rumi and Seyyad Hamza who wrote poems in Turkish before him in Turkish literature, Sultan Valad stands at the forefront in terms of the number of examples of Turkish language in his works.

Key words: S. Valad, Turkish, poetry, creativity

qeyd edək ki, Sultan Vələd atasının məsləhəti ilə Şeyx Səlahəddinin qızı Fatma xatunla ailə həyatı qurmuşdur. 1263-cü ildən 1284-cü ilə qədər 21 il müd-dətində Mövlananın müridi Hüsəməddin Çələbi Sultan Vələdə mürsidlik etmişdir. Hüsəməddin Çələbinin ölümündən sonra o, Şeyx Kəriməddinin şagirdi olmuşdur. Lakin dövrünün irfan sahiblərindən dərs alsa da, Sultan Vələd atasının yolunu – Mövlanəliyi əsas yol seçmiş, onu davam etdir-miş, atasının elmi-dini zövq və baxışlarına hörmətlə yanaşmışdır. Sultan Vələd 1312-ci ildə Konyada vəfat etmişdir. Klassik türk ədəbiyyatında C.Rumi ənənəsinin ilk davamçılarından olan Sultan Vələd bir divan, üç məsnəvi və “Maarif” adlı mənsur əsər müəllifi kimi məşhurdur.

O, əsərlərini ərəb, fars, türk və yunan dillərin-də yazmışdır. Lakin yaradıcılığında farsdilli nümunələr böyük üstünlüktəşkil edir. Bununla yanaşı, tədqiqatçıların hesablamalarına görə Sultan Vələdin türkcə 14 qəzəli, 238 beyti, ərəbcə 8 mənzuməsi, 3 rübaisi, 220 beyti, yunanca isə 66 beyti vardır. Yaradıcılığında farsdilli nümunələr- rin çoxluğu heç şübhəsiz o dövrki ədəbi prosesdə fars dilinin aparıcı olması ilə bağlı olmuşdur. Qeyd edək ki, Sultan Vələd əsasən fars dilində yazsa da, onun türk dilinə böyük rəğbəti olmuşdur. Özünə qədərki türk ədəbiyyatında türkcə şeirlər yazmış C.Rumi və Səyyad Həməzə ilə müqayisədə yaradıcılığındakı türkdilli nümunələrin sayına görə Sultan Vələd ön sırada dayanır.

Aşağıdakı qəzəl və məsnəvi parçaları Sultan Vələdin türk dilinin incəliklərindən istifadə etməklə gözəl poetik nümunələr yaratdığını təsdiqləyir:

(qəzəl)

Senin yüzün güneşdir yohsa aydur Canum aldı gözün dakı ne aydur.

Benüm iki gözüm bilgil canum-sen Beni cansuz GİRİŞ

Sultan Vələd türk ədəbiyyatının tanınmış simalarından biridir. O, 1226-cı ildə Qaramanda (Larəndə) anadan ol-

muşdur. Əsl adı Bahəddin Məhəmməd Vələd olan bu şəxs XIII əsr türk ədəbiyyatında şair, alim və ariflik zirvəsinə yüksəlmiş Mövlana Cəlaləddin Ruminin böyük oğludur. Cəlaləddin Rumi ona öz atası Bahəddin Vələdin adını vermişdir. Lakin bəzi mənbələrdə onun adının Bahəddin Əhməd olduğu da göstərilir. Sultan Vələdin kiçik yaşlarından başlayaraq təlim və tərbiyəsi ilə atası məşğul olmuşdur. Məhz atasının müəllimliyi sayəsində o, ərəb dilini öyrənmiş, fiqhə dair ən məşhur əsərləri oxuya bilmişdir. C.Rumi Sultan Vələdin dini elmləri daha dərindən mənimsəməsi üçün onu kiçik oğlu Ələddinlə birlikdə Şama göndərmişdir. Onun elmi, fəlsəfi, dini və ədəbi görüşlərinin təməlinə atası Mövlananın təlimi dayansa da, o, dövrünün ayrı-ayrı alimlərindən mərifət və irfan əxz etmiş, onların elmi və dini baxışlarından faydalanmışdır. Bu mənada Sultan Vələdin Bühranəddin Tirmizi, Şəms Təbrizi, Çələbi Hüsəməddin, Şeyx Kəriməddin və s. ariflər əhatəsində olması, onlardan bir çox mətləbləri öyrənməsi onun fikirlərinin mükəmməlliyini təmin etmişdir. Mənbələrdə qeyd olunduğu kimi, Sultan Vələd Şəms Təbrizinin təsirinə düşməmişdən əvvəl Bühranəddin Tirmiziyə bağlanmış, ondan tərbiyəçiliyin sirlərini öyrənmiş, Tirmizinin ölümündən sonra (1241) təxminən beş il yenidən atasından mərifət dərsi almışdır. 1244-1247-ci illərdə isə o, atası ilə birlikdə Şəms Təbrizinin təsirində olmuşdur. Şəms Təbrizinin “qeybindən” sonra Sultan Vələd atasının məsləhəti ilə Şeyx Səlahəddini özünə mürid seçmişdir. C.Ruminin oğluna “bundan sonra o pədisahlar pədisahı Səlahəddinə uy, Şəmsəddin (Şəms Təbrizi) budur” deməsi S.Vələdin mürid məsuliyyətini artırmış və onu müridi Şeyx Səlahəddinə ürəkdən bağlamışdır. Onu da

koyasun sen bu geydür.

Gözümdən çıkm kim bu ev senündür, Benüm gözüm sana yaxşı saraydur.

Ne okdur bu, ne ok kim değdi senden, Benüm boyum sünüydi, şimdi yaydur.

Temaşa çün berü gel kim göresen, Nite gözüm yaşı ırmaku çaydur.

...Bana her gice senden yüzbin assı, Benüm her gün işim senden kolaydur.

Veled yohsuldı sensüz bu cihanda, Seni buldı bu gezden begü baydur.

(məsnəvi)

Tanrı didi: “Sayru oldum” Musaya, “Kendü dostın kişi böyle isteye”.

Musa didi: “Haşa senden sayruluk, Sen Halıksen senge kanden sayruluk”.

Yine didi: “Sayru oldum gelmedün, Didüğim sözi hisaba almadun”.

Musa didi: “Bu sırrı anlamazem, Maksudın nedür bu sözden bilmezem”.

Tanrı didi: “Sayru oldu bir velim, Dünya içre sayruluk dartdı delim.

Kim anı göre beni görmışdür ol. Kim anı sora beni sormışdur ol.

Beni anda, anı bende görünüz Beni andan, anı benden sorunuz.

Klassik türk ədəbiyyatında Mövlana təsiri Sultan Vələdlə başlayır. Qeyd etmək lazımdır ki, C.Rumi Sultan Vələdin həm də ruh atası olmuşdur. Özünün də qeyd etdiyi kimi, “babasının verdiyi bilgidən və və-lilikdən başqa Vələdin nə bilgisi, nə də vəliliyi olmuşdur”. Bu səbəbdən, C.Rumi ideyaları bütünlükdə Sultan Vələd üçün əhəmiyyətli olmuş, ruhi-mənəvi körpüyə çevrilmiş, atasının sənəti istər forma, istər məzmun, istərsə də ideya baxımından onun yaradıcılığında örnək rolunu oynamışdır. Ona görə də, şairin divanı ilə C.Ruminin divanı, “Vələdnəmə”, “Rübəbnəmə” və “İntihənamə” məsnəviləri ilə C.Ruminin “Məsnəvisi” nəhayət, “Maarif” adlı əsəri ilə C.Ruminin “Fihi-Mahif” əsəri arasında bir yaxınlıq müşahidə olunur. Məsələn, “Vələdnəmə” məsnəvisi ilə bağlı Sultan Vələdin söyləmiş olduğu – “bu kitabım tamənən Quranın anlamı və sirridir. Kim candan könül bağlarsa, o, Quranın anlamı qarşısında özünü unudar. Bu məsnəvilərdəki sözlər tamamilə öyüddür” fikirləri ilə C.Ruminin “Məsnəvi”sində olan “bu kitab “Məsnəvi” kitabıdır. Məsnəvi həqiqətə varmaq və Allah sirlərindən agah olmaq, onları dərk etmək istəyənlər üçün bir yoldur. “Məsnəvi” dinin əsaslarının əsaslarıdır. “Məsnəvi” təmizliyə qovuşan kəslərin köülləri üçün şəfədir, hüznləri yox edər, “Quran”ı dəqiq anlatmağa yardımçı olan, xasiyyətləri gözəlləşdirər”... kimi fikirlər arasında ruhi-mənəvi yaxınlı-ğı görməmək qeyri-mümkündür.

YÖNTEM

Sultan Vələd ilk növbədə divan şairidir. Heç şübhəsiz, şairin divan tərtib etməsində C.Ruminin böyük təsiri olmuşdur. S.Vələdin ilk məsnəvisi olan “Vələdnəmə”sindən götürülən aşağıdakı bu sözlər bu fikri tam təsdiqləyir: “Mövlana çeşidli vəznlərdə divanlar meydana gətirmiş, rübailər söyləmişdir. Mən də ona uydum və bir divan tərtib etdim”. Fars, ərəb, türk və rum dillərində müxtəlif şeir şəkillərindən qəzəl, qəsidə, rübai, qitə, tərəcibənd, tərkiqbənd, müsəmmədən ibarət divanında əsas yeri farsdilli nümunələr tutur. Divanda fars dilində olan şeirlər 826 qəzəldən, 32 qəsidədən, 9 qitədən, 10 tərəcibənddən, 23 müsəmmədən, 454 rübaidən ibarətdir. Göründüyü kimi S.Vələd divanında qəzəl və rübailər üstünlük təşkil edir. Bu da ilk növbədə Şərq şeir ənənəsinə bağlılığın nəticəsi kimi xarakterizə oluna bilər. Maraqlı faktdır ki, S.Vələd qəzəllərinin böyük əksəriyyətini C.Rumi qəzəllərinə nəzirə olaraq yazmışdır. Bu qəzəllərin hamısında Rumiyə məxsus üslub diqqəti cəlb edir. “Şeirlərində bir çox hallarda qafiyəyə o qədər də önəm verməməsi, fikrin ifadəsində konkretliyə əməl etməsi və s. hallar Sultan Vələd sənətinin özəlliklərindəndir.” Sultan Vələd bir şair olaraq məsuliyyət hiss etmiş, sənətdə özünü “əksik və qüsurlu bilməmişdir”. Bu mənada şairin aşağıdakı fikirlərinə nəzər salmaq kifayətdir: “Söylədiyim sözlər açıq və aydındır. Mənalardan dənizindən minlərcə inci çıxardım və xalq üçün dəldim. Sözlərim can kimidir. Bütün şeirlərim təzə və axıcıdır. Vələdin sözü candır. Vələdin sözündə xəta və yanlışlıq yoxdur. Ey Vələd! Bundan sonra da çəkinmədən, yorulmadan söylə, zira nəzmin və nəsrin gözəldir”. Bu sözlər ədəbi-nəzəri fikir kimi vələdşünaslığın ilkin təməlində dayanmaqla yanaşı, həm də onun sənətinə düzgün qiymət vermək baxımından əhəmiyyətlidir. S.Vələd poeziyası daha çox irfanı düşüncə anlamında haqqın sirlərini “açmaq və anlatmağa” xidmət göstərir. Təbii ki, bu yanaşma və özünəməxsus bədii ifadə tərzini onun rübailərindən də yan keçmir. Sultan Vələd çoxsaylı rübailəri ilə Şərq lirik-fəlsəfi fikrinin inkişafında özünəməxsus rol oynamışdır.

Sultan Vələd görə, insan ruh və cisim ol-maqla iki varlıqdan ibarətdir. Ruh ilahi, cisim isə maddidir. Ona görə də, insan ruh daşıyıcısı olmalı, nəfsinə qalib gəlməli, Rəbbinə qovuşmalıdır:

آن داری آن اگــر بدانی آن را
در حال فدا کنی تن و هم جان را
ز ابلیس رجیم و نفس کافر پرهی
در بر گیری صفات الرحمان را

Tərcüməsi: Ey dost! Əgər onu bilsən və ona sarılsan, həmin an bədəninə və canını fəda edərsən. Daşa basılmış şeytandan və inkarçınəfsindən qurtarıb Rəhmanın sifətlərinə bürünərsən.

چون دلبر مایی تو و اندر خورما
آن به که چو جان در آبی اندر برما
گر چرخ و زمین را ببرد سیل فنا
نتواند برد عشق تو از سرمما

Tərcüməsi: sən bizim sevgilimiz və bizə layiq olduğun üçün ruh kimi bizim könlümüdə hakimliyin daha yaxşıdır. Hər nə qədər yoxluq seli yeri, göyü götürsə də sənə eşqini bizim başımızdan ala bilməz.

BULGULAR

Sultan Vələd bu dünya xoşbəxtliyini insanın Allaha könül vermə- sində, zamanın köləsi deyil, Tanrı “köləsinə” çevrilməsində, qəlbini

Haqq nuru ilə doldurmasında görür. “İlahi meyi” içib “sərxoş” olmağışair insan həyatının “yeni” mərhələsi kimi dəyərləndirir:

عشق آمد و کرد مست و دلشاد مرا
وز بندگی زمانه آزاد مرا
چون دید که من پیش حسنش مردم
بنواخت بلطف خویش و جان داد مرا

Tərcüməsi: Eşq gəldi, məni sərxoş etdi və nəşələndirdi, zamanəyə köləlik etməkdən məni qurtardı. Sənə gözəlliyin qarşısında olduğumugöruncə, şəfqətlə məni oxşadı və mənə yenidən həyat verdi.

بر هر خاکی که سر نهیم مسجود اوست
در هر جهدی که می کنیم معبود اوست
ذکر گل و بلبل و سماع و شاهد
زین جمله مرا در دو جهان مقصود اوست

Tərcüməsi: Baş qoyduğun hər torpaq üzərində səcdə edilən Odur. İbadət edilən Odur. Gül, bülbul, səma və gözəli anmam. Hər iki dünyadaməqsədim Odur.

“Vələdnamə” Sultan Vələdin yazmış olduğu 3 məsnəvinin birinci- sidir. Şair məsnəvinin dibaçəsində əsəri “Məsnəviyi Vələd” adlandırmışdır. Lakin ədəbiyyat aləmində Vələdnamə adı ilə tanınan bu əsər şairin ilk məsnəvisi olduğuna və “ibtidai” kəlməsi ilə başladığına görə “İbtidanamə” kimi də tanınır. Əsər 1291-ci ilin mart-iyun aylarında nəsr və nəzm şəklində yazılmışdır. Fars dilində yazılmış bu əsər 9007 beytdən və 165 başlıqdan ibarətdir. Qeyd edək ki, həmin beytlərin 180-i ərəbcə, 76-sı türkcə və 23-ü rumca yazılmışdır. “Vələdnamə” Sənainin “İlahinamə”sinin vəzninə uyğun olaraq, xəlifə bəhrində (failatün, məfa-ilün, failün) qələmə alınmışdır. “Vələdnamə”ni “Quranın anlamı və sirri” hesab edən, öz oxucu- suna müraciətlə “onu can və könüldən oxu və anla” deyən şairin əsas məqsədi insanları mənalar dənizindən çıxardığı incilərlə tanış etmək və məkənsiz dünyanın pərdəsiz könül üzünü göstərməklə onları “hədəfə” istiqamətləndirməkdir. Şair əsərdə babası Bahəddin Vələd, Şəms Təbrizi, C.Rumi, Şeyx Səlahəddin, Çələbi Hüsəmmədin, Kəriməddin və b. tarixi şəxsiyyətlərdən söhbət açmış və onların bir növ həyat hekayələrindən bəhs etmişdir. Bir sıra istisnaları çıxmaq şərti ilə “Vələdnamə” bütünlükdə irfani düşüncələri özündə əks etdirmiş, problem tək olan varlıq prinsipində həllini tapmışdır. Sultan Vələd ikinci məsnəvisi “Rübabnamə”ni 1301-ci ilin aprel-avqust aylarında yazmışdır. Farsca yazılmış bu əsər 8124 beytdən və dibaçə də daxil olmaqla 106 başlıqdan ibarətdir. Əsərdə beytlərin böyük əksəriyyəti fars dilində olsa da, bu beytlərdən 162-si türk, 36-sı ərəb və 22-si rum dilindədir. Türk tədqiqatçıların bəziləri (məs., Veyis Dəyirmançay) həmin beytləri vəzn və qafiyyə baxımından qüsurlu hesab edir, fars dilli beytlərlə müqayisədə mükəmməl olmadıqlarını göstərir. Onu da qeyd edək ki, Sultan Vələd bu əsərə konkret ad qoymamışdır. Ona görə də, əsər “Rübabnamə” və “Məsnəviyi Mənevî” adları ilə tanınmışdır. “Məsnəviyi Mənevî” adının əsərə verilməsi iki səbəbdən irəli gəlir. Bir tərəfdən Sultan Vələdin C.Rumi irsinə və onun “Məsnəvi” əsərinə bağlılığı, “Məsnəvi” bəhrində (rəməl) ona bənzər əsər yazması, digər tərəfdən isə dibaçədə “Rübabnamə”nin “Məsnəviyi Mənevî” sözləri ilə başlaması tədqiqatçılara əsərin adının bu cür adlandırılmasına əsas vermişdir. Digər tərəfdən, əsərin dibaçəsində “rübabın ağlayıb-inləməsindən” bəhs edən beytlərin olması, bir növ əsərin rübabüzərində köklənməsi bu məsnəviyə “Rübabnamə” adının verilməsinə səbəb olmuşdur. Nəzərə alaq ki, əsər daha çox “Rübabnamə” adı ilə tanınmış və tədqiq olunmuşdur.

“Rübabnamə” nəsr və nəzmlə yazılmış əsərdir. “Mənim nəzmim

və nəsrim hikmətin uca məqamıdır” deyə öyünən şair “Rübabnamə”də sufi hikmətlərdən bəhs açır, insanların Allah qarşısında borcları, itaət və əməlləri barədə öyüdlər verir. Sultan Vələd əsərdə insanların Quran ət-rafında birləşmələrini, Quran işığında Haqqa doğru getmələrini insanlığın vacib şərti kimi önə çəkir. Ona görə də, Sultan Vələd əsəri oxuyan hər bir kəsin göyə Allaha doğru ucaldığını inamla qeyd edir. Əsərdə Haqqın sirlərini bəyan edən şair Allahın əmrinə, Peyğəmbər qanunlarına əməl etməyi insan üçün vacib olmaqla yanaşı, insanın şərəf və ləyaqəti hesab edir, hər bir kəsi bu şərəfdən uzaq olmamağa çağırır. İbadətdən tutmuş əmələ qədər hər işin əhəmiyyəti barədə fikirlərin özünəyər alması “Rübabnamə”də irfani düşüncələrin aparıcılığını təsdiqləyir. Maraqlıdır ki, Sultan Vələd əsərdə Şəms Təbrizi və Mövlana sərgüzəştləri haqqında məlumatlara yer vermiş, ayrı-ayrı hissələrdə iki

məşhur şəxsə olan dərin rəğbət və məhəbbətini izhar etmişdir.

Sultan Vələdin üçüncü, eyni zamanda son məsnəvisi “İntihanamə” adlanır. Nəsr və nəzmdən ibarət olan “İntihanamə” təxminən 1300-1312-ci illər arasında fars dilində yazılmışdır.

“İntihanamə” əvvəlkiiki əsərin davamı kimi yazılsa da, onlardan fərqli olaraq bu məsnəvi- də türkcə, ərəbcə və rumca beytlər yoxdur. Digər məsnəviləri kimi bu əsərə də S.Vələd ad verməmişdir. Sonuncu məsnəvi olduğu üçün əsər “İntihanamə” adlanır. Müəllif əsəri “Rübabnamə”nin bəhrinə uyğun (rəməl) yazmışdır. Məsnəvidəki beytlərin sayına gəldikdə onu deməli- yik ki, beytlərin sayı Tehran nüsxəsində 7085, Konya nüsxəsində 7000, İstanbul nüsxəsində isə 8313-dür. Sultan Vələd kitabın yazılma səbəbində göstərir ki, “səssizlik aləmində məşğul ikən Haqq-Təaladan nida gəldi ki, öyüd və nəsihətlər-lə məşğul ol və insanlara fayda ver”. Allahın əmrini yerinə yetirməyi özünə şərəf bilən şair “Vələdnamə” və “Rübabnamə”də olan hikmətlərəbir daha məna verir, fikirlərinin üzərinə Quran işığı tutur. Sultan Vələdəgörə insanı pis əməllərdən, şərdən və böhtandan qoruyan, xalqı doğru yola aparan müqəddəs Qurandır. Buna görə şair Quranın insan həyatın-dakı rolunu və əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirir, müqəddəs kitabın işığına üz tutmağı məsləhət görür. Bütün bunlarla yanaşı, əsərdə başqadınlərə də hörmətlə yanaşılmışdır. Allahın kitabı kimi Quranla bərabər,İncil və Zəburdan da faydalanmağın əhəmiyyətli olduğu göstərilmiş- dir: “Bizim məsnəvimiz Vəhdət dükanıdır. O, rəhmət işində rəhmətdir.Orada könül əhlinin sirləri çoxdur. Quranın, İncilin, Zəburun sirlərininaçıqlanmasıdır. Onu bilən hər kəs Haqqa doğru gedər”. Əsərdə mövlanəlik, səmavilik və s. bağlı əhəmiyyətli məsələlərdə söz açılır. Şəms Təbrizi və Mövlana əlaqələrindən, təsir dairəsin- dən bəhs edən parçalar da maraq doğurur. Məlum olduğu kimi, C.RumiKonyada Şəms Təbrizi ilə ilk görüşündən sonra (1244) onun təsirinə düşmüş, “dünya sirlərinin yerləşdiyi məkanın qapısını” onda gördüyü üçün Şəmsin müridinə çevrilmişdir. Bu hal Mövlananın müridlərini və Konya əhlinin bir qismini qəzəbləndirdiyi üçün Ş.Təbrizi Konyanı tərkedib Şama köçməyə məcbur olmuşdur. Şəms Təbrizinin Şama köçməsiMövlananı pərişan etmiş və bunu hiss edən Sultan Vələd atasının həs- rətinə son qoymaq üçün Şama yola düşmüşdür. Sultan Vələdin xahişi və Mövlananın qəm dolu məktubları Şəms Təbrizini yenidən Konya- ya qayıtmağa məcbur etmişdir. Lakin müridlərin yenidən qısqıncılığı- nı görən Şəms Təbrizi Konyanı tərk etməyə qərar verir. C.Rumi Şəms Təbrizini axtarıb tapmaq ümidilə Şama getsə də, onunla görüşə bilmir,ümitsiz halda Konyaya qayıdır. Rəvayətə görə, C.Ruminin kiçik oğlu Ələddin 7 nəfərlik bir dəstə ilə Şəms Təbrizini Konyada öldürərək qu- yuya atmışdır. Bunu bilən Sultan Vələd Şəms Təbrizinin cəsədini qu- yudan çıxarmış, onu Mövlana mədrəsəsi yaxınlığında dəfn etmiş və busirri ömrünün sonuna qədər heç kimə açmamışdır. Sultan Vələd Şəms Təbrizi ilə atası C.Rumi arasındakı münasibətlərin birbaşa şahidi oldu-ğu, ondan irfan elmi aldığı və ona dərin məhəbbət bəslədiyi üçün di- gər məsnəviləri ilə yanaşı “İntihanamə”də də Mövlana və Şəms Təbrizibağlantılarından bəhs açmışdır. Bu yanaşma bədii baxımdan deyil, eyni zamanda tarixilik nöqteyi-nəzərindən də əhəmiyyətlidir. Sultan Vələdin mütəsəvvüf görüşlərini özündə əks etdirən əhəmi- yətli əsərlərindən biri də “Maarif”dir. Bu əsər mənsur formada yazılmışvə 56 bölümdən ibarətdir. Əsərdə problemin qoyuluşu şəriət, təriqətvə s. daxilində həllini tapmışdır. Daha doğrusu, Sultan Vələd “Vələd- namə”, “Rübabnamə” və “İntihanamə” məsnəvilərində məsələlərə han-sı şəkildə yanaşmışsa, “Maarif” əsərində də eyni xətti davam etdirmiş,bir növ mövzuya təkrar qayıtmışdır. Qeyd edək ki, “Maarif” əsəri for- ma, məzmun və ideya baxımından daha çox C.Ruminin “Fihi-Mahif” əsərinə bənzəyir. Görünür, bu səbəbdəndir ki, 1954-cü ildə İranda “Ma-arif” əsərini C.Ruminin “Fihi-Mahif” əsərinin ikinci cildi kimi çap et- mişlər. “Maarif” əsərində bütün məsələlərə Allah və ona məhəbbət kon- tekstində münasibət bildirilir. Ona görə də, əsərin bölümlərində şəriət qaydaları və bu qaydalara əməl sırf dini müstəvidə şərh olunur, hər iki aləmdə əməlindən asılı olaraq insana Allahın məhəbbət və mərhəmət göstərəcəyindən bəhs açılır, oruc tutmaq, Həccə getmək və s. savabla- rından danışılır. Əməlin zahiri və batini tərəfləri haqqında kifayət qədərtutarlı izahatlar aparılır. Məs., əsərin I fəslinin başlanğıcındakı parçayanəzər salaq: “Biri: “Asıl olan şey ameldir” dedi. Bu hususta söyleneceksöz, bundan ibaret değildir. Ameli hakkiyle anlatabilmek için, bir kim- senin ortaya çıkıp ameli nasıl anlıyabilirsin?

SONUÇ

Sen amelden, namaz kılmayı, oruç tutmayı, hacca gitmeyi, gecele-ri uyumayarak ağlayıp inlemeyi və pehriz etməyi anlıyorsun. Halbu- ki, bunların heçbiri də amel değildir. Bunlar ancak amelin sebepleridir. Hepsini yaptığın zaman bunların sende bir etki sağlaması mümkündür. İşte o zaman sen, ibadət etmiş və olduğundan başqa bir şey olmuş bu- lunursun. Kuranda: Namaz seni günahdan, suç işlemekten, kötülükten, noksanve kusurlardan ve isyandan korur, temizler, buyrulmuştur. İşte senin bunları yapmamış olman ve bunlardan temizlenmiş bulunman ameldir. Eğer kendini bunlardan kurtarmamışsan, namaz kılmamış sayılırsın. Bunlar için Peygamber Ona Salam olsun namaz kılmış olan bir kim- seye: “Namaz kılma, kalk namaz kıl” (H.). diye buyurdu. Bunun üzerine o adam kalkıp namaz kıldı. Tekrar: “Kalk namaz kıl, namaz kılma” buyurdu. O adam yine kalktı ve namaz kıldı. Peygamber bu defa da: “namaz kılma” dedi ve sonunda: “Kalb huzuru olmadan, namaz kılma doğru değildir” (H.) buyurdu. O halde, ortaya koymuş oldukları bu ruku, sücud ve kıyamı yerine getirməklə, gerçək amel yapılmış olmaz. Yəni dində ortaya konulan budişlə ilgili hərəkətləri etmək əməlinə yerinə gətirilmiş ola bilər. Şair bir növ “İntihanamə”də olduğu kimi, bu əsərdə də Allahın əm-rinə itaət edib, “öyüd və nəsihətlərə yer ayıraraq insanlara fayda ver- mişdir”. S.Vələd “Maarif” əsərində haqlı olaraq bu dünyanı imtahan dünyası hesab edir. Və bu dünyada olan sonsuz canlı-cansız fərqliliyini forma fərqi kimi götürsə də, cismani (şəkil) fərqi kəskin fərq hesablamır. Bu mənada insanlar arasındakı fərqi də cisminə görə (bədəni) yox, ruhuna görə müəyyənləşdirir. Sultan Vələdin “Maarif” əsərində elmə və elm adamlarına münasi-bətdə tutduğu mövqə diqqət cəlb edir. O, elmi varlanmaq, mövqə tut- maq, qazanmaq üçün öyrənləri tənqid edir, lakin elmi Allah rızası üçün öyrənib faydaya yönəldənləri əsl alim və Allahın istədiyi bəndə kimi qələmə verir. Sultan Vələdin həyatı ilə tanışlıqdan məlumdur ki, o, Bühranəddin Tirmizi, Çələbi Hüsəməddin, Şəms Təbrizi, C.Rumi, Şeyx Kəriməddin, Şeyx Səlahəddin kimi dövrünün məşhur arif şəx- siyyətləri ilə təmasda olmuş, onlardan çox şeylər öyrənə bilmişdir. Bu cəhətdən atası Cəlaləddin Ruminin və Şəms Təbrizinin Sultan Vələdə təsirini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Mənbələrdə yazıldığı kimi, Rumi-nin Şəms Təbrizinin təsirinə düşməsindən sonra istər-istəməz bu təsir Sultan Vələddən də yan keçməmiş, o da Şəms Təbrizinin məclislərində iştirak etmişdir. Sultan Vələdin ən çox qatıldığı məclislərdən biri də səma məclisləri olmuşdur və müəyyən müddətdən sonra onun bu məc- lislərə rəhbərlik etməsi də tarixi fakt kimi təsdiqlənir. Ümumiyyətlə, səmavilik şairin nəzərində nəfsdən, küfrdən, cisimdən uzaqlaşaraq ruha yaxınlaşmaqdır. Səməvilik ruhani duyğu və hisslərin əməldə tətbiqidir. O, eşq və vəcdə gəlmədir. Sultan Vələd Səmanı ən uca məqam hesab edir. Bu məqam Allah məqamı ölümsüzlük məqamıdır. Ona görə də Allah məqamında insan maddi olaraq nəinki özünü unudur, hətta tama- milə “yox” olur. Göründüyü kimi, Sultan Vələd “Maarif” əsərində bə- dii- fəlsəfi ifadə tərzində təsəvvüf əsaslı fikirlərini izhar etmiş və bunu “mənalara dənizindən çıxardığı incilər” şəklində xalqa çatdırmışdır. Sultan Vələdin bir divan, üç məsnəvi və bir mənsur əsərindən başqa, elmi mənbələrdə “Eşqnamə” və “Risaleyi-etiqaq” adlı əsərlərinin oldu-ğu haqqında da məlumat verilir. Lakin həmin əsərlərin Sultan Vələdə aid olması hələlik dəqiqləşməmişdir.

KAYNAKLAR

7. Sultan Vələd. Rübailər, Erzurum, 1996
8. Sultan Vələd. İbtidənəmə. Ankara, 1976
9. Sultan Vələd. Maarif. Ankara, 1966
4. Mustafa Tatçı. Yunus Emre yorumları, Ekim, 2015
5. Nihad Sami Banarlı. Türk ədəbiyyatı tarixi, 2 cildə, 1-ci cild, İstanbul, 1998
6. Quliyev Elman. Türk xalqları ədəbiyyatı, Bakı, 2017

AN OVERVIEW OF THE LITERARY ENVIRONMENT OF NAKHCHIVAN NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNƏ BİR BAXIŞ

MEHMAN QARAXANOĞLU (ƏLİYEV)

Xülasə

Birmənalı olaraq müstəqillik dövrü vətəndaşlıq poeziyasının yaradıcılarından biri kimi qəbul edilən Xanəli Kərimli poeziyasının özünəməxsusluqlarını mövcud ictimai-siyasi reallıqlar fonunda göstərməklə XXI əsr Naxçıvan ədəbi mühiti haqqında müəyyən təsəvvür əldə etmək olar. Xalqımızın etnopsixoloji və milli mentalitet dəyərləri sistemi üzərindən Xanəli Kərimli poeziyasını təhlilə cəlb etdikdə Naxçıvan ədəbi mühitindəki mənəvi-əxlaqi qabarma və çəkilmələr, bəzi hallarda dekadens ruh, cəmiyyətdə baş verən deqredasiyalar və təbii ki, Məmməd Araz epizmi ilə Vətən obrazının bütün rəng və çalarlarıyla poetikləşdirilməsi diqqəti daha çox cəlb edir. Təkrarsız təbiəti, türk-islam mədəniyyətinin ən parlaq rənglərini özündə əks etdirən unikal abidələri, dünya şöhrətli alim, şair və yazıçıları ilə tanınan Naxçıvan həm də Azərbaycan dövlətçilik tarixinə əvəzsiz töhfələr vermişdir. Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin dili ilə desək, Naxçıvan Azərbaycan xalqının qədim tarixini əks etdirən müqəddəs bir torpaqdır. Naxçıvan Azərbaycan xalqının tarixini əks etdirən abidələri özündə cəmləşdirən bir diyardır. Ulu Öndərin fikir işığında yola çıxıb demək istəyirik ki, Naxçıvan həm də cənublu, şimalı bütöv Azərbaycan xalqına xas olan ən yüksək dəyərlər sistemini özündə birləşdirən simvolik bir mental bank, dəyişilməz bir genefonddur. Zənnimizcə, vaxtilə dahi Füzulinin və onun XX əsrdə yaşamış böyük filosof məsləkdaşı Əhməd Ağaoğlunun özünə verdiyi “Mən kiməm?” sualının əsl bütünləşmiş cavabını da bu qədim diyardan almaq olar: “Törəm əsil, elim nəcib, qanım təmizdir. Yurdum əvvəllər Orta Asiyanın uca yaylalarından biri idi. Sonra damarda qaynayan coşqun bir qanın həmlələri ilə əcdadlarım şərqə, qərbə, şimala və cənuba yayıldılar, məmləkətlər basıb, dövlətlər qurdular, mədəniyyətlər yaratdılar.” [2, 131]

Açar sözlər: Naxçıvan ədəbi mühiti, Vətən, dövlətçilik, dəyərlər, sistem, simvolik, spesifik

Giriş

Naxçıvan ədəbi-mədəni mühiti qədim dövrlərdə olduğu kimi, bu gün də Azərbaycanın digər bölgələri ilə müqayisədə lokomotiv rolunu oynayır. Bəs bu ədəbi mühitin özünəməxsusluğu nədir? Konkret olaraq Naxçıvan ədəbi mühitinin spesifik xüsusiyyətlərini mövzumuza uyğun olaraq Xanəli Kərimli poeziyası üzərindən çözmək istəyirik. Amma yeri gəldikcə öz imzasını təsdiq etmiş Asim Yadigar, Mahirə Nağıqızı və analogiya aparmaq məqsədilə cənub regionunda yaşayıb yaranan Aqil Yaqub, Tofiq Həsənlı və digərlərinin yaradıcılığına da müraciət etməli olacağıq. Məlum həqiqətdir ki, yaradıcı adamlar birbaşa öz zamanəsinin övladlarıdır. “Zəmanə” anlayışı isə təkcə yazıçının yaşadığı məkanı deyil, planetar anlamda dünyanı simvolizə edir. XXI əsr isə həm lokal, həm də global mənada rahat, dinc əsr deyildir. Sözləri Novruz Gəncəliyə, musiqisi Ələkbər Tağıyevə məxsus olan “Sülhə gəlin, ey insanlar” mahnısı ötən əsrin 80-ci illərindən tədricən siyasiləşib qəddarlaşan dünyaya çox ciddi bir mesaj kimi səslənsə də, dünya nəinki yalvarış dolu həmin ana səsini eşitdi, əksinə, XXI əsrə keçərkən məlum sülh paradigmalarını da alt-üst edərək idarəetmədə liberalizmi, qlobal hakim gücə malik olan təkqütblü dünya modelini əsas götürüb böhran vəziyyətinə düşmüş və bu səbəbdən də nüvə müharibəsi, terror, ekoloji kataklizmlərlə üz-üzə dayanmışdır.

Ötən əsrin sonlarında bədnam qonşularımızın bizə qarşı ərazi iddialarını irəli sürüb bizi zorla müharibəyə cəlb etmələrini də buraya buraya əlavə etsək, taleyüklü məsələlərlə üz-üzə qaldığımız haqda tam təsəvvür yaranmış olar. Yalnız otuz ildən sonra Müzəffər Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında zəfər çalacağımız, Şuşanın alınması dünya hərbi tarixinin ən parlaq səhifələridir. Dildə 30 il söyləmək asandır, amma həmin illəri dəqiqəbədiqə, saatbasaat, günbəgün yaşamaq hər bir azərbaycanlı üçün, o cümlədən sənət adamları üçün cəhənnəm əzabından bətdər olmuşdur və bir çox yazı adamlarının depressiyaya düşmələri çox təbii bir hal kimi qəbul olunmalıdır. Bəzi hallarda Xanəli Kərimli və adlarını çəkdiyim digər şairlərin poeziyasındakı dekadens ruh da bununla bağlıdır.

Əsas mətn

Ömrünün müdriklik çağlarını yaşayan Xanəli Kərimli əgər bu gen dünyada özünə bir dərddəş tapa bilməyib, yalquzaq kimi ulartılarını göyə milləyirsə və “sevimli” göylər də o ulartıları, aylığı verə bilməyən kirayənişin əşyaları kimi onun üstünə atırsa, onda başını götürüb hara qaçmalıdır?! Son pənah yeri yenə də Tanrıya xitabdır:

İlahi, sən mənə bir dərddəş yetir,
Bir qulaq yoldaşı olsun qəlbimə.
Səndən ayrı mənim kimim var, axı,
Özün də, könlümü bəs açım kimə?! [3, 129]

Asim Yadigar isə “Duyğu qatili” şeirində yazır:

Mən qatiləm - söz qatili, duyğu qatili, şeir qatili.

Azadlıqda gəzirəm gör neçə ildi

Bir adam da yoxdur ki,

Tuta məni, oturma bir otaqda.

Deyə: - nə gəzirsən o dağda, bu dağda. [1]

Göründüyü kimi, Xanəli Kərimlidən fərqli olaraq Asim Yadigarın nəzərləri iç dünyasına yönəlib, burada dərddəşə ehtiyac yoxdur, qatil üçün nə dərddəş? Birincisi Tanrıya sığınmaqda bir təsəlli, çıxış yolu, ikincisi isə özü özünə hökm çıxardığı üçün poetik çevrə qaapnmış olur. Yunan mifologiyasında yuxu tanrısı Hipnoz çiyinlərində qanadı olan kişi surətində təsvir olunur. Açıq, nə onun cinsi, nə də qanadları bizi maraqlandırır. Sadəcə, kütləvi hipnoza (burada hipnozlaşmanın öz ilkin mahiyyətindən ayrılıb totalitarizm hipnozuna çevrilib qorxunc bir siyasi-ideoloji şəkil almasına işarə edilir) yoluxmuş şairlər, yazıçılar səfini gördükdə adam az qala dəli olmaq həddinə çatır. Qırmızı imperiya dövrünü xatırlayın; adam öz-özündən başlayırdı şübhələnməyə: “Bəlkə, haqlı elə onlardır?!”. Hər dövrün öz qəddar “hipnoz”ları olur; tutaq ki, Mirzə Cəlil dövründə kütləvi danabaşlaşma, Soljinitsin və Aytmatov zamanında paralel olaraq “Qırmızı çarx”ın vintciyinə çevrilmə və manqurtlaşma, Əli Kərim zamanında kütləvi çərlətmə, ötən əsrin sonlarında istedadlı nəsillərin “ağıllı” formada “itirilməsi” və s. Amma böyük şair-vətəndaş Xanəli Kərimli də bir total hipnozu proqnozlaşdırır: “Mən elə bilirdim ki, təkcə pul, var-dövlət, ucuz karyera üçün mafiozlar, dəstəbazlar yaranır. Sən demə, ədəbiyyatı, xüsusilə də poeziya “monopoliyası” yaratmağa çalışan dəstəbazlar da varmış...” [2, 109]

İstedadı qısır, qələmi kütlər.

Min dastan başladır puç adlarına,

Kor atın nalbəndi kor oğlu korlar

Təriflər döşəyir ünvanlarına. [3, 109]

Tarixin bəzən mifoloji və mistik ironiyaları da olur. Məsələn, bu cür: Qədim Roma ədəbiyyatının təməlini qoyanlar azad olunmuş qullar olublar. Əgər cümlə ilə əlahiddə bir “işimiz” olmasa, onun zahirən öz ilkin təyinatına – müəyyən informasiyanın ötürülməsi işinə “sadiqliyi” göz qabağındadır. Amma bizi dəhşətli bir şəkildə heyrləndirib sarsıdan “azadlıq” kəlməsidir. Sanki Cümlə amansız bir postulatı təsdiqləyir: Azad olmadan şair olmaq mümkün deyildir! Və ya azad olmayan şairin özü də quldur. Xanəli Kərimli poeziyasında bizi özünə çəkən məhz o gen-bol azadlıq havasıdır. O, dünən də azad idi, bugün də... Təbii ki, burada daxili azadlıqdan söhbət gedir. O azadlıqdan ki, heç bir kənar şirnikdirici gözləntiləri, situasiyaları və “sosial təzyiq” faktorlarını nəzərə almayıb, yalnız daxili enerjini üzə çıxarmağa və imkanlarını sərgiləməyə yönəlik bir davranış formasıdır. Xanəli Kərimlinin “*Söhbət*” şeiri sözügedən konseptin bütün təzahürlərini çox parlaq bir şəkildə açıb ortaya qoyur. Qlobal mənada, bu şeir ovqatın ən kritik anında doğulub; bu həmin məqamdır ki, həqiqət axtarışlarında depressiyaya düşən Faust şeytanla saziş bağlayır:

- *Sonuncu şeirini nə vaxt yazmışan?*
- *Birinci şeirimi yazdığım günü.*
- *Sənə nə veribdi şeir yazmağın?*
- *Bir “baş ağrısı”nı, bir qara günü. [3, 118]*

Şeir azadlığın ən şirin meyvəsidir. İnsan zindanda olarkən də nüvəsində azadlıq havası dolaşan şeirlər yazı bilər. Tatar əsilli Musa Cəlili, Xəlil Rza Ulutürkü nümunə gətirə bilərik. Amma elə şairlər var ki, onlar azadlıqda olsalar da, əl-ayağı qandallı şeirlər yazır. Xanəli Kərimli deməyə, baş ağrısı verməyən şeirləri hamı yazı bilər. Hələ dəhə Mirzə Cəlil “Anamın kitabı”nda zərərsiz ziyalıları tənqid atəsinə tuturdu. Cənub regionunda yaşayan Aqıl Yaqub da, Tofiq Həsənlili də onlara daha çox qara gün və baş ağrısı verən şeirlər yazır və ruhən Xanəli Kərimli poeziyası ilə qovuşurlar. Tofiq Həsənlili yazır:

Nə var? – deyirəm:

Belə də, şeir yazıram.

Hələ ağılınmamışam,

Hələ də şeir yazıram. [6, 85]

“Belə də...” toplumun əsl şairə münasibətini fokuslandırır. Hiper-himayə, qudurğanlıq, harınlıq, təhsilsizlik, saysız-hesabsız mental bəlalərin olduğu bir cəmiyyətdə milli-mənəvi dəyərlərin deqredasiyası labüdləşir. Bu zəncirvari prosesdə əsl şair obrazı arxa plana keçir.

Bu yerdə nədənsə ustad R.Rzanın “İskəndər, Çatski, Çayld Harold...” şeiri yadıma düşdü. Üç nöqtəni biz əlavə etdik. Necə dəyərlər, qapını açıq qoyduq ki, tanıdığınız Çatskiləri şeirə dəvət edə bilərsiniz...

Xanəli Kərimlinin də onların içərisində olacağına əminik...

Xanəli Kərimlinin “Tanrı müjdəsi” kitabı ümumən Naxçıvan ədəbi mühiti haqqında müəyyən təəvvür yarada bilər. Kitabı oxuya-oxuya nədənsə Sizifi xatırladıq. Tam əminik ki, kitabın və onun müəllifinin Siziflə heç bir əlaqəsi yoxdur. Yox, burada tam əminlikdən söhbət gedə bilməz! Sadəcə, bizə elə gəldi ki, Sizif də şair olub.

Onun hər dəfə yuxarı qaldırdığı qaya parçası və ya daş da tamamlanmamış bir şeiridir. Sizif, bəlkə də ömründə cəmi-cümlətəni bircə şeir yazıb. Amma onu qaldırıb o ucalıqda saxlaya bilmir. Bəlkə də bütün şairlərin həyatında o şeir vardır; hədəfə yaxınlaşan, lakin son anda əllərindən buraxılıb aşağıya yuvarlanan şeir... Bəs Xanəli Kərimlinin yaradıcılığında o hansı şeirdir ki, bütün ömrü boyu onu yazsa da, bitirə bilməyəcək və ya bitirib Sizifin hədəflədiyi o ucalıqda saxlaya bilməyəcək? Cavab çox sadədir: Vətən haqqında şeiri. Ən maraqlı hal odur ki, təkcə Xanəli Kərimlinin deyil, Naxçıvan ədəbi cəmiyyətində öz imzasını təsdiqləyən istənilən şairin yaradıcılığında Vətən qoxulu şeirlər qırmızı bir xətt kimi keçir. Bunun ictimai-siyasi, sosial-tarixi səbəbləri bizə az-çox bəllidir. 30 ildən artıq bir müddətdə blokada şəraitində yaşayan yurddaşlarımızı da o qədim diyara bağlayan həmin Vətən sevgisidir. Naxışvanda yaşayıb yaradan elə bir şair və yazıçı tapmaq çətindir ki, sözügedən sevginin genezisinə öz miqdarınca səyahət etməsin.

Bitər sərhədlərin bu yer üzündə,
Qəlbimdə sərhədin niyə bitmədi?
Gəmisən, üzürsən, eşq dənizində,
Sənə məhəbbətim, Vətən, bitmədi. [5, 35]

Mahirə Nağıqızının “Vətən” şeirindən götürülən bu misralar ümumi ovqatı çox gözəl ifadə edir. Aşağıdakı misralar isə Asim Yadigarındır:

Vətəndir dünyada hər şeydən əzəl,
İlk sevgim, son sevgim bu yurd, bu torpaq.
Məndən inciməsin sevdiiyim gözəl,
Vətəni sevmişəm mən ondan qabaq. [4, 1042]

150

Mahirə Nağıqızıda epik vüsət, Asim Yadigarda isə lirik qəhrəmanın mərhəmətə hissləri dəqiq ştrixlərlə verilib. Hər iki şeirdə bədiilik və obrazlılıq önə keçdiyindən oxucu məmnun qalır. Akademik İsa Həbibbəyli düzgün qeyd edir: “Böyük ədəbiyyat ictimai idealları bədiilik faktoru ilə birlikdə təqdim etmək funksiyasını yerinə yetirdikdə uzun ömür qazanır.” [4, 1041]

Nəticə:

Xanəli Kərimli poeziyası ilə tanışlıqdan sonra adama elə gəlir ki, o, Vətən haqqında onlarla, yüzlərlə şeir yazmayıb, cəmi bircə şeir yazıb, bəli, bir şeir, yerdəkilər isə o şeir-qayadan qopan parçalardır. Baxın, bu cür:

Azərbaycan mayası nur, qayəsi nur ki...

Hər daşından alov dilli ox ola bilər.

“Azərbaycan!” deyiləndə ayağa dur ki,

Ana yurdun ürəyinə toxuna bilər.

Əslində, Məmməd Araz dünyası şair Xanəli Kərimli və bütün Naxçıvan yazarları üçün Vətəndir. Ruh Vətəni... Bununla əlaqəli görkəmli yazıçı və mədəniyyətşünas Nəriman Əbdülrəhmanlı “Xanəli Kərimli: halallıqla yaşanmış ömür” əsəsində çox dəqiq paralellər apardığından üstündən sükutla keçmək istəyirik. Amma bir həqiqəti deməyi özümüzə borc bilirik, çağdaş ədəbiyyatımızda az-az sənətkar tapılar ki, haqqında bu qədər geniş yazılar yazılsın, tədqiqatlar aparılıb, kitablar çap olunsun.

“Niyə”sini az-maz bilirik; başlıca səbəb oxucu-tənqidçi-təhlilçilərin, çağdaş ədəbiyyat meşəsini zəbt edən “Şeir bülülləri”nin (Mirzə Cəlil) “modern” cükkültülərindən bezib, hədəfi, təyinatı gün kimi bəlli olan (bu yerdə ədəbiyyatımızın Şimal qolunu ləyaqətlə təmsil edən Zakir Məmməd yada düşür!) əsl vətəndaş-şairə - “Yeni dövr Azərbaycan şeirində vətəndaşlıq lirikasının əsas yaradıcılarından biri”nə (akad.İsa Həbibbəyli) üz tutmalarıdır. Bəs konkret olaraq müəllifin yaradıcılığında Vətən haqqında o ana şeir – anac şeir hansıdır? Yalnız bu ola bilər: “Axı, bu millətin Vətəni vardı...” Şeirdən bir bənd verməzdən əvvəl bir kədərli eksperiment aparmaq istəyirik; müxtəlif və ya eyni epoxalarda yaranan şeirlərin adlarını yanaşı yazırıq: “Hali-Vətən.” Əli bəy Hüseynzadə (1864-1940), “Həpsi rəngidir.” Səməd Mənsur (1879-1927), “Əsir Azərbaycanım”. Almaz İldırım (1907-1952), “Azərbaycan”. Səməd Vurğun (1906-1956) “Azərbaycana gəlsin.” Süleyman Rüstəm (1906-1989), “Azərbaycan – dünyam mənim”. Məmməd Araz (1933-2004), “Səni sevmək çətindir, Vətən”. Ramiz Rövşən və... “Axı, bu millətin Vətəni vardı...” Xanəli Kərimli. Əgər biz bu şeirlərin zaman ardıcılığını – xronikasını onlardan çıxarılan bəndlərlə qeyd etsək, sizi deyə bilmərik, özüm diz üstə çöküb əllərimlə başımı sıxmalı olacağam. Yalnız Mirzə Cəlilin “Tarix” essesi əllərini çiynimizə qoyub bizi sakitləşdirə bilər. Bəlkə də Aristotel “ədəbiyyatın tarixdən daha fəlsəfi olduğunu” deyərkən məhz bu anı nəzərdə tutmuş...

Xanəli Kərimli şeirindən o bəndi unutmamışıq, buyurun:

Axı, bu millətin VƏTƏNİ vardı,
Qılıncı daş yarıb daş qoparırdı,
Sözünün kəsəri ordu yaradı,
Onun bəxt üzüyün bəs kim apardı?! [3, 169]

151

Əski mifoloji-nağıl semantikasından tənha bir durna kimi ayrılıb, ilk misraya qonan “vardı” kəlməsinin yaratdığı qüssəli auranı heç nə ilə əvəz etmək olmaz. “Vətən” sözünün böyük hərflə yazılışı da, zənnimizcə, diqqətli oxucunun nəzərindən qaçmadı. Xanəli Kərimli poeziyası küll halında Vətənin bütünləşməsi, tamlaşması və bütövləşməsinə bir çağırış poeziyasıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://525.az/news/56623-asim-yadigarin-seirleri>
2. Əhməd Ağaoğlu. Mən kiməm? Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi, Bakı – 2019, 600 səh.
3. Xanəli Kərimli Tanrı müjdəsi. Şeirlər və poemalar, Qanun nəşriyyatı, Bakı – 2021, 272 səh.
4. İsa Həbibbəyli. Ədəbi şəxsiyyət və zaman. Əsərləri 10 cildə, II cild, “Elm və təhsil”, Bakı – 2017, 1068 səh.
5. Mahirə Nağıqızı. Onun daş nağılı. ADPU nəşriyyatı, Bakı-2020, 412 səh.
6. Tofiq Həsənlı. Polad qalxanlara qələm çırpıram. İmza Nəşrlər Evi, Bakı-2021, 300 səh.

Резюме:

Однозначно признанный одним из создателей гражданской поэзии периода независимости, Ханали Керимли, показывает особенности своей поэзии на фоне существующих общественно-политических реалий, благодаря чему можно получить определенное представление о литературной среде Нахичевани XXI века.

При анализе поэзии Ханели Керимли через систему этнопсихологических и национальных ментальных ценностей нашего народа духовно-нравственные выпады и отступления в литературной среде Нахичевани, в некоторых случаях декадентский дух, деградации, происходящие в обществе, и, конечно же, поэтизация образа Родины всеми красками и оттенками эпизма Мамеда Араза, привлекают все большее внимание. Нахичевань, известный своей неповторимой природой, уникальными памятниками, отражающими самые яркие краски тюрко-исламской культуры, всемирно известными учеными, поэтами и писателями, также внес неоценимый вклад в историю азербайджанской государственности. Выражаясь языком нашего общенационального лидера Гейдара Алиева, Нахичевань-священная земля, отражающая древнюю историю азербайджанского народа. Отправляясь в путь в свете идей великого общенационального лидера, мы хотим сказать, что Нахичевань — это символический ментальный банк, неизменный генофонд, объединяющий в себе систему высших ценностей, присущих всему азербайджанскому народу как южному, так и северному. По моему мнению, что когда-то гений Физули и его коллега, живший в XX веке, великий философ Ахмед Агаоглу, задав себе вопрос: “Кто я?” истинный обобщенный ответ можно получить на этой древней земле: «Род мой чист, рука моя благородна, кровь моя чиста. Родиной раньше была одной из высокогорное равнин Центральной Азии. Затем мои предки вместе с соплеменниками, с порывами буйной крови, кипящей в жилах, распространились на восток, запад, север и юг, завоевали страны, основали государства, создали цивилизации». [2, 131]

Ключевые слова: литературная среда Нахичевани, Родина, государственность, ценности, система, символика, специфика

Summary

In delving into Khanali Karimli's poetry, a key figure in the development of citizenship poetry during the period of independence, one gains insight into the literary landscape of 21st century Nakhchivan. By analyzing Karimli's work through the lens of ethnopsychological and national values, one observes the spiritual and moral fluctuations within Nakhchivan's literary sphere, from moments of decadence to the poetic exaltation of the Motherland, echoing the hues of Mammad Araz's epistemism. Renowned for its breathtaking landscapes, architectural marvels reflecting the vibrancy of Turkish-Islamic culture, and the legacies of world-renowned scholars, poets, and writers, Nakhchivan has played a crucial role in Azerbaijan's statehood narrative. In the words of our national leader, Heydar Aliyev, Nakhchivan is a hallowed ground embodying the ancient history of the Azerbaijani people—a repository of monuments chronicling their rich heritage. In the grand tapestry of Azerbaijani identity, Nakhchivan serves as a symbolic reservoir, preserving the cherished values that unite both southern and northern Azerbaijani communities. Echoing the profound query "Who am I?" posed by luminaries such as Fuzuli and Ahmet Agaoglu, the essence of this ancestral land offers a resounding response: "My lineage is pure, my heritage noble, my blood untainted. From the lofty plateaus of Central Asia, my ancestors surged forth, conquering lands, erecting states, and nurturing cultures."

Keywords: Nakhchivan literary milieu, Motherland, statehood, values, symbolism, specificity.

THE DRAMATURGY OF JALIL MAMMADGULUZADE IN THE RESEARCH OF
M. IBRAHIMOV

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN DRAMATURGİYASI M.İBRAHİMOVUN
ARAŞDIRMALARINDA

Dr. ÜLKER BAŞŞİYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tedrisi teknolojisi bölümünün

Baş Öğretim Üyesi

ORCID ID 0000-0002-5994-2356

Özet

M.İbrahimovun "Böyük demokrat" adlı əsərinin "Ölülər və dəlilər aləmi" adlı başlığında C.Məmmədquluzadənin konkret olaraq "Ölülər", "Dəli yığıncağı" və "Anamın kitabı" adlı üç komediyası təhlil olunur. Tədqiqat işində C.Məmmədquluzadənin "Ölülər" komediyasından danışılarkən onun Azərbaycan dramaturgiyasının şah əsəri adlandırılması təsadüfi görünür. M.İbrahimov "Ölülər" komediyasını təhlil edərkən ilk dəfə əsərə "həyat, varlıq və həqiqət" prizmasından yanaşmış və humanizm prinsiplərini C.Məmmədquluzadə sənəti üçün xarakterik hesab etmişdir. Çünki humanizm həqiqətpərvərlik deməkdir. Əsl humanizm yalanı, saxtakarlığı rədd edir. M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə dramaturgiyasının təhlilini "Anamın kitabı" komediyası ilə tamamlayır. O, "Anamın kitabı"nı "Ölülər"dən sonra ideya və bədii kamilliyinə görə ən qiymətli əsər kimi səciyyələndirir.

Açar sözlər: C.Məmmədquluzadə, "Ölülər", "Anamın kitabı", dramaturgiya, millilik

Summary

In the title "The world of the dead and madmen" of M.Ibrahimov's work "The Great Democrat", three comedies of J. Mammadguluzade, namely "The Dead", "Crazy Meeting" and "My Mother's Book" are analyzed. It is no coincidence that J. Mammadguluzade's comedy "The Dead" was called a masterpiece of Azerbaijani drama in the research work. M.Ibrahimov, while analyzing the comedy "The Dead", for the first time approached the work from the perspective of "life, being and truth" and considered the principles of humanism to be characteristic of J. Mammadguluzade's art. Because humanism means truthfulness. True humanism rejects lies and fraud. M. Ibrahimov completes the analysis of J. Mammadguluzade's drama with the comedy "My Mother's Book". He characterizes "My Mother's Book" as the most valuable work for its idea and artistic perfection after "The Dead".

Keywords: J. Mammadguluzade, "The Dead", "My Mother's Book", dramaturgy, nationality

GİRİŞ

C.Məmmədquluzadə yaradıcılığını M.İbrahimov mövzu, ideya, məzmun və forma baxımından yüksək qiymətləndirmiş, onu XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən qüdrətli sənətkarı hesab etmişdir. "Böyük demokrat" adlı tədqiqat əsərində C.Məmmədquluzadənin həm dramaturgiyası ("Ölülər və dəlilər aləmi"), həm də bədii nəsr ("C.Məmmədquluzadənin nəsr") müəyyən başlıqlar altında təhlil olunmuşdur.

Həcm etibarilə o qədər də geniş olmayan altıncı və yeddinci bölmələrdəki bu təhlillərdə M.İbrahimov C.Məmmədquluzadəni inqilabçı-demokrat dramaturq və yazıçı, eyni zamanda yeni ədəbi mərhələnin başçısı kimi təqdim etmişdir. M.İbrahimov C.Məmmədquluzadənin dramaturgiyasını haqlı olaraq ədibin jurnalistik və nəsr fəaliyyəti ilə bağlayır. Alim fikrini belə əsaslandırır ki, onun bütün ədəbi və jurnalistik fəaliyyəti həyat, ideyalar, tip və obrazlar bir-biri ilə əlaqəlidir və bir-birini tamamlayır. M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə dramaturgiyasını Azərbaycan dramaturgiyasının bir mərhələsi hesab etsə də, M.F.Axundov, rus, klassik fransız və məxsusi olaraq Molyer dramaturgiyasının ənənə təsirindən faydalanmanı onun sənəti üçün xarakterik sayır. M.İbrahimov Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafından danışarkən onun üç mərhələ keçdiyini bildirir və hər dövrün fərqləndirici xüsusiyyətlərini diqqətə çatdırır. O, birinci dövrü “komik vəziyyətlərlə güclü dramatik vəziyyətlərin müşayiət olunduğu xalis komediyalar dövrü”, ikinci dövrü “mündəricə genişlənməklə müxtəlif dramatik formaların (melodram, faciə) meydana çıxdığı dövr”, üçüncü dövrü isə “satirik dramın yaranması dövrü” kimi xarakterizə edir. M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə dramaturgiyasını üçüncü dövrə aid edir və “realizmin kəskin siyasi aktuallıq kəsb etməsini” bu dövr üçün səciyyəvi saymışdır.

YÖNTEM

“Ölülər və dəlilər aləmi” adlı başlıqda C.Məmmədquluzadənin konkret olaraq “Ölülər”, “Dəli yığıncağı” və “Anamın kitabı” adlı üç komediyası təhlil olunur. Tədqiqat işində C.Məmmədquluzadənin “Ölülər” komediyasından danışılarkən onun Azərbaycan dramaturgiyasının şah əsəri adlandırılması təsadüfi görünmür. Düzdür, digər ədəbiyyatşünasların fikirlərində də bu cür dəyərləndirməyə rast gəlmək mümkündür. M.İbrahimov əsəri təhlil edərkən onun milli və bəşəri elə cəhətlərinə toxunur ki, məhz əsərin “şah əsər” dəyərləndirilməsi bütün komponentləri ilə üzə çıxır. Bu sırada müəllifin əsərdə Qoqol “Müfəttiş”indən gəlmə rus və ya Qərb xlestakovçuluğundan bəhrələnərək Şərq Xlestakovunu yaratma sahəsindəki uğuruna daha çox önəm verilir. “Ölülər”dəki Şeyx Nəsrullah simasında fırldaqçılığın, mənəvi eybəcərliyin, ikiüzlülüyn və s. daxilində Azərbaycansayağı “revizor” yaratmasını müəllifin dramaturji uğuru sayır. Baxmayaraq ki, M.İbrahimov əsəri 1937-ci ildə sovet repressiyalarının hələ başa çatmadığı illərdə yazmışdı, “Ölülər”dəki dinə olan münasibəti olduğu kimi şərh etməkdən çəkinməmişdi. “Ölülər” yalnız din əleyhinə çevrilməmişdir. O, ümumiyyətlə, cəhaləti, geriliyi, ikiüzlülüynü və yalanı ifşa edir. Avamlıq və nadanlığın nə kimi bəlalar olduğunu göstərir” (7, 136). Bütün bu cəhətlər əsərdəki obrazların təhlili vasitəsilə açılır və təqdim olunur. M.İbrahimov Şeyx Nəsrullah, İsgəndər, Hacı Həsən, Heydərağa, Kərbəlayi Fatma, Nazlı və digər obrazların təhlilini Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında dövrüyyəyə gətirməyin əsasını qoyanlardan biri oldu.

BULGULAR

M.İbrahimov “Ölülər” komediyasını təhlil edərkən ilk dəfə əsərə “həyat, varlıq və həqiqət” prizmasından yanaşmış və humanizm prinsiplərini C.Məmmədquluzadə sənəti üçün xarakterik hesab etmişdir. Çünki humanizm həqiqətpərvərlik deməkdir. Əsl humanizm yalanı, saxtakarlığı rədd edir. Humanizm idealları vətəndaşı da, sənətkarı da həyata və həqiqətə tərəf çəkir” (7, 143). M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə humanizmini həm Nizamidən gəlmə ideya ilə bağlayır, həm realizmin şərti kimi götürür, həm də həyatla, ictimai varlıqla birbaşa əlaqə şəklində dəyərləndirir. Bu mənada “Ölülər”in tipik şəraitin tipik hadisələrini əks etdirməsi və bir sıra obrazların məhz konkret həyatdan götürülməsi faktı əsərin nə dərəcədə həyat həqiqətlərini əks etdirməsini təsdiqləyir. Məsələn, kefli İsgəndər obrazını yaradarkən C.Məmmədquluzadə yaxından tanıdığı bir neçə şəxslə görüşmüş, xarici görünüş və xasiyyətlərindən faydalanmaq istəmişdir.

Akademik İsa Həbibbəyli bu sırada “rus dili müəllimi Mirzə Cəlil Mirzəyevin, yazıçı-publisist Eynəli bəy Sultanovun, İsgəndər Hacı Həsən oğlunun” və s. adlarını çəkir və “hüquqşünas Cümşüd Paşa Sultanovun “Ölülər” tragikomediyasının qəhrəmanı kefli İsgəndərin əsas prototipi” (5, 324) olduğunu bildirir. M.İbrahimov “Dəli yığıncağı” ilə “Ölülər” arasında ideya və mövzu əlaqələrinin olduğunu xüsusi vurğulayır. Bu əsərlər müxtəlif dövrlərdə, yəni sosialist inqilabından əvvəl və sonra yazılmasına baxmayaraq hər iki əsərdə ideya yaxınlığı var idi. Əgər müəllif “Ölülər”də “ölülər” aləmini ifşa edirdisə, “Dəli yığıncağı”ndakı ideya Həzrət Əşrəf, Doktor Lalbiyuz, Hacı Məmmədəli, Hacı Nayib, Hacı Xudaverdi və s. obrazların simasında “dəliliyin” cəmiyyət üçün, insanlıq üçün yaratdığı faciəni açır. M.İbrahimov haqlı olaraq əsərdə “dəliliyin” şərti anlamda olduğunu qeyd edir. “Dəliliyin” mənəvi, ictimai, hətta siyasi fəsadlarını obrazların dili və hərəkətlərində diqqətə çatdırır. Qeyd edək ki, M.İbrahimov “Dəli yığıncağı” əsərini təhlil edərkən nədənsə qadın obrazlarına münasibət bildirməmişdir. M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə dramaturgiyasının təhlilini “Anamın kitabı” komediyası ilə tamamlayır. O, “Anamın kitabı”nı “Ölülər”dən sonra ideya və bədii kamilliyinə görə ən qiymətli əsər kimi səciyyələndirir. “Anamın kitabı” əsərindəki mövzunu XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan həyatı üçün tipikliyi nəzərə alsaq, bu dövrdə milli azadlıq və milli müstəqillik ideyalarının əhəmiyyətli dərəcədə yer aldığının şahidi olarıq. M.İbrahimov “Anamın kitabı” əsərini təhlil edərkən C.Məmmədquluzadənin milli dil və mədəniyyət məsələlərinə toxunmasını məhz milli azadlıq və milli müstəqillik ideyalarının tərkibi kimi səciyyələndirir. “Anamın kitabı” komediyasında C.Məmmədquluzadə Azərbaycan xalqının tarixində daim çox canlı və kəskin məsələ olan dil və mədəniyyət məsələsinə toxunur. Lakin bu məsələ əsərin ictimai ideyasının ancaq bir cəhətidir. Əslində isə məsələ daha geniş və böyükdür. Azərbaycan xalqının milli azadlığı, milli intibah və yüksəlişi məsələləri əsərin başlıca ideyasıdır” (7, 147). M.İbrahimovun bu yanaşmasında bir sıra milli məsələlərə obyektiv münasibətin təzahürü əks olunur. Əvvəla, C.Məmmədquluzadə ilə bağlı araşdırmanın yazılma tarixini (1937-1938) nəzərə alsaq, bu illərdə milli azadlıq və milli müstəqillik ideyalarından bəhs açmağın nə qədər çətin olduğu dərk ediləndir. İkinci, C.Məmmədquluzadə ruhu ilə M.İbrahimov ruhunun nə qədər üst-üstə düşdüyü diqqətdən yayınmır. C.Məmmədquluzadə Azərbaycançılıq ideyalarına xidmət olan “Anamın kitabı” və “Azərbaycan” adlı əsərlərini yazdı. M.İbrahimov da ötən əsrin 40-50-ci illərində milli dil təəssübkeşliyinin və Azərbaycan dilinə məhəbbətinin ifadəsi olaraq “Azərbaycan dili” (1945), “Azərbaycan dili dövlət idarələrində” (1956) və s. məqalələrini qələmə aldı.

SONUÇ

M.İbrahimov “Anamın kitabı”nda Rüstəm bəy, Mirzə Məhəmmədəli və Səməd Vahidin simasında böyük dövlətlərin ideologiyasının əsirlərinə çevrilənləri ifşa edir. Bütün dövrlərdə olduğu kimi bu gün üçün də aktual olan Vətən parçalanmasının təhlükəsini ortaya qoyur. M.İbrahimov yazıçı idealına uyğun olaraq Zəhrabəyim və Gülbahar surətlərini Azərbaycanın bütövlüyünün simvolu kimi təqdim edir. O, C.Məmmədquluzadənin Azərbaycan bütövlüyü və birliyi ideyasını “Azərbaycan” əsərindən gətirdiyi sitatla tamamlayır. “Ax, gözəl Azərbaycan vətənim! Harada qalmısan? Ay torpaq çörəyi yeyən Təbrizli qardaşlarım, ay keçəpapaq xoylu, meşkinli, sərablı, goruslu və moruslu qardaşlarım, ay bitli marağalı, mərəndli, gülüstanlı bəradərlərim! ...Gəlin biz də bir dəfə oturaq və keçə papaqlarımızı ortalığa qoyub bir fikirləşək, haradır bizim vətənimiz?” (7, 460) M.İbrahimovun C.Məmmədquluzadənin “Azərbaycan”ından gətirdiyi sitatda elə məqamlar var ki, burada sovet ideoloji prinsipləri ilə uzlaşmayan çox cəhətlər diqqəti cəlb edir. Keçən əsrin 30-cu illərindən Sovet dövlətində siyasi və ideoloji baxımdan “SSRİ mənim vətənimdir” devizi dönməz və gündəlik həyat çağırışına çevrildiyi vaxt “ax, gözəl Azərbaycan vətənim” deyən C.Məmmədquluzadənin fikirlərini Azərbaycançılıq naminə sitat kimi istifadə edən M.İbrahimovun cəsarət və vətənpərvərliyi xüsusi heyrət doğurur.

Digər baxımdan bu sitatda parçalanmış Azərbaycanın ümumi mənzərəsi fonunda İran və indiki Ermənistan ərazilərində dədə-baba torpaqlarında yaşayan soydaşlarımıza “bir dəfə oturaraq” vətən birliyini təmin etmək diləyi qabardılır. Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilinin müqəddəsliyi, Azərbaycan tarixi və xalqının qədimliyi, Azərbaycan mədəniyyətinin zənginliyi, Azərbaycan torpaqlarının bütövlüyü M.İbrahimov milli görüşlərinin əsasını təşkil edir: “Azərbaycan dilinin tarixi də, böyük Azərbaycan xalqının və müqəddəs Azərbaycan torpağının tarixi qədər qədimdir” (8, 55).

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.

**JALIL MAMMADGULUZADE'S WORK AS AN EXAMPLE OF NATIONAL
IDEOLOGY AND A NEW TYPE OF REALIST SCHOOL**
**CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ YARADICILIĞI MİLLİ MƏFKURƏ VƏ YENİ
TİPLİ REALİST MƏKTƏBİN NÜMUNƏSİ KİMİ**

Dr. ÜLKER BAŞŞİYEVA

**ADPU-nun Filoloji fakültesinin
Edebiyatın tedrisi teknolojisi
bölümünün baş öğretim üyesi
ORCID İD 0000-0002-5994-2356**

ÖZET

M. İbrahimovun 1957-ci ildə çap etdirdiyi “Böyük demokrat” (Bakı, 1957), “Böyük satira ustası” (Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1966) monoqrafiyaları və 10 cildlik əsərlərinin 9-cu cildində yer almış 70 səhifəlik “Satira ustası” adlı məqaləsində görkəmli sənətkarın yaradıcılıq xüsusiyyətləri təhlil olunsa da, bu tədqiqatlar içərisində əsas yeri 1937-1938-ci illərdə qələmə alınmış “Böyük demokrat” tutur. Mirzə İbrahimov “Böyük demokrat” əsərində C. Məmmədquluzadə ilə bağlı tədqiqatlarını on əsas bölmə üzrə aparmışdır. M. İbrahimovun C. Məmmədquluzadə ilə bağlı araşdırmaları təsadüfi xarakter daşımır. O, C. Məmmədquluzadəni Azərbaycan ədəbiyyatında demokratik ideyaların və yeni realizm məktəbinin layiqli nümayəndəsi hesab etdiyi M. F. Axundov və M. Ə. Sabirlə bir sırada təqdim edir. Lakin C. Məmmədquluzadənin jurnalistik fəaliyyətində dayanan milli-ictimai mahiyyətin zənginliyinə önəm verən M. İbrahimov onu ədəbi məktəb və milli məfkurə müstəvisində tədqiq etməyi daha vacib sayırdı.

Açar sözlər: M. İbrahimov, C. Məmmədquluzadə, demokrat, milli, xalq

ABSTRACT

M. Ibrahimov's monographs "The Great Democrat" (Baku, 1957), "The Great Master of Satire" (Baku, Azerbaijan State Publishing House, 1966) published in 1957 and the 70-page "Master of Satire" included in the 9th volume of his 10-volume works. Although the creative features of the outstanding artist are analyzed in his article, the main place in these studies is "The Great Democrat" written in 1937-1938. In "The Great Democrat", Mirza Ibrahimov conducted his research on J. Mammadguluzade in ten main sections. M. Ibrahimov's research on C. Mammadguluzade is not accidental. He presents J. Mammadguluzade in a row with M. F. Akhundov and M. A. Sabir, whom he considers a worthy representative of democratic ideas and the new school of realism in Azerbaijani literature. However, M. Ibrahimov, who attached importance to the richness of the national-social nature of J. Mammadguluzade's journalistic activity, considered it more important to study it at the level of literary school and national ideology.

Key words: M. Ibrahimov, J. Mammadguluzade, democrat, national, people

GİRİŞ

Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbi-ictimai fikir tarixində tamamilə yeni bir dövr hesab olunan Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının araşdırılması ədəbiyyatşünaslığımız üçün həmişə vacib məsələlərdən biri olmuşdur. Ayrı-ayrı tədqiqatçılar məqsəddən asılı olaraq C.Məmmədquluzadə irsini ya birbaşa hədəf seçmişlər, ya da onun yaradıcılığını ümumi ədəbiyyat problemləri daxilində öyrənmişlər (5; 1; 4; 2). Bu tədqiqatlar həm onun yaradıcılıq xüsusiyyətlərini öyrənmək, həm də yazıcının ədəbi mühitdəki yerini, rolunu və təsir dairəsini müəyyənləşdirmək baxımından da əhəmiyyətlidir. Diqqət etdikdə görürük ki, Mir Cəlalin 1946-cı ildə tamamladığı “Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)” adlı doktorluq əsəri istisna olunmaqla C.Məmmədquluzadə irsinin tədqiqi əsasən keçən əsrin ikinci yarısından sonrakı dövrlərə təsadüf edir. Lakin akademik Mirzə İbrahimov Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığına digər tədqiqatçılardan fərqli olaraq XX əsrin 30-cu illərində müraciət etmişdir. Mirzə İbrahimov 1937-1938-ci illərdə yazmış olduğu “Böyük demokrat” əsəri ilə görkəmli yazıçı C.Məmmədquluzadəni yalnız bir yazıçı kimi tədqiq etməmiş, həm də onun milli ictimai-ədəbi mühitdəki çəkisini və bu mühitə təsirini müəyyənləşdirməyə çalışmışdır. M.İbrahimovun 1957-ci ildə çap etdirdiyi “Böyük demokrat” (Bakı, 1957), “Böyük satira ustası” (Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1966) monoqrafiyaları və 10 cildlik əsərlərinin 9-cu cildində yer almış 70 səhifəlik “Satira ustası” adlı məqaləsində görkəmli sənətkarın yaradıcılıq xüsusiyyətləri təhlil olunsada, bu tədqiqatlar içərisində əsas yeri 1937-1938-ci illərdə qələmə alınmış “Böyük demokrat” tutur. Çünki bu tədqiqat əsəri C.Məmmədquluzadənin ədəbi-bədii fəaliyyətinin müxtəlif problemlərini öyrənmək, yaradıcılıq üslubunu, ideya istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, yazıçı irsinin maarifçi və tənqidi realizm xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq və ədəbiyyatşünaslığımız üçün vacib olan bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirmək baxımından əhəmiyyətlidir. Lakin M.İbrahimov “Böyük demokrat” adlı tədqiqat əsərində bir çox elmi uğurlara nail olsa da, o dövrlük ideologiyanın təsiri nəticəsində bir sıra məsələlərə obyektiv yanaşa bilməmişdir. Daha doğrusu, sovet ideologiyasının birtərəfli yanaşma metodu C.Məmmədquluzadə irsinin ictimai-milli aspektinin araşdırılmasına mane olmuşdur. Dissertasiyada biz yeri gəldikcə bu məsələlərə aydınlıq gətirəcəyik.

YÖNTEM

Mirzə İbrahimov “Böyük demokrat” əsərində C.Məmmədquluzadə ilə bağlı tədqiqatlarını on əsas bölmə üzrə aparmışdır. Bu bölmələr ardıcıl olaraq C.Məmmədquluzadəyə qədərki Azərbaycan ədəbiyyatı məsələlərini, Mirzə Cəlilin yaradıcılığının ilk mərhələsini, “Əkinçi”dən “Molla Nəsrəddin”ə qədər Azərbaycan mətbuatının keçdiyi yolu, “Molla Nəsrəddin” ədəbi mərhələsini, “Molla Nəsrəddin” və “Füyuzat” üslub fərqi və qarşıdurmasını, C.Məmmədquluzadə dramaturgiyası və nəsrini, C.Məmmədquluzadənin jurnalistik fəaliyyətini və s. problemləri əhatə edir. Bölmələrin bu şəkildə düzümü və C.Məmmədquluzadə sənət və məfkurəsinin bu sistem daxilində araşdırılması onu göstərir ki, M.İbrahimov problemə düzgün yanaşmış, onun araşdırılma kordinatlarını düzgün müəyyənləşdirmişdir. M.İbrahimovun C.Məmmədquluzadə ilə bağlı araşdırmaları təsadüfi xarakter daşıyır. O, C.Məmmədquluzadəni Azərbaycan ədəbiyyatında demokratik ideyaların və yeni realizm məktəbinin layiqli nümayəndəsi hesab etdiyi M.F.Axundov və M.Ə.Sabirlə bir sırada təqdim edir. Lakin C.Məmmədquluzadənin jurnalistik fəaliyyətində dayanan milli-ictimai mahiyyətin zənginliyinə önəm verən M.İbrahimov onu ədəbi məktəb və milli məfkurə müstəvisində tədqiq etməyi daha vacib sayırdı. M.İbrahimov tədqiqatının birinci bölümündə C.Məmmədquluzadəyə qədərki Azərbaycan ədəbiyyatı problemlərindən bəhs açır. Bu yanaşmada Azərbaycan ədəbiyyatının XII əsrdən XX əsrə qədərki dövrü əksini tapır.

Qeyd edək ki, M.İbrahimov Azərbaycan ədəbiyyatının ən qədim dövrlərində yaranan əfsanə, nağıl, dastan nümunələri, o cümlədən “Kitabi-Dədə Qorqud” və s. dastanları və bir sıra yazılı ədəbiyyat nümayəndələri barədə təhlillər aparmışdır. Bunlar tədqiqatçı-alimin Azərbaycan ədəbiyyatı, o cümlədən mədəniyyəti barədə müfəssəl məlumata malik olduğundan xəbər verir. Ancaq alimin C.Məmmədquluzadə ilə bağlı araşdırmalarında XII-XX əsrlər ədəbiyyatı problemlərindən danışması xüsusi məqsəd daşıyır. Bildiyimiz kimi M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə yaradıcılığından danışarkən onu ilk növbədə Azərbaycan ədəbiyyatında demokratik ideyaların carçısı, realizm ədəbi məktəbinin aparıcı nümayəndəsi kimi təqdim etməyi qarşıya məqsəd qoymuşdur. Bu səbəbdən o, C.Məmmədquluzadəyə qədər Azərbaycan ədəbiyyatında demokratik ideyaların formalaşma və inkişafında XII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının payını, xüsusilə Nizaminin rolunu yaxşı başa düşür və yüksək qiymətləndirir. Məhz C.Məmmədquluzadə yaradıcılığındakı demokratik ideyaların kökünü Nizami ilə başlayan ədəbiyyatda axtarmasının bir səbəbi də bunda idi. Nizami ilə formalaşan, Xaqanidə, Nəsimidə, Füzulidə, Vəqifdə özünəməxsus inkişaf yolu keçən demokratik ideyaların C.Məmmədquluzadəyə qədərki mərhələlərdə dinamikasının izlənilməsi və təhlili tədqiqat əsərində önəmli yer tutur. Bu mənada M.İbrahimovun “Azərbaycan ədəbiyyatının tarixini daha dərinlərdə axtarmaq lazımdır”(7, 11) deməsi təsadüfi deyildir.

BULGULAR

Tədqiqat əsərində Nizami, Xaqani, Həsənoğlu, Nəsimi, Füzuli və digər sənətkarların “milli mədəniyyət və ədəbiyyatın müəyyən inkişaf dövrünün məhsulu” (7, 11) kimi dəyərləndirilməsi ilk növbədə M.İbrahimovun sovet ideologiyası tələblərindən çıxaraq problemə milli-mənəvi dəyərlər kontekstində yanaşmasından irəli gəlir. M.İbrahimov Azərbaycan ədəbiyyatı, geniş mənada Azərbaycan mədəniyyətinin ən qədim dövründən XX əsrə qədərki keçdiyi mərhələlərindən danışarkən milli mədəniyyətimizin bir növ tarixi-ədəbi panoramını göz önünə gətirir. Təhlilləri elə aparır ki, heç bir mərhələdə milli-tarixi rabitə qırılmaz. Əksinə qədim, orta əsrlər, yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının bir-birinə bağlanan, bir-biri ilə əlaqələnen cəhətləri özünəməxsus tərzdə nəzərə çarpır. Heç bir mədəni hadisə göydəndüşmə təsiri bağışlamır və ya əlahiddə görünür. “Nizami ənənələri Azərbaycan ədəbiyyatının çoxəsrlik inkişaf yoluna işıq salmışdır, bütün sonrakı yazıçılarımız yüksək sənətkarlığı ondan öyrənmişlər. Nəsimi və Füzuli Nizami ənənələrini davam etdirmiş, doğma dilimizdə gözəl şeir nümunələri yaratmışlar. XVI əsrdə yaşamış Füzulinin şöhrəti bütün Şərq aləminə yayılmışdı. Onun fəlsəfi və lirik qəzəlləri səpkisində həm bizim milli şairlərimiz, həm də bir çox başqa xalqların görkəmli sənətkarları parlaq fikirlər və duyğularla dolu gözəl şeirlər yazmışlar” (7, 13). Kiçik bir sitatda Azərbaycan ədəbiyyatının təxminən 400 illik dövrü üçün bir sıra xarakterik xüsusiyyətlər diqqəti cəlb edir. Burada Şərq ədəbiyyatının poeziya komandanı olan Nizami ənənələrinin təsir dairəsinin genişliyi, sonrakı dövrlərdə Nəsimi və Füzuli sənətinin milli mayasında bu təsirin əhəmiyyətli yer alması təsdiqini tapır. M.İbrahimov XVI əsr Azərbaycan ədəbiyyatından danışarkən təbii olaraq M.Füzuliyə daha çox yer ayırmış, Qərb ədəbiyyatşünaslığında şairə verilən qiyməti xüsusi şəkildə nəzərə çatdırmışdır. İngilis tədqiqatçısı Gibbin “Osmanlı şeirinin tarixi” əsrinə istinad edən M.İbrahimov Gibbin “Füzuli əsrini Azərbaycan ədəbiyyatının böyüklük əsri” adlandırmasını, Füzulini “ilk səhər şəfəqi” hesab etməsini həm Füzulinin, həm də ədəbiyyatımızın böyüklüyü hesab edir. Tədqiqatçı Füzuli yaradıcılığının qazandığı yeni keyfiyyəti ənənəvi eşq motivinin zamanədən şikayət və narazılıq motivinə keçiddə axtarır. Bu halı Vəqif sənəti üçün də xarakterik hesab edir. Doğru olaraq “yeni Azərbaycan ədəbiyyatında demokratik ideyalar realizm üslubu ilə doğur” (7, 14) fikrini irəli sürür. M.İbrahimov digər tərəfdən Azərbaycan ədəbiyyatında demokratik ideyaların yaranmasını ictimai zəminin genişlənməsi ilə bağlayır. Alimin irəli sürdüyü bu tezis istər ictimai-siyasi, istərsə də ədəbi-nəzəri baxımdan bir-birini tamamlayır. Mirzə İbrahimov bu tezisdən irəli gələn müddəaları Zakir, Axundov, Haqverdiyev, Bakıxanov yaradıcılıqlarına da tətbiq edir.

Onların yaradıcılığında yeni dövr ədəbiyyatının tələbləri səviyyəsində mövcud olan demokratik ideyaları ədəbiyyatşünaslıq ölçüləri daxilində təhlilə cəlb edir. Zakiri “gələcək qüdrətli demokratik ədəbiyyatın ilk bünövrə daşı” (7, 23) hesab edən, M.F.Axundovu ədəbiyyatımızda, eyni zamanda ictimai fikrimizdə “yeni keyfiyyətli demokratizmin banisi” (7, 43) kimi qiymətləndirən, Haqverdiyev və Vəzirovu “yeni demokratik ideyalara əsaslanan” (7, 42) yazıçı qismində dəyərləndirən, Bakıxanovda “müvəqqəti ideyaların yeni tarixi şəraitə uyğun əks olunduğunu” (7, 25) bildirən M.İbrahimov ədəbiyyatımızın Vaqifdən C.Məmmədquluzadəyə qədər keçdiyi yolun ictimai-məfkurəyə istiqamətini təhlil etmişdir.

SONUÇ

Tədqiqatın birinci bölməsində təhlillərin bu şəkildə qurulması nəticə etibarilə ədəbiyyatımızın keyfiyyət dəyişməsinə əks etmiş, XIX əsrin sonuna kimi ədəbiyyatdaxili proseslərin dinamikasını üzə çıxarmışdır. M.İbrahimovun təhlilləri bu cür aparmasında başqa məqsədi isə XIX əsrin 80-ci illərində ədəbiyyatda ilk addımlarını atan C.Məmmədquluzadəyə bu ədəbiyyatın təsirini göstərmək olmuşdur.

KAYNAKLAR

1. M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, X cild, Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.

ELİF ŞAFAK'IN ROMANLARINDA KADINLARIN KARAKTERLERİN DÜNYASI

Dr. KAMER ALHANOVA

Azerbaycan Devlet pedagoji Universitesi,

Edebiyat Kürsüsü Öğretim Görevlisi

ORCID: 0009-0002-2371-843X

Elif Şafak romanlarında toplum tarafından dışlanan, duyguları, hayatları yadırganan, kimi zamanda feminist kadın karakterlerini esrelerine kahraman seçmeyi amaç edinen sanatçılardan olmuştur. Onun kadın karakterleri ruhunun derinliklerinde yüzerken kimi zaman toplumun baskılarıyla karşılaşmış, gelgitler içerisinde varolma savaşı vermişlerdir. Yazarın “Pinhan” romanındaki Pinhan karakterinin çiftcinsiyetlilikten duyduğu keder, “Şehrin Aynaları” romanında İsabel’in yaşadığı mutsuzluk, ihaneti, yaşadığı taciz sonrası durmadan yiyen, yedikçe devleşen ama aşka karşı koyamayan Şişman Kadın’ın cüce adam Be-Ce’nin onu kullandığı düşüncesiyle intihara kalkışması, “ Bit Palas”ın ana karakteri Agripina Fyodorovna’nın Rusya’dan İstanbul’a geldikten sonra yaşadıkları fakirlik yenidoğan bebeğini kaybedişi, Fransa’ya gittikten sonra maddi durumlarının düzelmesi, evladının mezarından kopamayışı tekrar İstanbul’a gelerek apartman almaları, karı koca vefatları ve eşinin gayrimeşru kızına kalan malvarlıkları olan Bonbon Palas apartmanındaki 10 dairede yaşayan çeşitli kadınların serüvenleri anlatılmıştır. Hayatın arafında kalmış, küçük yaşlarından itibaren defalarca intihara teşebbüs etmiş, sonunda eşi Ömer’le geldiği İstanbul’da Boğaz Köprüsü’nden atlayarak intihar etmiş Gail’in ruh dünyasını aksettiren “Araf”, “Medcezir” romanında aldatılmış kadın olan Nora’nın aynı hataya düşmesi anlatılmaktadır. Sayısız kadın karakterle zengin olan, olayların tepesinde duran Zeliha’nın dışlanması, kardeşi tarafından yaşadığı tecavüzün yıllar sonra ortaya çıkması “Baba ve Piç” romanındaki kadınların yaşadıklarının ne denli zor olduğunu görmekteyiz. Kendi hikayesinden yola çıkarak lohusa kadınların yaşadıklarını kaleme alan Elif Şafak “Siyah Süt”te yeni doğum yapmış kadınların ruh halini okurlara sunmuştur. Ella’nınilmekilmek aşkı ruhuna işleyişini “Aşk”ta, geleneksel bir Türk ailesinde doğan Peri’nin Oxford’da okurken düşüncesinin değişimi, büyüdüğü ortamı kıyaslarken yaşadığı gelgitler “Havva’nın Üç Kızı” romanında ele alınmıştır. Makalede Elif Şafak’ın kadın karakterlerinin dünyası ele alınarak yenibakış açısı ortaya konulacaktır.

ON THE LINGUISTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF FOOD NAMES
IN TURKIC AND GAGAUZ LANGUAGES

TÜRK QAQAUZ DİLLƏRİNDƏ YEMƏK ADLARININ LİNGVOKULTUROLOJİ
XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR

MİRZƏYEVA AYGÜL

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqşünaslıq İnstitutunun dissertantı

Özet

Etnoqrafik səciyyəli leksik vahidlər arasında kulinariya ilə bağlı sözlər, yemək adları xalq mədəniyyətinin mühüm tərkib hissəsi kimi xüsusi mövqeyə malikdir. Milli mətbəxin öyrənilməsi etnosun mədəni inkişaf proseslərinin öyrənilməsinə, bununla da dildə baş verən dəyişiklikləri izləməyə imkan verən tədqiqat istiqamətlərindəndir. İ.Kazimov xalq kulinariyasının öyrənilməsinin onun mədəniyyətinin öyrənilməsindəki rolunu belə qiymətləndirir: "Xalq kulinariyasında qədim türk xalqlarının əski vərdisləri, etnik-mədəni özünəməxsusluğu, məşğuliyyət sahələri, məişət həyatının və qarşılıqlı əlaqələrin müxtəsər lövhəsi verilir". Türk və qaqauz xalqlarının yaşadığı coğrafi məkan, tarixi proseslər və sitayiş etdikləri dinin bir-birindən fərqlənməsi məişət leksikasında və etnolinqvistik leksikanın mətbəxlə bağlı söz qrupunda da fərqi aşkar göstərir. Xalqların yeməklə bağlı inancları dilin leksik qatında özünü göstərir. Qədim türk inancına görə, vəfat edənin ruhu o biri dünyada yaşamağa davam edir və insanlar onun ruhunu razı salmaq üçün bir sıra rituallar həyata keçirirlər. Qurban kəsmək, yağ qoxutmaq da bunlardan biridir. Ölənlərin ruhlarının əvvəl yaşadıkları evi ziyarət etdikləri və qoxu çıxmasa kədərlənə biləcəkləri düşüncəsi ilə **helva** yağ qoxutmanın bir variantıdır. Türkiyə türkləri azərbaycanlılarda olduğu kimi qədim ənənələri qoruyub saxlayırlar. Qaqauzlar isə belə günlərdə qaynadılmış buğda və şəkərdən hazırlanan **koliva** hazırlayırlar. Ortodoks xristianlar bu yeməyi əsasən anım günlərində, yaslarda, Yeni il ərəfəsində, oruc vaxtı müqəddəs yemək kimi hazırlayırlar. Toy və yas mərasimlərində **kolaç** xüsusi yeri olan qida növlərindəndir. Qaqauzlar, ümumiyyətlə, Ortodoks xristianlar mərasimlərdə qonaqlara kolaç verirlər. Ümumiyyətlə rus, moldavan, Ukrayna, bolqar xalqları ilə birgəyaşayış qaqauz mətbəxinə **bir sıra yeməklərin daxil olmasına** və qaqauz dilinin etnolinqvistik leksikasının zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Buna "**rus salatı**", **vinigret**, **riba v şube**, **pelmeni**, **kompot**, **kefir** və s. qida adlarını misal göstərə bilərik.

Açar sözlər: yemək, leksika, dil, mədəniyyət

Among the ethnographic lexical units, culinary words and food names have a special position as an important component of folk culture. The study of national cuisine is one of the research directions that allows studying the cultural development processes of the ethnos, thereby tracking the changes that occur in the language. I. Kazimov evaluates the role of the study of folk cooking in the study of its culture as follows: "Folk cooking provides a summary of the old habits, ethno-cultural uniqueness, occupations, domestic life and mutual relations of the ancient Turkic peoples." The difference between the geographic location, historical processes, and the religion they worshiped by the Turkic and Gagauz peoples shows the difference in the household lexicon and the cuisine-related word group of the ethnolinguistic lexicon. People's beliefs about food are reflected in the lexical layer of the language.

According to ancient Turkish belief, the soul of the deceased lives on in the afterlife, and people perform a series of rituals to appease his spirit. Sacrifice and smelling oil is one of them. Halva is a variant of smelling oil, with the idea that the spirits of the dead visit the house where they lived before and may be sad if the smell does not come out. Turks of Turkey preserve ancient traditions, like Azerbaijanis. Gagauz people prepare “**koliva**” made of boiled wheat and sugar on such days. Orthodox Christians prepare this dish mainly on memorial days, in mourning, on New Year's Eve, as a holy meal during fasting. “**Kolach**” is one of the types of food that has a special place in weddings and funerals. Gagauz, generally Orthodox Christians, give kolaches to guests at ceremonies. In general, coexistence with the Russian, Moldavian, Ukrainian, and Bulgarian peoples led to the inclusion of a number of dishes in the Gagauz cuisine and the enrichment of the ethnolinguistic lexicon of the Gagauz language. This *rus salati, viniqret, riba v şube, pelmeni, kompot, kefir* etc. we can give examples of food names.

Keywords: food, vocabulary, language, culture

**MESHALI GENOCIDE
MEŞƏLİ SOYQIRIMI**

SÜBHAN ƏLƏKBƏR OĞLU TALIBLI

**AMEA Şərqşünaslıq İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
Quba “Soyqırımı Memorial Kompleksi”nin mütəxəssisi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
<https://orcid.org/0000-0002-6331-5865>**

Çar Rusiyası və bir sıra dövlətlərin hərtərəfli dəstəyilə tarixi Azərbaycan torpaqlarında xristianlaşma siyasətinə uyğun olaraq məskunlaşdırılan ermənilər ərazilərimizdə zaman-zaman təcavüz, soyğunçuluq, qarət, etnik təmizləmə, kütləvi qırğınlar, soyqırımı həyata keçirib, xarici ölkələrin siyasətinə uyğun fəaliyyət göstərirlər. Belə ki, 23 dekabr 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Xocalı rayonunun Meşəli kəndində törədilən Meşəli soyqırımında – 25 nəfər öldürülüb, 14 nəfər öldürülməyə cəhd edilib, 2 nəfər girov götürülüb, 41 yaşayış evi və digər tikili yandırılıb, 358 nəfər kənd sakini daimi yaşayış yerini tərk etməyə məcbur olub. Xocalı rayonunun Meşəli kəndin 430 nəfər sakini Goranboy rayonunun eyniadlı qəsəbəsində məskunlaşıblar. Qətləmin nəticəsində Meşəli kəndinə 5,496,900 manat məbləğində maddi ziyan dəymişdir. Meşəli faciəsi Azərbaycan Respublikasının prokurorluq orqanları tərəfindən araşdırılıb, Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif maddələri ilə cinayət işləri başlanılıb, sübutlar toplanılıb, cinayət törətmiş şəxslərin bir qismi müəyyən edilməklə məhkəmə məsuliyyətinə verilib, barələrində ədalətli məhkəmə hökmləri çıxarılıb. Hadisələri törətmiş 9 nəfər silahlı şəxs barəsində təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilmə haqqında, habelə qiyabi həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərar qəbul edilib. Meşəli soyqırımı ilə bağlı beynəlxalq axtarışda olan 29 iyul 2023-cü ildə Laçın sərhəd-keçid məntəqəsində saxlanılan Ermənistan vətəndaşı Xaçaturyan Vaqif Çerkezoviçin cinayət və terror əməllərinə əməllərinə gəldikdə isə, Birinci Qarabağ müharibəsindəki cinayətlərini əks etdirən çoxlu sayda fotofaktlar, yazılar, əsirlərin mü sahibələri, V.Xaçaturyanın cinayət əməlləri ilə bağlı şahidlərin, zərərçəkənlərin verdikləri ifadələr də onun azərbaycanlılara qarşı qeyri-insani davranışını, vəhşi və qorxunc cinayətlərini sübutu haqda əsaslı, qanuni və faktlara söykənən məlumatlar mövcuddur. Belə ki, Vaqif Xaçaturyan 1991-ci il dekabrın 22-də Xocalı rayonunun Meşəli kəndində 25 nəfər azərbaycanlının öldürülməsində, 14-nün yaralanmasında, 358-nin isə didərgin salınmasında iştirakçısı olduğu qeyd olunur. Bu səbəbdən V.Xaçaturyanın törətdiyi soyqırımı və əhalini deportasiya etmə və ya məcburi köçürmə cinayətləri haqqında Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 103-cü (Soyqırımı-hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupu, bir qrup kimi bütövlükdə və ya qismən məhv etmək məqsədilə qrup üzvlərini öldürmə, qrup üzvlərinin sağlamlığına ağır zərər vurma və ya onların əqli qabiliyyətinə ciddi zərər vurma) və 107-ci (Əhalini deportasiya etmə və ya məcburi köçürmə-əhalini qanuni yerləşdiyi yerlərdən başqa ölkəyə qovma və ya digər məcburi hərəkətlərlə didərgin salma) maddələri ilə, milli, etnik və dini zəmində törətdiyi əməlləri 1948-ci il 9 dekabr tarixli “Soyqırımın qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın, 1948-ci il 10 dekabr tarixli “İnsan hüquqları haqqında” Ümumi Bəyannamənin və 1966-cı il 10 dekabr tarixli qəbul olunmuş “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın da pozulması ilə cinayət işi açılıb.

12 noyabr 2013-cü il tarixdə Xaçatryan Vaqif Çerkezoviç barəsində Cinayət Məcəlləsinin 103 və 107-ci maddələri ilə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsinə dair qərar qəbul edilib, 14 noyabr 2013-cü il tarixdə Bakı şəhəri Nərimanov rayon məhkəməsinin qərarı ilə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilib və 21 noyabr 2013-cü il tarixdə axtarışı elan edilərək müvafiq sənədlər Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Cinayət Axtarışı İdarəsinə və İnterpolun Azərbaycandakı Milli Mərkəzi Bürosuna göndərilib. 22 sentyabr 2023-cü ildə təqsirləndirilən şəxs V.Xaçatryan Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələri ilə yenidən ittiham elan edilib və sentyabrın 29-da isə cinayət işi üzrə ibtidai istintaq tamamlanaraq baxılması üçün aidiyyəti üzrə Bakı Hərbi Məhkəməsinə göndərilib. İş üzrə zərərçəkmiş kimi 58 vətəndaş və Xocalı Rayon İcra Hakimiyyəti tanınıb. Bakı Hərbi Məhkəməsinin hökmü ilə V.Xaçatryan 15 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib. O, cəzasının ilk 5 ilini həbsxanada, qalanını isə ciddi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsində çəkməlidir.

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, Xocalı, Meşəli, etnik təmizləmə, azərbaycanlıların soyqırımı.

Armenians, with the support of Tsarist Russia and certain states advocating Christianization policies, settled in historical Azerbaijani lands, leading to a history of aggression, robbery, ethnic cleansing, and genocide. The Meshali genocide, which occurred in the Meshali village of the Khojaly district of the Republic of Azerbaijan on December 23, 1991, serves as a poignant example. During this tragic event, 25 people lost their lives, 14 were injured, 2 were taken hostage, and 41 houses were burned, forcing 358 villagers to abandon their homes. The aftermath resulted in the relocation of 430 residents to the Goranboy region, incurring substantial damages totaling 5,496,900 manats. The Meshali tragedy underwent thorough investigation by the Republic of Azerbaijan's prosecutor's office. Criminal cases were initiated, evidence collected, and perpetrators identified, leading to just court sentences. Nine armed individuals involved in the incident were accused, with a decision made for the in absentia arrest of those responsible. The actions of Armenian citizen Vagif Cherkezovich Khachatryan, detained on July 29, 2023, at the Lachin border crossing and internationally wanted in connection with the Meshali genocide, are well-documented. Evidence includes numerous photos, articles, interviews of prisoners, V. Khachatryan's criminal record from the First Karabakh War, and statements of witnesses and victims detailing his inhumane acts against Azerbaijanis. Vagif Khachatryan participated in the killing of 25 Azerbaijanis, injuring 14, and displacing 358 on December 22, 1991, in the Meshali village of Khojaly district. Consequently, he was indicted under Articles 103 (Genocide) and 107 (Deportation or Forced Transfer of Population) of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan. This aligns with the "Convention on the Prevention and Punishment of Genocide," the General Declaration "On Human Rights," and the "Civil and Political Rights" International Covenant. A criminal case was opened on November 12, 2013, and on November 14, 2013, the Narimanov District Court of Baku chose pretrial detention for Khachatryan. On September 22, 2023, V. Khachatryan faced re-indictment, and on September 29, the preliminary investigation was completed, forwarded to the Baku Military Court. The court recognized 58 citizens and the Khojaly District Executive Authority as victims. V. Khachatryan received a 15-year prison sentence, with the first 5 years to be served in prison and the remainder in a high-security penitentiary.

Key words: The Republic of Azerbaijan, Khojaly, Meshali, ethnic cleansing, genocide of Azerbaijanis.

Ədəbiyyat siyahısı:

Literature:

1. Azərbaycan qəzeti, 13 dekabr 1997-ci il
2. Azərbaycan İslam Konfransı Təşkilatı sıralarında. Məsləhətçi A. Nadirov / Bakı: Apastrof, 2008, 404 s
3. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin İKT-yə aid arayışı
4. Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və beynəlxalq təşkilatlar. Bakı: 1998
5. İbayev V.Ə. İslam Konfransı Təşkilatı. Bakı: Elm, 1998. - 87 s.
6. Qasimov M.C. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995-ci illər). Bakı: 1996.
7. Talıblı S.Ə. İslam Konfransı Təşkilatının Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı qətnamələri / Tədqiqatlar -4. AMEA Dilçilik İnstitutu. Bakı: Elm nəşriyyatı, 2004, s.264-272
8. Talıblı S.Ə. Azərbaycan Respublikasını xarici siyasətində Səudiyyə Ərəbistanı (1991-2003-cü illər). "Heydər Əliyev: Qafqazda sülh və əməkdaşlıq məsələləri" respublika elmi konfransın materialları. Bakı: 3 may 2023, Karvser Tarde MMC, AMEA Qafqaz şünaslıq İnstitutu, s. 68-69
9. Аббасбейли А., Гасанов А. Азербайджан в системе международных и региональных организаций. Баку: Азернешр 1999. - 256с.

USE OF REGIONAL NAMES (TOPONYMS) OF AZERBAIJAN IN THE WORKS OF
MEDIEVAL SCIENTISTS

ORTA DÖVR ALİMLƏRİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANIN ƏRAZI
ADLARININ (TOPONİMLƏRİN) İŞLƏDİLMƏSİ

ARZU KARİMOVA

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

(Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2662-6015

Azərbaycan toponimlərinin toplanılması və araşdırılmasında folklor nümunələrindən (dastanlardan, nağıllardan, bayatılardan və s.) və yazılı ədəbiyyat incilərindən (N.Gəncəvi, Ə.Xəqani, İ.Nəsimi, M.Füzuli, M.P.Vaqif, Q.B.Zakir, S.Ə.Şirvani, M.F.Axundov, Ə.B.Haqqverdiyev, H.B.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə və b. görkəmli şair və yazıçılarımızın əsərlərindən) geniş istifadə olunmalıdır. Bu baxımdan Bədr Şirvaninin (XV əsr) əsərləri üzərində aparılan müşahidələrdən məlum olmuşdur ki, şair mənsub olduğu torpağın xeyli coğrafi adını qeydə almışdır. Bunlardan: Salyan, Zərdab, Bərgüşad, Ərəş, Xaldan, Ağdaş, Tərtər, Talıstan, Qəbələ, Qoçalançay, Türyançay və s. göstərmək olar. [1, 27] Hər zaman istinad etdiyimiz mənbələrin, ilk növbədə, əhəmiyyətli cəhəti ondan ibarətdir ki, onlar min illərlə adlarımızı uzaq keçmişlərdən indiyə qədər qoruyub saxlamış və bizə gətirib çatdırmışlar. Yalnız bunların köməyi ilə biz coğrafi adlarımızın və etnik tərkibimizin inkişaf təkamülünü, onomastik sistemimizdə mərhələ-mərhələ, zaman-zaman baş vermiş dəyişiklikləri və s. bu səciyyəli prosesləri izləyə və müəyyən edə bilərik. Mənbələrin digər xeyirli cəhəti ondan ibarətdir ki, onlar ta qədim zamanlardan bəri Azərbaycanda işlənməkdə olan bir sıra toponimlərin müasir elmi səviyyədə, hərtərəfli izah edilməsinə kömək edən faktlar verə bilər, müəyyən paleo və mezotoponimlərin uyğunlaşdırılmasını (lokalizəsini) yüngülləşdirir. Müəyyən mənbələrdə, hətta bəzi adlar haqqında söylənməmiş mübahisəli, ziddiyyətli, qeyri-elmi, bəsit fikir və mülahizələrin özlərinin belə, deyərdik ki, əhəmiyyətli cəhətləri vardır. Çünki səhvin üzə çıxması, düzgün elmi izahın yolunu qısaldır. Eyni zamanda unutmaq olmaz ki, toponimikanın hər hansı bir probleminin həllində, hətta adların sinxron aspektdə öyrənilməsində mənbələrsiz keçinmək istənilən nəticəni verə bilməz. Elə buna görə də mənbələrin çox böyük elmi əhəmiyyəti vardır. Məsələn, belə bir faktı nəzərdən keçirək. Stefan Vizantiyskinin Araks (Araz çayının qədim mənbələrin əksəriyyətində adı belə qeydə alınıb) çayının mənşəyinə dair fikri bəsit olsa da, maraqlıdır. O, toponimin əsasında “araksay” sözünün durduğunu və həmin dövrlərdə onun yerli tələffüz formasının Arakssay, Arakkssu olduğunu ilk dəfə qeydə almışdır. Belə ki, toponimin birinci komponenti yerində işləmiş “araks” sözünün mənası bizə aydın deyildir. Lakin Q.Ə.Qeybullayev toponimi Araz variantında götürərək, onu türk dillərində “sel, axın, çay, axar su” mənasında işlənən araz sözü ilə əlaqələndirmişdir. [1, 128] Ümumiyyətlə, say sözünün türk mənşəli olduğu və onun bir çox türk dillərində, o cümlədən bəzi Azərbaycan toponimlərinin tərkibində “su, çay, quru çay yatağı və s.” mənasında işləndiyi də məlumdur. Bu da həmin toponimlərin türk (Azərbaycan) mənşəli olduğunu sübut edir və onun məhz bu dillərin materialları əsasında izah edilməsini şərtləndirir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan toponim və etnonimlərinin öyrənilməsinə aid belə rüşeymlərə bir sıra başqa antik dövr müəlliflərinin də əsərlərində rast gəlinərsə də, əksəriyyəti ya öz dövrünün və ya sonrakı dövr müəlliflərinin əsərlərində heç bir şəkildə qəbul edilməmişdir.

Bu baxımdan sonrakı dövr müəlliflərinin, xüsusən də ərəb, fars və Azərbaycan tarixçi, coğrafiyaçı və səyyahlarının əsərləri daha səciyyəvidir. Belə ki, antik müəlliflərin əsərlərində bu məsələyə qeyri-ixtiyari, məqsədsiz toxunulmuşdursa, sonrakı dövr müəlliflərinin bir çoxu buna məqsədli, şüurlu yanaşmış, fikir və konsepsiyalarının təsdiqi üçün onlardan etibarlı mənbə kimi istifadə edərək ayrı-ayrı adların mənşəyini, etimologiyasının müəyyənləşdirməyə ciddi səy göstərmişlər. Bunların arasında elə əsərlər vardır ki, onlar bilavasitə bu məsələlərə həsr olunmuş, müxtəlif regionların ayrı-ayrı zonaları və məntəqələrinin təbii şəraiti, təsərrüfatı, bitki və heyvanat aləmi və s. ilə bərabər, Azərbaycanın şəhər, kənd, qala və başqa yaşayış məntəqələrinin yaranma tarixlərinin, mənşələrinin müəyyənləşdirilməsinə də geniş yer verilmişdir. Bununla da Azərbaycan toponimlərinin tədqiqi tarixinin əsl bünövrəsi qoyulmuşdur. Bu cəhətdən ərəb coğrafiyaçı və səyyahı Yaqut Həməvinin (1179-1229) “Mucam əl-buldan” (“Ölkələrin əlifba üzrə siyahısı”), Həmdullah Qəzvinin (1280-1349) “Hüzhət əl-qülub” (“Ürək nəşəsi”), XIV-XV əsrlər Azərbaycan coğrafiyaşünası Əbdürrəşid Saleh ibn-Nuri əl-Baküvinin “Kitab təlxis əl-əsər və əsaib əl malik əl-qəhhar” əsərləri çox böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir. Bunların içərisində Azərbaycan tarixçilərinin daha çox müraciət və istinad etdikləri Yaqut əl-Həməvinin “Mucam əl-buldan” əsəridir. Bu əsər xüsusi toponimik tədqiqat obyektı hesab olunur. Akademik Ziya Bünyadov bu dəyərli əsərdən danışarkən yazırdı: “Yaqutun məlumatlarının dəyəri ondan ibarətdir ki, bu məlumatlar fəth olunan müsəlman torpaqlarının simasını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişən monqol istilasından əvvəlcə ölkələrin və yaşayış məntəqələrinin vəziyyətindən bəhs edir...”[1, 30-31] Yaqut məhz özü olduğu yerlər haqqında ətraflı məlumat verir. O, Azərbaycanda iki dəfə – 1213 və 1220-ci illərdə olmuş, Təbriz, Marağa, Urmiya, Ucan, Əhər, Mərənd, Xoy, Sərab, Ərdəbil, Uşnu və Miyanəni gəzmişdir. Onun əsərində coğrafi adlar ərəb əlifbası ilə verilmiş, variantları, yaranma tarixləri, etimologiyaları göstərilmişdir. Nümunə olaraq onlardan bir neçəsini nəzərdən keçirək: Azərbaycan. İbn-əl-Mükəffə deyir ki, Azərbaycan öz adını Azərbaz ibn İran ibn Əl-Əsvad ibn Sam ibn Nuhun adından götürmüşdür. Başqalarının dediklərinə görə, bu ad Azərbaz ibn Bayvarasfın adı ilə bağlıdır. Bir başqaları söyləyirlər ki, Azər pəhləvi dilində “od”, bayqan isə “qoruqçu” və ya “od qoruyucusu” deməkdir. Bu söz “od məbədi”, və yaxud “od keşikçisi” mənasını bildirir. Sonuncu fikir həqiqətə yaxın ola bilər, çünki bu bölgələrdə od məbədləri olduqca çox olmuşdur. Arran. Geniş bir vilayətin ərəbcə olmayan adıdır, çoxlu şəhərləri var: Cənzə, xalq onu Gəncə adlandırır, Bərdə, Şəmkür və Beyləqan onların sırasındadır. Siyahkuh. “Qara dağ” deməkdir. Xəzər dənizində adadır. Ada böyükdür, burada çeşmələr, bağlar, cəngəlliklər vardır. Lakin əhali tərəfindən məskunlaşmamışdır. Adada çoxlu vəhşi heyvanlar yaşayır, başqa sakini yoxdur. Siyahkuhda yaxın vaxtlaradək oğuz türkləri yaşayırdı. Lakin ayrı-ayrı tayfa toqquşmalarından sonra oğuzların bir qismi ayrılıb otlaq və içməli suyu olan adaya köçmüşlər. Qəzəc (Kazac). Azərbaycanda qalanın adıdır. Babək əl-Xürrəminin mövqelərindən biridir. Bu söz “sığınacaq” mənasını bildirir. Məhz elə buna görə İ.Y.Kraçkovski Yaqut əl-Həməvinin bu çoxcildlik əsərini ərəb ədəbiyyatında altı əsrdə toplanmış məlumatların xəzinəsi adlandırmışdı.[2, 330-351] Eyni fikri Həmdullah Qəzvininin “Hüzhət əl-qülub” əsərinə də şamil etmək olar. Belə ki, o da Azərbaycanın bir sıra şəhər, kənd, dağ, göl, çay və s. adını çəkmək və ümumi məlumat verməklə kifayətlənməyib, onların salınma və yaranma tarixlərini, mənşə və mənalərini də müəyyənləşdirməyə səy göstərmişdir. Məsələn, Təbriz oykonimi haqqında müəllif yazırdı: “Onu xəlifə Harun-ər-Rəşidin arvadı Zübeydə xatun inşa etdirmişdir.” Və yaxud Naxçıvan barəsində bunları yazmışdır: “Naxçıvan Bəhram Çubin tərəfindən ucaldılmışdır. Dünyanın naxışı (Nəqşi-cahan) adlanan bu şəhər olduqca gözəl yerdir”. Onun etimoloji təhlilini verdiyi maraqlı toponimlərdən biri də suvar/savir adlı qədim türk (Azərbaycan) tayfa birləşməsi adını əks etdirən indiki Biləsuvar rayonunun adıdır: “Biləsuvar...buveyhid əmirlərindən biri olan Pələ Suvar tərəfindən ucaldılmışdır, mənası “əzəmətli atlı” deməkdir”.

Məqalədə adlarını çəkdiyimiz bu məşhur alimlərin, tarixçi və coğrafiyaşünasların əsərləri Azərbaycanın yer-yurd adlarının, toponimlərinin mənşəyini, etimologiyasını öyrənməkdə dəyərli mənbə hesab olunur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əhmədov T. "Azərbaycan toponimikasının əsasları", BDU nəşriyyatı, 1991, 312 s.
2. Əhmədov T.M. El-obamızın adları. Bakı, "Gənclik", 1984, 128 s.
3. Qurbanov A. "Türkoloji dilçilik", Bakı, AMEA-nın nəşri, 2019, 488 s.
4. Qurbanov A. "Azərbaycan dilinin onomologiyası", AMEA-nın nəşri, I cild (2 cildə). Bakı, 2019, 280 səh.
5. About some aspects of Bahram Chubin's activities. In 7 volumes. Volume II (I quarter of III-XIII centuries), Baku: Elm, 2007, p. 153-154.
6. Benevich G. И. Byzantium philosophy: philosophy or theology // Vestnik LGU. No. 2. 2011.
7. Czozulak Yan. Byzantine philosophy. Sankt Petersburg: 2022, 240 c.

Özet

Her şeyden önce her zaman başvurduğumuz kaynakların önemli yanı, uzak geçmişten gelen isimlerimizi binlerce yıldır koruyup günümüze getirmiş olmalarıdır. Ancak onların yardımıyla coğrafi isimlerimizin ve etnik yapımızın gelişim sürecini, adım adım isim sistemimizin zaman zaman değişmesini vb. takip edebilir ve belirleyebiliriz. Kaynakların bir diğer güzel yönü de, Azerbaycan'da eski çağlardan beri kullanılan bir takım yer adlarının modern bilimsel düzeyde kapsamlı bir şekilde açıklanmasına katkıda bulunan gerçekleri sunabilmesi ve bazı paleo-ve yer adlarının uyarlanması (yerelleştirilmesini) kolaylaştırabilmesidir. Hatta bazı kaynaklarda bazı isimlerle ilgili tartışmalı, çelişkili, bilimsel olmayan, basite indirgeyen düşünce ve görüşlerin önemli yönleri olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bir hatanın varlığı, doğru bilimsel açıklamaya giden yolu kısaltır. Aynı zamanda herhangi bir toponim sorununun çözümünde, hatta isimlerin eşzamanlı olarak incelenmesinde bile kaynaksız gitmenin istenilen sonuçları veremeyeceği unutulmamalıdır. Bu nedenle kaynaklar büyük bilimsel öneme sahiptir.

Anahtar kelimeler: isim bilimi, toponim, oikonym, Araz, bölge.

Abstract

First of all, the important thing about the sources we always refer to is that they have preserved our names from the distant past for thousands of years and brought them to the present day. However, with their help, we can see the development process of our geographical names and ethnic structure, the gradual change of our name system from time to time, etc. We can track and identify. Another good aspect of the sources is that they can present facts that contribute to a comprehensive explanation at the modern scientific level of a number of place names used in Azerbaijan since ancient times and facilitate the adaptation (localization) of some paleo- and place names. We can even say that there are important aspects of controversial, contradictory, unscientific, and simplistic thoughts and opinions about some names in some sources. Because the existence of an error shortens the path to correct scientific explanation.

At the same time, it should not be forgotten that going without sources will not yield the desired results in solving any toponym problem, even in the simultaneous examination of names. Therefore, the sources are of great scientific importance.

Key words: onomastics, toponym, oikonym, Araz, region.

DƏRƏLƏYƏZ TOPONİMLƏRİ ETNOMƏNƏVİ AMİLLƏR KİMİ

MAHİRƏ HÜSEYNOVA

Filologiya elmləri doktoru, professor

ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru

Orcid ID: 0000-0002-5135-1666

Summary:

Like all geographical names belonging to the Turkic peoples, the toponyms of Darelayaz district, which is a part of Western Azerbaijan (now Armenia), have a deep national spiritual meaning and have left indelible traces in our onomatology as ethnocultural indicators. The names of the settlements turned into dead villages by the Armenian vandals in the span of 200 years are as ancient and ethno-spiritually valuable as the lands they left to us, belonging to a few aboriginal tribes of Turkish origin, whose stature belongs to our native ancestors. The Turkish-Azerbaijani noble tribes and families who lived in ancient Daraleyaz were directly and closely involved in the creation of ethno-cultural wealth for thousands of years, along with material and cultural samples, they left hundreds and thousands of geographical names to today's generations. The fact that Azerbaijani Turks have been living in Daraleyaz since ancient times, and that they are the original inhabitants and owners of these lands is fundamentally proved by the toponyms, which are discussed in the article and the ethno-spiritual qualities of geographical names, which are valuable examples of our national spirituality.

Key words: Deraleyaz toponyms, ethno-spiritual factors, marking system of our national spirituality, relics of our great ancestors.

Özet: Türk halklarına ait tüm coğrafi isimler gibi Batı Azerbaycan'ın (şimdiki Ermenistan) bir parçası olan Darelayaz ilçesinin yer adları da derin bir milli manevi anlam taşıyor ve etnokültürel göstergeler olarak onomalojimizde silinmez izler bırakmıştır. Ermeni vandallarının 200 yıl içinde ölü köy haline getirdiği yerleşim yerlerinin isimleri de, onların bize bıraktıkları topraklar kadar kadim ve etno-manevi açıdan değerli olup, itibarı ülkemize ait olan Türk asıllı birkaç yerli kabileye aittir. yerli atalar. Eski Daraleyaz'da yaşayan Türk-Azerbaycan soylu kavim ve aileleri, binlerce yıl boyunca etno-kültürel zenginliğin yaratılmasında doğrudan ve yakından rol oynamış, maddi ve kültürel örneklerin yanı sıra, günümüz nesillerine yüzlerce ve binlerce coğrafi isim bırakmışlardır. Azerbaycan Türklerinin çok eski çağlardan beri Daraleyaz'da yaşadıkları ve bu toprakların asıl sakinleri ve sahipleri oldukları, makalede ele alınan yer adları ve coğrafi adların etno-manevi nitelikleri temelden kanıtlanmaktadır. milli maneviyatımızın değerli örnekleridir.

Anahtar kelimeler: Deraleyaz yer isimleri, etno-manevi faktörler, milli maneviyatımızın işaretleme sistemi, büyük ecdadımızın emanetleri.

Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının təbii coğrafi şəraiti, iqlimi, qədim əkinçilik və maldarlıq təsərrüfatı, adət-ənənələri, dini dünyagörüşləri, bu yerlərdə ən qədim coğrafi adların da yaranmasına səbəb olmuşdur. Bütün bu etnomənəvi amilləri özündə ehtiva etdirən, ərsəyə çatdıran əhali elin, obanın etnik tərkibi, mənşəyi, soy-kökünün Azərbaycan türkləri olması barədə tarixşünaslıqda çox danışılmış, çoxlu dəyərli elmi mənbələr yaradılmışdır.

Dərələyəzin qədim əhalisinin etnik tərkibi, onların məşğuliyyəti, dili, dini, mədəniyyəti haqqında mövcud mənbələrdə məlumatlar yetərincədir və bu məlumatlar əsasən eramızın ilk dövrlərindən və sonrakı çağlarından xəbər verməkdədir. Dərələyəz mahalında vaxtilə qədim Azərbaycan türklərinin özləri ilə gətirdikləri və yaxud da bu torpaqlarda yaratdıqları etnonimlərdən, etnotoponimlərdən və digər qrupdan olan coğrafi adlardan danışmağa daim ehtiyac duyulmuş və toponimlərin bu diyarda hələ eradan əvvəlki yüzilliklərdən təşəkkül tapıb formalaşması və günümüzdə qədər gəlib çıxması yüksək inkişaf mərhələləri keçməindən xəbər verir. Toponimik mənbələrin verdiyi məlumatlara görə, Dərələyəzin Əzizbəyov rayonu ərazisində Qurbankəsilən kök+kök (isim+feili sifət) modelli yaşayış məntəqəsi adı olmuş və bu oykonim İslam dinində hər bir müsəlman üçün müqəddəs və vacib sayılan “Qurban bayramı” ilə bağlı yaranmışdır. Qurbankəsilən kəndinin qarşı hissəsindəki dağın üstündə kəmərlər qayalar var və deyilənə görə, həmin qayanın üstündə ziyarətqahlar olmuş və hər il yerli əhali arasında niyyət edənlər bu ziyarətqahda qurbanlar kəsib kasıb-kusuba paylayırmış və toponim də bu yolla yaranmışdır. Qurbankəsilən kəndi Naxçıvana yaxın bir məsafədə yerləşmiş və kəndlə Naxçıvan arasındakı məsafə 60 km-dən bir qədər azdır. 1918-ci ildə erməni millətçiləri kəndə hücum etmiş, kəndi dağıtmış, əhalisini qırmış, sağ qalanlar isə Amağan və Zeytə kəndlərində məskunlaşmalı olmuşlar. 1922-ci ildə Amağan və Zeytə kəndlərindən geri dönmə Qurbankəsilən camaatının çoxu kəndi bərpa edib yaşamaq istəsələr də ermənilər buna imkan verməmiş və kəndi tamamilə darmadağın edib, ölü kəndə çevirmişlər (1, 354). Dərələyəz mahalında türk dünyasına məxsus tarixi həqiqətləri özündə yaşadan onlarla toponim erməni vandallarının soyqırımına məruz qalmış, dəyişdirilmiş, erməniləşdirilmişdir və onlardan biri Yeğeqnadzor rayonu ərazisində mövcud olmuş Qurdublaq kənd adıdır. Ermənilər Azərbaycan türklərinin bu yerlərdə tarixi yaşam sürmələrinin izini itirmək üçün Qurdublaq kəndinin adını 1946-cı ildə dəyişərək Belorubet qoymuşlar. “Qurd” və “bulaq” sözləri əsasında və sintaktik üsulla yaranmış Qurdublaq toponiminin birinci komponentində “qurd” sözü “canavar” mənasında çıxış etmişdir. “Bulaq” sözü isə hidronimik termin səciyyəli leksik vahid olub, toponim “canavarın su içdiyi bulaq” anlamını ifadə edir. “Qurd” sözü qədim türk dillərinin hamısında işlənmiş, hazırda bu söz Azərbaycan türkcəsində “qurd”, Türkiyə türkcəsində “kurt”, çuvaş dilində “kurt”, qaqauz dilində “xurt”, özbək dilində “xort”, tatar dilində “xart” və s. Eyni zamanda bu cür fonetik tərkiblərdə türkcələrdə çıxış edən söz “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanlarında “qurd” fonetikasi ilə işlənir (2, 263). “Bulaq” sözü əski dövrlərdən türkcələrdən olan bütün dillərdə “çəşmə” mənasında işlənmiş, qədim türk dilində həmin sözün “çəşmə” mənası ilə bərabər “fəvvarə” (əski türk), “kiçik çay” (tuva dilində), “arx, kanal” (qədim türk dilində), “nohur” (qazax, noqay, uyuğur dillərində), “dağvadisı” (tuva dilində) mənaları da olmuşdur (3, 122). Bu mənələrdən Qurdublaq oykoniminə uyğun gələn “dağvadisı” anlamıdır ki, yaşayış məntəqəsi tarixən dağ vadisindən axan bulağın yaxınlığında salındığına görə belə adlandırılmışdır. Dərələyəzin Əzizbəyov rayonu ərazisində mövcud olmuş Quşçu kəndinin əhalisinin bir hissəsini 1918-ci ildə erməni daşnakları qırmış, kəndi dağıtmış, əhalisinin qalan hissəsini kənddən qovmuşlar və həmin dövrdən sonra kənd ölü kəndlər sırasındadır. 1590-1727-ci illərə aid sənədlərdə Quşçu kəndinin illər üzrə vergi göstəricisi 2700 ağça göstərilmişdir (4, 60). Quşçu toponimi türkdilli eyniadlı tayfanın adı ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Quşçu adlı toponimlərin erkən orta əsrlərdə türk xalqlarında meydana çıxması haqqında tarix kitablarında məlumatlar əksini tapmışdır. VII əsrdə quşçu tayfaları türkdilli sarmat tayfalarının tərkibində olmuş və həmin etnosların tərkibində Qərbi Azərbaycana gəlmişlər. Quşçular türkdilli etnik birlik kimi Azərbaycan, qırğız, başqırd, özbək xalqlarının etnogenezində yaxından iştirak etmişlər. Quşçular XV əsrdə özbək dövlətlərində əsas qüvvə idilər. XIII əsr məlumatına görə, oğuz sərkərdələrinin əksəriyyəti quşçu tayfalarından idi. Hazırda Azərbaycanda 10 toponim, indiki Ermənistanda isə 4 toponim “quşçu” etnonimi əsasında formalaşmış və Ermənistan ərazisindəki toponimlərin hamısı demək olar ki, erməniləşdirilmişdir.

Tarixi Sürməli mahalında da Quşçu adlı kənd olmuş, 1988-ci ildə onun yerli türk-Azərbaycan soylu əhalisi erməni hayları tərəfindən qovulmuş, kənd dağıdılmışdır. XIX yüzillikdə yalnız Qafqazda 38 quşçu etnonimini əks etdirən toponim olmuşdur ki, bunlardan 30-dan çoxu Azərbaycanın payına düşmüşdür. Mənbələrin verdiyi məlumata görə, quşçular Qafqaza miladın 3-4-cü yüzilliklərində gəlmişlər (5, 399). 1918-ci ildə erməni hayları Quşçu kəndində yaşayan soydaşlarımızı qıraraq, əhalinin sağ qalan hissəsi Dərələyəzin müxtəlif kəndlərinə qovulmuş, nəticədə kənd yox edilərək, ölü kəndə çevrilmişdir. “Quşçu” komponentli toponimə Dərələyəzin Əzizbəyov rayonu ərazisində “Quşçubilək” adında rast gəlirik. Mürəkkəb struktura malik olan bu toponim “Quşçu” və “bilək” sözləri əsasında formalaşmışdır. Quşçubilək kəndi Dərələyəzdə Keçud su anbarının yaxınlığında, rayon mərkəzindən 35 km məsafədə yerləşmişdir. Toponimin birinci komponentindəki söz “quşçu” tayfa adı, ikinci komponentindəki söz isə insanın bədən üzvünün adını bildirən “bilək” leksik vahidi olub, hər iki sözün birləşməsi nəticəsində yaranmışdır. “Bilək” sözü metaforikləşmə yolu ilə tarixən toponimə transformasiya olmuşdur. Belə ki, barmaqların ələ birləşdiyi yerə dilimizdə “bilək” deyilir. Bu sözün ən qədim forması və mənası “bağlamaq” feili ilə əlaqədardır. Qədim və müasir türkcələrdə “bilək” sözü “beş barmağın birləşdiyi yer” mənasını bildirir. Çuvaş dilində bu söz “pələk” (b-p) fonetik tərkibində işlənərək “beş” miqdar sayının adını bildirir. Fikrimizcə, beş sayı mənası “beş barmağın birləşdiyi yer” mənasından törəmişdir. Quşçubilək kəndi coğrafi relyef baxımından keçidin birləşdiyi ərazidə yerləşdiyinə görə belə ad almışdır. Miladın 3-4-cü əsrlərində bu yerlərə gəlmiş quşçu tayfalarının bir qolu keçidin birləşdiyi, bağlandığı yerdə məskunlaşdığına görə belə adlandırılmışdır. 1918-ci ildə erməni hayları Quşçubilək kəndinin azərbaycanlı əhalisini qıraraq, sağ qalanlarını kənddən qovmuş, kəndi xarabalığa çevirmişlər, həmin dövrdən kənd ölü kəndlər sırasına daxil edilmişdir. 12 noyabr 1946-cı ildə ermənilər kəndin adını dəyişərək “Quşçu-keçud” qoymuşlar (1, 390). Dərələyəzin Əzizbəyov rayonu ərazisində qeydə alınmış və mürəkkəb quruluşa malik olan Leyliqəçən kəndi dəniz səviyyəsindən 2027 metr hündürlükdə Terp kəndinin yaxınlığında yerləşmişdir. 1918-ci ilə qədər mövcud olmuş Leyliqəçən kəndi erməni hayları tərəfindən vəhşicəsinə dağıdılmış əhalisinin bir hissəsi öldürülmüş və sağ qalanlar Naxçıvana pənah gətirmişlər, həmin vaxtdan kənd xarabalığa çevrilmişdir. Keçən əsrin 80-ci illərinin sonuna kimi kəndin uçurları və qəbiristanlıq izləri qalmaqda idi. Rus çinovniklərinin XIX əsrin ortalarından XX əsrin əvvəllərinə kimi tərtib etdikləri kameral siyahıyaalma sənədlərindən də məlum olur ki, bu kənddə bir nəfər də olsun erməni ailəsi yaşamamışdır. Dərələyəzin toponimik sistemində elə yaşayış məntəqə adlarına rast gəlirik ki, onların hər iki komponenti türk mənşəli tayfa adları ilə ifadə olunmuşdur. Buna misal olaraq Mağovuz oykonimini misal göstərmək olar. Ən qədim tarixi sənədlərdə “maq” etnonimi bəzən “mağ” fonetikasi ilə yazılmışdır. Oğuz tayfa adı isə “uz”, “guz” və digər fonetikalarda qeydə alınmışdır. Mahmud İsmayilov yazır ki, Azərbaycanda “Guz” adlı soylar da olmuşdur. Bizə elə gəlir ki, Mengüzdag adının ikinci hissəsi də “Sus” tayfasının adı ilə bağlıdır. Sözü birinci hecasına gəldikdə isə burada müxtəlif variantlar sırasında “mur” hissəsinin “mil” formasında olub-olmadığını “guz” hecasındakı “u” saitinin tələbi ilə “r” səsinin “l” səsinə çevrilib- çevrilmədiyini də yoxlamaq, araşdırmaq lazımdır (6, 185). Murğuz dağ adını tədqiq edərkən bu dağın yaxınlığında, Tərtərlə həmsərhəd olan Ağdərə ərazisində Mağarış adlı kəndi də yaddan çıxarmaq olmaz. Q.Qeybullayev haqlı olaraq göstərir ki, Mağovuz sözünün son hissəsi tayfa adıdır (8, 66). Murğuz dağına yaxın yerdə Mağovuz kəndinin olması da əsas verir deyək ki, bu ərazidə Uz-Ğuz-Oğuz tayfası yaşamış və həmin dağ da bu tayfanın adı ilə adlanmışdır (7, 181-182). Dərələyəz mahalının Əzizbəyov rayonunda mövcud olmuş Maratuz adlı kənd tarixən qışlaq yerində salındığına görə sintaktik üsulla formalaşaraq Haratuz qışlağı şəklində adlandırılmışdır. Haratuz qışlağı kəndi Çul kəndinin yaxınlığında, dəniz səviyyəsindən 2027 metr yüksəklikdə yerləşmişdir.

Rus məmurlarının XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin ilk onilliyinə qədər tərtib etdikləri kameral siyahıyaalma sənədlərində Azərbaycanda əhalinin sayı göstərilmiş və erməni ailələrinin bu kənddə yaşamadığı qeydə alınmışdır (9, 172). 1918-ci ildə Maratuz qışlağı erməni hayları tərəfindən vəhşicəsinə dağıdılmış, yandırılmış, əhali qırılmışdır. Həmin vaxtdan bura ölü kəndə çevrilmişdir. Kəndin adını İ.Şopen 1829-1832-ci ildə Maraduz qışlağı, 1973-cü ildə N.Zeydliç isə Maratuz kəndi kimi qeyd etmişlər. Kəndin əsl adı isə Maraldüz kəndi, yaxud Maraldüz qışlağı olmuşdur. Ağsaqqalların dediyinə görə, kəndin yuxarı hissəsində (Güneydə) yastı duzlu daşlar var. Qış aylarında həmin ərazi sıldırım qayalarla əhatə olunduğu üçün qar az olurdu. Çöl heyvanları, maral, dağ keçidləri, cığalı (qoyun) bu ərazidə daha çox qışladığı üçün kənd Maraldüzü qışlağı adlandırılmışdır. Kəndin qədim qəbiristanlığı olmuşdur. Çayın üstündəki birtağlı daş körpü təqribən XIII-XV əsrlərə adi edilirdi. (10, 156-157). Fikrimizcə Maratuz qışlağı toponimi “mar” və “tuz” (düz) coğrafi termini əsasında təşəkkül tapmışdır. “Mar” sözü ekstralingvistik faktor kimi fars dilinə məxsus söz olub, “ılan” mənasını bildirir. “Tuz” sözü isə xalis türkmənşəli söz olub, “duz” mənasındadır. Tarixən kənd “ılanların çox olduğu düzdə” binə edildiyinə görə belə adlandırılmışdır. “Qışlaq” sözü isə coğrafi termin olub, türk xalqlarının toponimik sistemində saysız-hesabsız coğrafi adların ikinci komponenti yerində işlənmişdir. Dərələyəzin Paşalı rayonu ərazisində yerləşən Martiros kəndi rayon mərkəzindən 6 km uzaqlıqda Yazyurd çayının yaxınlığında yerləşirdi. 1828-ci ildən sonra İrandan köçürülən erməni ailələri bu kəndə yerləşdirilmiş, rus imperiyasının təzyiqi ilə kəndin qədim Azərbaycan əhalisi öz yurdlarından qovulmuş, Dərələyəzin başqa kəndlərinə köçürülmüşdür. Boş qalan evlərə isə erməni ailələri doldurulmuşdur. 1590-cı ilə aid tarixi mənbədə Martiros kəndinin adı çəkilir və həmin kəndin 3798 ağça gəliri olduğu göstərilmişdir. Martiros sözü 2 komponentdən ibarətdir: “mərd”, “ulus”. “Mərd” sözü eradan əvvəlki dövrlərdə fars dilində “mart” formasında keçmişdir. “Ulus” sözü isə “tayfa, soy, nəsil” anlamında çağdaş türk dillərinin əksəriyyətində işlədilir. Dərələyəzin Məlişgə kəndi Yeğeqnadzor rayonunda rayon mərkəzindən İstisu və Sisiana gedən magistral yolun yaxınlığında yerləşir. Rayonun böyük kəndlərindən olan Məlişgə kəndinə 1828-ci ildə İrandan köçürülmüş ermənilər yerləşdirilmiş, haylar yerləşdirildikdən sonra əhalini sıxışdırmağa başlamışlar. Nəticədə Məlişgə kəndinin əhalisi Dərələyəzin müxtəlif kəndlərinə qovulmuşlar. Tarixi mənbələrdə göstərilir ki, 1831-ci ildə Məlişgə kəndində cəmi 54 adam yaşamışdır. Bunlardan 19 nəfəri azərbaycanlı, 34 nəfəri isə xaricdən gətirilmə ermənilər olmuşdur. 1852-ci ildə ermənilərin sayı 241-243 nəfərə 1886-cı ildə isə 949 nəfərə çatmışdır. Göründüyü kimi bu kənddə ermənilərin sayı artmış, azərbaycanlıların sayı isə azalmışdır. 1590-1727-ci illərə aid tarixi sənədlərdə göstərilir ki, bu illərdə Məlişgə kəndinin 5042 ağça gəliri olmuşdur (9, 168-169). Toponim Məlikşah adından törəmişdir. Toponimin tərkibindəki səslər metateza ilə “ş-k” yerlərini dəyişmiş, Məlikşah Məlişgə formasına düşmüşdür (2, 393). 1727-ci ilə aid “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə Məlişgə kəndinin 25 növdə vergi ödəməsi göstərilir və verginin həcmnin 5046 ağça olduğu qeyd edilir (4, 299-300). Dərələyəz mahalının Əzizbəyov rayonunda yerləşən Məmərza kənd adında struktur sıxılma baş vermişdir. Əslində toponim Məhəmmədrza şəklində olmalıdır. Tarixi və statistik mənbələrin verdiyi məlumata əsasən Məmərza kəndində 1873-cü ildə 67 nəfər, 1886-cı ildə 52 nəfər, 1897-ci ildə 96 nəfər, 1904-cü ildə 104 nəfər, 1914-cü ildə 141 nəfər, 1916-cı ildə 106 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır (11). Məmərza kəndi 1918-ci ildə erməni şovinistləri tərəfindən dağıdılmış, kənd əhalisinin çoxu qırılmış və tək-tək adamlar qaçıb qurtula bilmişlər. 1922-ci ildə yalnız 36 nəfər qaçqın öz kəndinə qayıda bilmişdir. 1926-cı ildə kənddə əhalinin sayı 77 nəfərə, 1931-ci ildə isə 101 nəfərə çatmışdır (11). 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlılar Ermənistandan deportasiya edilərkən bu kəndin əhalisi zorla Azərbaycana köçürülmüş və ermənilər kəndi ləğv etmişlər.

1948-1953-cü illərin deportasiya dövründə Məmərza kəndi bütövlükdə Bərdə rayonunun Qara dəmirçi kəndinə köçürülmüşdür. Bunların bir hissəsi iqlim şəraitinə uyğunlaşmayıb dünyasını dəyişmiş, bir hissəsi isə 1954-cü ildə öz doğma rayonlarına qayıdıb, buradakı Teqr kəndində məskunlaşmışdır. 1954-cü ildə qayıtmış bu ailələr təkrar olaraq 1988-ci ildə (120 təsərrüfat) ermənilər tərəfindən kənddən çıxarılmışdır. Kənd əhalisi Azərbaycanın müxtəlif yerlərində məskunlaşmağa məcbur olmuşdur. Dərələyəz mahalının Keşkənd rayonunun ərazisində Alxanpəyəsi, Kaha, Bülbülölən, Qoytul kəndlərinin əhatəsində yerləşən Məşədilər toponimi Kök+şəkilçi modeli əsasında formalaşmışdır. 1918-ci ildə bu kənd erməni həylləri tərəfindən dağıdılmış, kənd əhalisi Alxanpəyəsi kəndinə qaçmağa məcbur olmuşdur. 1921-ci ildə Məşədilər kəndi vandal ermənilərin dağıntısına məruz qalmış, kənd həmin ildən xarabalığa çevrilmişdir. İstər Alxanpəyəsi, istərsə də Məşədilər kəndinin xarabalıqları Ələyəz kəndinin yaxınlığında keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarına kimi qalmaqda idi. Məşədilər toponiminin əsas hissəsində işlədilən Məşədi sözü dini titul bildirən leksik vahiddir. Müsəlmanların müqəddəs dini ibadət ocağı olan Məşəd şəhərinin adı ilə bağlı təşəkkül tapmışdır. “-lər” şəkilçisi isə burada çoxluq bildirir. Bu kənddən Məşədi ziyarət edənlər sayca çox olduğuna görə kənd belə adlandırılmışdır. Dərələyəzin Yeğeqnadzor rayonunun ərazisində mövcud olmuş Morza kəndinin adı “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə əks olunmuş və həmin kəndin 1590-1727-ci illərdə gəlirinin 2851 ağça olduğu qeyd edilmişdir. Həmin sənədə görə Morza kəndinin İrəvan əyalətinin icmal dəftərində əks olunmuş 1590-1727-ci illərdə gəlirinin 2851 ağça olduğu qeyd edilmişdir. Həmin sənədə görə Morza kəndi Osmanlı Türkiyəsinə 25 növdə vergi ödəmişdir. Morzov toponimində “r-z” metateza hadisəsi baş vermiş, “r” samiti “z” samitinin yerində işlənmişdir. Əslində toponim tarizən “Moz-rov” şəklində olmuşdur. Fikrimizcə “rov”, “ov” elementi bütün türk dillər üçün xarakterik olan “oba” sözünün təhrifidir. Tarixən “moz” sözü daş sözünün adını bildirmişdir. Görünür kənd tarixən daşlıq ərazidə olduğuna görə belə adlandırılmışdır, yəni daşlıq yerdə məskunlaşan oba anlamındadır. Bu kəndin yaranma tarixi miladdan öncəki yüzilliklərə gedib çıxır.

Nəticə: Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının toponimiya fondunda türk mənşəli kənd adlarının qədim tarixi vardır. Onların demək olar ki, hamısı yüzilliklər, minilliklər boyu bu torpaqlarda yaşamış qədim türk etnoslarının adlarını əks etdirən oykonimlərdən ibarət olub, Azərbaycan türklərinin mənəviyyatını zənginləşdirən faktlarla çevrilmişdir. Bu toponimlər xalqımızın tarixi keçmişini, gerçəkliyini yaşadır, xalqımıza qarşı yönəldilmiş ardı-arası kəsilməyən təcavüzlərə, irticalara yüzlərlə iftiralara, uydurmalara, saxtakarlıqlara tutarlı cavab verir.

Ədəbiyyat

1. Mirzəyev H. Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı. Bakı, “Elm”, 2004.
2. “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyası I və II cildlər. Bakı. “Yeni nəşrlər evi”, 2000.
3. Hüseynli N., Məmmədova Y. Türk dillərinin genologiyası: şumer və türk leksik paralelləri. Bakı, “Nağıl evi”, 2012.
4. İrəvan əyalətinin icmal dəftəri. Bakı, 1997.
5. Qaradağlı A. Qarabaq, onun qulin tayfaları və toponimləri. Bakı, “Mütərcim”, 2008
6. Mahmud İsmayılov Sənin ulu baban. Bakı, 1989.
7. Mirzəyev H. Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz. Bakı, 1997
8. Г.Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана. Баку, 1986.
9. Синтактическое описание Нахичеванской провинции. СПб, 1833.
10. Kamil Dərələyəzli. Dərələyəz od içində. Bakı, 2001.
11. Свод статических данных о населении Закавказского края извлеченных из посемейных списков 1886 г. Тифлис, 1893, № 37.

USE OF AZERBAIJAN REGIONAL NAMES IN CLASSICAL WORKS
AZƏRBAYCAN ƏRAZİ ADLARININ KLASSİKLƏRİN ƏSƏRLƏRİNDƏ
İŞLƏDİLMƏSİ

ARZU KARİMOVA

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
(Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2662-6015

Azərbaycanın yer-yurd adlarının öyrənilməsində Abbasqulu ağa Bakıxanovun da xidmətləri böyükdür. Belə ki, o, sələflərindən və çağdaşlarından fərqli olaraq məsələyə daha ciddi və dərinlən yanaşmış, ayrı-ayrı toponimlərin izahında tarixi mənbələrə, real faktlara daha çox əsaslanmışdır. Elə buna görə də, onun bu sahədəki araşdırmalarının əksəriyyəti sələfləri tərəfindən müdafiə olunmuş və indiyə kimi də öz dəyərini itirməmişdir. Məsələn: “Bakı ölkəsində Zığ, Dağıstanda isə Miyatlı kəndlərinin əhalisi zığ və miyat tayfalarının qalıqlarıdır” [6, 24] “Bakıdakı Məşqətə (“s” hərfi dəyişikliyə məruz qalaraq “ş” hərfinə çevrilmişdir) kəndinin əhalisi də həmin tayfadan olmalıdır” [6, 28-29] Quba ölkəsində Alpan adlı bir kənd vardır, alban sözündən dəyişilmiş ola bilər. Və yaxud “Qədim dövrlərdə qaspi adlı tayfa dəniz kənarında və Kürün sağ sahilində sakin idi. Rumlular arasında bu dəniz həmin tayfanın adı ilə adlanmışdır. Sahilində olan vilayətlərə nisbətən, bu dəniz müsəlmanlar arasında da Bəhri-Xəzər, Bəhri-Cürcan, Bəhri-Gilan və Bəhri-Şirvan adı ilə şöhrət tapmışdır. Qafqaz sözü də həmin qaspi adlı tayfanın adından və quranda adı qeyd edilən Qaf dağından alınmışdır. Həzrət sözündən dəyişmiş olan Həzrə kəndinin əhalisini I Şah Təhmasib İrandan Quba vilayətinə köçürüb”. [6, 118] Abbasqulu ağa Bakıxanov da özündən əvvəlki bir çox müəlliflərin yolu ilə getmiş, o da öz əsərində Babək hərəkətindən danışarkən Azərbaycan toponiminə toxunmuş, onun Azər-Babakan adının ərəbləşdirilmiş forması olduğunu göstərmişdir. A.Bakıxanov sanki gösərilənlərə yekun vuraraq yazırdı: “Nəinki əsrlər, hətta min illər belə bu ölkənin bir çox yerlərinin və tayfalarının ilkin adlarını məhv edə bilməmişdir.” Azərbaycan toponimlərinin tədqiqi tarixində XIX əsr məşhur fransız səyyahı və etnoqrafı İvan İvanoviç Şopenin də özünəməxsus yeri vardır. O özünün 1852-ci ildə yazdığı və 1866-cı ildə çap etdirdiyi “Qafqazın və onun sakinlərinin qədim tarixinə dair yeni qeydlər” adlı əsərində Azərbaycan, Gürcüstan haqqında tarixi məlumat verərkən bu regionların həmin dövr əhalisi və coğrafi adlarına xüsusi diqqət yetirmiş, ona qədərki müəlliflərdən fərqli olaraq istər etnik və istərsə də toponimik adların təhlilinə geniş yer vermişdir. Müəllifin bu əsərində bu sahədəki araşdırmalarından bəzilərinin mübahisəli, bəzilərinin bəsit, bir çoxunun isə subyektiv xarakter daşımasına baxmayaraq, müəyyən adların dövrün tələbinə uyğun qəneedic, inandırıcı və həqiqətə uyğun izahlarını da vermişdir. Həmin əsərində xatırlanan qədim Albaniya və Çoqa (Dərbənd) əraziləri ilə bağlı əksər toponim və etnonimlərin etimoloji təhlilləri öz əksini tapmışdır. Məsələn: “Albaniya–qarlı dağlar ölkəsidir, Dağıstan– Aslar ölkəsi deməkdir və s.”. Böyük Azərbaycan mütəfəkkiri, yazıçı-dramaturqu Mirzə Fətəli Axundov özünün çoxşaxəli fəaliyyəti dövründə doğma yurdunun yer-yurd adlarının toplanılması və öyrənilməsini də yaddan çıxarmamış, bu sahədə də xeyli əmək sərf etmişdir. Ədibin Azərbaycan toponimlərinin araşdırılması sahəsindəki fəaliyyəti ilk dəfə Rəmzi Yüzbaşovun diqqətini özünə cəlb etmişdir. O, bu barədə yazırdı: “XIX əsrin ortalarında Cənubi Qafqaz ərazisindəki coğrafi obyekt adlarının transkripsiyası üzərində çalışanlardan biri də Mirzə Fətəli Axundov (1812-1878) olmuşdur.

Bu haqda Rusiya İmperator Coğrafiya Cəmiyyətinin Qafqaz şöbəsinin 1862-ci ilə aid “Əsərləri”ndə aşağıdakı sözləri oxuyuruq: “Polkovnik Semyonov şöbənin keçmiş həqiqi üzvləri Haqverdiyev və Axundovun iştirakı ilə tərtib etdiyi kənd, dağ və başqa yer adlarının tənqidi kataloqunu təsdiq üçün şöbəyə təqdim etmişdi.” Çox təəssüf ki, M.F.Axundovun coğrafi adlar üzərində apardığı işin materialları bu günəcən əldə edilməmişdir” [2, 53-54] Y.B.Yusifov və S.K.Kərimov R.Yüzbaşovun bu fikrinə istinad edərək öz əlavə fikirlərini vermişlər. Onlar qeyd edirdilər ki, M.F.Axundov 1851-ci ildə Coğrafiya cəmiyyətinin, 1864-cü ildə Qafqaz Arxeoqrafiya komissiyasının üzvü seçilmişdir. İrəvan quberniyasının Y.Haqverdiyev, O.Semyonov və M.F.Axundov tərəfindən toplanmış və İ.L.Kaytmazov tərəfindən redaktə olunmuş yer adlarının İrəvan qəzasına aid hissəsi sonralar N.N.Çernoyarski tərəfindən çap edilmişdir. Quberniyanın digər qəzalarına aid yer adlarının siyahısının təleyi isə hələlik məlum deyildir.[3, 21-22] Azərbaycanın bizim eramın əvvəllərindəki bəzi paleotoponimləri məşhur alman alimləri–tarixçi və filoloq İohans Markvartın və dilçi-iranist Henrix Hübşmanın da tədqiqat obyektı olmuşdur. Belə ki, bu tədqiqatçıların əsərlərində Azərbaycana məxsus olan bir sıra toponimləri görmək olar. Bunlardan: Bərdə, Gəncə, Muğan, Xalxal, Akqun, Tərtər və s. haqqında da geniş məlumat verilmiş, öz əsərlərində bu mənbəyi hərtərəfli öyrənməklə Qafqaz Albaniyasının bir çox paleotoponimlərini lokalizə etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ilk dəfə olaraq İ.Markvart Akqun şəhərinin V əsrdə Muğanda hunlar tərəfindən salındığını göstərmiş, ərəb mənbələrində göstərilən iki Şəkiddən birinin Aranda (Albaniya), digərinin isə Cənubi Azərbaycanda olduğunu müəyyənləşdirmişdir. Bu fikir sonralar Azərbaycan tədqiqatçıları tərəfindən də təsdiq edilmişdir. H.Hübşmanı isə bu regionun paleotoponimləri (Naxçıvan, Bərdə, Aranrot, Araqaç, Alavan) bağlı məsələlər, məlumatlar maraqlandırmışdı. Qafqaz və o cümlədən, Azərbaycan toponimlərinin öyrənilməsinə həsr edilmiş ilk xüsusi əsər K.F.Qanın 1909-cu ildə çap etdirdiyi “Qafqaz coğrafi adlarının izahında təcrübə” adlı əsəridir. 164 səhifəlik bu əsərdə müəllif Qafqazın yer adlarının bir çoxuna aid qiymətli materiallar daxil etməklə yanaşı, həm də bu işin geniş tədqiqata böyük ehtiyacı olduğunu da göstərmişdir. Bu məqsədlə əsərinin “Giriş” hissəsində o yazırdı: “Cəmi 1991 addan ibarət özümün bu balaca işimi çapa buraxmaqla onu başqa cür yox, yalnız “təcrübə...” adlandırma bilərəm. Əgər mənim bu ilk təcrübəm bizim gözəl Qafqazı sevən və bu sevgini onun təbiətini və tarixini tədqiq etməkdə göstərən hər kəsdə maraq oyadıbsa və bununla da toxunulan məsələnin daha əsaslı, hərtərəfli və geniş tədqiqinə təkan veribsə, özümü çox xoşbəxt sayardım”. K.F.Qanın bu əsəri əsl həqiqətdə Qafqaz toponimlərinin izahlı lüğətidir. Lakin təəssüf ki, əsər R.M.Yüzbaşovun qeyd etdiyi kimi, ciddi toponimik tədqiqatdan məhrumdur. R.M.Yüzbaşov qeyd edirdi ki, “O, burada Qafqazın toponimiyasında iştirak edən bir sıra terminlərin tərcüməsini rusca vermişdir. Bu əsərin azərbaycanlı oxucusu üçün əhəmiyyəti azdır, çünki orada hər bir azərbaycanlıya məlum olan yer, su, daş, dağ, qaya və s. adların siyahısı verilmişdir”. Sadalananlara yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, həmin əsərlərdə coğrafi adların yaranma tarixləri və etimologiyalarının zəif işıqlandırılmasına baxmayaraq, onların Azərbaycan toponimlərinin, xüsusilə paleotoponimlərinin öyrənilməsindəki əhəmiyyəti hədsizdir. Tutaq ki, əgər I əsrin müəllifləri üçün bu və ya digər toponimin mənası və mənşəyi qaranlıqdırsa, deməli, həmin toponim çox qədimdir və həmin müəllifdən çox-çox əvvəllər yaranmışdır. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu qəbildən olan adların yaranma tarixləri bizdən onlara daha yaxın olduğundan, bəlkə də onların həmin adlar haqqındakı məlumatları, bəsit olsa da, həqiqətə daha yaxındır və bu gələcək yüksək elmi tədqiqatların açarı da ola bilər. Elə buna görə də, mənbələrdəki ən xırda, hətta bizə mübahisəli və qeyri-dəqiq görünən hər hansı bir fikir və ya fakt tədqiqat zamanı mütləq nəzərə alınmalıdır.

Deməli, mənbələrdə Azərbaycan toponimlərinin müəyyən məqsədə nail olmaq xətrinə izah edilməsinə və ya belə araşdırmaların epizodik səciyyə daşımalarına baxmayaraq, onları nəzərdən keçirmədən və indiyə kimi aparılmış toponimik tədqiqatları mənimsəmədən tədqiqata başlamaq, onlara göz yummaq məqsəduyğun deyildir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əhmədov T. "Azərbaycan toponimikasının əsasları", BDU nəşriyyatı, 1991, 312 s.
2. Əhmədov T.M. El-obamızın adları. Bakı, "Gənclik", 1984, 128 s.
3. Filologiya məsələləri: nəzəriyyə və metodika, № 11, Bakı, 1992.
4. Qurbanov A. "Türkoloji dilçilik", Bakı, AMEA-nın nəşri, 2019, 488 s.
5. Qurbanov A. "Azərbaycan dilinin onomologiyası", AMEA-nın nəşri, I cild (2 cildə). Bakı, 2019, 280 səh.
6. Məşədiyev Q. "Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri", Bakı, Elm nəşriyyatı, 1990.

Özet

Abbasgulu Ağa Bakıhanov'un da Azərbaycan'daki yer ve ülke adlarının araştırılmasına büyük katkıları olmuştur. Bu nedenle, seleflerinden ve çağdaşlarından farklı olarak, bireysel yer adlarının açıklanmasında konuya daha ciddi ve derinlemesine yaklaştı, daha çok tarihsel kaynaklara ve gerçek gerçeklere dayanarak yaklaştı. Abbasgulu Ağa Bakıhanov da kendisinden önceki pek çok yazarın yolunu izlemiş, eserinde Babek hareketinden bahsederken Azerbaycan toponimine de değinmiş ve bunun Azer-Babakan isminin Arapçalaştırılmış şekli olduğunu göstermiştir. A. Bakıhanov, sanki gösterilene özetliyormuşçasına şunu yazdı: "Yüzyıllar, hatta binlerce yıl, bu ülkedeki birçok yerin ve kabilenin orijinal adlarını yok edemedi." Azerbaycan'ın büyük düşünürü, yazar-oyun yazarı Mirza Fatali Ahundov, çok yönlü faaliyetleri sırasında memleketinin yer adlarının derlenmesini ve incelenmesini unutmamış ve bu alanda birçok çalışma yapmıştır. Yazarın Azerbaycan yer adlarının araştırılması alanındaki faaliyeti ilk kez Remzi Yüzbaşov'un dikkatini çekmiştir. Azerbaycan da dahil olmak üzere Kafkasya'nın yer adlarının incelenmesine yönelik ilk özel çalışma, K.F.Gan'ın 1909 yılında yayınladığı "Kafkasya'nın Coğrafi Adlarının Açıklanması Deneyi" başlıklı çalışmadır. Yazar, 164 sayfalık bu eserinde Kafkasya'nın pek çok yer adı ile ilgili değerli materyallere yer vermekle kalmıyor, aynı zamanda bunun kapsamlı bir araştırmaya ihtiyaç duyduğunu da gösteriyor. Adı geçen eserlerde coğrafi adların köken tarihleri ve etimolojisi zayıf bir şekilde kapsanmasına rağmen, Azerbaycan yer adlarının, özellikle de paleotoponimlerin incelenmesinde bunların önemi çok büyüktür. Bu nedenle kaynaklarda yer alan, en küçüğü bile olsa, bize tartışmalı ve yanlış gelen her türlü fikir veya olgu, araştırma sırasında dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla belli bir amaca ulaşmak adına kaynaklarda Azerice yer adları açıklanmış olsa da ya da bu tür araştırmalar dönemsel olsa da, bunları gözden geçirmeden ve bugüne kadar yapılan toponim araştırmalarına hakim olmadan araştırmaya başlamak doğru değildir.

Anahtar kelimeler: Alpan, Türkiye, Azerbaycan, kabile, toponim, Kafkasya.

Abstract

Abbasgulu Agha Bakıhanov also made great contributions to the research of place and country names in Azerbaijan. Therefore, unlike his predecessors and contemporaries, in the explanation of individual place names he approached the topic more seriously and deeply, relying more on historical sources and real facts. Abbasgulu Ağa Bakıhanov also followed the path of many writers before him, and while talking about the Babek movement in his work, he also touched upon the toponym Azerbaijan and showed that it was the Arabicized form of the name Azer-Babakan. As if summarizing what was shown, A. Bakikhanov wrote: "Centuries, even millennia, have not been able to destroy the original names of many places and tribes in this country." Azerbaijan's great thinker, writer-playwright Mirza Fatali Akhundov did not forget the compilation and study of the place names of his country during his versatile activities and carried out many studies in this field. The author's activity in the field of research on Azerbaijani place names first attracted the attention of Remzi Yüzbaşov. The first specific study on the study of place names of the Caucasus, including Azerbaijan, was the study titled "Experiment in Explaining the Geographical Names of the Caucasus" published in 1909 by K. F.Gan. In this 164-page work, the author not only includes valuable materials about many place names of the Caucasus, but also shows that this requires comprehensive research. Although the origin dates and etymology of geographical names are poorly covered in the mentioned works, their importance in the study of Azerbaijani place names, especially paleotoponyms, is very great. For this reason, any idea or fact in the sources, even the smallest, that seems controversial or wrong to us, should be taken into account during the research. Therefore, even though Azerbaijani place names are explained in the sources in order to achieve a certain purpose or such researches are periodical, it is not right to start researching without reviewing them and mastering the toponymic researches carried out to date.

Key words: Alpan, Turkey, Azerbaijan, tribe, toponym, Caucasus.

LANGUAGES INCLUDED IN THE OGUZ GROUP AND THE DISTRIBUTION
AREA OF THE SPEAKERS OF THESE LANGUAGES
OĞUZ QRPUNA DAXİL OLAN DİLLƏR VƏ BU DİLLƏRİN DAŞIYICILARININ
YAYILMA AREALI

ARZU KARİMOVA

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
(Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2662-6015

Azərbaycan dilinin yaranması və inkişafı Azərbaycan xalqının tarixi ilə sıx bağlıdır. Bu dil tarixən mürəkkəb proseslərin, qarşılaşmaların, şovuşmaların nəticəsində meydana gəlmişdir. Milli dil kimi formalaşan Azərbaycan dili iki qoldan (danışiq dili və ədəbi dil) ibarətdir. Türk dili türk millətinin rəsmi dilidir. Türklər oğuz və qıpçaq qəbilələrinin birləşməsindən yaranmışlar. Türk xalqı hazırda, əsasən Kiçik Asiyada –Türkiyə yarımadasında məskunlaşmışdılar. Onlar Türkiyədən başqa Azərbaycanda, Rusiya Federasiyasında, İrakda, Suriyada, Balkan yarımadasındakı dövlətlərdə, Kiprdə, Fransada, Mərkəzi Avropanın cənub-şərqində, Almaniyada, Amerikada və Avstraliyada da yaşayırlar. Türk dili oğuz yarımqrupunda olan dillərdən Azərbaycan və qaqauz dillərinə daha çox yaxındır. Türk xalqı və onun dili 1924-cü ilə qədər “Osmanlı xalqı” və dil baxımından “Osmanlı dili” kimi adlandırılmışdır.

Bu dil ayrı-ayrı dövrlərdə türk millətinin ünsiyyət tələblərini ödəyərək, get-gedə təkmilləşib inkişaf etmişdir. Mütəxəssislər bu dilin inkişafını üç dövrə bölür:

- 1.Qədim osmanlıca (1250-1450);
2. Orta osmanlıca (1450-1840);
3. Yeni osmanlıca (1840-1910).

Türk dili anlayışı XX əsrin əvvəllərindən bu günə kimi isə “yeni türkcə” adlandırılır. Bu illərdə türk ədəbi dili danışiq dilinə daha çox yaxınlaşmış, elm dili, ədəbiyyat dili, mədəni dil kimi get-gedə formalaşmış, cilalanmış və daha da təkmilləşdirilmişdir. Hazırda türk danışiq dilinin bir neçə dialekti mövcuddur. Bunlara: Ankara, Aydın, Dəliorman, Ərzurum, Harput, İstanbul, Kastamonu, Qara dəniz, Qaraman, Makedoniya aiddir. İndiki türk dilini digər dillərlə oğuz yarımqrupunda birləşdirən fonetik, leksik və qrammatik əlamətləri də az deyildir. Bununda birlikdə onun özünəməxsus xüsusiyyətləri də çoxdur. Türk ədəbi dilinin lüğət tərkibi müasir zəngin dillər səviyyəsindədir. Burada həm xalis türk mənşəli sözlər, həm də müəyyən miqdar alınmalar vardır. Təbii olaraq bu dildə işlənən bir qrup söz və ifadə ancaq türk dilinə məxsusdur. Məsələn: çabuk (tez, cəld), yosma (gözəl, şən, çox zövqlə geyinən, cəlbedici qadın), əvət (bəli), şaka (zarafat) və s. Hal-hazırda türk ədəbi dili üçün ən başlıca leksik-semantik cəhətlərdən biri lüğət tərkibinin milli neologizmlərlə zənginləşdirilməsidir. Bu dildə son zamanlar daxili imkanlara əsaslanıb yeni söz və ifadə yaratmaq meyli geniş yayılmışdır. Məsələn: uçaq (təyyarə), seslik (fonem), bitişimli dillər (aqqütinativ dillər), bükümlü dillər (flektiv dillər) və s. Türk dili qədim yazı ənənəsinə malikdir. Türklər 1929-cu ilə kimi ərəb qrafiyasından istifadə etmiş, 1929-cu ildən sonra isə latın sistemli yazıya keçmişlər. Türkmək xalqı oğuz qəbilələrindən əmələ gəlmişdir. Türkmənlərin doğma yurdu – başlıca yaşayış yeri Xəzər dənizinin cənub-şərqində yerləşən və Türkmənistan adlanan ərazidir.

Bundan başqa türkmənlər dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən Rusiya Federasiyasında, Əfqanıstanda, Çində, İranda, Türkiyədə, Suriyada da yaşayırlar. İlk dəfə “türkmən” adına Mahmud Kaşğarının “Divani lüğət-it-türk” əsərində rast gəlinir. Daha sonra XIV-XV əsrlərdə ərəb mənbələrində bu sözün tez-tez işləndiyini görmək olur. Lakin indiyə kimi bu adın mənası tam aydınlaşdırılmamışdır. Bəzi mülahizələrə görə türkmək sözünün sonundakı “mən” ünsürü “türk mənəm”, “mən türkəm” mənasını bildirir. Türkmən dili oğuz yarımqrupunu təşkil edən dillərin ən qədimisi hesab olunur. Uzun tarixə malik olan bu dilin formalaşması və inkişafında bir sıra türksistemli dillərin təsiri də olmuşdur. Xüsusi ilə X-XI əsrlərdə Qaraxanlı ədəbi dili, XII-XV əsrlərdə qıpçaq qrupu dilləri bu dilin zənginləşdirilməsində xüsusi rol oynamışdır. XV-XVII əsrlərdə isə qədim özbək dili qədim türkmən dilinin formalaşmasına güclü təkan vermişdir. Qaqauz dili qaqauz xalqının dilidir, genetik cəhətdən bu dil dövlət dili olan türk dillərinin oğuz alt qrupuna daxildir və türk, Azərbaycan, Krım tatarlarının dillərinə ən yaxın olan bir dildir. Xarici dil sistemlərindən, xüsusən də rus dilinin təsirinə məruz qalmışdır. Qaqauz dili 1957-ci ildə yazılı dil sistemi kimi fəaliyyətə başlamışdı. Qaqauziyanın müasir əhalisinin əksəriyyəti Balkan yarımadasından gələn və 1806-1812-ci illər Rusiya-Türkiyə müharibəsi başlayandan sonra Bessarabiya torpaqlarında məskunlaşmağa başlayan Dunayətrafi köçkünlərin nəslindəndir. “Qaq” sözü türkcə “dimdik” deməkdir. Qaqauz sözünün hərfi mənası “düz dimdik” kimi tərcümə olunur. Dmitriy Karaçoban adına Milli Qaqauz Tarix-Etnoqrafiya Muzeyinin muzeyşünası Mariya Kyosya deyir ki, pravoslavlığı qəbul etməzdən əvvəl qaqauzlar büt-pərəst olublar. Onlar səma tanrısına - Tenqriyə sitayiş edirdilər, ona görə də onları Tenqriyanlar adlandırırdılar. Daha sonra, Bizans dövründə qaqauzlar artıq Balkanlarda, pravoslavlığı qəbul etdilər. Rusiya imperiyasında qaqauz xalqını kəşf edən rus etnoqrafi Valentin Moşkov (1852–1922) “Qaqauz” etnoniminin dəyişdirilmiş “Göy-Oğuz” olduğunu irəli sürmüşdür. Onun fikrincə, “Oğuz” və ya “aguz” sözləri “səməvi” deməkdir, “göy” isə oğuzların hər hansı tayfa və ya nəsilərini xarakterizə edən sifət anlamındadır. “Qaqauz” sözünün mənşəyi və mənası ilə bağlı hər iki fərziyyə hələ də hipotez olaraq qalır. Sonralar Rusiya imperiyası köçkünlərə torpaq sahələri və müxtəlif güzəştlər verdi. Valentin Moşkovun etnoqrafik öçerklərindən də öyrənirik ki, qaqauzlar əkinçi olublar, çünki “Cənubi Bessarabiyanın ilk müstəmləkəçiləri kimi onlar torpaq baxımından digərlərindən daha zəngin idilər”. Bu, onların əsas məşğuliyyətini - əkinçilik, bağçılıq və üzümçülüüyü əvvəlcədən müəyyənləşdirdi. “Türk dilləri”, türk xalqları üçün vahid dil ideyası və bədii dil məsələləri, oğuz qrupunun türk dilləri arasında tarixi yerini sistem-struktur, antroposentrik, dil və nitq baxımından müəyyən edir. Müasir türk dillərinin kökündə qədim söz ehtiyatına, inkişaf etmiş qrammatik quruluşa və zəngin nitq ünsiyyət ənənələrinə malik olan vahid protodil dayanır. Türk dilləri uzun inkişaf yolu keçmiş və onlar müasir dövrdə böyük inkişaf potensialına malik olan dil ailəsinin tərkib hissəsi olaraq qalmaqdadır.

İstifadə edilən ədəbiyyat

1. Tahsin Banguoğlu. Ana Xəttə Türk Qrammatikası: Bələdçi Kitab (İstanbul, 1940)
2. Türk dilinin dövlət dili haqqında (Ankara, 1945)
3. Türk qrammatikası I: Fonologiya (Ankara, 1959)
4. Türk dilinin qrammatikası (İstanbul, 1974)
5. Nizami Cəfərov. "Türk xalqları ədəbiyyatı". (Dörd cildə)
6. Nizami Cəfərov. "Ümumi dilçilik" dərslisi (Bakı, 2020, "Təhsil" nəş., səh. 144 ;ikinci nəşr, Bakı, 2023, "Təhsil" nəş., səh. 216)

ÖZET

Azerbaycan halkının tarihi, Azerbaycan dilinin oluşumu ve gelişimi ile yakından ilgilidir. Bu dil tarihsel olarak karmaşık süreçler, karşılaşmalar, çatışmalar sonucunda oluşmuştur. Milli dil olarak oluşturulan Azerbaycan dili iki koldan (konuşma dili ve edebi dil) oluşur. Türkçe, Türk milletinin resmi dilidir. Türkler Oğuz ve Kıpçak boylarının birleşmesinden doğmuştur. Türk halkı şu anda çoğunlukla Küçük Asya'da - Türk Yarımadası'nda yaşıyor. Türkiye'nin yanı sıra Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Irak, Suriye, Balkan Yarımadası ülkeleri, Kıbrıs, Fransa, Orta Avrupa'nın güneydoğusu, Almanya, Amerika ve Avustralya'da da yaşıyorlar. Türk dili, Oğuz alt grubuna ait dillerden ziyade Azerbaycan ve Gagavuz dillerine daha yakındır. Türkler ve dilleri, 1924 yılına kadar dil bakımından "Osmanlı" ve "Osmanlı dili" olarak adlandırılıyordu. Türk dili kavramına 20. yüzyılın başlarından itibaren "yeni Türkçe" adı verilmiştir. Bu yıllarda Türk yazı dili, konuşma diline yakınlaşmış, giderek şekillenmiş, cıllanmış ve bir bilim dili, bir edebiyat dili, bir kültür dili olarak gelişmiştir. Türk yazı dilinin söz varlığı günümüzün zengin dilleri düzeyindedir. Belli sayıda alıntılarının yanı sıra saf Türkçe kökenli kelimeler de vardır. Doğal olarak bu dilde kullanılan bir takım kelime ve ifadeler sadece Türkçeye aittir. Günümüzde Türk yazı dili için en önemli sözcüksel-anlamsal yönlerden biri, söz varlığının milli neolojizmlerle zenginleştirilmesidir. Son zamanlarda bu dilde içsel olanaklara dayalı yeni kelime ve ifadeler oluşturma eğilimi yaygınlaşmıştır. Türkmen halkının kökeni Oğuz boylarından gelmektedir. Türkmenlerin anavatanı - ana ikamet yeri Hazar Denizi'nin güneydoğusunda yer alan Türkmenistan adı verilen bölgedir. Ayrıca Türkmenler Rusya Federasyonu, Afganistan, Çin, İran, Türkiye ve Suriye başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde yaşamaktadır. "Türkmen" ismine ilk kez Mahmud Kaşgarlı'nın "Divani izkar-it-türk" adlı eserinde rastlanmaktadır. Daha sonra 14. ve 15. yüzyıllarda bu kelime Arap kaynaklarında sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu ismin anlamı şu ana kadar tam olarak aydınlatılamadı. Bazı görüşlere göre Türkmek kelimesinin sonundaki "men" unsuru "Ben Türk'üm" anlamına gelmektedir. Gagavuz dili Gagavuz halkının dilidir, genetik olarak bu dil devlet dili olan Türk dillerinin Oğuz alt grubuna ait olup, Türk, Azerice ve Kırım Tatarlarının dillerine en yakın dildir. Yabancı dil sistemlerinden, özellikle de Rus dilinden etkilenmiştir. Gagavuz dili 1957 yılında yazı dili sistemi olarak işlemeye başlamıştır. "Türk dilleri", Türk halkları için tek dil düşüncesi ve sanat dili konuları, Oğuz grubunun Türk dilleri arasındaki sistem-yapı, insan merkezli, dil ve konuşma açısından tarihi yerini belirlemektedir. Modern Türk dillerinin kökeninde kadim söz varlığına, gelişmiş gramer yapısına ve zengin konuşma iletişim geleneklerine sahip tek bir proto-dil bulunmaktadır. Türk dilleri uzun bir gelişim süreci geçirmiş ve modern çağda da büyük gelişme potansiyeline sahip dil ailesinin bir parçası olmaya devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, Osmanlı, Türk, Azerice, Türkmen, Gagavuz.

Abstract

The history of the Azerbaijani people is closely related to the formation and development of the Azerbaijani language. This language was formed historically as a result of complex processes, encounters and conflicts. The Azerbaijani language, which was created as a national language, consists of two branches (spoken language and literary language). Turkish is the official language of the Turkish nation. Turks were born from the union of Oghuz and Kipchak tribes. Turkish people currently live mostly in Asia Minor - the Turkish Peninsula. In addition to Turkey, they also live in Azerbaijan, the Russian Federation, Iraq, Syria, the Balkan Peninsula countries, Cyprus, France, southeast of Central Europe, Germany, America and Australia. The Turkish language is closer to the Azerbaijani and Gagavuz languages than to the languages of the Oghuz subgroup. Turks and their language were linguistically called "Ottoman" and "Ottoman language" until 1924.

The concept of Turkish language has been called "new Turkish" since the beginning of the 20th century. During these years, the Turkish written language became closer to the spoken language, was gradually shaped, polished and developed as a language of science, a language of literature and a language of culture. The vocabulary of the Turkish written language is at the level of today's rich languages. In addition to a certain number of loanwords, there are also words of pure Turkish origin. Naturally, some words and expressions used in this language belong only to Turkish. One of the most important lexical-semantic aspects for the Turkish written language today is the enrichment of the vocabulary with national neologisms. Recently, the tendency to create new words and expressions based on internal possibilities in this language has become widespread. The Turkmen people originate from the Oghuz tribes. The homeland of the Turkmens - their main place of residence is the region called Turkmenistan, located in the southeast of the Caspian Sea. In addition, Turkmens live in many countries of the world, especially in the Russian Federation, Afghanistan, China, Iran, Turkey and Syria. The name "Türkmen" is first encountered in Mahmud Kaşgarlı's work "Divani izkar-it-türk". Later, in the 14th and 15th centuries, this word began to be used frequently in Arabic sources. However, the meaning of this name has not been fully elucidated until now. According to some views, the "men" element at the end of the word Turkmek means "I am Turk". Gagauz language is the language of the Gagauz people. Genetically, this language belongs to the Oghuz subgroup of the Turkic languages, which is the state language, and is the closest language to the languages of Turkish, Azerbaijani and Crimean Tatars. He was influenced by foreign language systems, especially the Russian language. Gagauz language started to operate as a written language system in 1957. "Turkic languages", the idea of a single language for the Turkic peoples and the language of art issues determine the historical place of the Oghuz group among the Turkic languages in terms of system-structure, human-centered, language and speech. At the origin of modern Turkic languages, there is a single proto-language with an ancient vocabulary, developed grammatical structure and rich speech communication traditions. Turkic languages have gone through a long development process and continue to be a part of the language family with great development potential in the modern age.

Key words: Central Asia, Ottoman, Turkish, Azeri, Turkmen, Gagauz.

TAX REVENUE SURGES AMID ECONOMIC GROWTH AND INCENTIVE POLICIES IN PAKISTAN OF CURRENT FINANCIAL YEAR BUDGET

¹MUHAMMAD FAISAL, ²ALQUMA NOOR

¹Director (HRIMS), Ministry of Human Rights

Director (HRIMS), Ministry of Human Rights Commission, Pakistan.

²ILMA University, Karachi.

ORCID: 0000-0002-5797-766X

ABSTRACT

Government tax revenue exceeded targets in the 2024-25 fiscal year, driven by increased consumption. Key factors include reduced taxes on certain petroleum products, export incentives, and other economic stimulus measures. Pakistan's GDP grew 27.1% to Rs. 84,068 billion. The large-scale manufacturing sector expanded 21.2% from Rs. 7,041 billion to Rs. 8,534 billion. Trade value increased from Rs. 5,661 billion to Rs. 6,859 billion, also growing by 21.2%. Inflation rose from 21.35% to 29.4%. Tax revenue has shown a consistent increase over the past three years, with a steep rise in recent months. Over the past five years, Annual Assessment payments remained unchanged, while Deals Expense and Customs Obligation Use both saw significant increases. These duty payments, which are part of fiscal policy, provide various benefits to the economy. They promote investment, support private sector growth, bolster struggling businesses, and more. Well-designed tax incentives have been argued to be effective in incentivizing investment, stimulating growth, creating new jobs, and expanding the economy. However, these incentives also have drawbacks, most notably revenue loss for the government and a reduction in the tax base. Other potential disadvantages include inefficient allocation of resources within the economy. Recent research by the Global Financial Asset, Association for Monetary Participation and Improvement, United Nations, and World Bank reveals that investors usually do not consider tax incentives as a primary factor when investing in developing countries. Instead, they prioritize access to reliable and transparent tax expenditure estimates. These estimates enhance citizens' understanding of government operations and priorities, enabling civil society organizations and the public to hold governments accountable for their budgetary decisions.

Keywords: revenue, incentives, Well-designed, potential, budgetary.

THE USE OF FOLKLORE MOTIFTS AND IMAGES IN HANIMANA ALIBEYLI'S
WORKS

HANIMANA ALİBEYLİ'NİN ESERLERİNDE FOLKLOR MOTİFLERİ VE
GÖRSELLERİNİN KULLANIMI

Dr. AGAKİŞİYEVA SAADAT ARİF KIZI

Mingeçevir Devlet Üniversitesi, baş öğretmen

ORCID ID: 0000-0003-3289-1170

Özet

Uzun ve zengin bir tarihe sahip olan Azerbaycan edebiyatı, kültür tarihimize zengin sanatsal örnekler kazandırmıştır. Ulusal ve evrensel değerleri birleştiren, yenilikçi bir dünya görüşüne sahip bireylerin yetişmesinde edebiyatın özel bir rolü vardır. Halkımızın zengin folkloru: ata sözleri, benzetmeler, efsaneler, masallar, tekerlemeler, bilmeceler, şarkılar, halk oyunları ve gösteriler her zaman şair ve yazarlarımıza ilham kaynağı olmuştur. Onlar hem folkloru kaynak olarak kullandılar hem de kendileri yeni örnekler yazmaya çalıştılar. Çocuk edebiyatının usta sanatçısı Hanımmana Alibayli, eserinde folkloru güvenilir bir kaynak olarak kullanmıştır. Onun yaratıcılığına bakarsak, folklorla olan bağlılığı tüm eserlerinde: şiirler, dizeler ve oyunlarında geniş ölçüde kendini göstermektedir. Hanımmana Alibeyli'nin yaratıcılığı, çocukları bu edebiyatla eğitime ve onlarda manevi-estetik eğitim oluşturma arzusundan dolayı folklorla ilgilidir. Sanatçının folklorla dayalı olarak yazdığı şiirler dilin sadeliği, zenginliği, milli rengi, güncel ruhu, zengin içeriği ve anlatım güzelliği ile öne çıkmaktadır. Bu şiirlerde halkın ruhu ve gelenekleri yaşatılmaktadır. Hanımmana Alibeyli şiirlerinin konusunu türkülerden alsa da kimi zaman konuda, kimi zaman sahne ve olaylarda bazı değişiklikler de yapmıştır. Makalemizde folklorun Hanımmana Alibeyli'nin yaratıcılığına etkisi incelenecektir. Sanatçının folklor örneklerine başvurmasının yönleri eserlerinin analiziyle netlik kazanacaktır.

Anahtar kelimeler: Hanımmana Alibeyli, folklor, çocuk edebiyatı, çocuk masalları, bilmece

Abstract

Azerbaijani literature, which has a long and rich history, has brought rich artistic examples to our cultural history. Literature has a special role in the upbringing of individuals who combine national and universal values and have an innovative world view. The rich folklore of our people: proverbs, parables, legends, fairy tales, rhymes, riddles, songs, folk dances and performances have always been a source of inspiration for our poets and writers. They both used folklore as a source and tried to write new examples themselves. Hanımmana Alibayli, a master of children's literature, used folklore as a reliable source in her work. If we look at her creativity, her devotion to folklore is widely manifested in all her works: poems, verses and plays. Hanımmana Alibeyli's creativity is related to folklore because of her desire to educate children with this literature and to create spiritual-aesthetic education in them. The poems written by the artist based on folklore are distinguished by the simplicity and richness of the language, national colour, contemporary spirit, rich content and beauty of expression. The spirit and traditions of the people are kept alive in these poems. Although the subject of Hanımmana Alibeyli's poems is taken from folk songs, sometimes she made some changes in the subject, sometimes in the scenes and events.

In our article, the influence of folklore on Hanımana Alibeyli's creativity will be analysed. The aspects of the artist's use of folklore examples will be clarified by analysing her works.

Keys words: Hanımana Alibeyli, folklore, children's literature, children's fairy tales, riddle

1. Giriş

Hər bir xalqın həyat tərz, düşüncəsi və milli xüsusiyyətlərinə uyğun folkloru olur. Uşaq ədəbiyyatının folklordakı kökləri xalqın xarakteri ilə bağlı spesifik səciyyə daşısa da, bir sıra qanunauyğunluqlar öz ümumiliyini saxlayır. Azərbaycan folklorundakı spesifik cəhətlərin ortaya çıxarılması, başqa sözlə, bu xalqın uşaq ədəbiyyatının mənşəyindəki özünəməxsusluğun araşdırılması onun inkişaf yolunun düzgün müəyyənəşdirilməsi üçün ilkin əsasdır (Xəlil, 2009). Uşaq ədəbiyyatının kökləri də ədəbiyyatın digər qolları kimi xalq yaradıcılığına söykənir. Uşaq ədəbiyyatı özündə güclü ideya və mənəvi yük daşıyır. Ədəbiyyatın bu sahəsi özündə dərin humanizm hissini tərənnüm edir, xalqın istək və arzuları, düşməne nifrət duyğusunu əks etdirir. Uşaqlar tarix boyunca bu ədəbiyyatla tərbiyə olunmuş, xalqın sevinci, adət və ənənələri nəğmələrə, bayatılara hopdurulmuşdur.

2. Xanımana Əlibəyli yaradıcılığında folklor münasibət

X.Əlibəyli xalq ədəbiyyatından bir çox mövzu, süjet və epizodlar götürmüş, folklorun dil və üslub xüsusiyyətlərindən, obrazlar aləmindən, təhkiyə sistemindən, bədii fantaziyasından, romantik ruhundan faydalanmış, şifahi xalq ədəbiyyatının rəngarəng janrlarının təsiri ilə bir-birindən maraqlı şeirlər, poema və pyeslər yazmışdır. Xanımana xanımın yaradıcılığına nəzər saldıqda onun xalq yaradıcılığından bir neçə istiqamətdə faydalandığını görürük. Bu istiqamətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

1. Orijinal mövzulu şeirlərinə, poemalarına, pyeslərinə xalq nağıllarından müəyyən əhvalatlar, obrazlar daxil etmək və s.
2. Folklor nümunəsi olan nağılları, əfsanələri dəyişiklik edərək özünəməxsus tərzdə, daha əlvan bədii boyalarla işləmək;
3. Müasir həyatı və real hadisələri, nağılvari tərzdə təsvir etmək;
4. Folklor istinadən yeni tipli tapmacalar yaratmaq.

Xanımana Əlibəylinin şeirlərinin bir qismi müasir mövzuda yazılsa da, həmin şeirlərə xalq nağıl və əfsanələrindən müəyyən süjet, personaj və məqamlar daxil edilmişdir. Burada məqsəd uşaqların duyğu və düşüncələrinə daha dərinlən təsir etmək, onları əyləndirmək, xəyallar aləminə aparmaqdır. Şairənin “Şeirli nərdivan”, “Dalğalar və dəniz nağılı”, “Molla Nəsrəddinin papağı” şeirlərində nağılvari söyləmə tərz, Zümrüd quşu kimi sehirli nağıllarımızda, əfsanələrimizdə qəhrəmanlara köməklik göstərən personaj “Baharın sevinci” şeirində insanlara, uşaqlara öz qanadlarında sevinc gətirir. Bu baxımdan “Özü tapar” şeiri daha maraqlıdır. Şeirdə Cırtan, əjdaha, küpəgirən qarı kimi xalq nağıllarının personajları iştirak edir:

Mən yuxuda gördüm necə

Cırtan əjdahanı boğur.

... Dedi küpəgirən qarı:

-Məni nağıllardan apar!

Mən yüyürdüm evə sarı,

Dedim yolu özü tapar (Əlibəyli, 2008).

Göründüyü kimi şeirin dili nağılların dili qədər rəvan, axıcı, şirindir. Sənətkar uşaqların xəyal dünyasını çox gözəl açmağı bacarmışdır. Şeirdə Cırtan, əjdaha, küpəgirən qarı təsadüfən seçilməyib, onlar uşaqların nağıllardan görüb, çox yaxşı bələd olduğu personajlardır. Cırtan öz ağılı fərasəti ilə sevilib, küpəgirən qarılar isə hiyləgərliyi, cadugərliyi ilə uşaqların qorxulu qəhrəmanlarına çevrilibdir.

3. Folklor üslubunda yazdığı poemaları

Sənətkarın folklor əsasında yazdığı poemaları dilinin sadəliyi, zənginliyi, milli koloriti, nikbin əhval ruhiyyəsi ilə, zəngin məzmunu və ifadə gözəlliyi ilə seçilir. Bu poemalarda xalqın ruhu, adət-ənənələri yaşadılır. Xanımana Əlibəyli poemalarının mövzunu xalq nağıllarından götürsə də onlarda - bəzən mövzuda, bəzən isə obrazlarda, hadisələrdə müəyyən dəyişiklik etmişdir. Xanımana Əlibəylinin 1985-ci ildə çapa hazırladığı “Nağıllar” adlı kitabına folklor ənənələri əsasında yazdığı poema və pyeslərini daxil edilmişdir. Kitabda “Üç yoldaş”, “Mən sevirəm doğma yurdu”, “Ay əfsanəsi”, “Mərcanqulu əfsanəsi”, “İsa və Musa”, “Dınqılda, sazım, dınqılda”, “Aman ovçu”, “Mənim toyuğum çillidi”, “Ulduzların qucağında”, “Xoruz və hökmdar” və b. poemaları, “Cunquş”, “Şəfalı quş”, “Dovşanın ad günü”, “Günəşin zərrələri”, “Aycan” pyeslərini daxil etmişdir. Müəllif “İsa və Musa” poemasının mövzunu bilavasitə əsrlər boyu dildən- dilə dolaşan “İsa - Musa quşu” mifindən götürmüşdür. Türk mifologiyasında quşonqon motivi ən geniş yayılmış motivdir. Xalq nağıl və əfsanələrində quş insanların himayədarı, xilaskarı, köməkçisi kimi göstərilir. “İsa- Musa quşu” mifində də eyni motiv işlənmişdir. Xanımana Əlibəyli bu rəvayətə bir az dəyişiklik edərək onu nikbin sonluqla bitirir. Poemanın ümumi mövzusu mifə yaxın olsa da, hadisələr yeni məzmununda verilir. Müəllif “İsa və Musa” poemasının mövzunu bilavasitə əsrlər boyu dildən- dilə dolaşan “İsa - Musa quşu” mifindən götürmüşdür. Türk mifologiyasında quşonqon motivi ən geniş yayılmış motivdir. Xalq nağıl və əfsanələrində quş insanların himayədarı, xilaskarı, köməkçisi kimi göstərilir. “İsa- Musa quşu” mifində də eyni motiv işlənmişdir. Xanımana Əlibəyli bu rəvayətə bir az dəyişiklik edərək onu nikbin sonluqla bitirir. Poemanın ümumi mövzusu mifə yaxın olsa da, hadisələr yeni məzmununda verilir. “İsa və Musa” poemasında mifdən fərqli olaraq, əhvalat bir qarının inəyinin itməsi ilə başlayır. Nənənin bu dünyada bircə inəyi var idi. O da itəndən sonra nənə tək tənha qalır. Nənənin harayını küləklər İsa və Musa qardaşlarına çatdırır. Onlar otlaqda inəyi axtarırlar. Gecə yağışın altında qardaşlar nə qədər axtarırsa da inəyi tapa bilmirlər. Tamam taqətdən düşürlər. Musa qardaşından soruşur:

-İsa, tapdın?

-Musa, yox- (Əlibəyli, 2008).

Geri dönməkten korkuyorlar. Kuş olmak istiyorlar. Kuş olup ineği daha çabuk bulabileceklerini sanıyorlar.

Onlar geri qayıtmağa qorxurlar. Kuş olmaq istəyirlər. Kuş olub göylərdən inəyi daha tez tapa biləcəklərini düşünürlər.

Gecə quşu olaydıq.

Uçub meşəyə birbaş,

Şaxa qonmuş olaydıq.

İsa- Musa quşları

Qoyulardı adımız (Əlibəyli, 2008).

Qardaşların çıxılmaz vəziyyətdə olduğunu görən ayın onlara rəhmi gəlir və meşəni işıqlandırır. Qardaşlara inəyin yerini deyir, onlar inəyi tapıb kəndə geri qayıdırlar.

Məşədə qəmgin nəğmə oxuyan quş artıq şən nəğmə oxumağa başlayır. Poemada diqqəti cəlb edən məqam vardır. Bəllidir ki, türk miflərində günəş və ay bacı və qardaş kimi təsvir edilir. Həm də Ay və Günəş tanrının övladlarıdır. Onlar insanları himayə edib, onlara kömək edirlər. Xanımana Əlibəyli isə Ayı gözəl qadın kimi təsvir edir. Ay sanki bir ana kimi qardaşların halına acıyıb onlara kömək edir.

Baxıb gülümsədi ay,

Nur saçdı göz- qaşından.

Buluddan ağ kələğay

Lap sürüşdü başından (Əlibəyli, 2008).

Bu əsərdəki söyləmə tərz, süjetin qurulması, əhvalatların gedişatı, məzmunun müəyyənləşdirilməsi, üslub və dil xüsusiyyətləri eyni ilə xalq əfsanə və nağıllarını xatırladır. “Mərcañqulu əfsanəsi” poeması müəllifin orijinal mövzuda yazdığı nağıl-poemadır. Poema klassik nağıllar kimi “Biri var idi, biri yox idi” sözləri ilə başlayır. Poema müəllifin dilindən verilir. Sahilə dincəlməyə, mərcañqulu yığmağa gələn uşaqlara “Mərcañqulu”nun necə yaranması haqqında nağıl danışmağa başlayır. “Mərcañqulu əfsanəsi” poeması müəllifin orijinal mövzuda yazdığı nağıl-poemadır. Poema klassik nağıllar kimi “Biri var idi, biri yox idi” sözləri ilə başlayır. Poema müəllifin dilindən verilir. Sahilə dincəlməyə, mərcañqulu yığmağa gələn uşaqlara “Mərcañqulu”nun necə yaranması haqqında nağıl danışmağa başlayır. Müəllif “Mərcañqulu” poemasına türk və Azərbaycan dastanlarına məxsus olan övladın nəzir-niyazla doğulması süjetini daxil etmişdir. Poemada məhəbbət dastanlarına məxsus olan toy səhnəsinin təsviri (Quluya dənizlərin ən gözəl qızı Mərcañı alırlar. Toya bütün dəniz canlıları dəvət olunur. Qonaqlara hər cür nemət verilir) xüsusilə diqqəti cəlb edir. Poemada qoşa nağara, balaban kimi milli alətlərimizin adları çəkilir, hamı onların sədası altında rəqs edir. Bu milli çalğı alətlərimizin təsviri uşaqlarımıza milli-mədəni irsimizin təbliği üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir. Qulunun düşməni Yaran Mərcañı toydan qaçırır, Qulu düşmənlə döyüşüb yaralanır. Düşməni məhv edir və Mərcañla əl-ələ verib sevgidən bir qala qururlar. Qalanın iki qülləsi olur biri Mərcañ, biri də Qulu. Təsvir edilən bu hadisələr, sevgililərin vüsali özündə məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanlarının abu- havasını daşıyır.

Poemanın sonundakı şeir parçası maraqlı məznunu ilə seçilir:

Bir neçə dəymiş hulu

Göründü sulu-sulu

“Sağ ol”- deyib dənizə

Payladım onu sizə.

Hərənizə bir dənə,

Biri də qaldı mənə (Əlibəyli, 1990).

Gördüyümüz kimi burada nağılların sonunda deyilən “göydən üç alma düşdü” ifadəsini xatırladır. Poema nağıl sujeti əsasında yazıldığı kimi, nağıllar kimi də sona çatır. Bu poemada da müəllifin folklora yaradıcı münasibətini görürük. Sənətkar uşaqlara alma əvəzinə şaftalı paylayır. Şaftalının rəmzi-simvolik mənası xeyir, müvəffəqiyyət deməkdir. Uşaqların sevimli şairi də onlara sevinc, xoşbəxtlik paylayır. Xanımana Əlibəylinin “Dıñqılda, sazım, dıñqılda”, “İnadlı xoruz” poemalarının mövzu və sujeti bilavasitə Azərbaycan xalq nağıllarından götürülmüşdür.

“Dınqılda, sazım, dınqılda” poeması “Cik-cik xanım” xalq nağılının motivləri əsasında qələmə alınmışdır. Poemanın mövzusu eyni qalsa da, sənətkar əsas qəhrəmanı tez-tez dəyişir. Eləcə də hadisələrdə dəyişiklik etmişdir. Belə ki, folklorda nağılın əsas qəhrəmanı balaca sərcədir. Nağıl sərcənin başına gələn hadisələrdən bəhs edir. “Dınqılda, sazım, dınqılda” poemasının qəhrəmanı isə el arasında Dəyişdüyüşadlandırılan balaca bir oğlandır. Bu oğlanın qəribə xasiyyəti var idi, hər şeydən tez bezərdi. Bir gün nənəsi ona keçı verir, lakin bir müddətdən sonra Dəyişdüyüş keçidən sıxılır. Aparır dəyişməyə, insanlar ondan niyə belə etdiyini soruşanda, keçinin onu bezdirdiyini, bir yerdə dayanmadığını, artıq onu istəmədiyini deyir. O, bir çobana rast gəlir, çobanın quzusu ilə keçini dəyişir. Sazı alıb əlinə oxuyur:

Çəpiş verdim,

Aldım quzunu.

Dınqılda, sazım, dınqılda.

Sürünün gözəl bir ulduzunu

Dınqılda, sazım, dınqılda (Əlibəyli, 2008).

Çox keçmir quzudan da bezir. O deyir: “Bu nədir səhər-axşam mələyirsən”. Dəyişdüyüş quzunu qazla dəyişir. Qaz göy otları yeyib, dostlarını dimdikləyir. Dəyişdüyüş hıslənib qazı da dəyişməyə aparır. O, ağac dibində bir adam görür adamın əlində qələm var. Dəyişdüyüş adama dedi: - Qazımı qələmlə dəyişə bilərsən? Adam tez gülüb razı oldu. Dəyişdüyüş qələmi alıb , oxumağa başladı:

Qaz tökmüşdü zəhləmi,

Verib aldım qələmi,(Əlibəyli, 2008).

O, qələmdən də bezdi. Qələm tamam zəhləsini tökmüşdü. Fikirləşdi ki, neynəyir qələmi, yazmağa hövsələsi yoxdur. Qələmi cibinə qoyub rəngli çəmənləyə getdi, orada bir kəsi tapmadı. Birdən bir qarı əlində ağ lələklə ona tərəf gəldi. O, qarıdan lələyi qələmlə dəyişməsinə xahiş etdi. Qarı özünü bir az naza çəkib, lələyi qələmlə dəyişdi. Bundan sevinən Dəyişdüyüş oxumağa başladı:

Tökdü zəhləmi,

Verdim qələmi...

Dınqılda, sazım, dınqılda!

Aldım bir lələk,

Açmasın kələk,

Dınqılda, sazım, dınqılda (Əlibəyli, 2008).

Lələyi saçına taxıb sevinə-sevinə dağa qaçır, hoppanıb-düşür. Bu anda güclü külək əsir, lələyi onun saçından aparır. Dəyişdüyüş nə qədər qaçırsa, lələyi tuta bilmir. Oturub ağlayır və sazı sinəsinə alıb oxuyur. Dayanıb deyilməyə başlayır: “Heçnəsiz qaldım indi”. Heç çalmaq istəmədi. Dərin xəyala getdi. Nənəsi ona baxıb dedi: “Keçən il qış çıxanda ala çəpişi sənə mən vermişdim. Sən onu dəyişdin, hədə getdi. İnsanlar bir-birinə bəxşiş verəndə, gərək onun qədrini bilələr, onu yadigar saxlayalar”. Nənəsinin nəsihətlərindən sonra Dəyişdüyüş artıq dəyişməyi tərgidir. Xanımana Əlibəyli poemanı xalq nağılının süjeti əsasında yazsa da, müəyyən dəyişiklik etmişdir. Poema insana məxsus olan qərarlılıq, bir şeyin qədrini, dəyərini bilməmək kimi mənfi xüsusiyyətləri tənqid etmişdir. Burada uşaqlar oxuyaraq, Dəyişdüyüşün hərəkətlərində bunları dərk edirlər.

Bu poema vasitəsilə kiçik yaşlı uşaqlar onlara alınan hədiyyələri, onlara ata-babalarından yadigar qalan əşyaları, mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamağı öyrənirlər. Balaca qəhrəmanımıza da əsər boyunca heç kim nəsihət vermir, o, kimsənin sözünə məhəl qoymur. Sonda əlindəki hər şeyi itirəndən sonra peşman olur və bir daha bu hərəkətlərə yol vermir. Nağıl ilə poema arasında oxşar xüsusiyyətlərlə yanaşı fərqli cəhətlər də vardır. Nağılda Cik-cik xanım əlindəkiləri insanlara verib, tez də peşman olub onlardan nəyisə oğurlayıb qaçırdısa, Dəyişdüyüş öz arzusu ilə əlindəkiləri başqa insanlarla dəyişdirirdi. X.Əlibəyli nağıldan fərqli olaraq poemanı müsbət sonluqla yekunlaşdırır. O, Dəyişdüyüşü öldürmür, əksinə onu müsbət yöndə dəyişdirir. Cik-cik xanım nağılın sonunda saz çalib oxuyurdusa, Dəyişdüyüş hər dəfə nəyisə dəyişəndə sevincindən çalib oxuyurdu.

“İnadlı Xoruz” poeması həcmcə kiçikdir. Bu poema “Padşah və xoruz” nağılının motivləri əsasında nəzm şəklində yazılıb. Poema nağıllar kimi ənənəvi başlıqla başlayır.

Biri vardı, biri yoxdu,

Bu dünyada xoruz çoxdu.

Banlayardı səhər çağı,

Qırmızısı, bozu, ağ.

Ancaq bircə xoruz vardı,

İnsan kimi danışardı (Nağıllar,1985)

Zalım bir padşahın ölkəsində yaşayan xoruz bir gün qapısının ağzında eşələnərkən sədəf düymə tapır. Bütün aləmə səs salır.

Qukkuluquu, qukkuluquu,

Qukkuluquu, qukkulu qu...

O yana çapdım

Bu yana qaçdım.

Hakimin həyatından,

Bir sədəf düymə tapdım (Nağıllar,1985)

Xoruzun səsini eşidən hökmdar tez sədəf düyməni onun əlindən almalarını istəyir. Nökərlər xoruzun dalınca qaçır, lakin onu tuta bilmirlər. Bir gün xoruz yenə hindən çıxıb eşələnəndə mərcan tapır. O, yenə banlayıb bütün şəhərə hay salır ki, sahibkarın həyatından mərcan tapıb. Hökmdar nöqərlərinə əmr edir ki, mərcanı onun əlindən alsınlar. Xoruz yenə qaçıb gizlənə bilir.

Növbəti dəfə xoruz bir qəpik pul tapır. Bu dəfə hökmdar vəzirlərinə əmr edir ki, qəpiyi xoruzun əlindən alın, özündən isə mənə bir plov bişirin. Xoruzu tutub plov bişirirlər. Hökmdar plovu yeyib partlamaya düşür. Həkim tez padşahın qarnını kəsib, xoruzu çıxarır. Xoruz oxumağa başlayır:

O yana qaçdım,

Bu yana qaçdım.

Hökmdarın başına,

Belə fəlakət açdım (Nağıllar,1985)

Poema nağıldan fərqli süjetə malikdir, belə ki, nağılda xoruz zibillikdə eşələnib qəpik tapır. Padşah qəpiyi onun əlindən alır. Xoruz bütün ölkəyə car çəkir ki, padşah mənə möhtacdır.

Padşah onun qəpiyini qaytarır, bu vaxt xoruz oxuyur ki, padşah məndən qorxurmuş. Padşah acıqlanıb, xoruzu kəsdirib, plov bişirtdirir. Bu poemada da nağıldan fərqli olaraq hadisələr müsbət sonluqla yekunlaşır. Nağılda zalım padşah zəif xoruzu məhv edə bilirsə, poemada isə zalım hökmdar sonda cəzasını alır. Xoruz xilas olur. Xanımana Əlibəyli bəzi poemalarında xalq yaradıcılığının oyun havaları, mahnı kimi növlərindən istifadə etmişdir. Məsələn, “Dovşanın ad günü” poemasına diqqət yetirsək bunu aydın şəkildə görə bilərik. “Dovşanın ad günü” poemasında “Keçməməsi” adlı oyun havası çalınır ki, bu hava xalq arasında məşhurdur. Belə nümunələrə Xanımana Əlibəylinin digər poema və pyeslərində də rast gəlirik. Klassik söz oyunu nümunəsi olan tapmacaların uşaq təfəkkürünün və dilinin inkişafında xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bir sıra uşaq yazıçıları kimi Xanımana Əlibəyli də öz yaradıcılığında bu janra geniş yer vermiş, bir-birindən maraqlı tapmacalar yazmışdır. Şifahi xalq ədəbiyyatının ən maraqlı, əyləncəli janrı olan tapmacalar uşaqların hərtərəfli inkişafına və yaradıcılıq qabiliyyətinin formalaşmasına böyük təsir göstərir. Tapmacalar şifahi xalq ədəbiyyatının ən əyləncəli janrı hesab olunur. Tapmacalarda müəyyən əşyanın xarakterik xüsusiyyətləri dolayı yolla verilir, onun hansısa bir əlaməti, ölçüsü, bənzərliyi və s. uşaqlara təqdim olunur. Bu tapmacaların cavabı haqqında düşünərkən uşaqlar ciddi fikirləşir, məntiqi, elmi, yaradıcı təfəkkürünü işə salmalı olur. Bu da uşaqlar üçün ən vacib beyin gimnastikası hesab olunur. Tapmacaların ən xarakterik xüsusiyyəti onun yumoristik xarakter daşmasıdır. O, uşaqları öyrədərkən yormur, əksinə onların daha şən vaxt keçirmələrinə səbəb olur. Xanımana Əlibəylinin bir sıra tapmacalarına nəzər yetirək:

O, çayın üstə yatır,

Nə islanır, nə batır. (Körpü)

Günəş kimi girdədir,

Göydə deyil, yerdədir.

Rəngi qızılı-sarı,

Baxır günəşə sarı (Günəbaxan) (Əlibəyli, 2008).

Birinci tapmacada körpünün (sanki çayın üzərində nə isə yatmış təsəvvürü yaradır), ikincidə isə günəbaxanın əsas əlaməti uşaqlara təqdim olunur.

4. Nəticə

Milli-mənəvi irsimizin qorunması, folklor nümunələrinizin gələcək nəsillərə ötürülməsində Xanımana Əlibəylinin bu səpkidəki əsərləri də bir körpü rolunu oynayır.

Təmali sağlam olan ədəbiyyat illər keçsə də, əsrlər ötsə də heç zaman məhv olmur. Klassik ədəbiyyatı Xanımana Əlibəyli yaradıcılığının əsas qaynaqlarından biri kimi götürsək yanılmazıq. Xanımana Əlibəyli öz sənət əsərlərini yaradarkən folklorla yanaşı, klassik ədəbiyyata müraciət etmiş, ondan yaradıcılığın hər sahəsində səmərəli istifadə etmişdir.

Ədəbiyyat

1. Əlibəyli, X. Əsərləri: [2 cildə]. Bakı/ Avrasiyapress, c.1. 2008. 240 s.
2. Əlibəyli, X. Mərcanqulu əfsanəsi. Bakı/ Gənclik, 1990. – 20 s.
3. Xəlil, Z. Seçilmiş əsərləri: [6 cildə]. Bakı/ ADPU, c.4. 2009. 409 s.
4. Nağıllar. Variantla. Avtoqraf, makina yazısı, düzəlişlə (Bakı: 24 yanvar 1985-ci il. 31 may 1985-ci il) // S.Mümtaz adına Azərbaycan Respublikası Dövlət Ədəbiyyat və Mədəniyyət Arxivi , Fond № 438, siyahı №2, iş № 43, vərəq– 90.

MƏSUBİYYƏT KATEQORİYASINDA QƏNAƏTİN TƏZAHÜR İMKANLARI

KÖNÜL HƏSƏNOVA

f.ü.f.d., dos., ADPU-nun Filologiya fakültəsinin dekanı

Orcid ID: 0001-0001-8795-252X

Summary:

Directly related to the concept of person is the abbreviation of a word denoting a person due to a tendency to savings, and in prose texts, the category of belonging, formed by the special person suffixes attached to nouns to indicate that a certain thing belongs to this or that person, is formed by the special personal suffixes actively encountered. In the dialogical speech acts of prose texts, sometimes the second part, not the first part, can be shortened based on the possibility of the first category of belonging within a certain sentence. The noun that needs to take the suffix of belonging for this reduction related to economy is either known in advance in the text environment, or it is used independently in a certain position within the sentence. One of the stylistic cases that manifests itself in the category of affiliation is the omission of the case suffixes of the noun as an indicator of economy, and this manifests itself mainly in the possessive case. The main goal here is generalization with a tolu of uncertainty. When talking about the saving features of the category of affiliation, one cannot ignore the reduction of persons in prose texts and the use of personal suffixes instead, and the main feature that attracts attention here is that the first person singular and the third singular can replace each other. In prose texts, depending on the category of affiliation, it has favorable opportunities for saving, so that all these linguistic phenomena in the article are passed through the filter of analysis.

Key words. Affiliation category, savings, noun, pronoun, case, personal suffixes.

Özet:

Kişi kavramıyla doğrudan ilişkili olan, tasarruf eğilimi nedeniyle kişiyi ifade eden bir kelimenin kısaltılması ve mensur metinlerde belli bir şeyin ait olduğunu belirtmek amacıyla isimlere eklenen özel kişi eklerinin oluşturduğu aidiyet kategorisidir. Şu veya bu kişi, aktif olarak karşılaşılan özel şahıs eklerinden oluşur. Düzyazı metinlerin diyalojik söz edimlerinde bazen birinci bölüm değil de ikinci bölüm, belirli bir cümle içinde birinci kategoriye ait olma ihtimalinden hareketle kısaltılabilmektedir. Ekonomiyle ilgili bu indirgeme için ait olma ekini alması gereken isim ya metin ortamında önceden bilinir ya da cümle içinde belli bir konumda bağımsız olarak kullanılır. Bağlılık kategorisinde kendini gösteren üslup durumlarından biri de ismin durum eklerinin ekonomi göstergesi olarak kullanılmamasıdır ve bu durum esas olarak iyelik durumunda kendini göstermektedir. Burada asıl amaç belirsizliği de içeren genelleme yapmaktır. Bağlılık kategorisinin kurtarıcı özelliklerinden bahsederken mensur metinlerde şahısların azaltılması ve bunun yerine şahıs eklerinin kullanılması göz ardı edilemez, burada dikkat çeken temel özellik birinci tekil şahıs ve üçüncü tekil şahısların yerine geçebilmesidir. birbirine göre. Düzyazı metinlerde, mensubiyet kategorisine bağlı olarak, yazıda yer alan tüm bu dilsel olguların analiz süzgecinden geçmesi için uygun tasarruf fırsatları bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler. Bağlılık kategorisi, tasarruf, isim, zamir, durum, şahıs ekleri.

Aktuallıq. Bədii əsərlərin dilində mənsubiyyət kateqoriyası situasiyadan asılı olaraq və qənaət meyilliliklə bağlı əlverişli üslubi imkanlar kəsb edir, söz sənətkarları mənə, ekspressiv çalarlıqları, ritorik, bədii tələblər əsasında bu imkanlardan müxtəlif tərzdə istifadə etməyə çalışmışlar. Mənsubiyyət şəkilçilərinin qənaət xidmət edib etməməsi hallarından danışan Ə, Dəmirçizadə doğru olaraq göstərir ki, "...mənsubiyyət şəkilçisi birinci və ikinci şəxsləri ifadə edəndə ixtisar üçün (qənaət üçün-K.H) geniş imkanlar olur; çünki bu şəkilçilər nisbətən konkret şəxsləri bildirir, lakin mənsubiyyət üçüncü şəxs şəkilçisi ilə formalaşmış olduqda, ixtisar imkanı (qənaət imkanı K.H.) məhdudlaşır. Bunun iki səbəbi vardır: Birincisi budur ki, üçüncü şəxs konkret deyil, müəyyən deyil; şəxs əvəzliyini ixtisar etmək mümkün olsa da, üçüncü şəxs üzrə dəyişən və dəyişdirən konkret isimləri heç bir ifadə və cümlədən, orada mənsubiyyət şəkilçisi vardır deyər ixtisar etmək mümkün deyildir. İkincisi budur ki, üçüncü şəxs nisbət şəkilçisi çox zaman təsirlik hal şəkilçisi ilə omonimləşir; buna görə də onun atı əvəzinə atı deyilsə, atı sözü təsirlik halda anlaşıla bilər. Əlbəttə, şəraitdən asılı olaraq onun atı əvəzinə atı sözünü təkliddə işlətmək mümkündür; lakin belə imkan, birinci və ikinci şəxslərdə olduğu qədər geniş deyildir" (1,206-207). Mənsubiyyət kateqoriyası morfoloji göstəricilərinin təkcə isimlərə deyil, ad mahiyyətli, hətta feili sifətlərə də bitişik yazılması ilə şəxs əvəzliliklərinin ixtisarından söz sənətkarları bir çox üslubi çalarlıqlarda istifadə edirlər ki, onların qənaətlə bağlı mühüm cəhətlərinin öyrənilməsi aktuallıq kəsb edir. Məlumdur ki, nəsr əsərlərində nitqin mühüm növlərindən biri olan dialoq nitqinə çox geniş yer verilir və belə məqamlarda mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş söz cümlədə başqa vəzifəli sözlə eyniləşdikdə təkrara yol verməmək üçün bunlardan birinə qənaət oluna bilər. Məs: — Bu işçilər kimindir? (2,76) — sualının digər personaj " Mənim"— deyər cavablandırır. Buradakı sual cümləsini "Bu işçilər kimin işçiləridir?"— şəklində də işlətmək olar və belə halda da eyni məzmun anlaşılar və təkrarçılıq baş verər. Belə sualı cavablandırmaq məqamında mənsubiyyət kateqoriyasının imkanlarından istifadə etməklə bu cümləni eyni məzmunlu müxtəlif səs tərkibindən ibarət cavablar şəklinə də salmaq olur və " bu işçilər mənim işçilərimdir" — cümləsində qənaət müvafiq əməliyyat aparmaqla aşağıdakı formalarda da işlətsək, cümlənin məzmununa heç bir xələli gəlməz:

- 1) Bunlar mənim işçilərimdir;
- 2) Bu işçilər mənimdir;
- 3) Bunlar mənimdir;
- 4) Mənimdir;
- 5) Mənim.

Göründüyü kimi, mənsubiyyət kateqoriyası nəsr mətnlərində məqamından asılı olaraq qənaət üçün ən əlverişli üslub göstəricisidir və geniş imkanlara malikdir. Dilimizdə qənaətin ən mühüm göstəricilərindən biri "o" əvəzliyi hesab olunur və bu nitq vahidi həm şəxs, həm də işarə əvəzliyi kimi işlənərək omonimlik təşkil edir və " Kainatdakı bütün varlıqları "o" işarə əvəzliyinin köməyi ilə də ifadə etmək olur" (3, 201). Qənaət qanununa da xidmət edən bu "... fonem dildə mənə fərqi yaradan ən kiçik dil vahididir. "O" səsi dildə həm fonem, həm söz, həm də cümlə ola bilər. Belə olan təqdirdə "qol" sözündə "o" fonem, "O dedi" cümləsində "o" söz, "kim gəldi?" sualına cavab olan "o" isə cümlədir. Deməli "o" saiti həm ən kiçik dil vahidi kimi, həm söz kimi, həm də ən böyük dil vahidi (cümlə) kimi xarakterik əlamətlərini qoruyub saxlayır. "O" saitinin müxtəlif dil vahidlərinə - fonemə, sözə, cümləyə keçməsi isə dilin inkişaf tarixi, inkişaf şəraiti ilə bağlıdır. Belə ki, "O" saiti inkişafı ilə bağlı olaraq fonemə, sözə, cümləyə aid xüsusiyyətləri qoruyub saxlamışdır. Fonem sözə, cümləyə aid xüsusiyyətləri itirməmişdir. Ona görə də dilin daxili imkanlarından asılı olaraq "o" saiti fonem, söz, cümlə kimi özünü göstərə bilər" (4,60-61).

”O” şəxs əvəzliyi nəsr dilində aktiv işlənərək qənaət üçün geniş imkanlara malik olur. Məsələn aşağıdakı dialoq nitqinin cavab yerində təkrarın qarşısını almaq üçün “o” əvəzliyi “Qarabağ şikəstəsi” muğam adının yerində işlənmişdir: —“Qarabağ şikəstəsi” mahnıdır, yoxsa rəqs? — deyər onu maraqla dinləyən Aksana soruşdu: — O bir muğam parçasıdır, burada yaranmışdır (2,81). “O” işarə əvəzliyinin qənaətə xidməti barədə araşdırmanın müvafiq bölməsində geniş danışılacağından burada bəhs etməyi lazım bilmirik və aydın məsələdir ki, “...əvəzliliklərin ümumilik bildirən, mücərrəd mənalara ilə yanaşı, mətndən asılı olaraq hər dəfə yeni məzmun daşıyan dəyişkən mənası da olur. O əvəzliyi, bir tərəfdən, bütün üçüncü şəxsləri bildirir, digər tərəfdən, mətndən asılı olaraq müəyyən konkret şəxsin adını da əvəz edir” (5,147). Həqiqətən də biri var bir neçə hərfdən ibarət sözdən, yəni şəxs adından istifadə edəsən, biri də var ki, onun əvəzində qanunauyğun hal kimi bir fonemdən istifadə edəsən və bu baxımdan “o” şəxs əvəzliyi ismin hal paradigmasındakı işlənmə formalına görə, qənaət üçün ən universal nitq vahididir. Məs: Ədəbiyyat müəllimimiz şəkillərə baxanda gözləri hədəqəsindən çıxdı. O, inana bilmirdi ki, kənddən çıxmış lüt bir oğlanın bu cür rəssamlıq istedadı ola bilər (6, 645) ; O, Məhbubədən eşitdiklərinin seyrindən xilas ola bilmirdi (6,644). Belə nümunələr nəsr mətnlərində sayısız-hesabsızdır. Hər iki nümunədə personajın adı əvəzinə “O” şəxs əvəzliyindən istifadə edilməsi göz qabağındadır və belə istifadə bir tərəfdən əvəzlilikdə olan yüksək mücərrədləşdirmə, ümumiləşdirmə xüsusiyyətinin olması ilə əlaqədardırsa, digər tərəfdən məntiqi qənaətlə bağlıdır. Nəsr mətnlərinin tərkibində işlənən sintaktik bütövlərdə bəzi hallarda bizim həyət, bizim bağça, bizim meşələr, bizim arzular və s. kimi mənsubiyyət ifadə edən birləşmələr də müşahidə olunur ki, onların birinci tərəfi birinci və ya ikinci şəxslərin cəmi ilə ifadə olunur. Bu zaman qənaətə uyğun olaraq “... ikinci tərəf vəzifəsində çıxış edən mənsub şəxs və ya əşyadan mənsubiyyət şəkilçisi ixtisar olunur” (7,62). Məs: Bizim geniş çöllər göz işlədikcə uzanırdı (6,101). Bu cümlədə bizim çöllər birləşməsinin ikinci tərəfindəki sözdə qənaət hadisəsi müşahidə edilir və bu morfoloji səviyyədə, yəni şəkilçinin ixtisarı kimi özünü göstərir. Tədqiqatçıların əksəriyyəti bizim çöllər kimi birləşmələrdən mənsubiyyət şəkilçisinin ixtisar olunma səbəbini birinci komponentlərdəki şəxs əvəzlilikləri və ya əvəzliliklərə artırılan yiyəlik hal şəkilçilərlə birlikdə həmin mənanı ifadə etməsi ilə izah edirlər və bu xüsusda Ə.Dəmirçizadə göstərir ki, “...Əgər birinci tərəf birinci və ya ikinci şəxsin cəmini bildirən əvəzliliklə, eləcə də əşyanı ifadə edən söz ümumiləşə bilən bir əşyanı ifadə edərsə, nisbət şəkilçisi ixtisar edilə bilər. Mənsub tərəf ümumiləşmiş, yaxud ümumiləşə bilən bir əşyanı və ya hər hansı varlığı ifadə etmərsə, nisbət şəkilçisini ixtisar etmək olmaz”(1,208). Dil faktlarının mövcud qanunauyğunluğu və Ə.Dəmirçizadənin fikri bir daha sübut edir ki, mənsubiyyət anlayışı ifadə edən birləşmələrdə ikinci komponentdən mənsubiyyət şəkilçisinin ixtisarı heç də birinci komponentin əvəzlilik və ya əvəzliliklə bərabər, yiyəlik hal şəkilçisi ilə işlənməsi deyildir.” Bunun səbəbi məhz ikinci komponentin ümumiləşməsi və ya ümumiləşə bilən sözlərlə ifadə olunması ilə bağlıdır” (5,34). Məlumdur ki, mənsubiyyət kateqoriyası dilimizdə morfoloji və morfoloji-sintaktik üsulla ifadə olunur və hər iki üsulla ifadə olunan birləşmələrdə qənaət hadisəsi müşahidə edilir. Məs: Anam demişkən, cürəpəm böyük olsa da, ürəyim zəif idi, ağrıya dözüümüm yox idi. Neynəyim, belə yaranmışam. Cəlladların işi çox, əsirlərə verdikləri işgəncələr sayısız-hesabsız olduğu üçün bəxtim gətirdi (2,117). Bu cümlələrdə təkrar-təkrar mənim anam, mənim cürəpəm, mənim ürəyim, mən neyləyim, mən yaranmışam, mənim bəxtim birləşmələrində mən şəxs əvəzliyini dilin qanunauyğun hal kimi işlətmək vacib deyildir, çünki, ... Azərbaycan dilində, əksər türk dillərində olduğu kimi, həm sahib şəxsi, həm də mənsub əşyanı bir sözlə də ifadə etmək mümkündür” (5,35). Qeyd etməliyik ki, nümunə verdiyimiz və morfoloji üsulla yaranmış birləşmələrdən də aydın şəkildə görünür ki, müvafiq şəxsə məxsus mənsubiyyət şəkilçisi artırıldığı zaman sözlə birlikdə şəxs və əşyanın kimə və ya nəyə mənsub olduğunu bildirməyə xidmət göstərir.

Morfoloji-sintaktik üsulla ifadə olunan mənsubiyyət kateqoriyasının iki tərəfi olur və birinci tərəf sahib şəxs, ikinci tərəf isə mənsub şəxs və əşyadan ibarət olur ki, belə birləşmələr nəsr dilində aktiv müşahidə olunur və bütün mənsubiyyət birləşmələrinin ikinci tərəfindən morfoloji göstəricinin, yəni yiyəlik hal şəkilçisinin ixtisar edilməsi qanunauyğun hal kimi özünü göstərir. Məs: Bizim ölkədə hamı azad yaşayır, sizin ölkə isə terror ölkəsidir — deyə əsir erməni cəlladının üzünə tükürdü (2,108). Bu sintaktik bütövə bizim ölkə və sizin ölkə mənsubiyyət birləşmələrinin birincisində -miz, ikincisində isə -niz şəxs şəkilçiləri ixtisar edilmişdir. Nəsr dilində öz qayıdış əvəzliyi ilə ifadə olunan çoxlu sayda birləşmələrə rast gəlinir və bunlar şəxs paradigmatında mən özüm, sən özün, o özü, biz özümüz, siz özünüz, onlar özləri şəkillərində, hal paradigmatında isə öz, özün, özünə, özünü, özündə, özündən formalarında olur, əksər hallarda birinci tərəfi öz qayıdış əvəzliyi ilə ifadə olunan mənsubiyyət birləşmələrinin birinci tərəfi həm yiyəlik hal şəkilçisi ilə, həm də qənaətə uyğun olaraq bu şəkilçini qəbul etmədən də işlənir. Məs: Sonralar özü öz xəyalpərvərliyinə gülmüşdü (2, 201). Bu cümlənin ümumi məzmunundan dərhal sezilir ki, özü öz mənsubiyyət, yəni ikiqat mənsubiyyət birləşməsindən əvvəl “o” şəxs əvəzliyi məqsədli şəkildə ellipsisə uğradılmışdır. Bundan əlavə, birləşmənin (özü öz) ikinci komponentində çıxış edən öz əvəzliyi yiyəlik halda özünün yəni yiyəlik hal şəkilçisi ilə işlənməli olduğu halda, şəkilçisiz çıxış etmişdir ki, həmin cümlədə mənsubiyyət ifadə edən birləşmənin bu şəkildə işlənməsi təsadüfi deyildir. Y.Seyidov bu tip mənsubiyyət birləşmələrindən bəhs edərək göstərir ki, “... mən özün, sən özün, o özü... tipli birləşmələrin də ikinci tərəfi birinci tərəfin ekvivalentidir və onu əvəz etmək hüququna malikdir. Lakin bunların ikinci tərəfi birincib tərəfə yeni məna gətirmək, birinci tərəfi bu və ya başqa cəhətdən izah etmək məqsədi daşımır. O, daha çox üslubi xüsusiyyət daşıyır, birinci tərəfi nəzərə çarpdırmaq, onu məntiqi vurğulu etmək məqsədilə işlədilir”(8,180) və tədqiqatçı düzgün olaraq onu vurğulayır ki, dildə yığcamlığı mühafizə edib saxlamaq məqsədilə (qənaətə əməl etmək məqsədilə - K.H) bu tip birləşmələrdən istifadə olunur (8,181). Nəsr dilində belə birləşmələrin birinci komponentinin müxtəlif mənalı ümumi və xüsusi isimlərlə ifadə olunması halları da geniş şəkildə müşahidə edilir və bu zaman birinci komponent yiyəlik hal şəkilçisi ilə işləndiyi kimi, qənaətə müvafiq olaraq yiyəlik hal şəkilçisiz də işlənir. Məs: Bəs elə isə Zahid Babaoğlu özü niyə silaha əl atmadı (2,205), Düşmən özü gözə görünmürdü (2,200) və s. Bu cümlələrdə də Zahid Babaoğlu özü, düşmən özü birləşmələrinin birinci komponentlərindəki sözlər yiyəlik hal şəkilçisiz işlənmişdir. Müşahidələrimiz göstərir ki, nəsr dilində elə birləşmələr vardır ki, mənsubiyyət subyektini bildirən sözdən yiyəlik hal şəkilçisi, mənsubiyyət obyektini ifadə edən sözdən isə mənsubiyyət göstəricisinə qənaət edilir, lakin ifadədə heç bir dolaşıqlıq əmələ gəlmir, əksinə ifadə daha yığcam, lakonik şəkildə dərk edilir. Məs: erməni cəlladı həyəcanlanmış təyyarəçini qaya üstə atdı (2,333). Bu cümlədə işlənən “qaya üstə” mənsubiyyət birləşməsinin hər iki tərəfində qənaət hadisəsi təzahür edir, əslində isə birləşmə “qayanın üstünə” şəklində də yazıla bilərdi. Azərbaycan dilçiliyində mənsubiyyət anlayışının yaranma üsulları ilə bağlı mübahisəli fikirlər mövcuddur və mənsubiyyətin yaranması üsulları barədə yuxarıda bir qədər bəhs etsək də, burada həmin kateqoriyanın yaranması üsullarına ödənişli toxunmağı zəruri hesab edirik. Q. Kazımov mənsubiyyət kateqoriyasının dilimizdə 3 üsulla reallaşdığını qeyd edir: 1) analitik-sintetik üsul (sənin evin, onun qızı); 2) sintetik üsul (evin, qızın); 3) analitik üsul (sizin ev, sizin qız) (9,202). Nəsr dili üzərində apardığımız araşdırmalar göstərir ki, sintetik və analitik üsullarla yaranmış mənsubiyyət birləşmələrinə daha çox rast gəlinir və bu üsullarla yaranmış birləşmələrdə qənaət hadisəsi daha çox təzahür edir, çünki sintetik üsulla yaranan birləşmələrin birinci komponentində əvəzliyin (evin, qızın, otağın), analitik üsulla yaranan birləşmənin isə ikinci komponentində mənsubiyyətin morfoloji göstəricisinin (sizin ev (iniz), sizin qızı (ımız)) ellipsisə uğraması daha çox özlərini biruzə verir.

Məs: İstərsiniz əvvəlcə Üzeyir Hacıbəyovun, Bülbülün yaxınlıqdakı ev-muzeyinə baxarıq (2,71); Sizin ev bax, bu küçədə yerləşirdi (2, 79) və s. Mənsubiyyət şəkilçisinin işlənməsinin qənaət hadisəsi ilə bağlı məqamlarını təxminən aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik: Hər iki tərəfi məsuliyyət şəkilçili II növ ismi birləşmə mürəkkəb sözə çevrildikdə I tərəfin hal göstəricisinə qənaət olunur. Məs: əm(i) oğlusu, dayoğlusu, bibiqızı və s. Mürəkkəb sözün tərkibində bəzən mənsubiyyət şəkilçisinə dilimizin qanunauyğun halı kimi qənaət olunur. Məs: əlbir, dilbir (əlləri, dilləri birgə), baş-göz üstə (üstünə) və s. Defislə yazılan mürəkkəb sözlərdə adətən I komponentin mənsubiyyət şəkilçisi ixtisara düşür: dost-tanış, qohum-əqrəbası, əl-ayağı, qaş-gözü, gəlib-gedəni və s. I və III növ ismi birləşmələrdə də mənsubiyyət şəkilçisinə qənaət oluna bilər, lakin birləşmənin məzmunundakı sahiblik və mənsub olmaq xüsusiyyəti eyni ilə qalır. Bu, əsasən, I tərəf (sahib) I və II növ şəxs əvəzliyi ilə ifadə olunduqda baş verir: bizim qız, sizin düşmənlər, bizim ellər, sizin tərəflər (10,161).

Nəticə. Nəsr dilində kateqoriyası məqamından asılı olaraq qənaət kimi əlverişli üslubi imkanlara da malikdir, bədii mühitdə bu lingvistik hadisə təbii görünür, əvəzliliklərin, o cümlədən ona məxsus morfoloji göstəricilərin ixtisarı mətnə spesifik bədii xüsusiyyətlərin tələblərindən irəli gəlir.

Ədəbiyyat

1. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı, "Azərtədrisnəşr", 1962, 272 s.
2. Fazil Güney. Qara Qan. Bakı, "Apostrof" çap evi, 2009, 456 s.
3. Qurbanov A. Ümumi dilçilik, II cild, Bakı, "Nurlan", 2004, 532 s.
4. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dili. Fonetika. Bakı, 2013, 312 s.
5. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, "Elm", 1980, 510 s.
6. Bayramov İ. Müasir Azərbaycan dilində isim. Nizami adına ədəbiyyat və Dil İnstitutunun əsərləri, Azərb SSR EA Nəşriyyatı, Bakı, 1957, səh 62-67.
7. Seyidov Y. Azərbaycan ədəbi dilində söz birləşmələri. "Maarif", Bakı, 1966, 230s.
8. Kazımov Q. Müasir Azərbaycan dili (Morfologiya). Bakı, "Elm və təhsil", 2010, 400s.
9. Bəşirov K. Türk dillərinin müqayisəsi; oğuz qrupu türk dillərində morfoloji kateqoriyalar, Bakı, "Elm və Təhsil", 2018, 408 s.

SADRADDİN ŞİRİZİ REENKARNASYONUN GEÇERSİZLİĞİ ÜZERİNE

İBRAHİM BAĞIROV

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü, doktora öğrencisi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2976-2119>

Reenkarnasyon doktrini antik Yunan felsefesinde kendine savunucular bulan bir öğreti olmuştur. İslam filozofları genel olarak reenkarnasyonu redd etmişlerdir. Müslüman filozoflardan Sadreddin Şirazi de ruh göçünün geçersizliği konusunda kendinden önceki filozoflarla aynı düşünceyi paylaşmıştır. Şirazi tenasühün üç şeklinden bahs ediyor: nefsin bu dünyada bir bedenden başka bir bedene göçmesi; nefsin dünyadaki bedenden dünyada kazandığı ahlak ve melekelerine uygun olan ahiretteki bedenine göçmesi; nefsin veya batini tabiatın değişmesi ile olan zahiri değişim. Bu üç tenasüh şekillerinden sadece birincisi genel anlayışa uygun olan ruh göçüne uygundur. Diğer ikisinde gerçek ruh göçü, yani ruhun bir bedenden başka bir bedene geçmesi olayı yoktur. Özellikle nefislerin ahirette yeni bedenlere bürünmesi ile nefis başka bir bedene geçmiyor. Şirazi'ye göre ahirette nefis kendi cevheri hareketi sonucu kazandığı bedeni yaratıyor, yani uhrevi beden nefsin dünyada içselleştirdiği beden fiili durum kazanmasıdır. Bundan dolayı reenkarnasyon olarak nitelendirilmesi doğru değildir. Genel anlayışa uygun olan ruhun bir bedenden başka bir bedene göçmesinin geçersizliği ile ilgili Şirazi eserlerinde farklı deliller zikr etmiştir. Bunlardan biri, Şirazi'nin meşhur olarak nitelendirdiği delil, tenasühün bir bedende iki nefsin olması ile sonuçlanacağı ve bunun da imkansız olması fikrine dayanıyor. Bu görüşe göre beden belli kıvama geldikten sonra nefsin kendisine indirilmesi hakkını kazanıyor. Eğer bu bedene tenasüh yolu ile başka bir nefis de birleşirse o zaman bir bedenin iki nefsi olmuş olacak ki, bu da imkansızdır. Şirazi'ye göre İbn Sina'ya ait olan bu delil kendi felsefesinin temellerine göre de savunulabilir. Şirazi'nin kendi delili ise felsefesinin temel ilkelerinden olan cevheri hareket prensibine dayanıyor. Şiraziye göre insan nefisleri varlığının başlangıcında cismani bir cevherdir. Bu cismani varlığın birleşik evrimsel hareketle ruhani bir cevhere dönüşüyor. Nefisle beden arasında ittihadı bir ilişki söz konusudur. Aralarındaki ittihadı ilişkiden dolayı nefisle beden beraber şekilde kuvveden fiile doğru hareket ediyorlar. Varlığının başlangıcında sırf kuvve olan nefis cismani hayatı döneminde iyi veya kötü fiil ve amelleri bakımından bir şekilde fiili durum kazanarak mutlu veya mutsuz bir vücuda kavuşur. Onun tekrar kuvve haline dönmesi imkansızdır. Diğer taraftan cevheri hareketle ruhani bir varlığa evrilmiş olan nefsin başka bir bedene dahil olması maddi ve ruhani varlığın birlikteliğinin imkansızlığı bakımından da gerçekleşmesi imkansız bir olaydır.

Anahtar kelimeler: Molla Sadra, ruh, ruh göçü, tenasüh, nefis-beden.

The idea of reincarnation was a doctrine that found its defenders in ancient Greek philosophy. Islamic philosophers generally rejected reincarnation. Sadreddin Shirazi, as well, shared the same opinion with his predecessors regarding the invalidity of reincarnation. Shirazi mentions three forms of reincarnation: the migration of the soul from one body to another in this world; the soul's migration from the worldly body to the ethereal body in the afterlife; and the outward change that occurs with the change of the soul or the inner nature. Of these three forms of reincarnation, only the first is compatible with the general understanding of the transmigration of the soul. In the other two, there is no real transmigration, that is, the movement of the soul from one body to another. Especially when souls take on new bodies in the afterlife, the soul does not pass on to another body. According to Shirazi, in the afterlife, the soul creates the body that it acquires as a result of its own substantial motion. The ethereal body is the actualization of the body internalized by the soul in the world. Therefore, it is not correct to describe it as reincarnation. Regarding the first form of reincarnation, Shirazi presents different arguments to justify its invalidity. One of them, the argument that Shirazi describes as famous, is based on the idea that reincarnation will result in two souls in one body, which is impossible. According to the argument, after the body is of a certain disposition, it gains the right to have the soul sent down to it. If another soul joins this body through reincarnation, then that body will have two souls, which is impossible. According to Shirazi, this evidence originally belonging to Ibn Sina can also be defended according to the foundations of his own philosophy. Shirazi's own argument is based on the principle of substantial motion, which is one of the basic principles of his philosophy. According to Shirazi, the human soul is a corporeal substance at the beginning of its existence. This corporeal being evolves into a spiritual substance through a continuous evolutionary movement. The soul and the body are unified, and thanks to this unified relationship between them, the soul and the body actualize their potential together. The soul, which is a mere potentiality at the beginning of its existence, acquires a happy or unhappy body by somehow gaining an actual state in terms of its good or bad actions and deeds during the period of its corporeal life. It is impossible for it to return to its potential state. On the other hand, the inclusion of the soul, which has evolved into a spiritual being through substantial motion, into another body is an impossible event due to the impossibility of the unity of material and spiritual beings.

Keywords: Molla Sadra, soul, transmigration, reincarnation, soul-body.

EAST-WEST CIVILIZATIONS: RELIGION AND IDEOLOGY
DOĞU-BATI MEDENİYETLERİ: DİN VE İDEOLOJİ

Dr. CEYHUN ŞAKİROĞLU

Azerbaycan Ulusal Bilim Akademisi
Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün
"Doğu-Batı" şubesinin kıdemli araştırmacısı
ORCID ID: 0009-0004-8831-944

ÖZET

Modern Doğu ile Batı'nın değerlerini karşılaştırmadan, medeniyetlerinin benzer ve farklı yönlerinden bahsetmeden önce, dünyanın iki büyük kutbunun tarihsel gelişim yollarına kısaca göz atalım. Bilim ve kültürün ilk kurucularından sayılan Doğu'nun M.Ö. 1. binyılın ilk yarısından itibaren gelişim hızını kaybetmiş ve Antik Yunan felsefesi, matematik, astronomi, tıp, tiyatro, heykel, mimari vb. gelişim alanlarının incelenmesi sonucunda öne çıkmıştır. Bilindiği gibi medeniyet, her şeyden önce toplumun örgütlenmesi ve gelişmesi sürecidir. Kadim medeniyetten sonra insanlık tarihinin en parlak dönemi İslam'ın ortaya çıkışıyla başlamıştır. Bilim ve kültürün gelişim merkezi yeniden Doğu dünyasına taşındı. Bu dönemde İslam'la yakından ilişkili olan yeni medeniyet dalgası, önceki bilimsel başarıların, kültürel ve manevi değerlerin yok edilmesine izin vermemiş, bunları koruyup geliştirmiş ve Batı dünyasının yeni bir rönesansına zemin hazırlamıştır. Eğer Doğu ve Batı medeniyetleri genel olarak dini değerlere, emir ve yasaklara kayıtsız şartsız bağlı kalsaydı, farklı din taşıyıcılarının, medeniyetlerinin de geçerliliğini korurdu. O zaman Hristiyan medeniyeti "İncil"le, İslam medeniyeti de "Kuran"la aynı yaşta olacaktı. Medeniyetin Doğu'da kurulduğu doğrudur ancak bu aslında Batı'ya ait bir olgudur. Hristiyanlık esas olarak Batı'da yayıldığı gibi, aslında Doğu'ya özgü bir olgudur. Bu açıdan bakıldığında "İncil" ve "Kuran" ile başlayan değerler, birbirine zıt olan aynı değerler sistemi değil, medeniyet olarak değerlendirilebilir. Bilindiği üzere Batılı ülkelerde dini ideolojinin kendine has bir yeri vardır. Böylece din, devlet işlerine yani siyasete, ekonomiye, bilime, eğitime, kültüre karışmaz. Devlet, dinin bağımsızlığının koşullarını belirli yasalar çerçevesinde yaratır ve ona belirli yetkiler verir. Yaklaşık bir asırdır din, ideolojik ilkelerle siyasi iradeyi aktif olarak etkilememiş ve devlet işlerine karışmamıştır. Batılı siyasetçiler de dahil olmak üzere dünyanın pek çok devleti, Hristiyanlığın tarih boyunca siyasete ve devlet işlerine aktif olarak müdahale ettiğini biliyor, dolayısıyla İslam'ın siyasete alet edilmesinden, ideoloji haline gelmesinden endişe etmelerine gerek yok. "İslami siyaset", dini araç olarak kullanmayan, demokratik kuralların eksiksiz uygulanmasını teşvik eden bir sistemdir. Bu makalede Doğu-Batı medeniyetlerinde dinin farklı zaman dilimlerinde geçirdiği aşamalar, dini ideolojinin zararları, özellikle Doğu ve Batı kültürleri arasındaki hoşgörü ortamının gelişim süreci hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu, Batı, medeniyet, din, ideoloji.

SUMMARY

Before comparing are values of the modern East and the West and talking about the similar and different aspects of their civilizations, let's take a brief look at the historical development paths of the two great poles of the world. Considered one of the first founders of science and culture in the East, B.C. It lost its pace of development from the first half of the 1st millennium BC, and Ancient Greek philosophy, mathematics, astronomy, medicine, theater, sculpture, architecture, etc. came to the fore as a result of examining the development areas. As it is known, civilization is, first of all, the process of organization and development of society. After the ancient civilization, the brightest period of human history began with the emergence of Islam. The center of development of science and culture moved again to the Eastern world. During this period, the new wave of civilization, which was closely related to Islam, did not allow the destruction of previous scientific achievements, cultural and spiritual values, but preserved and developed them and paved the way for a new renaissance of the Western world. If Eastern and Western civilizations generally adhered unconditionally to religious values, orders and prohibitions, the validity of different religion carriers and civilizations would also remain valid. At that time, Christian civilization would be the same age as the "Bible" and Islamic civilization would be the same age as the "Quran". It is true that civilization was founded in the East, but this is actually a Western phenomenon. While Christianity spread mainly in the West, it is actually a phenomenon specific to the East. From this perspective, the values that begin with the "Bible" and the "Quran" can be considered as civilization, not the same system of values that are contradictory to each other. As it is known, religious ideology has its own place in Western countries. Thus, religion does not interfere with state affairs, that is, politics, economy, science, education and culture. The state creates the conditions for the independence of religion within the framework of certain laws and grants it certain powers. For nearly a century, religion has not actively influenced political will with ideological principles and has not intervened in state affairs. Many states of the world, including Western politicians, know that Christianity has actively intervened in politics and state affairs throughout history, so they do not need to worry about Islam being used in politics and becoming an ideology. "Islamic politics" is a system that does not use religion as a tool and encourages the full implementation of democratic rules. In this article, information is given about the stages of religion in different time periods in Eastern and Western civilizations, the harms of religious ideology, and especially the development process of the tolerance environment between Eastern and Western cultures.

Key Words: East, West, civilization, religion, ideology.

STABILITY ANALYSIS OF A CLASS OF DELAY DIFFERENTIAL EQUATIONS

¹HASSAN ZARIOUH, ²MUSTAPHA SARIH, ³MOHAMED BENDAOU

¹Department of Mathematics (CRMEF-Oujda), Oujda 60000, Morocco.

²Department of Mathematics, Science faculty, Moulay Ismail University, Meknès, Morocco.

³Department of Mathematics, Moulay Ismail University, Meknès, Morocco.

ABSTR ACT:

In this work, we study asymptotic behavior of a class of scalar autonomous delay differential equations. More precisely, we consider the DDE $x'(t) = G(x(t), x(t-\omega), \int x(t+\theta)P(\theta)d\theta)$, where $G: \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}$. The study is mainly based on the monotone dynamical systems theory. Conditions of convergence and asymptotic stability are provided. Then we apply the obtained theoretical results to a delay differential equation arising from a biological model. Numerical simulations illustrate theoretical results.

REFERENCES

1. J. K. Hale and S. M. Verduyn Lunel, Introduction to Functional Differential Equations, Springer Verlag, Berlin (1993).
2. M. Hirsch, Systems of differential equations which are competitive or cooperative I: Limit sets, SIAM J. App. Math. 13(1982), 167—179.

DEVELOPMENT AND VALIDATION OF A NOVEL SOFT ROBOTICS GRIPPER FOR INDUSTRY 4.0 APPLICATIONS

PEDRO J.P.D. PEREIRA¹, RAUL D.S.G. CAMPILHO^{1,2}

¹ Departamento de Engenharia Mecânica, Instituto Superior de Engenharia do Porto,
Instituto Politécnico do Porto, R. Dr. António Bernardino de Almeida,
431, 4200-072 Porto, Portugal.

² INEGI – Pólo FEUP, Rua Dr. Roberto Frias, 400, 4200-465 Porto, Portugal,
ORCID 0000-0003-4167-4434

Abstract

Industry is an economic activity that is shown as a pillar and as a force for the development of society. Combined with its internal competitiveness, the need to create and adapt solutions to all kinds of problems brings to the industry a trend of exponential growth. Answering to this need, and in view of the desire to increase the automation and communication of the components associated with the industry, Industry 4.0 is born. Realizing that the field of robotics plays a fundamental role in the industry, as it is one of the great forces that enables its progression, it is important to note that its traditional applications suffer from certain limitations, which go against the ideals of the fourth industrial revolution, such as flexibility, adaptation, and dynamism. Faced with the problems encountered in classical robotics, a new and innovative approach, soft robotics, emerges. This new technology presents itself as a new path to adopt in various applications in the industry. Soft robotics is an approach derived from robotics, but with the particularity of using soft materials in robots. It is derived from this context that the subject of this work emerges. The approach to a recent area, as it is soft robotics, presents a lot of opportunities for the creation or innovation of concepts. Thus, the development of an application in soft robotics was proposed, in particular of a soft gripper. This is a very important mechanism in this area, which allows the handling of numerous objects, thus ensuring a high fluidity, both in production lines and in other types of different environments. By understanding that these essential characteristics are within accordance with the principles of the discipline of soft robotics, it was concluded that it would be the right path. This work reports all the necessary steps for the creation and development of the design of a distinct and innovative soft gripper. The results of this work were very positive, because the design of the equipment was completed, in a timely manner, successfully, as well as its prototyping, complying with the requirements imposed.

Keywords: Industry 4.0, Soft robotics, Gripper, Additive manufacturing, Mechanical design.

INNOVATIVE EQUIPMENT DEVELOPMENT FOR ENHANCING EFFICIENCY IN AUTOMOTIVE PRODUCTION LINES

ANDRÉ J.L. BARBOSA¹, RAUL D.S.G. CAMPILHO^{1,2}, FRANCISCO J.G. SILVA^{1,2}

¹ Departamento de Engenharia Mecânica, Instituto Superior de Engenharia do Porto,
Instituto Politécnico do Porto, R. Dr. António Bernardino de Almeida,
431, 4200-072 Porto, Portugal.

² INEGI – Pólo FEUP, Rua Dr. Roberto Frias, 400, 4200-465 Porto, Portugal, ORCID
0000-0003-4167-4434 (R.D.S.G. Campilho); 0000-0001-8570-4362 (F.J.G. Silva).

Abstract

The automotive industry is characterized by its high competitiveness and ability to develop new production systems, capable of supporting the market's consumption needs. These new production systems are increasingly automated and complex, which requires an increased effort in their creation. However, it is up to maintenance to control, preserve and repair production systems. In other words, it can be said that maintenance has to ensure the highest efficiency of the production system, from its beginning of useful life to its dismantling. The scope of this work was presented by a company, and aimed to increase the efficiency of three identical assembly lines, through the implementation of improvements in the maintenance plan, in the training of operators and by modifications in the assembly lines. The process of increasing efficiency began with the analysis of the initial situation of the assembly lines, where qualitative and quantitative data were collected, which, in conjunction with the manufacturing process analysis, allowed detecting the main problems of the assembly lines. Subsequently, a brainstorming session took place, from which improvement actions emerged that were able to eliminate/reduce one or more problems of assembly line inefficiency. For seven months, improvement actions were idealized and implemented, and their impact was accompanied through maintenance indicators. Finally, a return-on-investment study was carried out, to compare the cost of improvement actions with the monetary gains obtained with increased efficiency. To summarize, it is concluded that the implementation of the above-described improvements caused an increase of 10.56% in the efficiency in the first line, 0.47% in the second line and 6.39% in the third line. This increase in the efficiency of the assembly lines resulted in a positive balance between the investment in the improvement actions versus the financial return from the increase in efficiency.

Keywords: OEE, MTTR, MTBF, Maintenance of equipment's and automotive industry.



ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.



Sayı :T-100-86

10.07.2024

Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 13-14 Nisan 2024 tarihleri arasında İzmir’de düzenlenen Ases VIII. International Social Sciences Conference’te sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların % 76,56’sı yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 64

Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 15

Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 49

Katılımcı ülke sayısı: 6

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları Azerbaycan (43), Portugal (2), Indonesia (1), Morocco(1), Pakistan (1), Romania (1)

Gereğini arz ederim.

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

Chairman of the Organizing Board



T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
İletişim Fakültesi Dekanlığı



Sayı : E-66713516-903.07-2400121755
Konu : 2547/39. Madde Görevlendirme (Doç.
Dr. Hicran Özlem ILGIN)

14.05.2024

HALKLA İLİŞKİLER VE REKLAMCILIK BÖLÜMÜ BAŞKANLIĞINA

İlgi : 13.05.2024 tarihli ve E-31917318-903.07-2400120863 sayılı yazınız.

Bölümünüz öğretim üyesi Doç. Dr. Hicran Özlem ILGIN'ın, 15-16 Haziran 2024 tarihlerinde İstanbul'da Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından düzenlenmesi planlanan "Uluslararası Marmara Bilimsel Çalışmalar Kongresi"nin düzenleme kuruluna akademisyen temsilcisi olarak katılmak üzere 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 39. maddesi uyarınca yolluksuz-yevmiyesiz olarak görevlendirilmesi Dekanlığımız tarafından uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve ilgiliye tebliğ edilmesi hususunda gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Hülya ÖNAL
İletişim Fakültesi Dekanı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: 7AFTAUP

Belge Takip Adresi: dogrulama.comu.edu.tr

Adres: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İletişim Fakültesi Terzioğlu Yerleşkesi
Telefon No: (0 286) 2180018 - 3111
e-Posta: comu@hs01.kep.tr
Kep Adresi: comu@hs01.kep.tr

Faks No: (0 286) 2180611
İnternet Adresi: <http://iletisim.comu.edu.tr/>

Bilgi için :
Telefon No:
Direkt Hat:

Halil Çevik
Bilgisayar İşletmeni
(0 286) 2180018 - 17088



10.07.2024

ISBN:978-625-94809-2-3

ASES PUBLICATIONS – 2024©